АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

УНИВЕРЗИТЕТУБЕОГРАДУ

ФИЛОЛОШКИФАКУЛТЕТ

БЕОГРАД,2019

UNIVERSITÉ DE BELGRADE

ANNALES DE LA FACULTÉ DE PHILOLOGIE

TOME XXXI
2019

Volume I

BELGRADE
2019

УНИВЕРЗИТЕТ У БЕОГРАДУ

АНАЛИ ФИЛОЛОШКОГ ФАКУЛТЕТА

Књига XXXI
2019

Свеска I

БЕОГРАД
2019

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор
Филолошки факултет у Београду

Чланови уређивачког одбора

др ПЕТАР БУЊАК (Филолошки факултет у Београду)
др РАДОЈКА ВУКЧЕВИЋ (Филолошки факултет у Београду)
др ЈАГОДА ГРАНИЋ (Свеучилиште у Сплиту)
др РАЈНА ДРАГИЋЕВИЋ (Филолошки факултет у Београду)
др ЦЕНКА НИКОЛОВА ИВАНОВА (Великотърновския университет „Св. св. Кирил и Методий“)
др ЕКАТЕРИНА ИВАНОВНА ЯКУШКИНА (МГУ)
др БОРКО КОВАЧЕВИЋ (Филолошки факултет у Београду, секретар редакције)
др ИГОР ЛАКИЋ (Универзитет Црне Горе)
dr ANDREW SMITH (Emporia State University)
др ДАЛИБОР СОЛДАТИЋ (Филолошки факултет у Београду)
dr ALOJZIJA ZUPAN SOSIČ (Univerza v Ljubljani)
др ВЕРАН СТАНОЈЕВИЋ (Филолошки факултет у Београду)
др БОШКО СУВАЈЏИЋ (Филолошки факултет у Београду)
др ДАРКО ТАНАСКОВИЋ (Филолошки факултет у Београду)
dr JUNICHI TOYOTA (Osaka City University)
др АЛЛА ГЕННАДЬЕВНА ШЕШКЕН (МГУ)

Издавачки савет

др Слободан Ґрубачић , редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др Душан Иванић , редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др Александра Вранеш , редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др Љиљана Марковић , редовни професор, Филолошки факултет у Београду

Рецензенти

др ВЕСНА ПОЛОВИНА, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МАРИЈА БУДИСАВЉЕВИЋ ОПАРНИЦА, редовни професор, Arizona State University
др АЛЕКСАНДАР ДИМЧЕВ, редовни професор, Универзитет Свети Климент Охридски у Софији
др РАДОЈКА ВУКЧЕВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЈЕЛЕНА НОВАКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЈУЛИЈАНА ВУЧО, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др СНЕЖАНА ГУДУРИЋ, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др ЖАРКО БОШЊАКОВИЋ, редовни професор, Филозофски факултет у Новом Саду
др МИЛА САМАРЏИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др МИРЈАНА МАРИНКОВИЋ, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ЗОРКА КАШИЋ, редовни професор, Факултет за специјалну едукацију и рехабилитацију
др АЛОЈЗИЈА ЗУПАН СОСИЧ, редовни професор, Филозофски факултет у Љубљани
др РАДМИЛА НАСТИЋ, редовни професор, ФИЛУМ, Крагујевац
др КОРНЕЛИЈЕ КВАС, редовни професор, Филолошки факултет у Београду
др ИГОР ЛАКИЋ, ванредни професор, Универзитет Црне Горе
др ЂУНИЋИ ТОЈОТА, ванредни професор, Osaka City University
др ДИВНА ТРИЧКОВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др МИХАИЛО ШЋЕПАНОВИЋ, ванредни професор, Филолошки факултет у Београду
др ОЛГА ПАНИЋ-КАВГИЋ, доцент, Филозофски факултет у Новом Саду
др ДАЛИБОР СОКОЛОВИЋ, доцент, Филолошки факултет у Београду
др НЕНАД ТОМОВИЋ, доцент, Филолошки факултет у Београду
др ТАЊА ТОМАЗИН, Филозофски факултет у Љубљани

САДРЖАЈ-TABLE DESS MATIÈRES

Јована Ј. Бркић
(НЕ)ПОПУЛАРНА КУЛТУРА У ПОСТМОДЕРНИСТИЧКОМ ОКВИРУ ДЕЛИЛОВОГ *ПОДЗЕМЉА* 11
(UN)POPULAR CULTURE IN THE POSTMODERN(IST) FRAMEWORK OF DELILLO'S UNDERWORLD 26

Nataša V. Ninčetović
SLIKE AMERIKE U DRAMAMA *ZOOLOŠKA PRIČA* EDVARDA OLBIJA I *AMERIČKI BIZON* DEJVIDA MEMETA 27
*IMAGES OF AMERICA IN THE PLAYS BY EDWARD ALBEE (*THE ZOO STORY*) AND DAVID MAMET (*AMERICAN BUFFALO*)* 41

Stefan S. Alidini
ISTINITOST KNJIŽEVNOSTI U KNJIŽEVNOISTORIJSKOM POSTUPKU FRANKA MORETIJA 43
THE STATUS OF FICTIONAL TRUTH IN FRANCO MORETTI'S APPROACH TO LITERARY HISTORY 69

Vesna V. Elez
LA CHAIR, L'IDÉAL ET LA MORT : LE CORPS DANS *LES FLEURS DU MAL* DE CHARLES BAUDELAIRE 71
PUTENOST, IDEAL I SMRT: TELO U CVEĆU ZLA *ŠARLA BODLERA* 81

Исидора Д. Ђоловић
ИСПЕВАТИ ПЕСМУ, ОСВОЈИТИ СЛОБОДУ, (РАЗ)ОТКРИТИ СЕБЕ: ФЕНОМЕНОЛОШКА АНАЛИЗА РОМАНА *ПЕСМА* ОСКАРА ДАВИЧА 83
CREATING A POEM, WINNING THE FREEDOM, UNCOVERING THE SELF: PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS OF OSCAR DAVIČO'S NOVEL THE POEM 107

Violeta M. Janjatović
GLAS IZ SENKE: FILIS VITLI I POČECI AFROAMERIČKE POEZIJE 109
A VOICE FROM THE SHADOWS: PHILLIS WHEATLEY AND THE BEGINNING OF AFRICAN AMERICAN POETRY 119

Ана Н. Кузмановић Јовановић
ЈЕЗИЧКЕ ПРОМЕНЕ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ДИЈАХРОНИЈСКЕ СОЦИОЛИНГВИСТИКЕ: ОД ЛАТИНСКОГ ДО РОМАНСКИХ ЈЕЗИКА 121
LOS CAMBIOS LINGÜÍSTICOS DESDE LA PERSPECTIVA DE LA SOCIOLINGÜÍSTICA DIACRÓNICA: DE LATÍN A LAS LENGUAS ROMANCES 137

Ирена М. Кужник
Борко Н. Ковачевић
РЕЛЕВАНТНОСТ КОНЦЕПТА РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ЈЕЗИКА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ САВРЕМЕНИХ ОБРАЗОВНИХ ПОЛИТИКА 139
THE RELEVANCE OF LANGUAGE REVITALIZATION CONCEPT FROM MODERN LANGUAGE POLICIES' PERSPECTIVE 153

Марија М. Лончар
СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА НА ТЕРИТОРИЈИ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ 155
THE STATUS OF SERBIAN IN KOSOVO AND METOHIJA 181

Maja P. Miličević Petrović
Jelena V. Grubor
INPUT I POSTIGNUĆE U USVAJANJU STRANOG JEZIKA 183
INPUT AND ACHIEVEMENT IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION 212

Jelena R. Drljević
INSEGNARE I LINGUAGGI SETTORIALI DI UNA LS A LIVELLO UNIVERSITARIO (IL CASO DELLA LINGUA ITALIANA). IL RUOLO E LE COMPETENZE DELL'INSEGNANTE E DELLO STUDENTE 213
NASTAVA STRANOG JEZIKA STRUKE NA UNIVERZITETU (SLUČAJ ITALIJANSKOG JEZIKA). ULOGA I KOMPETENCIJE NASTAVNIKA I STUDENATA 230

Katarina O. Lazić
A TRIAL OF THE INVOLVEMENT LOAD
HYPOTHESIS IN A MIXED-ABILITY ESP CLASS 233
TEST HIPOTEZE O OPTEREĆENJU UČEŠĆEM
U GRUPI MEŠOVITOG NIVOA ZNANJA NA KURSU
ENGLESKOG JEZIKA ZA POSEBNE NAMENE 261

Maja P. Ivanović
Bojana J. Drljan
RAZUMEVANJE IDIOMA KOD MLAĐIH I STARIJIH ODRASLIH OSOBA 267
THE ABILITY TO UNDERSTAND IDIOMS IN
YOUNGER AND OLDER ADULTS 284

Jelena V. Šajinović Novaković
KOMUNIKATIVNA FUNKCIJA ZAPOVJEDNO-ODRIČNIH REČENICA
U ENGLESKIM I SRPSKIM POSLOVICAMA 285
COMMUNICATIVE FUNCTION OF NEGATIVE IMPERATIVE
CLAUSES IN ENGLISH AND SERBIAN PROVERBS 293

Nevena Ž. Vučen Papić
OPEN-MOUTHED WONDER – AN ACCOUNT OF
METONYMY-BASED COMPOUND EPITHETS 295
OPEN-MOUTHED WONDER - *O EPITETIMA*
U FORMI SLOŽENICE ZASNOVANE NA METONIMIJI 310

Aljoša S. Milenković
ARCHAISMS AND INNOVATIONS IN POLABIAN PHONOLOGY:
SOME COMPARATIVE REMARKS 311
АРХАИЗМИ И ИНОВАЦИЈЕ У ПОЛАПСКОЈ ФОНОЛОГИЈИ:
НЕКОЛИКЕ КОМПАРАТИВНО-ИСТОРИЈСКЕ НАПОМЕНЕ 329

Saša Bradašević
SISTEM VEZNIKA U ORHONSKIM NATPISIMA 331
SYSTEM OF CONJUCTIONS IN THE ORKHON INSCRIPTIONS 343

Snežana Z. Detar Jevđović
MEĐUJEZIČKI UTICAJ U PISANOJ PRODUKCIJI
ITALIJANSKOG KAO DRUGOG STRANOG JEZIKA:
ULOGA NIVOA ZNANJA I KOLIČINE IZLOŽENOSTI 345

CROSS-LINGUISTIC INFLUENCE IN THE WRITTEN PRODUCTION OF ITALIAN AS THE SECOND FOREIGN LANGUAGE: THE ROLE OF LANGUAGE PROFICIENCY AND AMOUNT OF EXPOSURE 363

Marko S. Grubačić
SUBJEKTIVNOST I MODERNIZACIJA – POTRAGA ZA
SOPSTVOM U MEĐURATNOJ JAPANSKOJ KUTURI 365
SUBJECTIVITY AND MODERNIZATION – THE SEARCH FOR SELF IN JAPANESE CULTURE OF THE INTERWAR PERIOD 382

Marina V. Jović Đalović
OBREDI I RITUALI KAO OBLIK STARE JAPANSKE KULTURE 383
RITES AND RITUALS AS FORM OF EARLY JAPANESE CULTURE 397

Соња С. Вишњић Жижовић
ЗЕН МАЧ: УТИЦАЈ ЗЕН БУДИЗМА
НА ЈАПАНСКО МАЧЕВАЛАШТВО 399
INFLUENCE OF ZEN BUDDHISM ON JAPANESE SWORDSMANSHIP 423

Приказ / Review

Анђела Д. Васиљевић
ВЕЛИКИ ДОПРИНОС СРПСКОЈ И
ФРАНКОРОМАНИСТИЧКОЈ ТРАДУКТОЛОГИЈИ 425

Јована Ј. Бркић*
Универзитет у Београду
Филолошком факултет

821.111(73).09 Делило Д.
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.1
Originalni naučni rad
Primljen: 12.04.2019
Prihvaćen: 18.07.2019

(НЕ)ПОПУЛАРНА КУЛТУРА У ПОСТМОДЕРНИСТИЧКОМ ОКВИРУ ДЕЛИЛОВОГ *ПОДЗЕМЉА*

Рад покушава да испита концепт популарне културе из више различитих аспеката и да сагледа како све популарна култура утиче на схватање савременог друштва који се у раду назива још и постмодернизмом. Два погледа на постмодернизам с фокусом на популарну културу која ће у овом раду бити представљена јесу нео-марксистички погледи Фредерик Џејмсона (Fredric Jameson) и Жан Бодријара (Jean Baudrillard) с једне, и про-постмодернистички поглед Линде Хачен (Linda Hutcheon) с друге стране. Коначно, рад покушава да покаже како ова два погледа недвосмислено указују на дијалектичку природу популарне културе и, најпосле, покушава да испита како се та природа манифестује у конкретном тексту, у овом случају, у ДеЛиловом роману *Подземље*.

Кључне речи: популарна култура, постмодернизам, Фредерик Џејмсон, Жан Бодријар, Линда Хачен, Дон ДеЛило, *Подземље*

Како је Америка постала постмодерна?

На ово питање, одговор покушавају да дају многи, међу њима и чувени амерички писац, Дон ДеЛило (Don DeLillo). Иако у књижевним круговима и даље влада полемика око тога да ли је ДеЛило модерниста или постмодерниста, сасвим је извесно да он пише о постмодерном стању друштва. (Nel, 2008: 13-26) Стога можемо рећи да су нека од кључних питања ДеЛилове поетике следећа: како је грађење савременог америчког личног идентитета у вези са друштвеним и културним силама насталим током времена (2008: 13), и како се и да ли се амерички лични идентитет одваја од америчког националног иден-

* brkic.jovana@gmail.com

титета. Покушавајући да одговори на ова питања, ДеЛило показује не само како је Америка постала постмодерна, већ и како се појединац сналази у том новом свету који пред њега поставља неке нове изазове.

Када кажемо да се неко дело бави постмодерним друштвом и да припада постмодернизму, ваља поменути шта постмодерна и постмодернизам подразумевају. Кључну дистинкцију између постмодерне и постмодернизма даје Линда Хачен (Linda Hutcheon): први термин односи се на друштвени и филозофски период или „стање“ (Hutcheon, 2001: 23), док други подразумева начине на које се одређена култура изражава. (2001: 1) Период који обухвата постмодерна почиње, по мишљењу неких, почетком 60-тих када је почео и процват постмодерне архитектуре, док, по мишљењу других, крај Другог светског рата представља радикални прекид с модерном, тј. почетак постмодерне. Новом друштвеном периоду потребан је и нови културни израз, који се у литератури, сада већ званично, усталио као постмодернизам. Међутим, постмодернизам јесте један од оних термина који је прилично тешко дефинисати а да се притом не западне у извесне противречности. Иако неки не признају постмодернизам као правац, сматрајући да он није ништа друго до продубљени модернизам, не можемо порећи да између модернизма и постмодернизма постоје извесне разлике. Нову поетику одликује пре свега изразита самореференцијалност и само-рефлексивност, затим преиспитивање тзв. „великих прича“ и деконструкција концепта „дух времена“, опсежно коришћење ироније и пародије, укидање граница између „високе“ и „ниске“ културе и још много чега. Како се за потребе овог рада не можемо бавити свим аспектима постмодернизма, ограничићемо се на онај аспект који се тиче популарне културе, тј. њеног уплива у „високу“ културу, тј. брисања или, пак, померања граница између „високе“ и „ниске“ уметности. Да бисмо дотле стигли, потребно је да за почетак подробније дефинишемо термин „популарна култура“, да бисмо потом покушали да покажемо како је она послужила као потка за, с једне стране, критику постмодернизма, односно афирмацију постмодернизма као културног израза, с друге стране. Два погледа на постмодернизам с фокусом на популарну културу која ће у овом раду бити представљена јесу нео-марксистички погледи Фредерик Џејмсона

(Fredric Jameson) и Жан Бодријара (Jean Baudrillard) с једне[1], и пропостмодернистички поглед Линде Хачен с друге стране. Коначно, покушаћемо да покажемо како ова два погледа недвосмислено указују на дијалектичку природу популарне културе и, најпосле, да испитамо како се та природа манифестује у конкретном тексту, у овом случају, у ДеЛиловом роману *Подземље*.

Популарна култура у постмодерном друштву

Иако је кроз историју било пуно покушаја тумачења појма „културе“, од новијих можда је најзначајније тумачење антрополога Клифорда Герца (Clifford Geertz), чији је рад посебно утицао на стварање критичких школа попут новог историзма и културног материјализма. Герцов рад је иновативан по томе што он сматра да не постоје тзв. „пре-културне универзалије“ – култура се не сагледава као скуп конкретних бихевиоралних шаблона, већ као скуп контролних механизама за управљање понашањем. Култура се, дакле, не објашњава неким спољним узроком, већ сопственим правилима и поретком. Герц је своју интерпретацију овако схваћене културе назвао „подробни опис“ који подразумева сложени поступак разумевања културе у свој њеној различитости. (Geertz, 1973: 3-33) „Подробно описивање“ могло би се објаснити као „интерпретативна прича“: она се усредсређује на неки догађај, и испитује све детаље како би се открио етос неке непознате културе. (1973: 3-33) Да би се неки текст „подробно описао“, потребно је, дакле, повезати га са другим културним феноменима једног доба.

Овакво схватање културе у први план ставља описивање које никада није коначно, јер непрестано мора узимати у обзир новонастале промене и догађаје. (Спремић, 2011: 18) Такође, мора се нагласити да се ни тумач који културу описује не налази изван ње. Опис културе је, дакле, подробан не само зато што трага за пуноћом конкретног догађаја, већ и зато што подразумева културну специфичност самог тумача. (2011: 18)

1 Иако Џејмсонова и Бодријарова тумачења постмодернизма, односно постмодерне културе, нису истоветна, одлучили смо да због многобројних сличности у тим тумачењима, али и због генерално негативног става који обојица заузимају према постмодерном друштву, њихова тумачења „здружимо“ под кровом нео-марксистичке поетике која се показала као један од главних „критичара“ постмодернизма као књижевно-филозофског правца.

Овако схваћена култура не представља, дакле, једну монолитну и непроменљиву структуру – култура је, наиме, непрекидни процес производње значења нашег друштвеног искуства, односно процес производње значења из нашег друштвеног искуства, а из тих значења неминовно происходи друштвени идентитет оних људи који су у тај процес укључени. (Fiske, 1996: 1) Стварање културе је, дакле, друштвени процес у који су укључени не само сви друштвени слојеви, већ и сви производи тих различитих слојева друштва. На овај начин губи се онај елитистички призвук који је реч „култура" вековима са собом носила, негде све до почетка постмодерног доба – култура се више не налази само у музејима и вилама богатих, она излази на улице, увлачи се у најсиромашније квартове, постаје доступна свима.

Коначно је савремено доба направило места и за онај део културе који је вековима бивао деградиран и одбациван зарад очувања исконских и непроменљивих „естетских вредности" – популарну културу. Популарна култура је, дакле, део културе у најширем смислу, с тим што је дуго заузимала подређено место у односу на доминантне културне матрице привилегованог, буржоаског слоја друштва, оне исте матрице које се односе на већ поменуте „естетске вредности". Популарну културу, дакле, чине различите формације потлачених или обезвлашћених људи (1996: 1), те се у том смислу популарна култура јавља као агенс који је у директном конфликту са доминантном културном формацијом. Па ипак, од доминантне културе популарна култура није одвојена кинеским зидом – и једна и друга настају из истих друштвених извора, користе се истим дискурсима тих извора, с тим што их обрађују на различите начине. Ови дискурси преносе интересе доминантне идеологије (почевши од телевизије, преко модне индустрије, до самог језика), а у себи садрже хегемонске силе које раде у интересу одржавања статуса кво. (1996: 2) Како онда такве дискурсе може користити популарна култура?

Да би популарна култура извршила свој главни задатак – подрила доминантни поредак[2] – она мора поседовати извесне структурне

2 Подривање или субверзију овде треба схватити на начин на који је то објаснио Стивен Гринблат (Stephen Greenblatt) у својој чувеној студији *Самообликовање у ренесанси* – субверзија не представља покушај рушења неког поретка ради успостављања новог поретка (за који ће се временом показати да није ништа бољи од претходног), већ подривање владајућег дискурса изнутра, чиме се свако мало доводе у питање начела на којима он почива.

сличности са поретком чије основе доводи у питање. Другим речима, ако би се одређени дискурс схватио као сасвим туђински, могао би се уништити, али се не би могао пародирати и тако суштински довести у питање.[3] Популарна култура је, дакле, производ друштвено подређеног слоја људи која, парадоксално и подрива и потврђује доминантни културни дискурс. Или, како би се још могло рећи, субверзија је истовремено интегрисана оном истом моћи коју наизглед угрожава. (Гринблат, 2007: 161-186) Једино што преостаје јесте пронаћи механизме којима се може (без)болно супротставити владајућем поретку.

Популарна култура као субверзивни агенс није, међутим, исто што и масовна култура – као продукт капиталистичког друштва, масовна култура представља робу коју широке народне масе троше без икакве критичке свести о томе одакле потиче и зашто се уопште и пласира на тржиште. За разлику од ње, популарна култура није готов производ, већ непрекидни процес стварања и преношења значења, чиста *производност* у оном смислу који је Ролан Барт (Roland Barthes) можда најбоље објаснио својим термином *signifiance*. Схваћена на овај начин, популарна култура показује да међу широким народним масама ипак постоји и она скупина људи која уме да мисли својом главом, а чија се критичка свест непрекидно потцењује и доводи у питање.

Које су главне одлике популарне културе? У свом делу *Читање популарне културе*, Џон Фиск (John Fiske) даје преглед неких њених основних одлика: интензивна употреба игре речи, пародије, субверзије и инверзије, неретко вулгарни израз, контрадикторност, фокус на тело и телесна задовољства итд. (Fiske, 1996: 6) Она не претендује на објективни израз, увек је политички обојена и често игра активну улогу у друштвеним променама. Како је нераскидиво повезана са садашњим тренутком, услед брзог следа догађаја велики део популарне културе је кратког века (1996: 6) – па ипак, они сегменти популарне културе који опстану неко време, својим несвакидашњим изразом позивају на различита тумачења која се често настављају чак и онда када ти сегменти изгубе своју „популарност“.

3 О пародији ће више речи бити у поглављу „Критика Линде Хачен“

Критика Бодријара и Џејмсона

Марксизам као критика капиталистичког друштва извршио је огроман утицај и на теоретичаре друге половине двадесетог века који су у њему нашли ослонац за критику савременог друштва у којем су се и сами нашли, а које је, на Марксовом трагу, Џејмсон назвао „касни капитализам". „Касни капитализам", „мултинационални капитализам", „друштво кича и спектакла", „медијски капитализам", чак и „постмодернизам"[4] – све су то синоними за онај временски период који почиње негде од друге половине двадесетог века, а које Џејмсон одбија да назове „постиндустријско друштво" јер би такав назив подразумевао другачије схватање природе капитала (онако како се капитал схватао у деветнаестом веку и како га је Маркс описао).

Много тога Џејмсон замера постмодерном друштву, између осталог и сваки губитак историчности и схватање садашњости као пуке хетерогености. (Jameson, 1991: 6) Како је још са Жан-Франсоа Лиотаром (Jean-François Lyotard) Историја раскринкана као метанаратив, тако је, по Џејмсоновом схватању, отпочела екстремна релативизација свих вредности у друштву које се дотад нису доводиле у питање. Овакав преврат у мишљењу довео је до стања општег хаоса и збуњености, те се Џејмсон свим силама залаже за успостављање једне нове систематске културне норме. (1991: 6)

Како се сада популарна култура уклапа у овакво виђење света? Узмимо за пример сам почетак ДеЛиловог романа *Подземље*, тачније пролог под називом „Тријумф смрти". Писац нас увлачи у узаврелу атмосферу бејзбол утакмице у којој исцепане странице из часописа падају са трибина на терен, разнобојни папири на којима су слике хране за бебе и инстант кафе, репродукције Рубенса и Тицијана, најновије рекламе за плејтекс и моторолу, све то на једном месту, све део једне исте ствари. (ДеЛило, 2007: 39) Маса ни не примећује то ђубре које лети свуда унаоколо, тај живот у боји са страница магазина, исувише је обузета исходом утакмице. Међутим, маса то ни не може да примети, ДеЛило је тога свестан. Њему је потребан само један лик, Едгар Џ. Хувер, који ће се на секунд замислити над сликом која му се нашла под руком, репродукцијом Бројгеловог дела „Тријумф смр-

4 О Џејмсоновом пропусту да направи дистинкцију између постмодерне и постмодернизма говориће Линда Хачен у чувеној књизи Политика постмодернизма. О њеном схватању постмодерне и постмодернизма било је већ речи у уводу.

ти“ штампаној у часопису *Лајф*. Она је само део смећа које људи око њега бацају у жељи да постану нераскидиво повезани са једним историјским тренутком, победом Џајантса на шампионату. Она је део личног смећа, нечега што са собом носи сенку идентитета (2007: 45), трачак нечије приватности, а која бива бачена у суманутој жељи да се стопи у један општи догађај, да постане део једног колективног тренутка, део популарне културе у самом настанку. То што она приказује дело познатог фламанског сликара, сцене страдања и смрти, никоме осим Хуверу није важно – популарна култура слави ову победу, слави овај садашњи тренутак, а за то су јој потребна сва средства, репродукције познатих слика и ролне тоалет папира, без разлика, без привилегија.

Нема, дакле, више оне историчности у савременом добу, како Џејмсон примећује, а сцена на стадиону то савршено приказује – слике са страница магазина представљају културу која више не познаје или, пак, не прави разлику између високе и ниске уметности. Оног тренутка када се један Бројгел штампа у часопису који уредно прати живот Френка Синатре и деколте Аве Гарднер, а да то никоме не изгледа чудно или неадекватно, штавише, оног тренутка када неко чак и не успе да идентификује слику као дело чувеног уметника, почиње ера у којој интересовање за историју губи сваки смисао, те стога постаје све теже одредити шта одакле потиче, шта су копије а шта оригинали.

Очигледно је, дакле, да Џејмсон прилично негативно гледа на савремено доба и културу. Много је, међутим, теже одредити ДеЛилов став према култури коју приказује. Наиме, уколико се фокусирамо на већ поменуту сцену са стадиона, можда је право питање следеће: коју културу ДеЛило заправо приказује, масовну или популарну? Тешко је понекад направити разлику између њих, јер се обе служе актуелним производима културе у најширем смислу које потом обрађују и пласирају на тржиште у виду бејзбол утакмице или нове линије купаћих костима. Ако се послужимо већ поменутом дистинкцијом да је масовна култура готов, док је популарна култура производ у настанку, можемо рећи да ДеЛило истовремено слика обе: спортски догађај као део популарне културе у чијем настанку и развоју учествују сви, а који своје постојање делимично дугује производима масовне културе који су без размишљања одбачени зарад једног вишег циља. Бејзбол

утакмица тако улази у историју, постаје део културе једног народа, опште место које ће годинама касније многи евоцирати питањем: „Где си био када је Томсон истрчао хомера?“ (2007: 97) Па ипак, како се популарна култура критички односи према свету и себи самој, утакмица између Џајантса и Доџерса је у својој бити амбивалентна – док с једне стране симболизује невероватну победу, с друге стране подсећа на претњу која је лебдела у ваздуху, на нуклеарну пробу коју су Совјети истог дана када се и утакмица одржавала извршили на америчком тлу. Свакоме ко у потпуности схвати дијалектичку природу популарне културе, дакле, свакоме ко је, као Хувер или касније Марвин, „преозбиљно“ схвати (2007: 330), она се свети. Па ипак, наставиће даље ДеЛило, како популарну културу не схватити озбиљно, постоји ли ишта што би требало озбиљније схватити? (2007: 330) Ово реторичко питање критичари попут Џејмсона свакако не би очекивали. Уколико прихватимо чињеницу да још увек постоји одређени број људи који критички преиспитују време у којем живе, то би онда значило да не можемо у потпуности прихватити Џејмсонову тезу о сваком губитку историчности у савременом добу. Да, све је теже одредити шта одакле потиче, све је теже, али да ли је и немогуће?

Бодријар би вероватно рекао – немогуће је. Његова идеја да живимо у свету симулакрума послужиће као подлога свима који савремено доба виде у негативном светлу. И заиста, чини се да савремено доба слави владавину симулакрума, ма колико то застрашујуће деловало на моменте. Изложба Ејси Грин, младе поп-арт уметнице, прави је пример Бодријарове тезе да живимо у свету симулакрума. Она одлучује да слика не праве поп-арт иконе попут Мерилин Монро и Џејн Менсфилд, већ *лажне* Мерилин и Џејн, упаковане груди и напуђене усне, масне блајхане плавуше, жене које цуре на све стране, жене које се разливају, атомске жене. (2007: 483, 493) Очигледно је да су оне копије, „репродуковане богиње“, како их ДеЛило назива (2007: 499), али то су репродукције које временом почињу да добијају такву снагу да постају моћније од оригинала *уīраво* зато што *нису* оригинали. (2007: 499) Другим речима, копије постају толико живе да почињу да постоје као симулакруми, ентитети који наизглед реферишу на нешто, а којима, заправо, недостаје референт. У свету у коме не можемо пронаћи порекло ствари, како би Бодријар рекао, тј. у свету у коме нема више историчности, како би Џејмсон рекао, лако је упасти у ши-

зофрено стање и паранојy. Како не постоји ни један стабилан и неопозив ентитет наспрам чега бисмо одредили сопствено постојање, како онда изградити властити идентитет, како веровати у себе и не упадати све чешће у егзистенцијалне кризе? Чини се да Бодријарова и Џејмсонова критика овде показује своју највећу снагу – ако савремено доба све више разара људску егзистенцију, не би ли се онда требало отворено супротставити његовим начелима?

Много је, међутим, већи проблем пронаћи начине како се супротставити свету који је окренут наглавце. Читајући Бодријара и Џејмсона, стиче се утисак да смо већ изгубили битку, да је немогуће преокренути тренутно стање и да ћемо остати заувек заробљени у свету симулакрума. С друге стране, Линда Хачен сматра да постмодерна слика света није у потпуности тако црна – онде где Бодријар и Џејмсон не успевају да сагледају ништа више осим губитка историчности, масовне производње и пролиферације кича, она препознаје суптилно подривање начела на којима постмодерно друштво почива. Узмимо за пример део романа у коме ДеЛило приказује рад поп-арт уметнице Кларе Сакс, њен велики пројекат с авионима. Уколико бисмо остали на Бодријаровом и Џејмсоновом трагу, овај вид популарне уметности коју Саксова ствара био би ништа друго до експлоатација прошлости, коришћење прошлости без праве свести о томе шта она представља, тумачење прошлости на основу поп слика из прошлости чиме историја света постаје, како Џејмсон наводи, „поп историја“. (Jameson, 1991: 25) И заиста, чак и сама помисао на то да је неко озлоглашене бомбардере обојио у дречаве боје и читав пројекат назвао *Дуīоноīа виīка Сали* по песми која је, онда када су авиони летели, била актуелна, а које се, онда када се авиони боје, скоро нико и не сећа, као да у себи носи елемент преступа, као да читав овај уметнички подухват донекле скрнави прошлост и ниподаштава страхоте рата. Како на пројекту ради Клара са масом студената који носе мајице са стиховима песме коју никада нису чули и који имају само нејасну идеју о томе шта рат представља, овај уметнички, а не мировни подухват (ДеЛило, 2007: 72), како га Клара назива, делује донекле непримерено. Популарна култура, у овом случају Кларин пројекат, нема, дакле, никаквог обзира према прошлости, она, како то Џејмсон тврди, присваја оно што није њено (Jameson, 1991: 3) и то обрађује на начин који њој одговара. Бодријар би додао да смо, дакле, изгубили контакт с „реалним“ на

више начина, да нам није преостало ништа осим непрестане фасцинације тим губитком. (Baudrillard, 1994: 154) Нашим властитим губитком, како потом наставља. (1994: 154)

У оваквом свету нема места супротстављању – свуда, увек, систем је исувише јак: хегемонски. (1994: 156) Међутим, да ли је то заиста тако, питају се неки, међу њима и Линда Хачен. Да ли је могуће да у свету у коме капитал игра улогу хегемона не постоји ништа што би се њему на тренутак супротставило? Наравно да постоји, рећи ће она, с тим што су те супротстављене силе латентне, оне поредак не подривају директно и отворено, већ суптилно и изнутра. Узмимо за пример исто поглавље о Кларином уметничком пројекту. Тешко је отети се помисли да је овај вид уметности много више од пуке експлоатације прошлости, као да постоји неки подтекст које би тек пажљивије читање могло открити. И заиста, читајући поглавље, долазимо до дела у коме Саксова објашњава свој рад као покушај супротстављања технолошкој култури за коју осећамо да „не смемо дозволити да нас покори“. (ДеЛило, 2007: 73) Неомарксисти свакако не би очекивали овакав степен трезвености и самосвести од популарне културе, можда управо зато што јој не признају статус који заслужује. Популарна култура, у овом случају рад Саксове, критички преиспитује прошлост и садашњост, она разоружава свет, али то чини „опрезно и трезвено и с пуном свешћу о томе чега се одричемо“. (2007: 79) Она не претендује на коначни суд, зато и није готов продукт, већ „дело у настајању“ које се „мења свакога дана и сваког минута“. (2007: 78) Симболично прозвана Сметларка, Клара чини оно што би сваки поп-арт уметник урадио – трага за одбаченом историјом у облику ђубрета у коме проналази опипљиву димензију живота. Смеће, један од централних мотива књиге, јесте „јединствени културни талог“ (2007: 189), како га ДеЛило назива, нешто што цивилизацију уједно и дефинише и уништава. Историја, права историја, не налази се у књигама, већ на депонијама, под земљом, а само појединци неће окренути главе од смрада, већ ће у ту историју заронити и покушати да међу отпацима пронађу одбачене ствари, али и заборављене вредности једне цивилизације. Кларин пројекат јесте, дакле, опомена човечанству, не само шарлатанско поигравање прошлошћу како би то критичари попут Бодријара и Џејмсона протумачили. Као и сваки вид популарне уметности, он скреће пажњу на себе својим дречавим изгледом, али и поруком коју носи,

а коју је понекад тешко разазнати у том шаренилу у којем обитава. Управо је зато популарна култура толико провокативна, будудући да, у исто време, и привлачи и одбија. Међутим, уколико не би задржала овај амбивалентни статус, недостајала би јој она филозофска димензија која је неопходна свакој уметности да постане „велика".

Критика Линде Хачен

Како у постмодерном добу више нема неопозивих вредности на које се можемо позивати, сваки покушај отвореног супротстављања разобличава се као нови тип метанаратива, а Џејмсонова и Бодријарова критика упадају управо у ову замку. Другим речима, ако се већ нечему треба супротставити, то треба чинити на суптилан начин, латентно и изнутра. Ово је уједно и став Линде Хачен која се, додуше, слаже са Џејмсоном и Бодријаром онда када је њихова критика упућена на опште стање духа у постмодерном друштву, али која не може а да не примети неке од мањкавости њихових теорија.

Оно што Хаченова највише замера Џејмсону јесте његов пропуст да направи разлику између постмодерне и постмодернизма.[5] Како и сама наводи, Џејмсон намерно и упорно назива постмодернизмом оно што је заправо, по њеном мишљењу, постмодерна. (Hutcheon, 2001: 25) Ова дистинкција је, међутим, кључна за Хаченову јер би без ње свака критика савременог друштва била немогућа. Наиме, уколико би се постмодернизму као културном изразу једне епохе укинуо тај статус, како је онда могуће критички сагледати савремено доба? Одиста, она признаје да не постоји културни израз који није идеолошки утемељен (2001: 3), али то не значи да је културни израз исто што и сама идеологија. Постмодернизам је, дакле, културна пракса која на известан начин произилази из постмодерне (сама сличност у називу довољан је показатељ њихове блискости) (2001: 26), али која задржава свој, донекле аутономни статус и која, стога, може то исто друштво чији је и сама продукт критиковати.

Популарна култура се, као што је већ речено, јавља као један од главних агенаса у подривању доминантних културних матрица. Де-Лило је тога свестан, те зато треба пажљиво ишчитавати оне делове романа у којима обрађује различите аспекте популарне културе. Уз-

5 О њеном схватању термина постмодерна и постмодернизам, било је речи у уводу.

мимо за пример део у коме говори о уличној уметности цртања графита. Графити су много више од обичне слике на зиду, они причају причу о животу у сиротињским зградама, дилерима дроге, деци која прерано одлазе у криминал, деци која и немају право детињство, болестима и оружју, убиствима и силовањима. То су приче које већини људи делују потпуно надреално, које их вуку да из пуке знатижеље туристичким аутобусима посећују *Надреалистички јужни Бронкс*, како га зову, а који је заправо много стварнији од једног Милана или Брисела. (ДеЛило, 2007: 251) Цртачима графита, као ДеЛиловом Исмаилу Муњосу познатијем као Мунмену 157, главни задатак постаје тај да ту уметност улице прикажу свима, *нарочито* онима који не желе да је виде. Свет више не може а да их *не* види, не може а да *не* зна ко су они, њихова уметност постаје славна, а што је најважније, они је се више *не* стиде, напротив. (2007: 449) Цртање графита тако постаје уметност, *права* уметност, која не зна за мировање, која се ноћу и дању увлачи у очне јабучице; то је уметност сламова и сметлишта која шиба бојама по лицу, као да хоће да каже да је она филм који сви ми треба да гледамо. (2007: 449)

Графити као вид популарне уметности носе јасну поруку људи из подземља: иако их је друштво гурнуло на маргину да би могло да неометано и без гриже савести ужива у трошењу свог капитала, ти људи и даље *постоје*, а само од њих зависи да ли ће и на који начин то осталима ставити до знања. Као и смеће које се одлаже по депонијама што даље од градова, људи са маргина представљају друштвени отпад кога треба учинити што невидљивијим, ако је већ немогуће потпуно га се отарасити. Аналогија са отпадом није случајна – иако ДеЛило нигде експлицитно не говори о људима из сиротињских четврти као о смећу, изгледа готово немогуће не довести их у везу. Људи са маргине и смеће су на симболичном плану иста ствар – тајна историја, подисторија (2007: 799), како је ДеЛило назива, која се враћа да нас прогута онда када смо помислили да смо је склонили довољно далеко, закопали довољно дубоко. Управо је зато од изузетне важности бавити се том историјом, ма колико она непријатно изгледала, јер на њој почива будућност читавог света. Међутим, ретки су они који се том историјом баве, толико ретки да личе на припаднике једног езотеричног реда, адепте и пророке (2007: 189) који својим критичким сагледавањем садашњег тренутка предвиђају будућност. Доиста,

Кларино копање по смећу или њена махнита потрага за Исмаилом по неугледним четвртима Бронкса на тренутке делују готово сумануто; па ипак, много чешће се у тим поступцима наслућује неки смисао који тек временом постаје транспарентан и за остатак друштва. Популарна култура, у овом случају уметност цртања графита, обраћа се, дакле, свима – сваким осликаним возом подземље нас подсећа да није мртво и мирно, да је оно сила која се не може угушити и да зато престанемо да је негирамо. Па ипак, само поједини су спремни да ту културу признају као легитимну, те стога и иступају као визионари који имају ону гипкост духа која је потребна да се свет сагледа у свој различитости, без икаквих критика и осуда.

Различитост на којој свет почива је, међутим, најтеже прихватити. Џејмсонова критика постмодерне иде управо у том правцу – превише је све у савременом друштву различито, све је допуштено и све се меша, нема више никаквих норми и правила, све је само један велики пастиш. Према Џејмсону, пародију је у постмодерном добу заменио пастиш: као и пародија, пастиш представља имитацију нечег јединственог, идиосинкратичног; међутим ова имитација је неутралног типа, без скривеног смисла и сатиричног призвука који су својствени пародији. (Jameson, 1991: 17) Штавише, за Џејмсона је пародија „празна пародија“ (1991: 17) – како више нема историчности, пародија не може пародирати. Другим речима, ако више не можемо установити оригинале, како их онда доводити у питање?

Хаченова тврди да можемо. Проблем је, наиме, у искривљеном схватању појмова као што су „оригинал“, „реалност“, „историја“ итд. – они нису престали да постоје, како Бодријар тврди, већ су једноставно променили свој статус, тј. израсли су у појмове који више не могу сами себе објаснити и потврдити. (Hutcheon, 2001: 34) Постмодерна није, дакле, дегенерација у хиперреалност, како то Бодријар види, већ преиспитивање онога што реалност означава и начина на које је спознајемо. (2001: 34) И одиста, пита се Хаченова, јесмо ли икада познавали „реално“ ван његових репрезентација? (2001: 33) Наше претпоставке о „реалном“ зависе од начина на који је оно представљено, како је смештено у дискурс и како се тумачи. (2001: 33) Нема, дакле, ничег природног у вези са „реалним“, нема га и никада га није ни било – чак ни пре појаве мас-медија које Бодријар криви за почетак ере симулакрума. (2001: 33) Сходно томе, и Џејмсонова теза

да је савремено доба изгубило осећај за историчност се мора преформулисати – и даље се може и жели приступити прошлости, али је сама прошлост разобличена као текстуални конструкт којој можемо приступити увек и само посредно. Постмодерна уметност прихвата, дакле, изазов традиције – од прошлости као репрезентације не може се побећи, али се она може критички реконструисати уз помоћ ироније и пародије (2001: 58) које савременом тексту обезбеђују преко потребну оригиналност и аутентичност.

И заиста, нема ли веће пародије од оне које из вечери у вече приређује Лени Брус, познати комичар кога ДеЛило смислено уводи у свој свет фикције. У тренутку када је земља престрављена због могућег атомског напада, потребан је ироничан поглед на читаву ситуацију који, парадоксално, и прочишћује од страха и тај страх обелодањује. (ДеЛило, 2007: 516) Лени мора непрестано да другима али и себи понавља реченицу: „Сви ћемо да изгинемо“ (2007: 516). У тој реченици крије се сва иронија савременог живота – можда је све само још један медијски спектакл, афирмација кенедијевских година у којима је све постало могуће и у којима су чврсто утврђене категорије почеле да делују неважно (2007: 582); а можда је овај пут читав тај спектакл једна застрашујућа истина која долази као опомена друштву које је изгубило сваки вредносни компас. Нико више није сигуран ни у шта, а потребна је једна, наизглед крајње једноставна, а опет толико вишезначна формулација – Сви ћемо да изгинемо! – да покаже сву нелагоду постмодерног друштва. У том свету нико није поштеђен, чак ни онај који га пародира – отуда и Ленијево инсистирање на томе да ће *сви* изгинути, укључујући и њега самог. Другим речима, нема безинтересног погледа „ни од куда“, пародија је увек и свуда политички утемељена. Сходно томе, транспарентност нечије идеолошке позиције омогућава и демистификацију исте, односно пружа простора да се у будућности та иста позиција искористи као материјал из прошлости који се даље може пародирати. Зато је пародија један од кључних механизама постмодернизма – захваљујући њој, тврди Хаченова, постмодернизам се не може више схватати само као безинтересно коришћење прошлости без свести о томе шта она заиста представља. Постмодернистичка пародија је, заправо, једна покретачка снага чија је природа дијалектичка – као и Ленијев крик, она је на моменте патетична и кукавичка, али исто тако и узвишена у свом

наивном покушају обрачунавања са светом јер у себи носи зрнце неодољивог и вечитог пркоса. (2007: 557)

Закључак

„Највеће су тајне оне које се широм отварају пред нама“ (2007: 189), рећи ће ДеЛило. И заиста, популарна култура нас свакодневно окружује, а опет је понекад јако тешко проникнути у њену природу. Јер, како је и сама део културе у најширем смислу, оне културе коју одликује масовна производња и потрошња, а коју Џејмсон назива „касни капитализам“, тешко је одредити границу где престаје разумно промишљање и почиње потрошачка манија. Међутим, иако нас тера да трошимо, капиталистичко друштво нам ипак оставља избора – упркос притисцима са свих страна, људи су ти који, најпосле, *бирају* које ће производе културе користити. (Fiske, 1996: 5) Можемо зато рећи да је популарна култура настала као свестан одабир одређених културних аспеката који, здружени, умеју да одају утисак бесмисла, али који пажљивијом анализом откривају своја „скривена“ и „смислена“ значења.

Па ипак, капитал уништава све нијансе у једној култури (ДеЛило, 2007: 793), рећи ће на крају романа *Подземље* ДеЛило. Тачно је, додаје он, да не морамо желети сви исте ствари, али не желимо ли сви ми, најпосле, исти опсег избора? (2007: 793) Није ли популарна култура, дакле, само још једна илузија, наше наивно уверење да имамо оружје за борбу против опресивног капитализма? Или је, пак, она покушај ироничног сагледавања тог опсега избора – доиста, он је за све исти, али зашто би нас то спречавало да се њиме поиграмо, да изнова ре-конструишемо дате културне матрице? Како год, популарна култура нам се представља у својој амбивалентној природи, а на нама је да одлучимо желимо ли је такву прихватити, са свим њеним опречним значењима, са свим (не)усклађеним нијансама.

ЛИТЕРАТУРА

Barthes, R. (1981). The Theory of the Text. In R. Young (ed.), *Untying the Text* (pp. 31-47). London: Routledge & Kegan Paul.

Baudrillard, J. (1994). *Simulacra and Simulation*. Translated by Sheila Glaser. University of Michigan Press.

ДеЛило, Д. (2007). *Подземље*. Превео: Зоран Пауновић. Београд: Геопоетика.
Fiske, J. (1996). *Understanding Popular Culture*. London and New York: Routledge.
Geertz, C. (1973). *The Interpretation of Cultures*. New York: Basic Books.
Гринблат, С. (2007). Невидљиви меци: субверзија власти у ренесанси. У Д. Шпорер (ур.), *Поетика ренесансне културе: нови историзам* (161-186). Загреб: Диспут.
Гринблат, С. (2011). *Самообликовање у ренесанси*. Превеле: Невена Мрђеновић и Јелена Стакић. Београд: Клио.
Hutcheon, L. (2001). *The Politics of Postmodernism*. London and New York: Routledge.
Jameson, F. (1991). *Postmodernism or the Cultural Logic of Late Capitalism*. Durham, NC: Duke University Press.
Nel, P. (2008). DeLillo and Modernism. In J. N. Duvall (ed.), *The Cambridge Companion to Don DeLillo* (pp. 13-26). New York and Cambridge: Cambridge UP.
Спремић, М. (2011). *Политика, субверзија, моћ: новоисторијска тумачења Шекспирових великих трагедија*. Београд: Задужбина Андрејевић.

Jovana J. Brkić

(UN)POPULAR CULTURE IN THE POSTMODERN(IST) FRAMEWORK OF DELILLO'S *UNDERWORLD*

Summary

The aim of the paper is to question the concept of popular culture from various aspects and to determine the ways in which popular culture influences the understanding of the contemporary world also reffered to as postmodernism in the paper. The two views on postmodernism which focus on popular culture and which will be presented in this paper are the neo-Marxist views of Fredric Jameson and Jean Baudrillard on the one hand and the pro-postmodernist view of Linda Hutcheon on the other hand. Finally, the paper aims at pointing out how the two views unequivocally manifest the dialectic nature of popular culture and it also strives to examine how the nature in question is disclosed in a text, in this case, DeLillo's novel *Underworld*.

Key words: popular culture, postmodernism, Fredric Jameson, Jean Baudrillard, Linda Hutcheon, Don DeLillo, *Underworld*

Nataša V. Ninčetović*
Univerzitet u Prištini
(sa privremenim sedištem
u Kosovskoj Mitrovici)
Filozofski fakultet

821.111(73).09-2 Олби Е.
821.111.09-2 Мемет Д.
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.2
Originalni naučni rad
Primljen: 15.05.2019
Prihvaćen: 11.08.2019

SLIKE AMERIKE U DRAMAMA *ZOOLOŠKA PRIČA* EDVARDA OLBIJA I *AMERIČKI BIZON* DEJVIDA MEMETA

Cilj ovog rada je da uporednom analizom dve značajne moderne američke drame ukaže na slične stavove njihovih autora kada je u pitanju slika poslератne Amerike. Prikazi američkog društva podjednako su sumorni u obe drame, mada se tačke gledišta Dejvida Memeta i Edvarda Olbija donekle razikuju. Olbi naglašava jaz između klasa, dok Memet opisuje život ljudi koji se nalaze na dnu društvene lestvice. Ono što je zajedničko svim likovima u *Zoološkoj priči* i *Američkom bizonu* jeste otuđenje, nesposobnost likova da izgrade iskrene međuljudske odnose. Implikacija je da je sistem u kojem živimo nemilosrdan i surov, a svaki pojedinac snosi odgovornost za sopstvenu sudbinu, te se svako ponaosob mora otrgnuti od nametnutog materijalizma i okrenuti sebi i ljudima koji ga okružuju.

Ključne reči: otuđenost, Amerika, kapitalizam, nekompetencija, moral.

Edvard Olbi i Dejvid Memet spadaju u najpoznatije i najznačajnije pisce savremene američke drame. Obojica pišu o propadanju moralnih vrednosti u američkom društvu koje su, prema njihovom mišljenju, posledica konzumerizma i korporativnog kapitalizma. Nakon Drugog svetskog rata usavršavanje tehnologije dovelo je do značajnog povećanja proizvodnje, a uz to su banke nudile kredite koji su ljudima omogućavali da kupuju i troše kao nikada pre. Pored toga, mediji su propagirali stav da je sreća usko povezana sa posedovanjem materijalnih dobara, što je dodatno uticalo na formiranje potrošačkog društva, koje je kupovalo monogo više od onoga što je zadovoljavalo osnovne životne potrebe. Olbi i Memet pišu o usamljenosti pojedinca u takvom društvu, društvu koje ohrabruje ljude da budu sebični i da streme profesionalnom uspehu, ne vodeći računa o

* natasa.nincetovic@.pr.ac.rs

drugima i ne pokušavajući da ostvare istinski kontakt sa ljudima koji ih okružuju. Njihovi likovi su otuđeni, izolovani, druge ljude doživljavaju kao pretnju. Kako je tvrdio sam Memet, u društvu opterećenom materijalizmom dramaturg oseća moralnu odgovornost da progovori o duhovnosti. Glavni likovi u dramama *Zoološka priča* (*The Zoo Story*, 1959) i *Američki bizon* (*American Buffalo*, 1975) bar na trenutak ostavljaju po strani materijalno i prolazno i razgovaraju o bitnim pitanjima koja muče svakog pojedinca. Likovi u pomenutim dramama nalaze se u kriznim situacijama. Među njima nema prave komunikacije, nema razumevanja. Džeri se silno trudi da Pitera probudi iz stanja uljuljkanosti u konformizam i na kraju uspeva da dopre do njega, mada po cenu života. Sa druge strane, u odnosu između Dona i Bobija primetan je jaz između onoga što Don priča i onog što radi. Don Bobiju daje savete, usmerava ga kako da se ponaša, ali ga prvom prilikom ostavlja po strani I na nagovor Tiča ne planira da Bobija povede u pljačku. Napetost između trojice sitnih kriminalaca, Dona, Tiča i Bobija, koja kulminira nasiljem prema Bobiju, bar na trenutak utiče na Tiča da počne da misli na svog štićenika, koga uzima u zaštitu i vodi u bolnicu. Don i Piter uspevaju da reše krizu komunikacije i likovi se na kraju drama razumeju, a uspešna komunikacija je verovatno najbolji način da čovek pronađe izlaz iz otuđenosti i izolovanosti.

Memet i Olbi pišu o posleratnoj Americi. SAD su u to vreme definitivno važile za ekonomski najmoćniju zemlju sveta, koja, za razliku od Evrope, nije bila opustošena Drugim svetskim ratom. Međutim, Hladni rat koji je Amerika vodila protiv Sovjetskog Saveza imao je veliki uticaj na kulturni i društveni život američkih građana. U SAD-u su promovisane vrednosti koje su bile dijametralno suprotne „bezbožnom" komunističkom SSSR-u, što je značilo povratak tradicionalnim vrednostima kada su u pitanju porodica, vera i ljudska zajednica. Kako ističu Shams i Pourgiv u eseju *Power Struggle in The Zoo Story: A Performance of Subjectivity*, veliki uticaj na američko društvo u tom periodu imali su mediji. Mediji su promovisali sliku idealne porodice iz predgrađa, u kojoj je otac bio hranilac porodice, dok je majka vodila računa o kući i deci, dakle, porodice u kojoj su očuvane tradicionalne uloge polova (Shams & Pourgiv 2013: 2). Mediji su imali za cilj da utiču na što veći procenat stanovništva da pokušaju da dostignu taj ideal. Pored toga, radili su na popularizaciji potrošačkog načina života, plasirajući laž da će ljudi biti srećniji ako budu imali mnogo novca, kuću, auto i sve što se novcem može kupiti. S druge strane,

u medijima se nije govorilo o problemima unutar samog društva. Naime, u decenijama koje su usledile nakon Drugog svetskog rata produbio se jaz izmedju bogatih i siromašnih. Pripadnici srednje klase živeli su u bezbrižnosti, komforu i neznanju da milioni građana Amerike nemaju osnovne uslove za život. U medijima se malo govorilo o sve glasnijim pokretima koji nisu bili zadovoljni nametanjem konformizma i tradicionalnih vrednosti, kao što su razni pokreti o ljudskim, ženskim i pravima homoseksualaca. Pored toga, nezdravi takmičarski duh koji je uveo korporativni kapitalizam izazvao je propadanje moralnih vrednosti. Svet koji opisuju Olbi i Memet je surov, u njemu se svako mora prilagoditi pravilima sistema. Budući da u tom svetu ništa, pa ni moć, nije stabilno i sigurno, ljudi se stalno bore izmedju sebe, a preživljavaju samo najsposobniji.

Zoo-vrt u Olbijevoj drami simbolizuje Ameriku. Građani Amerike, dakle, žive izolovano, svako u svom kavezu, bez kontakta sa drugima. Pritom je kavez, kako ističu Nabi i Ahmed u eseju *Edward Albee's The Zoo Story: Echo/es of Contemporary Subversive Culture*, „sačinjen od dominantnih društvenih i kulturnih normi, vrednosti, običaja i verovanja" (Nabi & Ahmed 2016: 235). Ljudi poput Pitera (Peter) žive u ovakvim kavezima naivno verujući da je to njihov lični izbor, dok ljudi poput Džerija shvataju sve nedostatke kapitalističkog društva, ustaju protiv života u kavezu i pokušavaju da dopru do drugih ljudi. Kako tvrde Dehgani i Seprehmanesh u eseju *Decay of Ethics in David Mamet's American Buffalo*, „kapitalizam koristi ideologiju robusnog individualizma ne bi li osigurao eksploataciju i potpunu potčinjenost" (Dehgani & Sepremanesh 2013: 10) neophodnu za funkcionisanje sistema. U osnovi robusnog individualizma je verovanje da se pojedinac mora takmičiti ne bi li ostvario lične interese, čak iako to šteti drugima. Upravo je robusni individualizam doveo do propadanja moralnih vrednosti koje su nekada bile važne. Korporativni kapitalizam, koji je nametao nezdravi takmičarski duh, učinio je apsolutno nemogućim lični uspeh u sprezi sa očuvanim moralnim vrednostima. U osnovi kasnog kapitalizma je da novcu i uspehu moramo žrtvovati sve, uključujući prijateljstvo, čast i dostojanstvo. Američki san, u čijoj osnovi je verovanje da svi imaju jednake šanse za uspeh, pokazao se kao iluzija za lakoverne. Imajući u vidu različite okolnosti u kojima odrastaju i žive Džeri (Jerry) i Piter (Peter), vidimo da je ljudima poput Džerija veoma teško da uspeju i uživaju iste privilegije kao i pripadnici srednje klase. Takođe, likovi u Memetovom *Američkom bizonu* su ljudi koji žive na marginama

društva, ljudi koji se bore da prežive, ljudi poput Džerija i Tiča (Teach), koji nemaju ni svoj dom, već stanuju u iznajmljenim kućama i odsedaju u hotelima. Olbi i Memet biraju ovakve likove jer su mane jednog društva najuočljivije na njegovom dnu.

Tobi Zinman u knjizi *The Methuen Drama Guide to Contemporary American Playwrights* smatra Dejvida Memeta najistaknutijim dramskim kritičarem američkog društva. Kako tvrdi Zinman, likovi u Memetovim dramama, „motivisani novcem i pohlepom, iznova i iznova lažu, varaju i manipulišu drugima. Ako to ne daje očekivane rezultate, likovi pribegavaju nasilju. Svako izdaje svakog, a osećaj da su izdani neminovno u njima stvara bes (Zinman 2014: 149). Kritički stav prema američkom društvu naročito je prisutan u Memetovim ranim dramama (a jedna od tih drama upravo je *Američki bizon*). U zrelijim godinama Memet se više okreće televiziji i filmu i nije više toliko oštar kada su u pitanju mane američke socijalne scene.

Kao što je u uvodu rečeno, drame *Zoološka priča* i *Američki bizon* kao jednu od centralnih tema imaju otuđenost, izolovanost pojedinca. Ljudi su postali hladni i nečovečni. Pritom pojedinci mogu biti vidno usamljeni, kao što je slučaj sa Džerijem. Ljudi poput Pitera, Dona (Don) i Tiča, pak, odaju utisak pojedinaca koji ostvaruju kontakte sa ljudima iz svoje okoline. Međutim, odnosi koje oni ostvaruju samo su privid, maska iza koje se krije samoća i nemogućnost uspostavljanja bliskosti. Kako saznajemo, Piter, i pored toga što ima suprugu i dvoje dece, nedeljom posle ručka sam ide u park da na miru čita knjigu. Porodica je, dakle, samo paravan koji u očima drugih stvara utisak da je Piter zadovoljan i asimilovan pripadnik društva. U Memetovoj drami, pak, likovi su toliko okupirani sobom i svojim ličnim interesima, da ih u većini slučajeva ne zanimaju potrebe i mišljenja drugih ljudi. Pohlepa i lična korist toliko su dominantni da je prijateljstvo na granici izumiranja budući da ljudi samo gledaju na koji način mogu da iskoriste druge. Pošto jezik ne služi za sporazumevanje, već za delovanje, nema razumevanja medju ljudima. Na iskrenost se gleda kao na slabost, iskreni ljudi su otvoreni, samim tim i ranjivi. „Ljudi očajnički žude za kontaktom, za bliskošću, ali je strah od ranjivosti, kako ističe Kristofer Bigzbi (Christopher Bigsby) u svom pregledu moderne američke drame pod nazivom *Modern American Drama 1945-2000*, veći od straha od samoće." (Bigsby 2004: 217)

Jedna od tema drame *Američki bizon* je poslovni moral u zapadnom svetu. U poslu, kako vidimo, ne važe ista pravila kao i u životu. U poslu

je dozvoljeno, čak i poželjno, biti nemoralan i gledati samo ličnu korist. Kapitalizam nas uči da moramo iskoristiti svaku šansu za uspeh, čak iako naš uspeh ide na štetu drugih. Kako je Memet izjavio u intervjuu sa Metjuom Rudanom (Mathew Roudane), ovaj stav je toliko uvrežen u američkom društvu da „onaj ko se ne ponaša u skladu s ovom mantrom ne samo da se smatra luckastim, već u većini slučajeva i nemarnim“ (Roudane, 1984).

Tič Donov zaštitnički stav prema Bobu smatra slabošću, i upravo tu dolazi do konflikta izmedju dvojice prijatelja. Tič, za razliku od Dona, ima potrebu da ga vole i poštuju, ali ne i da ostvari iskreni odnos sa bilo kim. Zato se i podsmeva Donu kad ovaj stane na Bobovu stranu: „Trebaju ti klinci, idi pa ih napravi. Nisam ti ja žena.” (Mamet 2001: 73) Možda Don i Bob i jesu “ulična šala”, ali se jedino u njihovom odnosu nazire zrno ljudkosti i prijateljstva neophodno za opstanak ljudske zajednice.

Na kraju drame, nakon što napetost i uzajamno nepoverenje likova kulminiraju jer je Bob priznao da je slagao da je trgovac kovanicama napustio stan, dolazi do fizičkog nasilja. Tič kažnjava Boba, a Don ne radi ništa kako bi ga odvratio. Međutim, deluje da nakon obračuna stvari postaju jasnije. I Bob i Tič mole Dona za oproštaj. Na taj način Don opet postaje glavni, dok su Tič i Bob u podređenim položajima. Dehgani i Seprehmanesh tvrde da su trojica likova na kraju drame poput članova porodice koji su izgladili nesuglasice. Za dvojicu autora „prodavnica starudija simbolizuje kuću u kojoj se članovi porodice drže zajedno i nalaze utočište od opasnosti koje vrebaju u surovom spoljašnjem svetu” (Dehgani & Seprehmanesh 2013: 15). Implikacija je da likovi uviđaju da nije problem u drugim ljudima, da je sistem takav da loše utiče na pojedinca, a da se ljudi moraju okrenuti jedni drugima i iskreno nastojati da ostvare bliskost i povezanost sa onima do kojih im je stalo.

Tiča možemo posmatrati kao predstavnika i glasnogovornika kapitalizma i njegove poslovne etike. Pokušavajući da pridobije Donovu naklonost, Tič pokušava da ga ubedi da su mu svi neprijatelji. Uverava ga da Ruti (Ruthie) i Flečer (Fletcher) varaju na kartama, dok je Bob narkoman i samim tim nepouzdan. Tič sa jedne strane želi da Don poveruje da nema prijateljstva, a sa druge strane pokušava da sebe prikaže kao Donovog jedinog pravog prijatelja. Ova Tičova kontradiktorna namera podseća na situaciju na početku drame, kada Don objašnjava Bobu da “U životu nema mnogo prijatelja (Mamet 2001: 10),” dok mu daje smernice za lakše snalaženje u životu. Tič, čije ime u engleskom jeziku znači „učitelj“, pokušava da se nametne kao

Donov učitelj ili lajf kouč. To što Memet bira nadimak Tič za lik čiji su moral i sposobnosti krajnje sumnjivi svedoči o izopačenim vrednostima i svetu u kojem se krađa naziva poslom, budući da je slobodni poduhvat, kako sam Tič kaže „Sloboda pojedinca da izabere bilo koji jebeni put koji mu se čini pogodnim (Mamet 1976: 60)". O Tičovim izopačenim moralnim vrednostima svedoči scena u kojoj se on sprema da u pljačku ponese revolver. Kako on ističe, u pitanju je puka predstrožnost budući da „sva moguća i nemoguća priprema ništa ne znači ako neki ludak skonta da si upao na njegov posed" (Mamet 2001: 64). U pitanju je, dakle, poremećeno poimanje stvarnosti budući da je u Tičovim očima čovek koji štiti sopstvenu imovinu ludak. Takođe, Tič sebe poredi sa policajcima koji se naoružani do zuba obračunavaju sa kriminalcima. Tičova percepcija stvarnosti toliko je poremećena da ne uviđa da on, kao sitan lopov, nije na istoj strani sa čuvarima zakona.

Dok se kod Tiča ispod štita kojim se brani od iskrenih i otvorenih odnosa krije strah da će biti povređen, ispod Piterove nezainteresovanosti je nešto drugo. Piter je do te mere vaspitavan i naučen da gleda sebe i svoje interese da on zaista nimalo ne mari za druge i njihove potrebe. Piter je jedan od onih „spavača" koji bi po Olbijevim rečima „radije prespavali život nego što bi ostali budni". Piter naivno veruje da ima sve što mu je potrebno da bude srećan: kuću, dobar posao, porodicu, dva televizora. On je, prema tome, ostvario svoj san i sad može da uživa, savršeno indiferentan prema tome šta se događa u njegovom okruženju. Ljudima poput Pitera lakše je da misle da svi žive u komforu i blagostanju, baš kao i on i ljudi iz njegove okoline. Zato srednja klasa i snosi delimičnu odgovornost za neljudske uslove u kojima živi ostatak stanovništva, jer zatvara oči pred stvarnošću koja je u neskladu sa njihovim načinom života. Tako i Piter tako umesto realnosti bira iluziju. Iako se pomenuti zoo-vrt nalazi u sklopu Centralnog parka u kojem se odvija radnja drame, Piteru nikada ne pada na pamet da ode do zoo-vrta, radije se udubljuje u knjigu. Knjiga je ono u šta Piter želi da veruje – to je zaista mnogo lakše nego suočavanje sa surovom stvarnošću.

Piter, dakle, bira lakši put, a to je život u iluziji, u ljušturi u kojoj se skriva od ljudi i sveta. Esej *Iluzija i realnost u Zoološkoj priči Edvarda Olbija* (*Illusion and Reality in Edward Albee's The Zoo Story*) ukazuje upravo na dihotomiju stvarnosti i iluzije u *Zoološkoj priči*. Kako ističu Harehdasht, Hajjari i Shahidzadeh, Piter poput većine pripadnika srednje klase bira da živi u iluziji jer mu to život čini lakšim i podnošljivijim (Harehdasht, Hajjari i Shahidzadeh 2015: 16). Autori pomenutog eseja nagla-

šavaju da su takvi ljudi po pravilu otuđeni od svoje okoline i sveta uopšte. Džeri, koji za razliku od Pitera žarko želi da sa nekim uspostavi kontakt, shvata da Piter, baš kao i životinje u zoo-vrtu, živi u svom kavezu. Jedini način da dopre do njega je da na silu uđe u kavez (koji simbolizuje klupa u parku) i proba da uveri Džerija da izađe iz ljušture u koju se uvukao (Harehdasht, Hajjari i Shahidzadeh 2015: 17).

Jedan od velikih problema sa kojim se suočavaju likovi u *Zoološkoj priči* i *Američkom bizonu* jeste problem identiteta. Naime, u kapitalizmu čovek je sveden na lako zamenljiv šraf, na nebitan deo ogromne mašinerije. U takvom spletu okolnosti čovek gubi svoje „ja". Ljudi kao da su izgubili emocije, postali su hladni i nezainteresovani. Džeri, koji je bez posla, porodice, prijatelja i emotivnog partnera, izgubio je svaki kontakt sa ljudima. Ljudi ge vide, primećuju njegovo prisustvo, ali nimalo ne mare za njega. Kap koja je prelila čašu je ravnodušnost koji je čak i pas pokazao prema njemu. Džeri ne vidi smisao u svom životu. Zato i odlučuje da ga okonča, ali to radi na način koji će napokon zaokupiti pažnju ljudi. On bi mogao da izvrši samoubistvo, ali je svestan da će ubistvo imati daleko veći odjek u medijima. Džeri svojom smrću želi da ostvari dva cilja. Prvi je da ljudi napokon obrate pažnju na njega. Drugi cilj je da probudi „spavače" poput Pitera koji svojim nesvesnim potčinjavanjem sistemu omogućavaju njegovo nesmetano funkcionisanje, sa svim njegovim negativnim stranama. Kada su pitanju likovi u *Američkom bizonu*, njihov glavni problem je, kako tvrdi Bigzbi u svom prikazu američke drame druge polovine XX veka, što je membrana izmedju pojedinca i agresivnog kapitalizma postala propustljiva (Bigsby 2004: 206). Pojedinac, iako veruje da sam odlučuje o svom životu, ustvari je duboko indoktriniran i sve vreme bombardovan raznim ideologijama. U neprestanoj trci za novcem i uspehom čovek je vođen pravilima i normama koje nameće sistem u kojem živi. Ideologije kojima je izložen čovek u kapitalističkom društvu imaju toliko veliki uticaj da poslovna etika utiče ne samo na profesiju kojom se neko bavi, već duboko zadire i u njegov lični život. Tako pojedinac o svemu, a ne samo o poslu, odlučuje u skladu sa pravilima kojima je kroz život naučen, ne pokušavši da sam razmisli i donese odluku.

Postoje izvesne sličnosti između drama Dejvida Memeta i Semjuela Beketa. Tako Abdulah J. Muhamed u eseju *Exposing Unethical Nature of David Mamet's American Buffalo* poredi *Američkog bizona* sa dramom Čekajući *Godoa*. Likovi u ovim dramama čekaju da se pojavi misterio-

zna ličnost koja treba da im pomogne. Dok Vladimir i Estragon čekaju Godoa, Don i Tič iščekuju Flečera koji treba da ispuni njihov Američki san. Problem likova u Beketovoj drami, dakle, duhovne je prirode, dok su Memetovi likovi okoreli materijalisti. Kako ističe Muhamed, osnovna razlika između ove dve drame je u idealima kojima likovi streme, na šta je definitivno uticao širi društveni i istorijski kontekst, imajući u vidu da je *Američki bizon* nastao u doba Hladnog rata (Muhammed 2017: 6). Tajanstvena ličnost koja treba da se pojavi i reši problem se ne pojavljuje u ovim dramama. Implikacija je da je čovek prepušten sebi, da ne možemo očekivati da nam neko drugi da odgovor na bitna pitanja i reši naše probleme. Svaki pojedinac treba da preuzme odgovrnost i potraži svoju sreću.

Priče koje pričaju likovi jako su važne i simbolične. Džeri na taj način pokušava da Piteru skrene pažnju na sebe. Priča o gazdaričinom psu jedinstvena je i Piter će je definitivno zapamtiti, što znači da će i Džeri ostati upamćen. Sa druge strane, ispostavlja se da su Don i Tič, koji se predstavljaju kao ljudi iskusni u svom „poslu", hrabri i neustrašivi samo kada razgovaraju. Oni su sigurni samo u priči o krađi novčića sa likom amerčkog bizona. Stvarnost je, pak, puna opasnosti i zamki. Stoga je ovo dvoje ortaka jako sumnjičavo i uzbuđuju se prilikom svakog prolaska policijskog automobila koji patrolira krajem.

Jedna od važnih osobina Olbijevih i Memetovih likova je nesposobnost. Kada su u pitanju Piter i Džeri, njihova glavna inkompetencija je nemogućnost ostvarivanja iskrenog odnosa i bliskosti sa ljudima (i životinjama) iz svoje okoline. Pored toga, Piter, iako direktor izdavačke kuće, pokazuje da mu elokventnost nije jača strana, ne ume da sluša i da saoseća sa drugima. Ako govorimo o Donu i Tiču, oni su primer ljudi koji su hrabri i vešti samo na rečima. Tako se Don predstavlja Bobu kao sposoban preduzetnik, čovek koji zna svoj posao. Medjutim, situacija sa retkim novčićem govori suprotno. Kako saznajemo, Don nije čak ni znao da ima taj novčić, novčić je do tada bio zaturen među drugim starudijama. Prema tome, Don, koji čak ni uz pomoć knjige ne zna koja je vrednost stvari koje prodaje, nije neko ko bi trebalo da uči Boba kako da postane uspešan poslovan čovek. S druge strane, Tič, koji pokušava da se dodvori Donu i sebe predstavi kao iskusnog lopova i provalnika, nema predstavu kako će ući u stan niti kako će obiti sef u slučaju da se ispostavi da se isti nalazi u stanu potencijalne žrtve.

O nesposobnosti Memetovih likova svedoči i njihova jezička nekompetencija. Njihove rečenice su često isprekidane, nedovršene, pune

psovki i besmislenih reči. Kod njih jezik ne služi za sporazumevanje, već predstavlja akciju. Jezikom likovi pokušavaju da utiču na druge, da ih izmanipulišu i ubede u nešto. Budući da likovi ne slušaju jedni druge, njih ne zanima koje su potrebe i želje njihovih sagovornika. Njihova jezička neveštost ujedno je i društvena neveštost. Kod Olbija takođe nema sporazumevanja medju likovima. Ovde je Džeri inicijator razgovora. On postavlja svom sagovorniku gomilu pitanja. Njegova želja za razgovorom, potreba da ga neko sasluša, toliko je velika da on vrlo često ne može da se strpi i da sačeka Piterov odgovor. Džeri pričanjem pokušava da svom besmislenom životu da značenje. Međutim, Džeriju je izuzetno teško da dopre do Pitera jer je Piter oko sebe podigao zid, zid nezainteresovanosti i nerazumevanja. Džeri je morao da žrtvuje sopstveni život da bi njegova poruka doprla do Pitera. Tako Piter na kraju drame dolazi do spoznaje o surovoj realnosti u kojoj žive milioni odbačenih, ali je tu spoznaju Džeri platio svojim životom.

Kako navodi Kristofer Bigzbi, lekcija kojoj Džeri pokušava da nauči Pitera je da život bez osećanja, bez bola, nije pravi život, već puko životarenje. Sam Džeri je godinama vodio takav život, život bez emocija, ali ga je ravnodušnost koju su svi, pa i jedan pas, pokazali prema njemu, ubedila da život bez emocija ne vredi ništa (Bigsby 2004: 129).

Kao što smo već pomenuli, i Olbijeva i Memetova namera bila je oštra kritika američkog društva, s tim što se razlikuju tačke gledišta. Tako je Olbi prvenstveno zaintrigiran jazom između klasa, nametanjem konformizma i pobunom protiv njega. Sa druge strane, Memet opisuje kako žive i preživljavaju ljudi na samom dnu društvene lestvice. Džeri, kao tipičan predstavnik anti-establišmenta govori istinu o pravom stanju u Americi, istinu koju većina ljudi ne želi da čuje. Dok on otvoreno iznosi detalje iz svog privatnog života i bez ustručavanja govori o stvarima kojih bi se većina ljudi stidela, Piter ispoljava krajnju nezainteresovanost. Budući da je Džerijeva priča toliko različita od njemu poznatog životnog stila, Piter ne želi da sluša svog sagovornika – on ga ne razume niti želi da ga razume.

Džeri se plaši da će Piter, baš kao i pas, ravnodušno otići od njega. Zato odlučuje da se žrtvuje ne bi li konačno ostvario kontakt sa nekim. Takođe, želi da Pitera nauči onom što je on sam nedavno shvatio. Zato Pitera i naziva „biljkom", pokušavajući da kod njega izazove reakciju. Džeriju je mrska i sama pomisao na Piterov dosadan život, jer je to život bez izazova. Zato se odlučuje da ne dopusti Piteru da ode. Smrtno ranjen, Džeri je zahvalan Piteru što nije otišao i što mu je omogućio da konačno

sa nekim uspostavi kontakt: „Hvala, Pitere. Stvarno, zbilja hvala. … O, Pitere, stvarno sam se u jednom trenutku uplašio da ću uspeti da te oteram. Ne znaš koliko sam se plašio da ćeš otići i ostaviti me." (Olbi 1964: 15)

Klupa na kojoj Piter sedi na početku drame i koju mu na kraju oduzima Džeri simbolizuje Piterovu poziciju u životu. Piteru se njegova pozicija na klupi, baš kao i u životu, čini sigurnom samo zato što je do sada niko nije doveo u pitanje. Nakon svađe koja se završava probadanjem Džerija, Piter je primoran da napusti klupu. On, koji je do tada bio okoreli materijalista, ostao je bez jednog dela svoje imovine: „Nećeš više dolaziti ovamo, oduzeta ti je imovina. Izgubio si svoju klupu, ali si odbranio čast" (Olbi 1964: 15). Ovaj događaj treba da natera Pitera da shvati da ne treba da gradi sreću na materijalnim stvarima, već na bliskosti i povezivanju sa ljudima.

Džeri pominje jedan zanimljiv detalj iz svog života, poverava Piteru da je u tinejdžerskim godinama imao homoseksualna iskustva. U vreme kad je ova drama nastala Amerika je bila (ili je tako bar trebalo da deluje) konzervativnija nego ikad. Homoseksualci su bili diskrimisani do te mere da ih je Komitet za sprečavanje komunističkih aktivnosti na čelu sa Džozefom Mekartijem izjednačavao sa komunistima. Kako navodi Mary Jo Bona u eseju pod nazivom *Gay and Lesbian Writing in Post-World War II America*, komitet je tvrdio da su „homoseksualci podložni ucenama te da stoga moraju biti prognani iz društva ili kažnjeni zatvorskom kaznom" (Bona 2004: 210).Da je homoseksualno opredeljenje bilo vrlo nepoželjno svedoči jedan primer u drami. Kada Džeri pokuša da oduzme Piteru klupu i počne da ga udara, Piter se osvrće oko sebe i pokušava da pozove policiju. Međutim, problem je u tome što su svi policajci „u zapadnom delu parka. Jure toplu braću iz žbunova. Gotovo da je to sve što oni rade. To je njihova jedina funkcija" (Olbi 1964: 13).

Kako ističe Schuchi Agrawal u eseju *Gender, Sexuality and Power Relations in Edward Albee's The Zoo Story*, Džerijeva seksualna orijentacija je jedan vid bunta protiv normi i konvencija koji su vladali u posleratnoj Americi (Agrawal 2017:11). U vreme kad su homoseksualci bili diskriminisani i kada je vlast nastojala da se očuvaju tradicionalne uloge polova Džeri otvoreno govori o tome da više voli muškarce. On na taj način želi da skrene pažnju Pitera na sebe, ali istovremeno simbolizuje sve one manjinske i ugrožene grupe koje su 50-ih I 60-ih počele da protestuju i da se bore za ostvarivanje svojih prava.

U ove dve drame jedini lik o kojem imamo širu sliku svakako je Džeri, dok o ostalim likovima znamo vrlo malo. Autori ne pišu o njihovoj prošlosti, naročito Memet. Mi ne znamo da li Tič, Don i Bob imaju porodice, ne znamo gde žive (osim što se pominje da je Tič smešten u hotelu). Ne znamo ni od čega živi Tič. Jedini lik koji ima kakav-takav posao je Don, vlasnik starinarnice. Stiče se utisak da su oni, za razliku od Pitera koji bar naizgled ima sređen i normalan život, prekinuli sve veze sa spoljnim svetom i da imaju samo jedni druge. Za razliku od Dona, koji veruje u mogućnost istinskog i iskrenog povezivanja sa ljudima, Tič je uveren da tako nešto ne postoji. Ljudi poput njega, koji ne poseduju otvorenost neophodnu za ostvarivanje bliskosti, mogu samo da žale nad nesaznatljivošću drugog i sveta koji ih okružuje.

Ne treba da nas zavara to što ova drama u svom središtu ima tri sitna lopova, od kojih je jedan narkoman. Ona se odnosi na sve slojeve američkog društva, s tim što se loše strane nacionalnog karaktera najuočljivije na samom dnu društvene lestvice. Memet je ovom dramom pokazao šta je to trulo u američkom društvu, koje su to loše strane Američkog sna i zašto su laž i prevara bile ključne odlike perioda u kojem je ova drama nastala.

Složićemo se sa Hanom Knap (Hannah Knapp) da nam *Američki bizon* daje uvid u to koliko su daleko ljudi u stanju da idu da bi došli do nečega (Knapp 2002: 30). U jednom svom intervjuu Memet otvoreno kaže da u „potrošačkom društvu nema toga što ne bismo uradili kada bi nam neko rekao, ili bismo intuitivno pomislili, da ćemo tako zaraditi ili da će nas to učiniti srećnim kroz konzumerizam“ (Covington, 1997). Kako saznajemo iz drame, posao i prijateljstvo ne idu zajedno u kapitalističkom društvu. Likovi pokušavaju da balansiraju izmedju „posla” i prijateljstva, ali na kraju uvek daju prednost svojim „poslovnim” interesima. Ispostavlja se da su Donove reči upućene Bobu na početku drame da „U ovom životu nemaš prijatelje“ (Mamet 1976: 6), apsolutno tačne. Budući da je, kako ističe Vesna Bratić u svojoj doktorskoj disertaciji *Slike Amerike u dramama Sema Šeparda i Dejvida Memeta*, otudjenost u postmodenom dobu koje Memet opisuje na vrhuncu i da ljudi ne poseduju otvorenost neophodnu za ostvarivanje bliskosti, „ljudima poput Tiča ostaje samo da žale nad nesaznatljivošću drugog i sveta koji nas okružuje” (Bratić 2011: 65). Donova veličina leži u tome što nakon fizičkih okršaja u radnji dolazi do spoznaje da je izdao Boba, zbog čega je moralniji od Tiča i poseduje zrno čovečnosti.

Simbolika ima značajnu ulogu u *Američkom bizonu* i *Zoološkoj priči*. U *Zoološkoj priči* glavni simbol je upravo zoo-vrt. Način na koji životinje žive u zo vrtu, kavezima odvojene od ljudi i jedne od drugih, simbolizuje život čoveka u postmodernom dobu. Ljudi su usamljeni, otuđeni, bez dodira sa svojom okolinom. Ograničenja koja društvo nameće, poput normi, pravila, klasa, sputavaju čoveka i predstavljaju rešetke kaveza u kojem se nalazi savremeni čovek.

Kada govorimo o *Američkom bizonu* u simboličkom smislu, valja pomenuti starinarnicu u kojoj se odvija dramska radnja. Kako saznajemo, većina stvari koje Don prodaje predstavlja ono što je preostalo od izložbe povodom obeležavanja stogodišnjeg napretka („Century of Progress Exposition"), a koja je održana u Čikagu 1931. godine. Kako tvrdi Bigzbi, Donijeva starinarnica svedoči o „jukstapoziciji materijalnog napretka s jedne i duhovnog nazadovanja sa druge strane" (Bigsby 2004: 212). Najbolji primer moralne dekadencije nalazimo pri kraju drame, kada Bobovo priznanje da je izmislio da je trgovac kovanicama sa koferom napustio stan izazove erupciju nasilja. U tom trenutku sve izrečeno o moralu i prijateljstvu pada u vodu. Kako navodi Metju Rudan u eseju pod nazivom *Betrayal and Friendship in American Buffalo*, „fizičko nasilje kojem pribegavaju likovi svedoči o ljudima koji se ponašaju poput primitivaca na rubu civilizacije" (Roudane 2004: 70).

I sam naslov drame vrlo je simboličan. Američki bizon je životinja koja je dovedena na granicu izumiranja prilikom osvajanja američkog zapada. Bizon simbolizuje ljudske vrednosti koje su bile sastavni deo Američkog sna u njegovom originalnom značenju, vrednosti koje su, kao i bizon, praktično izumrle. Ubijanje bizona je pravdano poslom, baš kao i pljačkanje Indijanaca. Imajući to u vidu, ne čudi što Don i Tič na kradju gledaju kao na poslovni poduhvat kojim će se osvetiti čoveku koji ih je „nasamario" i tako stekao trenutnu prednost.

Zaključak

Kako tvrdi Bigzbi, Memetova namera kroz pisanje drama je da sruši mit o Americi (Bigsby 2004: 200). SAD, prema verovanju Memeta, zapravo ne postoji, bar ne u obliku u kojem se predstavlja širokim masama. Kao ilustraciju njegovog stava pomenućemo tvrdnju izrečenu u drami *Vodena pumpa* (*The Water Engine*, 1978) da je Amerika ustvari „veštački skup ljudi različitih jezika, običaja i tradicija čiji je jedini zajednički imenilac to što ih

je istorija osudila da žive zajedno ne znajući i ne voleći jedni druge (Mamet 1978: 64).” Upravo je društvena raznolikost, koja je vrlo izražena u Americi, jedan od faktora koji su doveli do otuđenosti i izolovanosti pojedinca. Usamljenost je naročito izražena u velikim gradovima gde se živi brzo i gde svako „gleda svoja posla”, imajući u vidu da se interesovanje za druge često tumači pogrešno. Upravo je u velikim gradovima društvena heterogenost najveća; ovde su sabrani ljudi najrazličitijih nacionalnosti, religija i kultura. Stoga ne čudi što su Memet i Olbi radnje svojih drama smestili u kosmopolitske gradove kao što su Njujork i Čikago. Na taj način dobijamo potpunu sliku kakav je zapravo život u „obećanoj zemlji”, koliko se razlikuje od onog što nam plasiraju mediji. Dvojica autora naročitu pažnju posvećuju gubitnicima, ljudima koji nisu uspeli da ostvare svoj Američki san. Poruka je jasna: da, mnogi se bore da ostvare svoj san, ali će uspeti samo nekolicina. Ispod njih ostaje gomila “luzera” koji se i dalje nalaze na marginama društva.

Zoološka priča i *Američki bizon* nam daju vrlo opipljive reprezentacije života u posleratnoj Americi. U periodu u kojem su nastale ove drame SAD su se izdvojile kao vojno i ekonomski najmoćnija država na svetu. Ovaj ekonomski i vojni razvoj doneo je sa sobom brojne promene u društvu, promene sa kojima nisu svi mogli održati korak. Nekada zemlja koja je obećavala „bolji, srećniji i bogatiji život za sve američke gradjane bez obzira na rang i status” (Adams 1931: 214), ali uz očuvanje morala i dostojanstva, sada je pod plaštom korporativnog kapitalizma propagirala robusni individualizam i nezdravi takmičarski duh. Umesto slobode i blagostanja, ljudima je nametnut konzumerizam i konformizam. U takvim uslovima pripadnici srednje glase su uglavnom, baš kao i Piter, prigrlili materijalnu sigurnost i zadovoljili se rutinskim životom, životom bez izazova i uzbuđenja. Oni nisu imali sluha za probleme onih brojnijih, prema kojima život nije bio baš naklonjen. Ljudi poput Džerija shvataju koji su to gorući problemi u postmodernom svetu. Usamljenost, otuđenost pojedinca dostigla je neslućene razmere. Ljudi mogu biti vidno usamljeni, poput Džerija. Medjutim, ni oni članovi društva koji naizgled održavaju bliske odnose sa ljudima iz svoje okoline nisu u mnogo boljem položaju. Kod Pitera je porodica samo paravan koji mu pomaže da u očima drugih izgleda kao srećan i ispunjen čovek. Memet, pak, opisuje drugi vid usamljenosti. Don i Tič, naizgled prijatelji, zapravo uopšte ne slušaju jedan drugoga, obojica samo gledaju kako da na najbolji način ostvare lične interese. Oni su prototip ljudi u postmodernom dobu, ljudi koje društvo uči da moraju da gledaju samo

sebe i da u poslu (i životu) nema prijatelja. Jedini moralni lik je narkoman Bobi. Bob je jedini lik koji se ne uklapa u generalni duh vremena u kojem je drama nastala. Njegova privrženost i dobre namere prema Donu jedina su svetla tačka u okruženju u kojem se ljudi ponašaju poput ptica grabljivica.

LITERATURA

Adams, J. (1931). *The Epic of America*. Boston: Little, Brown and Co.

Agrawal, S. (2017). Gender, Sexuality and Power Relations in Edward Albee's The Zoo Story. In: *Veda's Journal of Enlish Language and Literature*, Vol. 4, Issue 2 (pp. 9-12). Vijayawada: JOELL.

Bigsby, C. W. E. (2004). *Modern American Drama 1945- 2000*. Cambridge: Cambridge UP.

Bona, M. J. (2004). Gay and Lesbian Writing in Post-World War II America. In: Hendin, J, *A Concise Companion to Postwar American Literature and Culture* (pp. 210-237). Oxford: Blackwell Publishing.

Bratić, V. (2011). *Slike Amerike u dramama Sema Šeparda i Dejvida Memeta* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.

Covington, Richard (1997). "The Salon Interview: David Mamet". Salon, 24, 10. [on-line]. Dostupno preko: http://www.upstartfilmcollective.com/portfolios/jcharnick/mamet-museum/salon-interview.html [5.10.2018.]

Dehgani, E. & Seperhmanesh, M. (2013). Decay of Ethics in David Mamet's American Buffalo. In: J.I. Liontas, Y. Golebiowski & J.Mukundan, *International Journal of Applied Linguistics & English Literature, Vol. 2, No. 5* (pp. 10-19). Footscray: AIAC.

Harehdasht, H.A., Hajjari, L. & Shahidzadeh, Z. S. (2015). Illusion and Reality in Edward Albee's The Zoo Story. U: *Studies in Literature and Language*, Vol. 10, No. 6 (pp.15-21). Brossard: CAOOC.

Knapp, H. (2002). The American Dream in American Buffalo. U: Brodersen, Werner and Knapp (eds.), *American Buffalo: Words on Plays* (pp. 30-32). American Conservatory Theater.

Lahr, J. (2011). *David Mamet, The Art of Theater No. 11*. U: The Paris Review. Theparisreview.org, 142, 1997. [on-line]. Dostupno preko: https://www.theparisreview.org/interviews/1280/david-mamet-the-art-of-theater-no-11-david-mamet [18.11.2018]

Mamet, D. (2001). Američki bizon. U: Borivoj Gerzić (prev.), *Izbor iz savremene anglo-američke drame*. Beograd: ISTAR.

Mamet, D. (1978). *The Water Engine*. New York: Grove Press.

Muhammed, A. J. (2017). Exposing Unethical Nature of David Mamet's American Buffalo. U: *Journal of Babylon Center for Humanities Studies*, Vol. 7, Issue 2 (pp.1-20). Hillah: University of Babylon.

Nabi, N. & Ahmed, F. (2016). Edward Albee's The Zoo Story: Echo/es of Contemporary Subversive Culture. U: A. Bodorno (ed.), *Advances in Language and Literary Studies, Vol. 7, No. 1* (pp. 235-241). Footscray: AIAC.

Olbi, E. (1964). Zoološka priča , prev. Slobodan Selenić. U: *Avangardna drama*. Beograd: SKZ. Vdocumnets. [on-line]. Dostpno preko: https://vdocuments.site/zooloska-prica-edvard-olbi.html [15. 3. 2018.]

Roudane, M. (2004). Betrayal and Friendship in American Buffalo. U: C. W. E. Bigsby (ed.), *The Cambridge Companion to David Mamet* (pp. 57-73). Cambridge: Cambridge UP.

Shams, P. & Pourgiv, F. (2013). Power Struggle in The Zoo Story: A Performance of Subjectivity. U: *Fe Dergi 5, no. 1* (pp. 1-11). Ankara: Ankara Üniversitesi KASAUM.

Zinman, T. (2014). David Mamet. U: M. Middeke, P.P. Schnierer, C. Innes etc. (eds.), *The Methuen Drama Guide to Contemporarz American Playwrights*. London: Bloomsbury Publishing Plc.

Nataša V. Ninčetović

IMAGES OF AMERICA IN THE PLAYS BY EDWARD ALBEE (*THE ZOO STORY*) AND DAVID MAMET (*AMERICAN BUFFALO)*

Summary

The aim of this paper is to point out to similar attitudes of Edward Albee and David Mamet when it comes to the image of post-war America by means of comparative analysis of two significant modern plays. Their representations of American society are equally gloomy, though their points of view are somewhat different. Albee emphasizes the chasm between the classes, while Mamet depicts the life of people who are at the bottom of the social ladder. What is common to all the characters in *The Zoo Story* and *American Buffalo* is alienation, incompetence of characters to create genuine interpersonal relationships. Though the characters come to the realization that something is wrong with their lives, the authors do not provide us with the final solution of the crisis. The moral is that each individual bears responsibility for his destiny, hence every single one has to renounce materialism and turn to himself and the people around him.

Key words: alienation, America, capitalism, incompetence, moral.

Stefan S. Alidini*
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

82.09
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.3
Originalni naučni rad
Primljen: 22.06.2019
Prihvaćen: 23.09.2019

ISTINITOST KNJIŽEVNOSTI U KNJIŽEVNOISTORIJSKOM POSTUPKU FRANKA MORETIJA

Rad se zasniva na filozofskim teorijama istine (teorije korespondencije, koherencije i evidencije) i njima srodnim modelima istinitosti književnosti (mimetički, etički, epistemološki, figurativni, i model autentičnosti) kako bi se analizirao književnoteorijski i književnoistorijski rad Franka Moretija. U prvom delu rada razmatra se opšta problematika teorije književne istorije i uspostavlja pojmovna osnova za dalju analizu. Problematizuju se minimalni kriteriji za konstituisanje književne istorije i daje sažeta analiza paradigmi klasičnih modela književne istorije (paradigma razvoja, funkcionalna paradigma, teorija ciklične istorije) i njihovog odnosa prema istinitosti književnosti. Drugi deo rada razmatra problem najnovije, narativne paradigme, i shvatanje istorije iz perspektive reprezentativnih poststrukturalističkih teoretičara Rolana Barta i Hejdena Vajta. Primenom usvojenog teorijskog modela, ispostavlja se da narativna paradigma negira mogućnost dolaska do istine putem istoriografskog rada, pa tako i relativizuje istinitost književnosti. U trećem delu razmatra se Moretijev rad u kontekstu prethodno naznačenih paradigmi teorije književne istorije. Pregledom i analizom Moretijevih teorijskih i poetičkih tekstova, analiziraju se ključne postavke sa stanovišta praktičnog književnoistoriografskog rada i njegovih implikacija po istinitost književnosti. Pažljiviji pogled na metodologiju otkriva da njegov rad samo naizgled ispunjava minimalne kriterije za konstituisanje književne istorije. Štaviše, Moreti se približava narativnoj paradigmi utoliko što drukčijim sredstvima konstruiše jednu viziju književnosti koja na kraju ipak ne poseduje autonomno značenje niti je nosilac istine. Iako Moretijev rad predstavlja svojevrsni pokušaj rešavanja metodološke krize književne istorije, njegov kvantitativni formalizam samo maskira relativizam.

Ključne reči: Moreti; operacionalizacija; istorija književnosti; književne teorije; teorija književne istorije; teorije istine; digitalna humanistika; kvantitativni formalizam;

* stefan.alidini@gmail.com

I

Opšti problemi teorije književne istorije

Obično se smatra da je istorija književnosti doživela svoju najozbiljniju krizu već polovinom dvadesetog veka, naročito iz perspektive savremenih teorijskih strujanja, i poststrukturalističkih teorija koje su tada počinjale svoj misaoni život. Poststrukturalistička kritika nije se ograničavala samo na fenomen književne istorije – mada to jeste bilo područje na kom se efekat novih teorijskih strujanja najpre odrazio – već i na prirodu istoričnosti same, pa otud i na sveukupni smisao istorijskog, i mesto istorijskog znanja u korpusu obrazovanosti.[1] Ključna pozicija vrednosti istorijskog znanja iz perspektive poststrukturalizma napadana je spregom različitih argumenata, od kojih su neki pripadali samoj književnoj istoriji i metodološkim raspravama koje su se odvijale unutar same discipline. Rolan Bart (Barthes) i Hejden Vajt (White), uz još nekolicinu drugih teoretičara, imali su ključni uticaj na promenu paradigme u shvatanju i vrednovanju književne istorije.

Ovaj rad zasniva se na specifičnoj tački gledišta, jer pokušava da skicira modele razumevanja književnosti, preciznije, razumevanje istinitosti književnosti, spram ponuđenih paradigmi književne istorije. Otud, on počiva na pretpostavci da svaki razrađen koncept književne istorije počiva na nekakvim principima i shvatanju književnosti. No, iako je ovakva vrsta analize možda interesantnija kao organon za bolje razumevanje klasičnih, devetnaestovekovnih koncepcija književne istorije, fokus istraživanja biće na savremenim problemima, i pitanju istinitosti književnosti koja stoji iza istoriografske i teorijske koncepcije Franka Moretija (Moretti), koji slovi za jednog od najpoznatijih i najpopularnijih književnih kritičara današnjice.[2] No, da bi se razumeo smisao i konačni opseg savremenih problematizacija, neophodno je barem skicirati mogućnosti „klasične“ književne istorije, i njene domete u okviru onih primera koji su nam dostupni, pa tek onda pristupiti problemima savremene teorije.

1 Iako se argumentacija ponuđena tokom rada može lako proširiti na istoriju kao disciplinu, ovde ćemo se zadržati samo na onim aspektima problema koji su naročito simptomatični za probleme savremene književne istorije.

2 Putokaz i osnovno teorijsko uporište za izvođenje naše analize zasniva se na teorijama istine (teorije korespondencije, koherencije, evidencije) i pet modela istine književnosti (mimetički, epistemološki, etički, figurativni i model autentičnosti) koje su sistematizovali Piter Lamark (Lamarque) i Stajn Olsen (Olsen), a koje je kod nas u studiji *Istina i poetika* razradio i problematizovao Kornelije Kvas.

Uslovno rečeno, može se reći da postoje tri minimalna uslova za konstituisanje (književne) istorije: 1) određen vremenski period, 2) definisan kriterij za selekciju građe i 3) formira nekakav koherentan poredak. Na taj način, jedna književna istorija se može konstituisati i kao analitička i kao sintetička, i kao problemska i kao suma naučnog znanja, ali samo onda kada njen rezultat počiva na temeljima koji se mogu argumentovano razložiti i braniti. Koherencija celine istorije počiva na valjanosti odabranog vremenskog opsega, i kriterija selekcije koji je tom opsegu prirođen – posredi mogu biti vremenske, epohalne, formalne, žanrovske, faktografske, narativne ili neke druge odlike. Tek ukoliko su ova dva kriterija u saglasju, moguće je iz njih izvesti nekakav poredak. Bezgranična „istorija svega", ili sveukupna istorija formi, ili pak „globalna" istorija bilo kog fenomena, ubrzo bi se raspale pod težinom i obimom svojih zadataka, te bi i oni zaključci do kojih bi mogle doći bili upitni upravo zbog nedostatka celovitog procesa rezonovanja. Isto tako i specifična istorija određene pojave, ukoliko se prati u lošem vremenskom okviru, sa loše odabranim primerima, takođe ne može izroditi smisaonu istoriju književnosti. Većina stereotipa o pozitivističkim istorijama književnosti i potiče od loših primera istorija koje su gomilale nizove „pisaca i dela" bez unutrašnje povezanosti. Drugim rečima, čak i ovi primeri svedoče da kriteriji klasično shvaćene istorije književnosti počivaju na pretpostavci o razrađenom i koherentnom razumevanju književnog procesa.

Kada se, pak, pažnja usmeri na modele i vrste razumevanja književnosti, možemo govoriti o paradigmama književne istorije.[3] Ideja razvoja dugo je služila kao temeljni pojam organizacije istorijske građe, kako pokazuju i Ulig (2010: 31) i Lešić (1985: 25–64). Razvoj je sam po sebi koncept romantičarskih shvatanja o umetnosti, o organicističkoj prirodi kako umetničkih formi, tako i individualnih pesničkih genija, sve do velikih celina poput epoha ili nacionalnih književnosti,[4] i podrazumeva razlo-

3 Paradigma, to jest promena paradigme je ovde shvaćena u kontekstu koji joj je dao Tomas Kun (Kuhn), definišući je kao korenitu promenu osnovnih pretpostavki i prakse u nekoj naučnoj disciplini.

4 U svom osvrtu na paradigme književne istorije, Klaus Ulig razdvaja ideju radikalne neponovljivosti (u smislu subjektivističkih i impresionističkih viđenja književne istorije, poput Kročeovog (Croce) shvatanja) od same paradigme razvoja. Sa druge strane, Zdenko Lešić u svom pregledu svaku od funkcionalizacija paradigme razvoja tretira kao zasebnu ideju u okviru duhovne klime devetnaestog stoleća, maltene i ne spominjući paradigmu cikličnosti. To je posledica drukčijeg pristupa problemu, jer je Lešić

žan i zakonomeran progresivni hod. Na taj način, društvo, duh vremena i duh naroda, prožimanja umetnosti, razvoj umetničke svesti, te shvatanja o smeni vrednosti, nacionalnom stilu, tipologija uticaja i kauzalni metod postaju sredstva za funkcionalizaciju suštinski iste paradigme razvoja i njeno fiksiranje u konkretni oblik. U tako shvaćenom procesu, književna istorija devetnaestog stoleća iscrpljuje se u pokušajima da ostvari paradigmu razvoja pomoću različitih sredstava, a validnost odabranih kriterija opravdava se celinom dela i činjeničnim, pozitivnim osnovama zaključaka ka kojim se istorija kreće. Sa druge strane, ukoliko samu problematiku shvatimo u užem značenju, kao svojevrsni promenljivi „sistem" dela (Lešić, 1985: 193–197) nad kojim treba uspostaviti poredak, paradigma razvoja dobija svoj savremeniji oblik.

Druga važna paradigma razumevanja istorije je ideja cikličnog toka. Prema ovoj koncepciji, ne postoje evolutivni razvoj, progres, niti organicistička usložnjavanja umetničkih oblika od jednostavnijih ka složenijim, već večito vraćanje istog, neprekidno ponavljanje istih ili sličnih (tipoloških) kategorija. Ovakvo stanovište nalazimo u najrazličitijim izvorima, mada je znatno manje prisutno kao paradigma prilikom pisanja književnih istorija. Rudimentarni oblik ideje nalazimo još kod pesnika Plejade, u konceptu sukoba između starih i modernih. Ideja „starih i novih" ostala je jedan od osnovnih primera ovakvog razumevanja književne istorije, mada se „smena generacija" može iskoristiti kao jedan od elemenata za strukturiranje paradigme razvoja. U novija vremena, slična cikličnost se može prepoznati u Velflinovim (Wölfflin) smenama baroknog i renesansnog stila, različitim „teorijama talasa" – recimo, u teoriji klatna Luja Kazamjana (Cazamian) – te na kraju i kod meta-istoričara poput Alfreda Tojnbija (Toynbee). Elemente ove paradigme možemo naći i u teoriji književne evolucije ruskih formalista, koja u svom najrazvijenijem obliku kod Tinjanova (Тыня́нов) i dalje zadržava fundamentalno ciklični mehanizam odnosa između periferije i centra (Петковић, 1986: 93–103).

Ukoliko se za trenutak fokusiramo na osnovnu problematiku istinitosti književnosti u klasičnoj književnoj istoriji, možemo da vidimo da se književni proces u sklopu dve spomenute paradigme tokom devetnaestog stoleća shvatao na nekoliko načina. Delo je obuhvatalo više konkurentnih

tematici pristupio istorijsko-genetički, trudeći se da isprati tok ideja onako kako su se pojavljivale u istorijskom kretanju. Naš pristup je tipološki, i utoliko bliži Uligovom, jer se interesuje najpre za praktične probleme koji utiču na pisanje književne istorije.

nizova (ličnost autora, imaginacija, forma dela, uticaji, itd.) koji su sačinjavali njegov horizont, što nužno pretpostavlja da čak i u najtvrđim pozitivističkim istorijama, književnost nikada nije bila samo ogledalo stvarnosti i nikada nije bila puki supstrat drugog niza (Lešić, 1985: 177–180). Ono što je zajednička platforma devetnaestovekovnih pristupa književnoj istoriji jeste vera u spoznajnu mogućnost istorije da spozna samu istinu književnosti. Shodno tome, i empirističke i nominalističke struje pozitivne književne istorije su istinitost književnosti izvodile iz teorije korespondencije, često je zasnivajući na etičkom ili epistemološkom imperativu, kakav je slučaj kod Sent-Beva (Sainte-Beuve) ili Ipolita Tena (Taine). Teorija korespondencije, koja podrazumeva da je „istinito ono što odgovara stvarnosti" (Kvas, 2011: 11), ne može se primeniti bez ostatka, jer se odgovarajuća korespondencija nije uvek uspostavljala između stvarnosti i književnosti (što bi odgovaralo mimetičkom modelu istinitosti), već i između činjenica kao pozitivnih kategorija i ponuđenih vrednosnih sudova.[5] U slučaju romantičarske i duhovnoistorijske koncepcije književne istorije, situacija je još složenija. Možemo reći da prevladava model evidencije, koji podrazumeva autonomnost suda kao nosioca istine (Kvas, 2011: 21), a umetnost smatra neodvojivom od iskustva. Književnoistorijska praksa, međutim, kolebala se između evidencije i korespondencije, čime je narušen integritet autonomnog značenja, što je obično vodilo do toga da se istina književnosti u prvom slučaju shvatala putem modela autentičnosti, gde je iskrenost autora predstavljala garant istinitosti, ili preko figurativnog modela, koji je imao potencijal da „fikcijom redefiniše istinu stvarnosti" (Kvas, 2011: 51), dok se u drugom slučaju izvodila iz nekakvog spoljašnjeg kriterija.[6]

5 U tom smislu, recimo, Tenov radikalni empirizam i podela na rasu, sredinu i trenutak, sugerišu dublji i slojevitiji kontekst razumevanja istine umetnosti. Iako ne sasvim autonomna, književnost ipak ostvaruje svoju istinu u saglasju između objektivnih činjenica i individualnih dela – ne radi se, dakle, o „svođenju" umetnosti na ponuđene kategorije, već o pokušaju da se paradigma razvoja ostvari u saglasnosti sa modelom za koji se verovalo da je način dolaženja do istine književnosti.

6 Na primer, pojedini nemački književni istoričari imali su tendenciju da obrađuju odnos između individualnog pesničkog sopstva i odlika nacionalnog duha. To je podrazumevalo da se značenje izvodilo na dva načina. Prvi se rukovodio unutrašnjom prirodom individualnog pesničkog sopstva koje je formiralo epohu, oličenog u portretu koji je pružio istoričar. Varijacije tog postupka srećemo kod Rudolfa fon Gotšala (Gottschall), Karla Fijetora (Viëtor) i Oskara Valcela (Walzel). Drugi način uspostavljao je saglasje između

Skicirane paradigme klasične književne istorije mogu se dopuniti još nekim istorijskim primerima, od kojih je verovatno najistaknutija paradigma koju bismo, uslovno, mogli nazvati funkcionalnom, i koja podrazumeva one književne istorije koje svoj predmet vide kao ispunjenje ili funkciju nečeg drugog. Najupadljiviji primer takvih tendencija svakako bi bile sociološke ili marksistički intonirane istorije književnosti. No, vredi istaći da marksistička književna istorija takođe počiva na istorijski aktuelnim pretpostavkama istinitosti. Ona romantičarski utemeljenom nagonu ka rekonstrukciji razvoja individualnog pesničkog genija suprotstavlja vlastite univerzalije koje prevazilaze nacionalno, književno, pa i umetničko. To, međutim, ne menja činjenicu da ni marksistička istorija književnosti ne može da se utemelji bez vlastitog shvatanja istorijskog procesa, koji je u njihovom slučaju mimetički. Lukačeve (Lukács) analize istorijskog romana – na stranu to slažemo li se sa njegovim zaključcima ili ne – najčešće se temelje na premisama klasne analize. Sociološka shvatanja društvenih kretanja rukovode izborom romana koji se analiziraju. Tok koji se pritom uspostavlja, od odabira građe do zaključaka koji se izvode – narativ koji Lukač razvija – uslovljen je marksističkom hipotezom o uslovljenosti društvenih (duhovnih) proizvoda od materijalnih uslova. Na taj način, iz Lukačeve perspektive, istorija romana postaje riznica primera za odslikavanje društvenih tokova.

II

Teorijski temelji nove paradigme književne istorije

Lukačevo mesto među istoričarima književnosti predstavlja primer relativizma koji već dugo nagriza istoriju književnosti, i naglašava da u problematici shvatanja istine (književnosti) retko postoji jednoznačna situacija. Neslaganje povodom validnosti njegovih zaključaka počiva na problemu shvatanja dominante njegovog istraživanja. Rečju, od odgovora

trajnih odlika duha naroda ili neke druge univerzalne kategorije koja je upravljala stvaralaštvom pesnika, kao u slučaju Georga Gervinusa (Gervinus), Julijana Šmita (Schmidt), Vilhelma Šerera (Scherer). Dok je u prvom slučaju posredi model autentičnosti, u drugom se radi o mimetičkom modelu, koji podređuje pesništvo razvoju nacije. Razume se, ponuđeni primeri samo su grube tipološke odrednice. Za više o problemima romantičarske i duhovnoistorijske književne istorije videti studiju *Pesnik i književna istorija,* o prikazivanju pesnika u nemačkim istorijama književnosti (Лома, 1994).

na pitanje da li je Lukaču bitniji (sociološki intoniran) *razvoj* romana, ili pak društveni *mehanizam* čiji je odraz umetnost, zavisi i to kako ćemo ga vrednovati i čitati. Često same materijalističke istorije nisu ni razmatrane, nekmoli prihvaćene među onima koji su njihove početne pretpostavke – osnovu na kojoj su gradili shvatanje istine književnosti – smatrali netačnim. Otud ne čudi što se ni sama ideja uspostavljanja narativa kao najnovije paradigme istorije književnosti ne može odvojiti od problema relativizma, kako na planu same umetničke književnosti, tako ni na planu književne istorije. Štaviše, proširenje narativnosti na elemente javnog diskursa, pa i kulture u celini, omogućilo je da se sa tog aspekta i istorija književnosti dovede u pitanje. U tom smislu Bart i Vajt, predstavljaju samo dve klasične figure u procesu osporavanja književne istorije.

Nasuprot dosad razmatranim primerima, savremena shvatanja književne istorije počivaju na paradigmi narativa i tako čine epohalni interpretativni skok. Gotovo svi savremeni pristupi istoriji, bili oni sami istorijski ili teorijski zasnovani, tumače osnovu istorije kao konstrukciju ili uspostavljanje narativa.[7] Daleko od Eliotovog (Eliot) „idealnog poretka", pitanja koja sobom povlači ideja narativnosti sasvim su druge prirode. Kao prevashodno teorijski fenomen, paradigma sadrži elemente koji su primenljivi i na pojmove klasične istorije književnosti – pripovedanje, tačka gledišta, motivacija, elementi „zapleta", vreme i događaji se mogu, uz određenu rezervu, prilagoditi pojmovima razvoja, unutrašnjeg kontinuiteta, periodizacije, selekcije građe, itd. Ono što je radikalno drugačije u modernom pristupu književnoj istoriji jeste sam podrazumevani *kontekst* narativa, koji konotira fiktivnu prirodu istorijskog znanja.

Rolan Bart će se, na različite načine, kroz čitavo svoje stvaralaštvo vraćati na ideju književne istorije, uvek iznova preispitujući mogućnost postojanja klasične istorije književnosti. Sažeto, Bartovo shvatanje, izloženo u više različitih eseja o problemu istorije, glasilo bi ovako: opisivanje i usredsređivanje pažnje na materijalne okvire stvaranja u klasičnoj istoriji služi što boljem opisivanju autorske figure – a u drugim istorijskim

7 Iza ovog trenda, pored već spominjanih Barta i Vajta, stoje i Bodrijar (Baudrillard) i Fuko (Foucault), kao veliki „proroci" novog shvatanja istorije, te Riker (Ricoeur), čija su istraživanja vremena i priče možda najefektnije predstavila fenomen narativa kao problem diskursa kulture. Njima se može pridodati i praksa kritičara poput Moretija i škole novog istorizma (New Historicism), nakon čega se dobija mozaička slika teorijske i praktične osnove nove paradigme u razumevanju istorije. Ovi teoretičari se često spominju povodom koncepta „postmoderne istorije" (Jenkins, 1997).

granama povlašćeno mesto nema autor, već događaj – što samo po sebi sužava umesto što širi perspektivu istorijskog saznanja. Ključni problem je i to što istorije književnosti i nisu drugo do istorije ideje o književnosti, a većina istorija, koje su zapravo samo tomovi pojedinačnih istraživanja, to sasvim zaobilazi. U konstelaciji ovakvog shvatanja, za Barta jedina moguća istorija književnosti može biti „sociološka", to jest istorija *institucija* „na razini književnih funkcija" (Bart, 1971: 152). Ovakva vizija književne istorije kao da iznutra rasvetljava Bartovu čuvenu tezu o „smrti autora" – ukoliko je književna istorija nesvesna ili neuspela istorija institucija, onda čak i pokušaj istorijskog fiksiranja figure autora pre „upisuje" sama dela u istoriju nego što afirmiše pojedinačnu autorsku figuru. Tako autor postaje fantom koji zamenjuje i kompenzuje institucionalnu prirodu pravog istorijskog domena, što dovodi do toga da autori koje istorije opisuju nemaju veze sa stvarnošću. Autorsko sopstvo postaje isključiv predmet bartovske voljno paradoksalne kritike.

No, prava suština Bartovog razumevanja istorijskog može se skicirati preko njegovog ispitivanja mogućnosti fiksiranja istorijskog narativa. Polazeći od bahtinovske filozofije jezika (u kojoj kontekstom omeđen izraz igra ključnu ulogu), i paradoksalno je kombinujući sa Jakobsonovom podelom jezičkih registara i opštim pretpostavkama strukturalne lingvistike, Bart je u eseju *Diskurs istorije* (*Le discours de l'histoire*) pokušao da opiše probleme i paradokse epistemološke pozicije istoričara. Bartovo čitanje te pozicije nalikuje mitologizaciji samog procesa, ili, bartovski rečeno, čitanju strukture mita. Time što je postavio pitanje kako se iskaz fiksira u govorni čin, pokušao je da semiotički odredi značajne tačke u dotad neomeđenom prostoru pred-narativne svesti samog istoričara i gotovog teksta njegove istorije. Štaviše, to područje pokušao je da ojača stanovištem da istorija, pa i njen diskurs, uvek označavaju nešto izvan njih samih. Za Barta nijedna istoričareva odluka nije jednoznačna – reklo bi se da svaka ima barem jednu nepredviđenu posledicu, a čvorišne tačke njegove analize daju se podeliti u dve grupe – na one elemente koji se tiču organizacije toka istorije, i one koji se tiču figure autora. Istorija počinje ili invokacijom ili Predgovorom, kao govorom pre početka istorije, što je u Bartovoj vizuri peritekstualni dodatak koji inauguriše njenu dvostruku prirodu, jer dozvoljava istoričaru da tok koji sledi unapred izmesti i postavi prema vlastitoj subjektivnosti, sopstvenom vremenu, ili nekoj drugoj pojavi (Barthes, 1986a: 130). Vremenski tok istorije meandrira, linearno vreme konstantno

se urušava, što uvodi prisećanje ovog početnog paradoksa, i čitalac sam nikada ne može da ostane u kontinuitetu sa „vremenom istorije“ koja se piše.

Potrebno je istaći da već na ovom koraku Bart pritajeno sa istoričarem postupa kao sa fikcionim činiocem u okviru diskursa. Ne samo da istoričar na kraju nije puki pošiljalac jezičke poruke, već je (u najboljem slučaju) udvojena persona – on *konstruiše* svoju unutartekstualnu sliku i putem „referencijalne iluzije“ (Barthes, 1986a: 132) pokušava da čitaoce ubedi da ne govori on, već sam diskurs. Za Barta, pojmovi koje pojedini istoričari koriste kao čvorišta svojih istorija (navodi se, recimo pojam *zavere* kod Makijavelija) ne izviru ni iz građe niti iz prirode materije koja se obrađuje, već iz karaktera istoričara samih – oni su, dakle, *proizvoljni*. Tako se diskurs istorije ostvaruje u paradoksu između glasa istoričara i (lažnih) glasova kojim on dopušta da progovore. Pozitivistička istorija, sa svojim pozitivnim narativima (to jest, narativima koji ne poznaju negaciju, jer govore o onome što je bilo, a ne onom što se nije dogodilo) postaje „šizofrena“ (Barthes, 1986a: 135) u svojoj epistemološkoj suspenziji „pravog“ govornog čina.

Paradoks pozicije istoričara se, dakle, prenosi i na samu istoriju, pa se „objektivni“ sloj teksta nadopunjuje filozofijom istorije koja stoji iza njega. No, umesto da se takva situacija razume kao temelj istorije, ona postaje početna tačka njene razgradnje. Istorija se pretvara u „imaginativnu elaboraciju“ (Barthes, 1986a: 138): isprva se označeno izdvaja iz diskursa, ali se brzo utapa u označitelja. Diskurs istorije onda postaje mašinerija za simulaciju stabilnog značenja. „Stvarnost“ postaje nedefinisano označeno, pa ispada da se i odbrane istorije putem argumenta „tako se zaista dogodilo“ zasnivaju na tautologiji. Čak i prikriveni sukob između Diskursa i Stvarnosti predstavlja samo istorijski uslovljenu iluziju. „Stvarno“ za Barta predstavlja samo jedan od istorijskih modusa, kao i „moguće“, „živoliko“. U konačnici, „efekat stvarnosti“ nije ništa drugo do način da se i u proces istorijskog označavanja uvede problem iterabilnosti jezičkog znaka. Čak i onda kada je istorija najbliža denotaciji pojave, značenju stvarnog, efekat stvarnosti ga pretvara u označeno nekakve konotacije (Barthes, 1986b: 147–148). Praktično, to znači da je diskurs istorije, pa samim tim i istorijsko saznanje uvek izvedenica koja doseže do druge izvedenice. Istorija ništa ne govori o stvarnom, već putem jezičkih „glosa“ upućuje na proces sopstvenog uobličenja.

No, šta za književnu istoriju znači oduzimanje njene epistemološke osnove, nego oduzimanje svakog prava da govori istinu (naučnu, intimnu – svejedno) o književnosti? Istoriji dostupna stvarnost je uvek samo deo

diskursa istorije, koji unapred predviđa, definiše i upućuje na dozvoljene mogućnosti u okviru mehanizma. Bartova analiza otkriva radikalizovano razumevanje istorijskog procesa iza kog ipak stoji deterministička vizija stvarnosti posredovana prikrivenom marksističkom dijalektikom. Opet sasvim bartovski, njegovo razumevanje odnosa između stvarnosti i istorije gotovo da je analogno njegovom shvatanju odnosa između pisanja i Književnosti. Štaviše, radikalni relativizam koji Bart posledično pripisuje suštini istorijske spoznaje stvarnosti i ne može biti istorija, već samo bartovski shvaćena Istorija kao institucija i ideologija. Analizom komunikativnog niza, Bart je narativnu paradigmu književne istorije okrenuo protiv nje same, radikalizujući svaki pokušaj da se dopre do smisla, na teorijskoj ravni onemogućavajući istoriji ikakav *pristup* smislu, pa čak i činjenicama. Čak i redukovana na događajnost, na puki niz sekvenci, istorija ne uspeva u doba modernosti, jer počiva na priznavanju „distance" između čina i diskursa, kako bi njime ovladala (Barthes, 1986c: 149–150). Diskurs istorije tako postaje veliki mehanizam fundamentalno nesposoban da do istine dođe, opterećen idejom „stvarnog" koja je ideološki posredovana.

III

Književnoistorijski metod Franka Moretija

Mesto Franka Moretija kao književnog istoričara interesantno je utoliko što se on ne može svrstati među tipične postmoderne ili radikalne protivnike književne istorije, pa čak ni među pobornike narativne paradigme. Nasuprot njima, on naizgled baštini ideju objektivnog i naučnog pristupa književnosti, u skladu sa rigoroznim istraživanjima i projektima koji stoje iza njegovih knjiga. Ipak, svaka sledeća knjiga i svaka nova tvrdnja koju iznese uvek izaziva nove kontroverze, a izvor toga svakako je barem delimično sam Moreti, koji ne čini ništa kako bi zabunu umanjio. U pokušaju da ocrtamo ono što je karakteristično za njegov postupak, moraćemo da se poslužimo različitim izvorima, raznovrsnim primerima, i velikim stepenom rekonstrukcije. Moreti do danas nije napisao vlastiti *credo* i njegova stanovišta razasuta su po člancima, pojedinim poglavljima njegovih knjiga i reakcijama na kritičke prikaze.

Moretijeva knjiga *Grafikoni, mape, stabla* (*Graphs, Maps, Trees*) nosi podnaslov *Apstraktni modeli za književnu istoriju* i utoliko predstavlja

dobar početak. U njoj autor izlaže svoju zamisao da zasnuje „racionalniji model književne istorije“ kao naučni metod koji bi proučavao nove probleme vezane za književnost (Moretti, 2007: 5). Model je *racionalniji* utoliko što pokušava da reši novi naučni problem: da nekako uključi nepregledni broj knjiga koje su ostale nepročitane. Predstavlja *model*, jer sistem mapa, grafika i stabala treba da posluži kao ideja koja se može primeniti na različite forme, periode, kulture, itd. Na obe ove tačke Moreti se osvrtao i ranije, govoreći o problemu „velikog nepročitanog“ u svojim esejima *Nagađanja o svetskoj književnosti* (*Conjectures on World Literature*) i *Klanica književnosti* (*The Slaughterhouse of Literature*). Moretijev načelni stav mogao bi se sažeti na sledeći način: postojeći modeli književne istorije nisu reprezentativni, jer se zasnivaju na kanonskom uzorku koji je manji od jednog postotka sveukupnog broja knjiga. Sama metodologija pomnog čitanja ono je što nasilno sužava korpus čitljivog, i čini da ceo proces bude implicitno nesvestan periferije književnog sistema. U doba svetske književnosti – a Moreti pod svetskom književnošću pre podrazumeva globalnu književnost nego li geteovski ideal koji spominje – neophodno je radikalno proširiti teorijsku sliku i izmeniti način dolaženja do proklamovanog idealnog cilja Marka Bloha (Bloch), pa i same književne istorije: „čitav život analize za jedan dan sinteze“[8] (Moretti, 2013b: 47). Čuvena sintagma „čitanje na daljinu“ zapravo podrazumeva upravo to – oslanjanje na veliki broj čitanja iz druge ruke kako bi se postigla smislena i duboka sinteza koju ne bi bilo moguće ostvariti na drugi način.

Iako ovakvo stanovište koketira sa digitalnom humanistikom jer koristi prednosti baza podataka i digitalnih arhiva, ne sme se zaboraviti da je Moretijev prevashodni izazov upućen najpre književnoj istoriji, to jest ka prevazilaženju njene poslednje metodološke krize. Naime, sinteza kojoj se Moreti nada privlačna je zbog toga što naizgled apeluje na obe strane istorijskog jaza. On podjednako računa na skeptike – jer koristi metode drugih društvenih nauka, kao i savremene književne teorije koje odgovaraju na Bartovu aporiju – i na pobornike klasične istorije, kojima nudi dugo traženu sintezu kao konačni cilj čitavog poduhvata. Moretijev grupni rad izbegava stigmu pristrasnosti koju sobom nosi perspektiva jednog auto-

8 Svi citati prema izvorima na engleskom jeziku dati su u našem prevodu. Pošto u najvećem broju slučajeva prevod na srpski ne postoji, originalni termini i odlomci citata nisu navođeni i u originalu, kako tekst ne bi bio opterećen prevelikim brojem fusnota. Kurzivi u citatima preuzeti su iz originala, a podvlačenja predstavljaju naše isticanje.

ra, istovremeno učvršćujući ideju nepristrasnog i objektivnog sintetisanja najrazličitijih pojava. Još važnije, izbegava i stigmu uobičajenog komitetskog, „kabinetskog" pisanja istorija koje se mahom svode na parcijalne doprinose specijalista, bez ikakve vrhovne ideje vodilje.[9]

Prva tačka spomenutog metoda odnosi se na formulisanje teme, i u tome mu pomažu grafikoni, kao najapstraktniji odrazi različitih kretanja – ekonomskih, socijalnih, književnih, itd. Na početku je neophodno pronaći odgovarajuću „morfološku tačku" (Moretti, 2007: 25), koja će omogućiti dalju kvantifikaciju. Uzevši za primer roman, i oslanjajući se na postojeći korpus pozitivnih istraživanja diljem sveta, Moreti je ponudio grafikone koji ukazuju na ritam produkcije, prodaje, i drugih elemenata vezanih za stvaranje romana u nekoliko različitih sredina. Na osnovu tih podataka, suzio je svoj napor na ritam smenjivanja romanesknih žanrova u Britaniji, u periodu od 1740–1900. Na osnovu grafikona je uvideo da se žanrovi javljaju u grupama i traju od 10–25 godina, kao i da se simultano smenjuju dominantni muški i ženski pisci. Sledeće oruđe u istraživanju jeste formiranje mapa. Moretijeve mape ne moraju nužno biti istorijske karte istorijskih romana, već mogu predstavljati sistem tačaka u imaginativnom prostoru više romana, i to zbog često velikog značaja koji odnos između različitih tačaka može imati, mnogo pre nego značaj pojedinih konkretnih lokacija. U Moretijevom primeru, recimo, najveći broj pariskih romana iz spomenutog perioda smešta zaljubljene parove na suprotne strane reke Sene (Moretti, 2007: 55). Na isti način, mape industrijalizacije Britanije ili karte zaselaka ukazuju na prostorne i imaginativne veze u književnim delima tog perioda koje konkretizuju pojedine motive. Mape pomažu u preosmišljavanju odnosa, rasvetljavaju formalne i narativne odlike konkretnih dela. Zato mape uz grafikone predstavljaju osnovno sredstvo kojim se vrši prvobitno obuhvatanje i selekcija same građe. Konačno, pristupa se skiciranju morfoloških stabala pojave koja se izučava. Za Moretija, stabla predstavljaju rešenje večitog metodološkog pitanja odnosa između istorije formi i istorije književnih dela. Stabla otkrivaju „predmete znanja"

9 Razume se da govoreći o Moretijevom teorijskom i metodološkom radu, ne raspolažemo uvek sa valjanim i reprezentativnim rezultatima. Recimo, petotomna antologija koju je Moreti uredio u periodu od 2001–2003, naslovljena *Roman* (*Il romanzo*), predstavlja tipičnu vrstu istorijske hrestomatije, rascepkane na potkategorije sa prilozima specijalista datih oblasti. Uprkos tome što su mnogi prilozi inspirisani Moretijevim radom, ta hrestomatija je ona vrsta istorijskog rada koju bi nekom drugom prilikom sam Moreti najverovatnije kritikovao.

(Moretti, 2007: 76) književne istorije. Stabla su mikroskopija formalnih odlika tekstova, a elementi takve analize ukazuju na makrostrukturne karakteristike neke pojave. Razvoj i skiciranje stabala otkriva *kvalitativnu* razliku između tekstova i nadoknađuju hladni, panoramski pogled grafikona i mapa. Moretijeva nada je da će kombinacijom ovih elemenata moći da kvantifikuje književne pojave širokog spektra, te da pruži širinu koja će dati rezultat dubinskih analiza.

Ono što se može zaključiti na osnovu ovakve postavke jeste da se vrednost književnih dela izvodi iz ideje reprezentativnosti. Za Moretija, očito, kanon predstavlja problematično suženje književnosti i u tom kontekstu nijedna prethodna istorija nije adekvatna. Sam postupak selekcije i organizacije predstavlja vrstu falsifikata. Kao i Bart, i Moreti u klasičnoj istoriji vidi samo privid smisla, privid značenja, dopisanu vrednost. Za razliku od Barta, italijanski istoričar odbija da na osnovu toga zaključi kako je čitav poduhvat neuspeo. Pokušavajući da kvantifikuje književnost, on pokušava da istakne kako je istorijsko mišljenje neophodno, ali ne u onim okvirima i pod onim uslovima u kojima je to činjeno ranije. Drugim rečima, kada se svedu računi, prethodne istorije govore istinu o književnosti samo do tačke vlastitog ukusa, koji je opet proizvod istorije. Objektivno značenje književnosti, stoga, ne može biti posredovano bilo kakvim činom personalne investicije, nikakvom vrstom hermeneutičkog kruga. Na fonu ovakvog metodološkog stava pitanje smisla književnosti postaje težište čitavog postupka, tačnije, kako se poima *značenje* književnih dela?

Mape, grafikoni i stabla predstavljaju samo sredstva, ilustracije šire poente. Ključni pojam Moretijevog istoriografskog metoda jeste postupak koji u jednom pamfletu naziva „operacionalizacija". To je metoda kojom se vrši „izgradnja mosta između koncepata i merenja, a potom i sveta… od koncepata književne teorije, kroz proces nekakve kvantifikacije, sve do književnih tekstova" (Moretti, 2013c: 1). U nastavku svog objašnjenja, Moreti navodi koncept narativnog prostora u teoriji Aleksa Voloha (Woloch), koja se zasniva na ideji da količina informacija koje u tekstu dobijamo o pojedinim likovima ima interpretativni značaj. Važna razlika počiva u tome što je Moreti pošao od pretpostavke da se narativni prostor dodeljen liku može izmeriti putem tekstualne reprezentacije, koja se kvantifikuje uz pomoć broja utrošenih reči u celokupnom tekstu, ili putem izgradnje „mreže" odnosa različitih likova u (dramskom) zapletu. Naravno, Moreti veruje da ovakav postupak daje težinu prethodno (proizvoljno?) odabranim kon-

ceptima.[10] Odavno prisutne književnoteorijske koncepcije kombinuju se sa sociološkim, lingvističkim, istorijskim, filozofskim i drugim analizama kako bi se ostvarila koherentna interpretacija. Pritom je od sekundarnog značaja šta se konkretno koristi, dokle god je princip kvantitativan, a rezultat dovoljno problematičan. Konačni bilans operacionalizacije mora da iznedri odgovarajući središnji problem, motiv, temu, rod, žanr, ili slično, koji će podstaći dalju kvantitativnu i istorijsku analizu. Ta analiza opravdava se potonjim rezultatima – u svom najreprezentativnijem vidu, otkrića bi trebalo da ponude dotad nepostojeći uvid u građu. To bi, uostalom, bilo sasvim u skladu sa Moretijevim poetičkim načelom. Njegov novi postupak trebalo bi da „pruža *podatke*, ne interpretacije" (Moretti, 2007: 9).

Međutim, Moretijevi funkcionalni pojmovi ipak su samo oruđa pomoću kojih se obrađuje književna građa. Osnovne odlike ovakvog postupka zapravo su sve samo ne nove, iako sadrže novu teorijsku potku koja ih naoko čini inovativnim. Ukoliko se za trenutak ponovo vratimo pozitivističkoj tradiciji, konkretno Ipolitu Tenu, naći ćemo veliku sličnost između njih. I jedan i drugi tumač bili su skloni kategorizacijama, generalizacijama, kao i vernosti pozitivnim činjenicama. Tenove kategorije, rasa, sredina i trenutak, modifikovane i osavremenjene, umnogome odgovaraju Moretijevim osnovnim metodološkim oruđima – mapama, grafikonima i stablima. Tamo gde je Ten video trajne odlike rase, specifične obrasce vezane za tradiciju neke nacionalne književnosti, „genije naroda" (Wellek, 1959: 7), Moreti pravi svoja stabla, koja konkretnu građu razlažu na uspešne evolutivne karakteristike. Tamo gde je Ten video uticaj klime, podneblja, uslove života i političke prilike, Moreti pravi mape koje pokazuju uticaj stvarne istorijske sredine na fiktivni svet umetničkog dela. Konačno, ono što je Ten smatrao momentom, specifičnim katalizatorom umetničkih dela, Moreti koristi kao materijal svojih grafikona, koji ukazuju na katalizator onoga što će se izučavati. Slično kao i Ten, ni Moreti nije sasvim vulgarizovao književnost sociologijom, pa ni teorijom književnosti, ali ujedno

10 U nastavku pamfleta, Moreti će „operacionalizovati" Volohovu tezu tako što će analizirati tekstualni prostor Rasinove (Racine) *Fedre*. Fedra zaprema tačno 29% teksta, Hipolit 21, Tesej 14, i tako dalje. Ovi podaci dalje se komplikuju, kada se uračuna broj razmenjenih reči, ko se kome obraća, itd. Na osnovu tih dijagrama, Moreti uviđa da je Fedra umnogome decentrirana, da se mnogo više obraća dadilji nego bilo kome drugom, a da nasuprot njoj, Tesej ima većeg dodira sa drugim likovima nego bilo koji drugi lik u drami. Moretijeva statistika će ustanoviti dva načelna kriterijuma tekstualne egzistencije: prvi, koji podrazumeva količinu teksta, i drugi, koji podrazumeva njegovu interaktivnost.

nije uspeo da iznedri koherentan sistem i precizno definiše svoj aparat. Kao ni Ten u *Istoriji engleske književnosti*, Moreti ne pokušava da svojom teorijom matematički precizno eksplicira individualni genij, niti konkretna umetnička dela. Moreti ne smatra da stabla detektivske proze objašnjavaju Dojla (Doyle) isto koliko ni Ten nikada nije tvrdio da rasa sama po sebi može objasniti umetničko delo.

Ono što ostaje u slučajevima kada i jedan i drugi pristupe književnim delima jeste konstantni i uporni spoljašnji okvir koji služi kao trajno merilo, uz jednu ključnu razliku. Moretijeve mape i atlasi uvek su mape i atlasi stvarnog sveta, njegov kontekst je uvek socijalno-ekonomski kontekst, on se nikada neće interesovati za konkretnu umetničku individualizaciju oličenu u nekom književnom delu. Spoljašnji kontekst, klasni imperativ, ekonomska teorija, istorija ekonomije, predstavljaju validne teorijske dokaze koji mogu da usmere interpretaciju, ali u svemu tome nema traga od umetnika, književnosti, pa ni književnog života. Ono što je Tinjanov svojevremeno nazvao književnom činjenicom, za Moretija kao da se sasvim utapa u maglovite ideje publike, tržišta i forme. Književnost, dakako, ima spoznajnu vrednost, ona sadrži mnoštvo informacija, ali su one uvek uslovljene stvarnim svetom:

> Nastupiti nakon nečeg, međutim, ne znači ponavljanje („odraz“) već postojećeg, nego upravo suprotno: podrazumeva rešavanje problema koje zadaje istorija. Svaka transformacija sobom nosi neku količinu etičkih prepreka, perceptivnih zabuna, ideoloških kontradikcija. Rečju, podrazumeva simboličko preopterećenje koje preti da destabilizuje društvenu koheziju i oteža egzistenciju pojedinaca. Književnost ublažava ovu tenziju. Rešavanje problema je pozvanje književnosti: ona čini egzistenciju razumljivijom i prihvatljivijom. (Moretti, 1996: 6)

Pojednostavljeno rečeno, moglo bi se reći da su činjenice za Moretija činjenice jedino ukoliko pripadaju stvarnom svetu ili se sa njim mogu dovesti u neposrednu vezu. Zato za Moretija nije važno skoro ništa sem korespondencije – njegova „materijalistička koncepcija forme“ (2007: 92) ne ostavlja prostora umetnosti kao umetnosti, to jest čisto umetničkom činu, već simulira epistemološki lanac kako bi pretendovao na istinitost.

Ovo se lako može ilustrovati putem analize Moretijevog razumevanja književnog tržišta kao neprikosnovenog arbitra sistema književnosti.

Moreti ne tvrdi da se književna dela ističu nekim specifičnim umetničkim kvalitetima po sebi, već uvek predstavljaju odraz određenih formalnih, ideoloških ili kulturnih funkcija. Problem istorijskog tumačenja i počiva na činjenici da bez detaljnog i opširnog poređenja različitih dela nije moguće uvideti veze u sistemu književnosti. U prethodno spomenutom primeru Konana Dojla i njegovih kolega, Moreti je istakao da se *indicije* nalaze u detektivskoj prozi koja je ostala popularna (recimo, kod samog Dojla), a da ih nema u knjigama koje su danas zaboravljene. Shema značenja je sledeća: književno tržište (tj. najšira publika) pripisuje vrednost određenoj inovaciji koja vremenom postaje odlika žanra, pa samim tim postaje deo „dobrog" stila i merilo vrednosti za potonje istoričare i potonju čitalačku publiku (Moretti, 1999: 42). Pritom, ta činjenica ne umanjuje vrednost samog postupka, inovativnost umetnika koji je to „izmislio", niti njegov doprinos istoriji pisane umetnosti, uprkos tome što ostaje nejasno odakle određene vrednosti, odakle tim vrednostima istorijska težina, i kakve su konkretne okolnosti njihovog uspeha. Čak i kad se ispostavi da shema indicija koju je nametnuo eliminiše čak i Dojla kao uspešnog stvaraoca, i kada postane jasno da je njegov uspeh uslovljen umećem (Marčetić, 2015: 135–136), Moreti neće odustati od sheme, postupka i istraživanja. Štaviše, čak i prekretničku pojavu u istoriji književnosti Moreti pripisuje *nesvesnom* odjeku u umetniku, kao u slučaju Dojla, ali i Džejn Ostin (Austin), koja u vihoru svog neznanja čini nešto novo, odražavajući u svojim romanima centralnu Moretijevu tezu o povezanosti romaneskne forme i ideje nacionalne države (Moretti, 1998: 14–15). Za Moretija ni istorijske sile oličene u romanima Dostojevskog (Достоéвский) nemaju vrednost po sebi, i nisu istinite zbog toga što se javljaju u romanu, već baš zato što imaju svoj geografski, prostorni korelat.[11] Moreti je mogao da prihvati Dostojevskog u okviru svog istorijskog modela tek pošto je pronašao način da preko teksta potvrdi istorijski položaj Rusije. U suprotnom, Fjodor Mihailovič je prisutan samo kao još jedna jedinica u Moretijevom korpusu. Dostojevski je uspešan i reprezentativan utoliko što odražava objektivnu i

11 Razmotrimo sledeći citat: „U Rusiji, evropske ideje nisu samo ideje. To su „prestimulisane" sile koje ljude navode na delanje – i zločin … Bazarov, Raskoljnjikov, Ivan Karamazov. Svi do jednog veliki likovi, veliki zbog svoje *podvojenosti*: zato što je sukob između Rusije i Zapada ušao u njihove umove i odjekuje u svakom egzaltiranom govoru, u svakom nepredvidivom postupku … Eto primera gde geografija može, ako ne da odredi, a onda bar da *podstakne morfološku promenu*. (Moretti, 1998: 32)

simboličku stvarnost Rusije svog vremena, a ne zato što je u pitanju izvanredan pisac. Štaviše, Moreti se nigde neće baviti vrednosnom procenom njegovih romana, već samo njihovim idejnim i semantičkim potencijalom.

Primeri kanonskih dela, koje klasične istorije navode kao predmete vrednosti, Moreti uglavnom navodi zbog široke upoznatosti čitalačke javnosti. Sama metodologija ne dozvoljava mu da ta velika dela tretira drukčije, osim ukoliko mu neki od kvantitativnih registara to ne sugeriše. Pozicija je umnogome suprotna formalističkoj, iako je inspirisana istim evolutivnim imperativom – dok je predstavnicima ruskog formalizma najvažnije bilo atipično, Moretija zanima serijalizovano, isto, ili preslikano u književnim delima, jer je to ono što kroji najveći deo književnosti (Moretti, 2013b: 180). Pošto takva dela ispunjavaju žanrove, ona nose najveći deo semantičkog obima. U Moretijevom kvantitativnom formalizmu evolucija umetničkih formi je uvek odraz društvenih kretanja, a umetnici samo prenosnici novih informacija, što je kritiku navelo da govore o Moretijevom „darvinističkom brikolažu" (Winthrop–Young, 1999). Sličnom logikom, književnost nije nešto samosvojno, jedinstveno, neponovljivo, već samo produžetak jednog velikog evolutivnog lanca objektivnih okolnosti. Činjenica da je Moreti odabrao da se bavi razvojem romana devetnaestog stoleća čini mnogo u korist njegove metodologije i njegovom shvatanju prirode književnosti, jer se s pravom može reći da društvena stvarnost nikada nije bila u bližoj vezi sa umetničkim stvaralaštvom kao u tom periodu. Otud se nameće pitanje na koji način bi Moretijeva metodologija mogla da se primeni na, recimo, modernističku poeziju, i na koji način bi se uopšte zamislila kvantifikacija pozitivnih činjenica poezije koja ne bi bila radikalno udaljavanje od smisla poetskih tekstova.

Ukoliko se vratimo prvobitnim kriterijima za uspostavljanje književne istorije, situacija neće postati bolja. Moretijev rad u celini ima jasno definisan vremenski opseg. Njegov rad, takođe, poseduje jasno definisan kriterij za selekciju građe, što mu, nažalost, ne ide u prilog. Na prigovor kritike za naizgled proizvoljan odabir tekstova u jednom od svojih čuvenih eseja *Stil, doo* (*Style, Inc.*). Moreti je odgovorio da osnovu njegovog rada čine „jedini podaci koji su u tom trenutku bili dostupni" (2009: 147). Izbor tekstova (u pitanju su bila mahom britanska dela) nije, dakle, potekao ni od kakve koherentne ideje, već činjenicom da je postojao prethodno formiran korpus! Pošto je njegov rani rad prethodio osnivanju „književne laboratorije" (Literary Lab) na Stenford univerzitetu, postojala je nada da će nakon

toga doći do izmene u samoj metodologiji. Kao što se može videti iz prethodno rečenog, Moreti je nastavio da rukuje korpusima na istovetan način, samo što mu je laboratorija omogućila da ih samostalno formira. Rečju, ostao je dosledan svojoj izvornoj metodologiji i zadržao isti odnos prema građi, koji gotovo potpuno zanemaruje ideju koherentnog poretka. On je dopustio da građa „sama" diktira i upravlja načinom na koji će se formirati tok njegovog izlaganja, što je isticao kao teorijsko preimućstvo svoje metode. Ovaj propust u Moretijevom istoriografskom radu približava ga modernim shvatanjima istorije.

Kao što je Hejden Vajt s pravom istakao, narativni sklop moguće je prepoznati čak i u onim oblicima istorijskog diskursa koji formalno uopšte nije narativan, poput anala. Kako Vajt ističe, „mora biti priče, čim postoji zaplet" (1987: 13), a struktura i nizanje događaja koje srećemo u analima već predstavlja vrstu narativa u povoju. U tri svoje knjige koje se više ili manje direktno bave književnom interpretacijom – *Bildungsroman u evropskoj kulturi* (*The Way of the World: the Bildungsroman in European Culture,* 1987), *Moderni ep* (*Modern Epic: The World System From Goethe to Gabriel García Márquez,* 1996) i *Buržuj* (*The Bourgeois: Between Literature and History,* 2013) – Moreti pretenduje na zaključke istorije književnosti. To su pokušaji da se njegovo osnovno metodološko usmerenje preinači tako da bude u stanju da sintetizuje istorični i formalni pogled na sile koje su uticale na formaciju romana tokom devetnaestog stoleća. Šire gledano, ukoliko prihvatimo Vajtovo shvatanje, prema kojem istorije sačinjavaju „podaci, teorijski koncepti kojima se objašnjavaju ti podaci, i narativna struktura putem koje se predstavljaju" (White, 1975: ix), možemo pokazati kako Moreti predstavlja primer istoričara koji pokušava da prevaziđe najnoviju istorijsku krizu. Privlačnost Moretijeve prezentacije znatno je veća od vrednosti njegovih zaključaka, ali je scijentistička metodologija osnovno oruđe kojim se ostvaruje njegov skriveni istorijski narativ. Kada pokušava da ocrta istoriju forme bildungsromana, on je prati preko više različitih konteksta – socijalni kontekst informiše umetničke postupke, koji utiču na male promene u formi, te tako konstituišu žanrove i ispunjuju simboličke forme ideološkom sadržinom. Buržuj je, s druge strane tačka kristalizacije društvenih odnosa, ne samo kao materijal književnosti, već i kao politički agens koji je stvara. Književnost je deo globalnog geopolitičkog sistema, koji funkcioniše po mehanizmu „rastuće nejednakosti" (Moretti, 2013b: 46), što znači da evolucija nije politički i društveno neutralna, i da promena u sistemu ima sistem-

ske posledice koje se odražavaju na makroplanu. Ključne forme i obrasci radijalno se šire od velikih književnosti ka malim, od centra ka periferiji, a na kraju forma preseljena iz jedne sredine u drugu, proživljava morfološke promene na novom lokalu (transformacije stilskih registara, lokalni likovi, drukčiji prostor). Istorija književnosti postaje istorija društvene borbe za dominaciju, večita dijalektika odnosa naroda kroz prostore i vreme. Prateći devetnaesti vek, Moreti zapravo prati njegove periferne tokove – žanr romane i popularnu literaturu, kako bi pokazao relativnost postojećeg narativa književne istorije. Time posledično revalorizuje povlašćene, kanonizovane romaneskne forme i uzdiže periferne, dokazujući da je priroda sukoba u književnom i društvenom sistemu sveprisutna.

Od toga je sačinjen istorijski narativ, koji, iako mozaički, ipak postoji. Slika koju Moreti predstavlja čitaocima pokazuje da tržište kao siva eminencija rukovodi umetnicima, koji pored svih ekonomskih i društvenih sila kao da ni ne misle o lepoti, tradiciji, kulturi, savremenicima i prethodnicima. A sve i da misle, rekao bi Moreti, tržište svakako preinačuje ta njihova razmatranja i čini ih besmislenim. Vajt u svojoj *Metaistoriji* (*Metahistory*) sažima okvire istorijske imaginacije, dajući svakoj školi dominantni trop, modus, književni rod u čijem duhu se konstituiše zaplet, argumentaciju, ideologiju, i reprezentativnog filozofa i istoričara. Eksplozija istorijske misli u periodu 1830–1870, tvrdi Vajt, potiče od tri zasebne vrste „stvarnosti" koje projektuju veliki istoričari (1975: 40), reagujući na krizu romantičarskog entuzijazma. Za nas je od značaja samo jedan niz: trop je metonimija, modus je redukcionizam, zaplet je tragički, argumentacija je mehanicistička, ideologija radikalna. Filozof je Marks (Marx), istoričar Tokvil (Tocqueville). Pogledamo li za trenutak Vajtovu ocenu Tokvila kao istoričara, videćemo da je umnogome primenljiva na Moretija:

> Zato što je za njega bitak sam bio misterija, Tokvil nije svoju misao mogao da dovede do kontemplacije istorijske *nauke,* koju je naizgled predviđala njegova tipologija istorijskih fenomena. Ovaj nesvarljivi ostatak tajanstva sprečio ga je da konceptualizuje *zakonitosti i pravila* koja bi mu omogućila da se pozabavi činjenicom da se istorija sama naizgled raspada na međusobno isključive i repetitivne *tipove* društvenih fenomena. (White, 1975: 194)

Ovakav manir ključni je metodološki problem Moretijevih analiza. U pokušaju da odgovori na Bartov izazov i zasnuje „stvarnu" istoriju

književnosti, Moreti je podlegao zamci svoje suštinski nihilističke vizije književnog procesa. Samo pripisivanje značenja skoro je uvek ostavljeno nerešeno – Moreti veruje da su veze o kojima piše upadljive, neočekivane, i neosporne. Te veze, međutim, nisu neutralni korelat nasumične građe, već predstavljaju „činjenice" koje je on sam uočio kao interpretator, i kojima je sam pripisao određenu vrednost i značaj. Drugim rečima, Moreti takođe vrši odabir i selekciju građe u okviru svog istorijskog postupka, samo što to čini u okvirima (grafikoni, mape, atlasi, stabla) koji pružaju iluziju apsolutne nepristrasnosti. Moreti sam, birajući formalne karakteristike i prateći njihovu evoluciju, koristi isti (žanrovski, morfološki) sistem koji karakteriše istoriju i teoriju književnosti, te pokušava da proširi njihove granice drugim metodima, praveći se pritom da je taj metod neutralan zbog činjenice da se barata objektivno sakupljenom građom. Kako je jedan od njegovih kritičara primetio, „Moreti nije istoričar književnosti, on je istoričar koji se samo bavi književnošću" (Winthrop–Young, 1999: 19). Čak i tamo gde postoje fundamentalne evolutivne razlike, koje, recimo, mogu biti uslovljene autohtonom *književnom* tradicijom, kao u slučaju Rusije, Moreti vidi korelat drukčijeg *prostora* a ne slučaj samosvojnog duhovnog razvoja.

Ako bi neko pitao Moretija veruje li u to da je književnost istinita, malo je verovatno da bi se tome usprotivio. Međutim, ostaje nejasno šta književnost znači u okviru njegovog istorijskog mehanizma. Ukoliko je tačno da je funkcija književnosti u smirivanju društvenih tenzija, to bi značilo da književnost čuva semantički potencijal jednog konkretnog istorijskog trenutka u kojem se ostvaruje, što neraskidivo vezuje vrednost književnosti za (istorijsku) stvarnost. Međutim, ne može se reći da Moreti zastupa ideju da književnost, pa ni književne forme, predstavljaju samo odraz stvarnosti. Pošto tumačeći književnost u suštini dolazimo do saznanja (ili do potvrde naših saznanja), to znači da književnost nosi određeno znanje o stvarnom svetu. Ipak, možda je bolje reći da književnost znači, nego da označava ili po svojoj prirodi nosi značenje. Iako su u pitanju nijanse, jasno je da za Moretija književnost označuje samo posledično, a ne prema sopstvenom unutrašnjem imperativu. Osvrnemo li se na čuvenu definiciju teorije odraza Todora Pavlova (Павлов) o „subjektivnom odrazu objektivne stvarnosti" (Focht, 1974: 13), možemo da razumemo zašto se Moreti trudi da izbegne kruti redukcionizam podražavanja. Međutim, glavni problem sa stanovišta istorije književnosti počiva u tome što je Mo-

reti jednostavno isključio subjektivni odraz kao kategoriju, u pokušaju da eliminiše rigidnost mimeze, a očuva čvrste hegelijanske racionalne okvire koje stoje u korenu istorijskog materijalizma. U svom tekstu *Amuzija hegelijanstva*, Ivan Foht (Focht) će sugerisati interesantnu paralelu. Pišući o problemima krutog racionalizma, primetiće da je u srži Hegelovog filozofskog modela izvesna iracionalnost vere u racionalno, i da racionalna definicija duhovnog predstavlja ključni problem:

> Da li bi se moglo to „duhovno polje“, ako postoji, smatrati nečim svjesnim? Tada je njegov cilj stalna izgradnja, a ono utjelovljuje – očito – univerzalnu energiju … Iz te „energije duhovnog polja“ stvarala bi se materija u svom najjednostavnijem obliku i zatim se vezala u složene strukture. To duhovno polje moglo bi biti prostor. (Focht, 1974: 14)

Šire gledano, i veoma zaoštreno, moglo bi se tvrditi da i u slučaju Moretija kategorija prostora sasvim preuzima duhovno ontološko polje, te da je zbog toga nemoguće premostiti jaz između teorije evidencije, kategorije subjektivnog iskustva, i teorije korespondencije. Ukoliko, huserlovski gledano, postoji apsolutna podudarnost subjekta i objekta, postavlja se pitanje kako uopšte razlikovati književnost od stvarnosti. Smeštena između Moretijeve statistike i huserlijanske podudarnosti, književnost, dosežući apsolutnu istinu, gubi svaki smisao kao književnost, jer se ne može razgraditi niti razgranati autonomno. Ako se, pak, priklonimo Gadameru (Gadamer) i ideji umetnosti kao svedočenju istine, vraćamo se na subjektivno iskustvo koje Moreti sve vreme poriče. Moreti nigde ne daje za pravo da mislimo da je činjenica kojom se on bavi – da je forma romana u bitnome povezana sa društvom devetnaestog veka – stvar književnosti u celini. Otud, iako možemo tvrditi da se Moretijev rad zasniva na pretpostavkama korespondencije, to možemo učiniti samo sa velikom rezervom. Iako njegova metodologija ukazuje na potrebu za čvrstim i objektivnim uporištem kao fundamentom znanja, istinitost književnosti figurira u dva vida: ili kao korespondencija po mimetičkom modelu, na šta ukazuju njegova sistematična merenja i socio-ekonomska analiza, ili kao evidencija, makar ona bila redukovana.

Najveća praznina Moretijevog postupka počiva u sistematskom prećutkivanju i odbijanju da spomene ili objasni odnos njegovog mehanizma i subjektivne teorije saznanja. Iako možemo da tvrdimo da Moreti smatra da

istinitost potiče od iskustva, to iskustvo uvek ostaje kolektivno, izdignuto iznad pojava konkretnih umetničkih dela. Njegova statistika predstavlja vrstu kolektivne epistemologije, u kojoj je književnost sasvim podređena, što na planu filozofije književne istorije prerasta u krupniji problem. Redovno propušta da čitaocima pruži vlastiti odgovor na ključna pitanja – da li smo mogli da dođemo do sličnih zaključaka o romanu XIX veka iz sasvim druge perspektive (recimo, hermeneutičke ili naratološke)? U kojoj meri baš njegov postupak dovodi do „ključnih" rezultata? Još važnije, da li njegov postupak sam po sebi pruža najjače argumente u korist sopstvenih stanovišta? Ili još konkretnije, šta stabilizuje evoluciju formi kroz prostor i vreme, društva i pojave, ako ne individualno iskustvo? Šta garantuje inovaciju, ako ne pojedinci koji učestvuju u književnosti? Razume se, Moreti je potpuno svestan da merenja sama po sebi nemaju vrednost (2013c: 5), što je i osnovni razlog njegovim pokušajima da ih *rasporedi* na način koji će ukazivati na nekakve uzročno posledične veze, ali, koje, naposletku, nikako ne može da dokaže. Kao i većina modernih književnih istoričara, i Moreti priželjkuje alternativnu književnu istoriju koja bi došla do fundamentalnih novih otkrića, ali nije u stanju da ukaže na ključne korake na tom putu sa onom sigurnošću koja mu je potrebna.

Ova epistemološka praznina za posledicu ima prazninu književnosti, koja postaje vulgarizovani „nosač" društvenog sadržaja, objektivni odraz subjektivne – tj. Moretijeve – stvarnosti. Iako smo na početku mogli da pretpostavimo da elementi narativne paradigme mogu imati ekvivalente u pojedinim kategorijama klasične istorije, kod Moretija su te kategorije neutralisane. Kao što smo već mogli da vidimo, ne postoji kategorija unutrašnjeg razvoja (dapače, ne postoji kategorija unutrašnjeg kao takvog), niti koherentni kriterij za selekciju građe. Ono što održava iluziju istorijskog toka je depersonalizovani narativ koji omogućuje čitaocu da veruje pročitanom. Jezik brojeva, matematike i evolucije čitaocima se vešto podastire kao istina, kao zatečeno stanje stvari, te mozaički, analistički gradi tačke zapleta. Međutim, važno je napomenuti da se pored kategorija klasične istorije neutrališe i relativizam narativnosti, što je po našem mišljenju glavni razlog za uspeh i popularnost Moretijevog metoda među pobornicima klasične istorije. Pošto narativna paradigma teži dekonstrukciji istorijskih „priča", ona po prirodi stvari fikcionalizuje istoriju. Međutim, time što osnovu informacija izmešta iz (isključivo) jezičke reprezentacije u kvantitativno polje, Moreti može da postigne efekat stvarnog bez otu-

đenja. On pripoveda, ali kroz grafikone, mape i stabla, koji su njegova varijanta sveznajućeg pripovedača. Ključna razlika počiva u tome što se takav diskurs ne može razložiti u Bartovom maniru, jer je, na primer, 17% tekstualnog prostora nekog književnog lika nepobitna činjenica korpusa. Zaplet čini pozornica sistema književnosti, a prikazuju se događaji relevantni samo za taj sistem. Moreti je pokušao da u diskurs istorije upiše vlastite ideološke stavove o književnosti, služeći se depersonalizovanom narativnom tehnikom, kako bi toj svojoj konstrukciji dao privid objektivnosti i stabilnog značenja. Iz ovog ugla, ne samo da ne možemo govoriti o korespondenciji, već ovaj izmenjeni narativni kontekst u Moretijevoj redakciji vodi samo u potpunu relativizaciju svakog (sa)znanja, uključujući, na kraju, čak i individualnu spoznaju aktuelne stvarnosti.

Posledice toga su zastrašujuće: ukoliko se ne slažemo sa Moretijevom tragičkom vizijom književnog tržišta, književnost, onakva kakvom je on opisuje, nema apsolutno nikakvu vrednost. Jedna kritičarka je primetila nešto slično, te je predložila istoriju knjiga kao idealni metod za premošćivanje jaza između pomnog čitanja i Moretijeve interpretacije statistike (Trumpener, 2009: 163). Iako to nije formulisala na isti način, ponudila je ideju prema kojoj istorija izdavaštva, institucija, kriterija i trendova može pružiti uvide u sile tj. odnose moći koje upravljaju književnošću. Mi bismo rekli – one sile koje utiču na prenos i transpoziciju istine od pojedinaca ka kolektivnoj imaginaciji – što Moretija zapravo interesuje. Međutim, čak ni ovakva blagonaklona dopuna ne uvodi novi sadržaj u koncepciju: društvo i dalje gotovo jednosmerno utiskuje svoj ideološki sadržaj u literaturu, a uzroci promena i dalje ostaju nepoznati. Da li je ovakva kritika preterana? Odgovor će zavisiti od preovlađujućeg metodološkog stava. Ukoliko ostanemo dosledni mimetičkoj komponenti gnoseološkog imperativa (što ni sam Moreti ne čini), izuzetno je važno odrediti precizan uzrok određene pojave, jer u tom slučaju uzročnik ima informativnu vrednost koju daruje čitavom sistemu i omogućuje dalje praćenje i evoluciju te nove činjenice kroz sve mene i okolnosti kroz koje takva pojava može proći. Sa druge strane, klasične istorije su pridavale veći značaj „činjenicama duha“, to jest onim uticajima i faktorima koji su činili pokretače, recimo, pesničke imaginacije i doprinele konstituisanju individualnog pesničkog genija. U prvom slučaju radi se o spoljašnjem uzročniku koji određuje odlike svih potonjih procesa, jer menja celokupni sistem. U drugom se radi o unutrašnjem uzročniku, koji može imati spoljašnji podsticaj, ali ipak neće

sačinjavati suštinu pesničke ličnosti, koja će ga transformisati na jedinstven način. Moreti je primenom teorijskog aparata pokušao da koriguje preveliki determinizam i otvorenost spomenutih stanovišta, da bi svojom nedorečenošću zapao u nihilizam skoro totalnih razmera, i tako se izložio kritici obeju strana.

„Evo šta bi uporedna književnost mogla da bude, kada bi sebe shvatila prvo kao *svetsku književnost*, a onda i kao *uporednu morfologiju*“, piše Moreti (2007: 90). No, problem sa takvim postupkom počiva na vrednosti i značenju dobijenih rezultata. S jedne strane, Moreti obećava prevratnički, revolucionarni karakter svog inkluzivnog postupka. Sa druge strane, ideja udaljenog čitanja, uprkos tome što je svesna svih problema, ne odvaja se od klasične istorije. Iako Moreti tvrdi da ga kritičari nisu razumeli, ostaje činjenica da njegov novi postupak nije spasao od zaborava nijedno epohalno delo, niti je, pak spustio sa prestola neki kanonizovani roman. Nije doprineo većem i raznovrsnijem čitanju, i, najvažnije, nije destilovao nove fundamentalne principe književnog niza. Moretijev rad nije ostvario nijednu od svoje dve pretenzije: nije preovladao bartovsku aporiju narativnosti, i na kraju nije uspeo da se odmakne od kanona. Makar samo do tačke u kojoj se trudi da ga ignoriše, Moreti računa na kanon, i u stvari postavlja pitanje geneze naših stavova o književnosti, što je osnovna iskupljujuća odlika njegovog rada. U *Zapadnom kanonu* (*The Western Canon*), Harold Blum (Bloom) ponudio je jednu od svojih apodiktičkih definicija: „Kanon, to su Platon i Šekspir, to je slika pojedinca kako misli“ (1993: 35). Ukoliko nastavimo ponuđenu metaforu, Moretijev metod u svom najboljem dometu nudi moguć odgovor na pitanje koje su to sile, formalne, socijalne i morfološke, dovele do *imaga* Platona kao ideograma kanonske imaginacije. Nažalost, kao što je očigledno iz svega rečenog, vrednost tih opservacija je isključivo izvedena, a vrednosni sud trajno odložen, što znatno umanjuje čar celokupnog projekta.

LITERATURA:

Latinična:

Bart, R. (1971). Istorija ili književnost. U R. Bart, *Književnost, mitologija, semiologija* (str. 143–162). Beograd: Nolit.

Barthes, R. (1986a). The Discourse of History. In *The Rustle of Language* (pp. 127–140). Oxford: Basil Blackwell.

Barthes, R. (1986b). The Reality Effect. In *The Rustle of Language* (pp. 141–149). Oxford: Basil Blackwell.

Barthes, R. (1986c). Writing the Event. In *The Rustle of Language* (pp. 149–154). Oxford: Basil Blackwell.

Focht, I. (1974). Amuzija hegelijanstva. *Polja, 186–187*, str. 12–14. [on-line] Dostupno preko: http://polja.rs/wp-content/uploads/2016/07/selection3-15.pdf [20.10.2018.]

Jenkins, K. (ed.). (1997). *The Postmodern History Reader*. London: Routledge.

Kvas, K. (2011). Teorije istine i istina pesništva. U K. Kvas, *Istina i poetika* (str. 9–81). Novi Sad: Akademska knjiga.

Lešić, Z. (1985). *Književnost i njena istorija*. Sarajevo: Veselin Masleša.

Marčetić, A. (2015). Interdisciplinarna humanistika. U *O novoj komparatistici* (str. 107–140). Beograd: Službeni glasnik.

Moretti, F. (1987). *The Way of the World: the Bildungsroman in European Culture*. London: Verso.

Moretti, F. (1996). *Modern Epic: The World System From Goethe to Gabriel García Márquez*. London: Verso.

Moretti, F. (1998). *Atlas of the European Novel 1800–1900*. London: Verso.

Moretti, F. (1999). Structure, Change, and Survival: A Response to Winthrop-Young. *Diacritics*, *29(2)*, pp. 41–42.

Moretti, F. (2007). *Graphs, Maps, Trees: Abstract Models for Literary History*. London: Verso.

Moretti, F. (2009). Relatively Blunt. *Critical Inquiry (36)*, pp. 172–174.

Moretti, F. (2013a). *The Bourgeois: Between Literature and History*. London: Verso.

Moretti, F. (2013b). *Distant Reading*. London: Verso.

Moretti, F. (2013c). "Operationalizing": or, the function of measurement in modern literary theory. *Pamphlets of the Stanford Literary Lab, 6.* [on-line] Dostupno preko: https://litlab.stanford.edu/LiteraryLabPamphlet6.pdf [20.10.2018.]

Trumpener, K. (2009). Paratext and Genre System: A Response to Franco Moretti. *Critical Inquiry (36)*, pp. 159–171.

Ulig, K. (2010). *Teorija književne istorije*. Preveli D. Maricki, i M. D. Stefanović. Beograd: Službeni glasnik.

Wellek, R. (1959). Hippolyte Taine's Literary Theory and Criticism. *Criticism, 1(1)*, pp. 1–18.

White, H. (1975). *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

White, H. (1987). *The Content of the Form: Narrative Discourse and Historical Representation*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.

Winthrop–Young, G. (1999). How the Mule Got Its Tale: Moretti's Darwinian Bricolage. *Diacritics*, *29(2)*, pp. 18–40.

Ćirilična:

Лома, М. (1994). *Песник и књижевна историја*. Сремски Карловци: Издавачка књижарница Зорана Стојановића.

Петковић, Н. (1986). Један осврт на формалистичко тумачење књижевног развоја и на његову разраду у савременој семиотици. У П. Палавестра (ур.), *Теорија историје књижевности – опште претпоставке* (стр. 93–103). Београд: Српска академија наука и уметности.

Stefan S. Alidini

THE STATUS OF FICTIONAL TRUTH IN FRANCO MORETTI'S APPROACH TO LITERARY HISTORY

Summary

This paper is based on philosophical theories of truth (correspondence, coherence, evidence theories) and similar models of fictional truth (mimetic, ethical, epistemological, figurative models, and the model of authenticity) so as to analyse the theoretical and historiographical approach of Franco Moretti. The first part of the paper examines overarching theoretical problems of literary history and provides a framework for further analysis. A concise overview of the paradigms employed by the classical models of literary history (paradigms of development, function and cyclical history), as well as minimal preconditions for literary history, examines their attitude towards the concept of literary truth. The second part of the paper considers the latest, narrative paradigm of literary history through the work of representative poststructuralist theoreticians, Roland Barthes and Hayden White. From the chosen standpoint, it is clear that the narrative paradigm denies the possibility of reaching truth through history, and thereby relativizes the truthfulness of literature itself. The third part of the paper examines Moretti's work in the context of previously outlined paradigms. An analysis of his theoretical texts and practical work on a new literary history examines its relation to fictional truth. A closer look at his methodology reveals that it only appears to fulfil the minimal conditions for constituting literary history. Moretti adheres to the narrative paradigm insofar as he constructs a vision of literature that ultimately does not involve autonomous meaning or truth. Despite Moretti's attempt to resolve the methodological crisis of literary history, his quantitative formalism is only thinly veiled relativism.

Key words: Moretti; operationalization; literary history; literary theory; theory of literary history; truth theory; fictional truth; digital humanities; quantitative formalism;

Vesna V. Elez*
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

821.133.1.09-1 Бодлер Ш.
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.4
Originalni naučni rad
Primljen: 13.03.2019
Prihvaćen: 18.06.2019

LA CHAIR, L'IDÉAL ET LA MORT : LE CORPS DANS *LES FLEURS DU MAL* DE CHARLES BAUDELAIRE**

Dans le fameux recueil de Baudelaire le corps joue un rôle crucial. Cet essai se propose de tracer les représentations diverses du corps, parfois déconcertantes, dans le cycle « Spleen et Idéal ». Les poèmes inspirés par Jeanne Duval abondent en symbolisme hérité de la poésie chrétienne où les images d'agonie et de décomposition rappellent la nocivité du plaisir charnel. Le poème « Une Charogne » est l'apothéose de l'ironie baudelairienne où il reprend le motif pétrarquiste et ronsardien de la beauté transcendante en méditant sur la décomposition corporelle. Ceci souligne un autre lien symbolique pertinent, celui entre la sexualité féminine et l'animalité : la femme est tantôt serpent, tantôt tigresse. N'oublions pas que le squelette, l'emblème du *memento mori* et de la Danse macabre, est aussi un corps sans chair. Dans le même groupe de poèmes apparaissent les réminiscences esthétiques relatives à la peinture en tant que paradigme de la perfection formelle (« Les Bijoux »). Les poèmes dédiés à Madame Sabatier évoquent des images où le corps du sujet lyrique est souvent associé à la souffrance. Un certain nombre de poèmes inspirés par Marie Daubrun reflètent l'analogie entre la sérénité de la beauté féminine et le paysage. Quelle valeur faut-il assigner au corps dans le cycle « Spleen et Idéal » ? Est-il toujours symbolique ? S'agit-il simplement de la duplicité baudelairienne ou véhicule-t-il la dépréciation du plaisir et une suggestion de l'idéal ?

Mots-clés : Baudelaire, *Fleurs du Mal*, corps, fétichisme, féminité

« Vous chantez la chair sans l'aimer », écrit Flaubert à Baudelaire en 1857 au sujet de ses impressions sur le recueil poétique de son ami (Flaubert, 1980 : 745). Le constat de Flaubert est un bon diagnostic lapidaire du statut du corps dans cet ouvrage. Polyvalent, changeant, et, comme toute donnée baudelairienne, profondément ambigüe, le corps fonde la plupart des poèmes.

* vesna.elez@fil.bg.ac.rs

** Izlaganje saopšteno na međunarodnoj naučnoj konferenciji društva The Society of Dix-neuviémistes, održanoj u Parizu, od 14. do 16. aprila 2016. godine.

Le cycle « Spleen et Idéal » offre le cadre pour les représentations diverses et contradictoires du corps et du corps féminin en particulier. Pour les besoins de cet essai, nous nous limiterons au « Spleen et Idéal » – sans aucun doute, le corps joue un rôle crucial dans les « Tableaux parisiens » où il est le symbole de l'Autre et devient par conséquent ambivalent ou menaçant. Les poèmes inspirés par Jeanne Duval exhibent l'envergure de l'inspiration baudelairienne qui ne cède pas devant l'insolite et l'horrible. La dualité est au cœur de son symbolisme, conçue à l'instar de l'homme dont la nature est, on le sait déjà, foncièrement double : « Il y a dans tout homme, à toute heure, deux postulations simultanées, l'une vers Dieu, l'autre vers Satan. L'invocation à Dieu, ou spiritualité, est un désir de monter en grade ; celle de Satan, ou animalité, est une joie de descendre » (Baudelaire, 2002 : 96). On distingue deux grands groupes : le premier, où se situent les poèmes affirmatifs, ceux qui portent un regard élogieux sur le corps, et le second, composé de poèmes qui mettent en relief l'aspect moins positif du corporel.

Dans le premier groupe on se consacrera aux poèmes suivants : « Parfum exotique », « La Chevelure », « La Géante », « Le Balcon », « Les Bijoux », « Le Flambeau vivant », « L'Aube spirituelle », « L'Invitation au voyage ». Quant au registre moins positif, on parlera des pièces suivantes : « Sed non satiata », « Une Charogne », « À une madone », « L'Héautontimorouménos ».

Le poème « Parfum exotique » illustre la synesthésie baudelairienne. Le sujet lyrique se trouve symboliquement transporté dans un *locus amoenus*, un lieu paradisiaque tropical. Le sujet lyrique inhale le parfum qui provient du sein de sa bien-aimée : « Quand, les deux yeux fermés, en un soir chaud d'automne, / Je respire l'odeur de ton sein chaleureux, / Je vois se dérouler des rivages heureux » (Baudelaire, 2007 : 53). Le sein féminin est la synecdoque de son corps qui crée des sensations visuelles extrêmement agréables. Ce paysage est caractérisé par la présence des hommes dont le corps est « mince et vigoureux » et des femmes « dont l'œil par sa franchise étonne » (2007 : 53). Encore une image corporelle positive, qui révèle le rapport entre l'âme et le corps, très pertinent pour la poétique baudelairienne. On notera aussi le motif privilégié de l'œil, qui, sauf quelques exceptions, garde sa valeur positive dans le recueil.

Le pendant enrichi du « Parfum exotique », « La Chevelure », apporte une symphonie des sensations incitées par la chevelure de la femme

aimée. La mer, l'Afrique, l'Orient rêvé et imaginé, tout un univers de l'extase sensorielle se trouve éveillé dans l'esprit du sujet lyrique. On notera la présence des motifs de la mer, du bateau et du port dans les deux poèmes, qui symbolisent un voyage sensuel mené à bien. Pourtant, si le corps, le sein et la chevelure de sa maîtresse l'invitent au voyage et l'amènent vers un ailleurs idyllique, le « je » lyrique dans ces poèmes reste seul et serein. L'accent est mis sur la sérénité et le bien-être de son âme. Victor Brombert et Richard D. Burton soulignent la solitude et la béatitude du sujet lyrique : Burton croit que c'est précisément l'incapacité baudelairienne de sortir de soi, l'impossibilité de devenir autre qui trouve son écho dans « La Chevelure ». Pour Sartre, Baudelaire est « penché sur soi, comme Narcisse », il est « l'homme qui ne s'oublie jamais » (Sartre, 1972 : 26). Brombert y voit la tension entre l'enthousiasme et l'esprit analytique (Brombert, 1974 : 59) en soulignant la pertinence poétique de l'intoxication chez Baudelaire. Burton va plus loin : ce poème ironise sur le voyage qui n'aboutit pas, mettant en relief la conscience et l'isolement du sujet (Burton, 1988 : 89). Comme, d'après Baudelaire, l'amour est le besoin de sortir de soi (Baudelaire, 2002 : 106), et le génie, pourtant, de son propre aveu, ne sort jamais de lui-même[1], on ne retrouve ici que ce « je » solitaire qui a envie de plonger au fond de sa propre mémoire. Le corps d'autrui n'est donc qu'un prétexte pour découvrir l'impossibilité de l'union. Nous croyons que le sujet lyrique peut tout de même sortir de soi, l'évasion exotique le confirme. Le vrai problème concerne son besoin de chercher sans cesse un substitut à sa maîtresse, il est en quête de quelque chose qui la dépasse.

Néanmoins, le corps féminin fait rêver. Le corps dans *Les Fleurs du Mal* est mis en rapport symbolique avec la sculpture et la peinture. Sa valeur réside dans la ressemblance, dans la correspondance avec l'idéal esthétique baudelairien. Le poème « Les Bijoux[2] » réunit plusieurs aspects de

1 Voir ses réflexions de *Mon cœur mis à nu* : « L'homme de génie veut être *un*, donc solitaire. La gloire, c'est rester *un*, et se prostituer d'une manière particulière. C'est cette horreur de la solitude, le besoin d'oublier son *moi* dans la chair extérieure, que l'homme appelle noblement *besoin d'aimer* » (Baudelaire, 2002 : 114).

2 Sonya Stephens rappelle que le titre de ce poème cache une allusion obscène relative à l'ouvrage de Diderot, *Les Bijoux indiscrets* (1748), où le mot argotique « bijoux » évoque les organes génitaux. Analysant l'aspect fétichiste de ce poème, elle souligne la valeur fétichiste des bijoux (l'énergie sexuelle n'est pas dirigée vers les organes génitaux proprement dits, mais vers un objet symbolique), ainsi que le rôle fondateur des bijoux dans la construction de la féminité (Stephens, 2012 : 64-66).

cet idéal, d'où son rôle décisif pour notre propos. Rappelons la définition baudelairienne de l'amour qu'on trouve dans *Fusées* : « Il y a dans l'acte de l'amour une grande ressemblance avec la torture, ou avec une opération chirurgicale. » Il précise : « Quand même les deux amants seraient très épris et très pleins de désirs réciproques, l'un des deux sera toujours plus calme ou moins possédé que l'autre. Celui-là, ou celle-là, c'est l'opérateur, ou le bourreau ; l'autre, c'est le sujet, la victime » (Baudelaire, 2002 : 76, 67). Nous verrons que l'homme est souvent cette victime dans les *Fleurs du Mal*.

Comme on le sait déjà, cette pièce fait partie des poèmes condamnés en 1857 pour leur contenu libertin. Ce poème représente, à notre sens, l'enjeu crucial entre l'âme et le corps et témoigne d'un certain apaisement de la tension entre ces deux notions. Comment cette réconciliation partielle s'opère-t-elle ? Grand amateur de beauté, le sujet lyrique préfère au début la contemplation de sa maîtresse à l'acte sexuel: « Et son bras et sa jambe, et sa cuisse et ses reins, / Polis comme de l'huile, onduleux comme un cygne, / Passaient devant mes yeux clairvoyants et sereins » (Baudelaire, 2007 : 187). Il regarde la femme séductrice dont le ventre et les seins le provoquent : « Pour troubler le repos où mon âme était mise, / Et pour la déranger du rocher de cristal / Où, calme et solitaire, elle s'était assise. » (2007 : 188). La personnification de l'âme vise à mettre en relief sa distance et ses qualités spirituelles qui ne devraient pas céder à la tentation charnelle. Les épithètes « calme » et « solitaire » témoignent de cette résistance de l'esprit et de la conscience de soi. Cependant, ce stoïcisme ne durera pas, et le narrateur ne pourra résister à la beauté qui se plie à son idéal formel teinté d'artificiel: « Je croyais voir unis par un nouveau dessin / Les hanches de l'Antiope au buste d'un imberbe, / Tant sa taille faisait ressortir son bassin. / Sur ce teint fauve et brun le fard était superbe ! » (2007 : 188). La double référence à la peinture, révélée par le mot « dessin » et sans doute par l'allusion au tableau du Corrège, « Jupiter et Antiope » (Baudelaire, 1950 : 532), découvre la raison pour laquelle le narrateur a succombé aux charmes de la femme tentatrice. Sa beauté n'est pas conventionnelle, elle est plutôt androgyne : « le buste d'un imberbe » indique la sveltesse d'un adolescent. L'âme mâle du spectateur s'est laissé envoûter par cette tentation qui est plus esthétique que charnelle. Il ne s'agit donc pas d'une simple pulsion sexuelle.

La dernière strophe évoque l'accomplissement du rapport sexuel. Le tiret au début de cette strophe découvre-t-il une nouvelle voix ou trans-

pose-t-il un « je » lyrique langoureux et altéré par la jouissance ? Regardons de près : « − Et la lampe s'étant résignée à mourir, / Comme le foyer seul illuminait la chambre, / Chaque fois qu'il poussait un flamboyant soupir, / Il inondait de sang cette peau couleur d'ambre ! » (Baudelaire, 2007 : 188). Le sang symbolique, se référant ici aux effets de la lumière provenant du feu de foyer, comporte une certaine violence que Baudelaire associe souvent à l'amour charnel.

Timothy Raser trouve une confusion préméditée dans ce poème : d'après lui, la syntaxe est déconcertante, ce qui intensifie l'effet érotique du poème. L'objet du poème est soit le désir, soit la satisfaction sexuelle – Raser estime qu'il est difficile de choisir entre ces deux possibilités ; en outre, cette incapacité de trancher incite le lecteur à recommencer l'interprétation (Raser, 1997 : 448-449). Toutefois, ce poème exhibe un autre trait baudelairien qui est, à notre avis, beaucoup plus pertinent: la montée du pouvoir féminin. Nous adhérons entièrement aux arguments de Richard D. Burton où il montre la domination que la femme a graduellement acquise sur le sujet lyrique. Celle qui était nue au début, ne portant que ses bijoux sonores en accessoire, possédait « l'air vainqueur / Qu'ont dans leurs jours heureux les esclaves des Mores » (Baudelaire, 2007 : 187). L'odalisque, femme de harem ou la courtisane orientale, sujet du tableau de Delacroix et celui d'Ingres, rappelle l'image de la femme soumise, destinée au plaisir masculin. Selon Burton, la femme devient ici la maîtresse, l'amante et la reine qui subjugue l'homme par sa beauté et par son allure irrésistible. L'épuisement du sujet lyrique devient évident dans la dernière strophe, l'homme est devenu son esclave. La femme passe donc de la soumission présumée à la domination absolue.

Quant à la misogynie tant glosée de Baudelaire, ce poème prouve le contraire. On cite souvent les phrases de *Mon cœur mis à nu* : « La femme est *naturelle*, c'est-à-dire abominable » (Baudelaire, 2002 : 91), où Baudelaire évoque le plus grand défaut féminin, celui de ne pas savoir séparer l'âme du corps : « La femme ne sait pas séparer l'âme du corps. Elle est simpliste, comme les animaux ». Il conclut : « Un satirique dirait que c'est parce qu'elle n'a que le corps » (2002 : 107). Le corps féminin en soi ne suffit pas pour ensorceler le spectateur – c'est son allure complète, ou plutôt complétée par ses bijoux et par son maquillage, qui crée la femme triomphante. Ce poème souligne le thème annoncé par les pièces telles que « La Géante » où l'hyperbole met en relief le pouvoir féminin

en exagérant les proportions de son corps[3]. Pourtant, le lecteur reconnaît facilement l'obsession baudelairienne par les formes féminines : « J'eusse aimé vivre auprès d'une jeune géante, / Comme aux pieds d'une reine un chat voluptueux » ou « Dormir nonchalamment à l'ombre de ses seins, / Comme un hameau paisible au pied d'une montagne. » (Baudelaire, 2007 : 50). L'homme est réduit à un animal anodin, domestique, qui reste dans l'ombre de cette femme gigantesque. Dans son analyse de ce sonnet Gretchen Schultz confirme que le « je » lyrique n'est pas clairement désigné en tant que masculin. La perspective subjective du spectateur est responsable des proportions démesurées de la femme. Elle souligne également que, contrairement aux postulats esthétiques baudelairiens, la nature et l'art ne se contredisent pas dans ce poème (Schultz, 1997 : 40). La géante, si l'on admet une lecture psychanalytique, renvoie au principe maternel et protecteur dans les quatrains. Néanmoins, d'après Schultz, l'opposition entre l'animé des quatrains (« reine », « chat ») et l'inanimé des tercets (« hameau », « montagne ») indique plutôt un sommeil de mort qu'un sommeil agréable (1997 : 47). Elle montre aussi la complexité que la sexualité féminine acquiert aux yeux de Baudelaire.

Gretchen Schultz mentionne pertinemment le sonnet « Je te donne ces vers » au sujet de « La Géante », en soulignant que la grandeur chez Baudelaire est représentée par le sonnet qui est une miniature lyrique (1997 : 40). Ce poème d'inspiration ronsardienne s'oppose au sonnet de son célèbre prédécesseur de la Pléiade. Chez Baudelaire, le corps féminin est associé à la statue en tant que modèle esthétique, accentuant parfois sa distance et sa froideur. Cela ne sert pas uniquement à nous rappeler les valeurs parnassiennes, que Schultz met en valeur. Nous croyons que ce poème vise avant tout à souligner l'aspect effroyable de la beauté féminine autant que son énigme. Par ces qualités, la femme, « statue aux yeux de jais, grand ange au front d'airain » (Baudelaire, 2007 : 70), devient troublante, mystérieuse et redoutable, tel le Sphinx.

Le poème « Le Balcon » introduit un ton particulier dans le cycle de Jeanne Duval par l'affection nostalgique qui s'oppose au désir charnel et à la passion. L'affection est aussi exprimée par les images corporelles qui témoignent d'une véritable complicité entre deux amants. On notera la dis-

3 Crépet et Blin nous informent que cette vignette exacerbée est en partie inspirée par un épisode des *Voyages de Gulliver*, où le grotesque et l'hyperbole abondent (Baudelaire, 1950 : 329).

position symétrique de ces images – la femme est dans les bras de l'homme, ensuite c'est l'homme qui embrasse les genoux de sa maîtresse : l'image de la femme protégée par son amant (« Et tes pieds s'endormaient dans mes mains fraternelles ») retrouve son homologue dans la strophe suivante: « Et revis mon passé blotti dans tes genoux. / Car à quoi bon chercher tes beautés langoureuses / Ailleurs qu'en ton cher corps et qu'en ton cœur si doux ? » (2007 : 66). Le corps et le cœur vont de pair dans ce poème.

Toujours dans le registre affirmatif, le corps féminin est revêtu de la spiritualité dans le cycle inspiré par Madame Sabatier. Le regard est centré sur le visage féminin et sur les yeux en particulier, symbolisant la pureté, notamment dans les sonnets « Le Flambeau vivant » et « L'Aube spirituelle », où la clarté des yeux de la femme adorée surpasse la flamme des chandelles et la brillance du soleil. Le symbolisme de la lumière prime dans ces poèmes, reflétant la purification et l'illumination. Seul le poème « À celle qui est trop gaie » introduit le sadisme symbolique baudelairien où le « je » lyrique, « pour châtier la chair joyeuse » de la femme angélique, cherche à la blesser, à la faire souffrir, à lui « infuser son venin », la mélancolie : « À travers ces lèvres nouvelles, / Plus éclatantes et plus belles, / T'infuser mon venin, ma sœur ! » (2007 : 187). Ce geste ne diminue pas la femme idéalisée – au contraire, il montre l'ineptie du sujet lyrique.

Parmi les poèmes inspirés par Marie Daubrun, « L'Invitation au voyage » se distingue par son rythme serein et par les images idylliques où la beauté de la femme aimée est comparée à la beauté du paysage. Les motifs du bateau, du port et de la mer, déjà rencontrés dans les poèmes évoquant le paradis tropical, resurgissent. La corporalité dans ce poème se concentre sur la beauté des yeux verts de la bien-aimée, mettant à distance l'aspect purement passionnel et l'intensité sensorielle propre au cycle de Jeanne Duval.

La place centrale au sein du registre moins positif appartient au poème « Une Charogne ». Le poème montre la carcasse d'un animal en pleine putréfaction que le « je » lyrique masculin retrouve en se promenant avec sa maîtresse. Le spectacle est minutieusement décrit, évoquant les détails de la décomposition. La comparaison avec le corps féminin est clairement mise en évidence : « Les jambes en l'air, comme une femme lubrique, / Brûlante et suant les poisons, / Ouvrait d'une façon nonchalante et cynique / Son ventre plein d'exhalaisons. » (Baudelaire, 2007 : 59). La thèse de la misogynie présumée de Baudelaire n'est pas entièrement justifiée, étant donné que ce poème relève de la dualité : le poète montre ici le

lien inextricable entre la décomposition et la vie. Baudelaire met en rapport le corps féminin et l'animalité à plusieurs reprises : la femme est un serpent qui danse, elle est une tigresse, possédant la grâce féline. Ces correspondances sont positives, elles indiquent l'allure séduisante et énigmatique de sa maîtresse. La corruption de la chair est clairement indiquée dans plusieurs poèmes des *Fleurs du Mal* qui ne touchent pas à la sexualité, comme dans l'antithèse du poème « Réversibilité », où la souffrance physique est contrastée au pouvoir angélique de la femme. L'idée du péché originel et de la corruption innée de l'homme que Baudelaire reprend de Joseph de Maistre confirme la fréquence du motif de la souffrance corporelle.

Ce qui distingue « Une Charogne » dans le cycle de Jeanne Duval ainsi que dans *Les Fleurs du Mal* n'est pas sa conformité absolue à la théorie esthétique de Baudelaire, à la primauté de l'artificiel – même une image horrible, dégoûtante ou répugnante est rendue belle par le poète de génie –, ici, la question pertinente porte sur l'idéal et sa représentation. La tournure décisive dans le poème concerne l'identification de la maîtresse à la carcasse décomposée : « − Et pourtant vous serez semblable à cette ordure, / À cette horrible infection, / Étoile de mes yeux, soleil de ma nature, / Vous, mon ange et ma passion ! » (2007 : 60). Baudelaire renverse l'idéal pétrarquiste et ronsardien en abolissant toute idée de la beauté transcendante de la muse ou de la femme aimée – la beauté corporelle est certes périssable. Le topos de la poésie amoureuse qui immortalise la beauté féminine se trouve ironisé et remplacé par une autre évidence: seule la forme poétique peut aspirer à une durée posthume. Le constat qu'on trouve dans *Mon cœur mis à nu* confirme ce propos : « Toute forme créée, même par l'homme, est immortelle. Car la forme est indépendante de la matière, et ce ne sont pas les molécules qui constituent la forme » (Baudelaire, 2002 : 119).

La distinction que William Olmsted souligne dans son analyse du poème est significative : il ne s'agit pas du corps en général, mais du corps sexuel – sexuel, donc susceptible de pourrir (Olmsted, 1997 : 67). Cela n'est pas surprenant : dans son recueil, Baudelaire évoque des cadavres et des squelettes qui constituent ses *memento mori* ainsi que plusieurs représentations de la Danse macabre. Bien entendu, les squelettes, les vampires, les crânes et les cadavres sont symboliques : Baudelaire les emprunte à la poésie chrétienne moraliste qui met en garde contre le vice et le plaisir charnel. Le poème « Sed non satiata », comme « La Géante » et « Les Bijoux », parle de la supériorité féminine, montre une femme puissante, insa-

tiable et redoutable, mettant en relief le gouffre de la sexualité féminine. La « bizarre déité, brune comme les nuits » ne désigne pas seulement une femme brune ou créole, mais se réfère aussi à la profondeur insondable du désir sexuel féminin : « Hélas ! et je ne puis, Mégère libertine / Pour briser ton courage et te mettre aux abois, / Dans l'enfer de ton lit devenir Proserpine[4] ! » (Baudelaire, 2007 : 57).

On évoque souvent le sadisme dans la poésie de Baudelaire. Le dernier groupe de poèmes dont nous parlerons se réfère précisément aux images de la souffrance corporelle, au désir de l'infliger à autrui ou à soi-même. Pour Baudelaire, « la volupté unique et suprême de l'amour gît dans la certitude de faire le *mal* » (Baudelaire, 2002 : 68). Georges Blin[5] et Leo Bersani ont écrit les études de référence sur le sadisme baudelairien – l'approche psychanalytique de Bersani souligne l'identification masochiste à l'intense souffrance de la victime (Bersani, 1977 : 79). Pourtant, il ne faut pas oublier que le sadisme de Baudelaire est symbolique : le poème « L'Héautontimorouménos » le confirme. Il est donc question de la conscience de soi, de l'impossibilité de sortir de soi et de la souffrance que cette conscience procure. Il s'agit d'un miroir mélancolique, où le sujet est la victime de l'Ironie, comme l'affirme Jean Starobinski (Starobinski, 1989 : 33) – la douleur qu'on voulait infliger à autrui, on ne l'inflige qu'à soi-même. Cela devient évident dans le poème traitant de la jalousie, « À une madone », où le sujet lyrique jaloux poignarde symboliquement (sept couteaux symbolisent les sept péchés capitaux) le simulacre, donc le corps symbolique, la statue votive de son idole composée de ses vers.

Pour conclure, la corruption du corps sexuel dans le recueil reflète la conscience de l'effet nocif du plaisir que Baudelaire transpose par un appareil symbolique et figuré. D'ailleurs, dans son journal intime *Mon cœur mis à nu*, Baudelaire soutient que « nous ne pouvons faire l'amour qu'avec des organes excrémentiels » (Baudelaire, 2002 : 101). Dans *Fusées*, Baudelaire est très clair sur la question du plaisir: « À chaque minute nous sommes écrasés par l'idée et la sensation du temps. Et il n'y a que deux moyens pour échapper à ce cauchemar, − pour l'oublier : le Plaisir et le Travail. Le Plaisir nous use. Le Travail nous fortifie. Choisissons » (2002 : 85).

4 Crépet et Blin suggèrent qu'il s'agit de la bisexualité présumée de Jeanne Duval (Baudelaire, 1950 : 344).

5 Voir Georges Blin, *Le Sadisme de Baudelaire*, Paris, José Corti, 1948.

BIBLIOGRAPHIE

Baudelaire, Ch. (1950). *Les Fleurs du Mal*. Édition critique établie par Jacques Crépet et Georges Blin. Paris : José Corti.

Baudelaire, Ch. (2007). *Les Fleurs du Mal*. Édition de Claude Pichois. Paris : Gallimard.

Baudelaire, Ch. (2002). *Fusées. Mon cœur mis à nu. La Belgique déshabillée*. Édition d'André Guyaux. Paris : Gallimard.

Bersani, L. (1977). *Baudelaire and Freud*. Berkeley; Los Angeles; London: University of California Press.

Blin, G. (1948). *Le Sadisme de Baudelaire*. Paris : José Corti.

Brombert, V. (1974). The Will to Ecstasy: The Example of Baudelaire's « La Chevelure ». *Yale French Studies*, nº 50, 54-63.

Burton, R.D. (1988). *Baudelaire in 1859. A Study in the Sources of Poetic Creativity*. Cambridge: Cambridge University Press.

Burton, R.D. (1997). Poet, Painter, Lover: A Reading of « Les Bijoux ». In W.J. Thompson, *Understanding* Les Fleurs du Mal (pp. 214-223). Nashville and London: Vanderbilt University Press.

Flaubert, G. (1980). *Correspondance*. Tome II. Édition établie, présentée et annotée par Jean Bruneau. Paris : Gallimard.

Olmsted, W. (1997). Immortal Rot : A Reading of 'Une Charogne'. In W.J. Thompson, *Understanding* Les Fleurs du Mal (pp. 60-71). Nashville and London: Vanderbilt University Press.

Raser, T. (1988). Language and the Erotic in Two Poems by Baudelaire, *Romanic Review*, Vol. 79, nº 3, 445-451.

Sartre, J.-P. (1972). *Baudelaire*. Paris : Gallimard.

Schultz, G. (1997). "La Géante": Feminine Proportions and Lyric Subjectivity. In W.J. Thompson, *Understanding* Les Fleurs du Mal (pp. 35-48). Nashville and London: Vanderbilt University Press.

Starobinski, J. (1989). *La mélancolie au miroir. Trois lectures de Baudelaire*. Paris : Julliard.

Stephens, S. (2012). Sex and Spleen: Fetish in Baudelaire's "Les Bijoux". *South Central Review*, Vol. 29, nº 3, 63-79.

Vesna V. Elez

PUTENOST, IDEAL I SMRT: TELO U *CVEĆU ZLA* ŠARLA BODLERA

Sažetak

Ovaj esej posvećen je simbolici tela u Bodlerovom *Cveću zla*. Naša namera je da se telo istakne kao jedan od glavnih motiva Bodlerove estetike: s jedne strane, ono predstavlja lepotu, slikarsku i vajarsku proporciju, oličenje ženske senzualnosti i zavodljivosti, dok, s druge strane, upućuje na propadljivost, raspadanje i bol. Telo u *Cveću zla* ukazuje na tajanstvene i neistražene dimenzije ženske seksualnosti (naročito u pesmama koje je inspirisala Žan Dival) i osvetljava složen odnos lirskog subjekta prema Drugom.

Ključne reči: Bodler, *Cveće zla*, telo, fetišizam, ženstvenost

Исидора Д. Ђоловић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

821.163.41.09-31 Давичо О.
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.5
Originalni naučni rad
Primljen: 12.02.2019
Prihvaćen: 19.05.2019

ИСПЕВАТИ ПЕСМУ, ОСВОЈИТИ СЛОБОДУ, (РАЗ)ОТКРИТИ СЕБЕ: ФЕНОМЕНОЛОШКА АНАЛИЗА РОМАНА *ПЕСМА* ОСКАРА ДАВИЧА

Разматрано дело прати неколико упоредних струја свести, унутрашњих оглашавања која представљају драматичне душевне борбе јунака. Његова је најдубља тема онај велики напор да се пронађе смисао ЈА у збивањима и живота према ЈА-ству. Сва дешавања су преломљена кроз призму сумње, подељености и потреса који се у јунацима одигравају. Они испрва представљају две крајности, два драстична начела која се морају сусрести на средини пута и изнова открити смисао кроз компромис.

Кључне речи: феноменологија, подсвесно, рефлектовање, телесност, унутрашњи монолог, паралелизам

"...јер свака права песма наслућује сазнање, носи у себи сазнање, упућује у сазнање."
(Херман Брох, *Верґилијева смрт*)

Мада је радња Давичовог романа лоцирана усред окупираног Београда, током свега два-три дана 1942. године, њено приповедно време је сложено, развучено и флексибилно. На исти начин се збивања, упркос не мање бурним и узбудљивим припремама за илегалну акцију пробоја градског обруча до слободне територије, вешто поунутарњују, те се њихов највећи и најинтензивнији део одвија у самим јунацима. Спољашња драма се још већом силином одражава на њиховим душама, чиме одговара још једном важном рефлектовању - ликова једног у другоме, односно, међусобној кореспонденцији која је напета и замршена. Тиме се површински слој радње, зналачки упреден у један „подземни", а пресудни, показује као тек пратећи, иако

* isidoradj@yahoo.co.uk

узрочно-последично усклађен. *Песму* сачињавају душевна и интелектуална треперења, постепено нарасла до правих тектонских потреса, низ осцилација на чијем се крају помаља вечито тражена светлост истине путем раскринкавања идеала, овде симболички богатог и већ насловом наглашеног. На свој начин, оба главна јунака сматрају да су извојевали за себе издвојеност, недодирљивост од околине, извесну супериорност - међутим, када свет око њих буде почео да се урушава, неминовно долази до преиспитивања унутрашњости бића и откривања некохерентности, напуклине што се брзо шири и наговештава застрашујућу празнину, коју може испунити једино вишезначна и моћна **песма**.

Кретање на путу њеног открића, дефинисања и остварења води од личног до општег, од егоцентричне усредсређености на себе до уграђености у колективно „здање“ будућности, до жртвовања за душу народа, али и утемељења онога личног. Средовечни песник Андрија Вековић и његов млади сусед, комуниста Мића Рановић, упадљиво су контрастиране, али у основи веома сличне могућности, које се крећу према истој тачки, истоветном искуственом и сазнајном исходишту. Због тога се, шире посматрано, ова два књижевна јунака један према другоме односе попут два супротна лика, одраза у огледалу. Кроз међусобно ривалство и тајанствену, несхватљиву повезаност, они стреме ка идентичном циљу, а спаја их (наизглед супротстављајући) привлачна удовица Ана Ђорђевић, заједнички љубавни интерес. Мића и Вековић један другоме прослеђују неопходне истине, допуњујући се: оно што је један већ проживео и схватио, другога тек очекује и неопходно му је као конститутивни чинилац личности. Вековић у Мићи буди потиснуте виталистичке снаге (оно субверзивно, изнутра-разарајуће, негирано) - животност, љубав према жени, успаване људске пориве; док Мића подсећа песника на сопствену младост и учи га чистоти идеала, доследности, повратку људскости у најчистијем виду, несебичности. Заједнички циљ је освајање песме (=слободе), тачније, поунутарњивањем доћи до испољавања, прочишћењем бића до суштине, до себе - и песме у себи као слободе за сопство.

1. Гласови у нама

Окретање себи, понирање у бездан забрањиваних и суспрезаних импулса личности која је веровала да ништа не може наудити њеној

самоизграђеној самосвести, води до откривања раздора и умножавања унутрашњих гласова као показатеља нарушене целовитости. Као што сваки комад стакла распршеног огледала има свој одсјај, душа је ишчезавањем одређеног ослонца изгубила сазвучје и постала збуњујуће, дисхармонично поприште сукоба. Монолошко пресабирање се отуда преобразило у унутрашњи дијалог, а мноштво сукобљених израза довело у питање сигурност личности у онај један, врхунски постулат на коме се до тада заснивала.

На почетку затичемо признатог и афирмисаног песника Вековића у тренутку животне клонулости, суочавања са старошћу и пролазношћу. Бури претходе празнина (остала иза дотадашњег пуног живота) и тишина - највећи пораз за човека који професионално барата речима: „Ништа. Ни мисли, ни осећања, ни покрета, ни сећања, ни праве туге. Једно ништа. Једно старо осећање да си непотребна, бачена, стара, тужна, глува ствар на коју полако капљу сумрак и тишина.“ Вековић осећа да се изненада у њему извршила темељна промена, а да је није наслутио, ни осетио.

Почетак сумњи у, до тада готово неисцрпне снаге, означава измицање вољене (и много млађе) жене. Истовремено, пољуљана је и песникова вера у смисао уметничке делатности, а један од главних узрока несигурности постаје управо млади комуниста Мића, донедавно извор потпуно супротног утицаја, будући да му је посредно вратио веру у живот и борбу („Феноменолог трага за тиме **како** се нека ствар првобитно приказала нашој свести, што је предуслов за схватање суштине у њој“ - Константиновић, 1969: 73, истакла И.Ђ.). Зато се он, наспрам Миће који је „блед, спокојан, али сочан од младости, од револуције“(Давичо, 1982:12), осећа као *мр̄тва, излаѣела, академска мешина*: „Ти си једна тужна, одбачена, глува крпа која никоме не треба више.“(Давичо, 1982:10)

Силе се укрштају и сукобљавају (у тачки Ероса, па макар то у почетку било потпуно несвесно), а истовремено прожимају и утичу једна на другу. Захваљујући томе, кретаће се - и поред сукоба - један ка другоме, а кроз компромис успоставиће се потпуне личности у обојици. Међутим, пре тога је неопходно да се индивидуа унутар себе подели, располути, не би ли кроз двогласје - често и вишегласје (нпр. код Миће) - започело помирење са светом. Гласови у јунацима истовремено представљају савест и јавност, своје „ЈА“ и другога (друге).

Они подвргавају провери, преиспитују, усмеравају ка самоспознаји и апсолутној искрености. Паралелни су са мноштвом Мићиних маски, његовим обичајем да улази у мисли пролазника и (за)узимањем одређених поза, израза лица, интонација говора, постаје неухватљив и недокучив: „Лице је ионако лишавао сваког одређеног израза, па га ни сад није морао да коригира, сем што га је, отворивши мало уста, учинио мекшим, безазленијим, чак и глупим (идеал је имати лице које и на улици и свуд где треба делује убедљиво глупо).“ Идеал је бити све и не бити ништа, јер недостатак дефинисаности онемогућава лак пораз. Млади револуционар то зна и увелико примењује:

> „Но постало је код њега навика да улази у људе које би сусретао у пролазу. Макар да испита је ли то агент. Често, кад га пролазник не би забринуо, забављао се током дугих, усамљеничких кретања с краја на крај града тиме што је измишљао шта који од њих мисли.“ (Давичо, 1982:334)

Укидајући све што би могло да обавеже, ослаби, успори на путу борбе за идеал будућности, револуционар је слободан и ефикасан. Једина вредност, коју носи у себи, постаје му управо привржености циљу. Нешто слично проналазимо и код Вековића, у исказу: „Да, али бити други, измишљати себе, бити своја чежња, бити слободан, то је стварати, то је борити се против свега неправедног и криминалног у случају живота.“(1982:55)

Мићине маске и начини обликовања сопствене појаве према потреби показују да је *борац* одређење личности, али, не и карактер. Због тога се поставља питање „шта је то?“ и закључује: нешто „простије“, али, неухватљиво, недефинисано, још увек непознато. Мића се пита:

> „Какав је његов карактер? Чудно. Не зна.“; „На улици је неупадљив. Неупадљивост се глуми. Он је вежбао да би добио тај ход и тај израз.“; „А сам, у својој соби? Револуционар није никад сам, ни кад је у својој закључаној соби. Он ни пре собом није неконтролисан. Постоји свест у којој је човечанство. Постоји **огледало** које те види. (…)Питајући се све то, Мића се смешкао себи с неком **веселом горчином**. Откад зна за себе, он је незадовољан нечим око себе, али и собом у жаришту тог нечег. Желео је увек да буде друкчији него што јесте.“(1982:326, истакла И.Ђ.)

Мотив огледала постаје нарочито битан за разматрање и разумевање Мићиног односа према другим људима. За сада је важно уочити на који начин се иза привидне флексибилности крије суштинска уздрманост, неутемељеност личности. Криза наступа када све оно што се чинило непомеривим ослонцем почне да показује своју противречност. Прва поглавља романа изводе пред читаоце Вековића, посусталог, пресахлог уметника и љубавника, а насупрот њега Мићу, строгог војника револуције. Па, ипак, ни један не уме да пружи једноставан одговор на питање идентитета.

Појмом *конспиративне мимикрије,* Мића оправдава и уздиже дисциплинованост изнад свега, према њој се влада и њој све подређује. Сурови аскетизам својеврсне филозофије лишавања утиче на то како борац разуме и вреднује време. Садашњост је за њега простор стварања будућности, која у уобичајеном смислу за самог борца не постоји, али, гради је за друге, дејствовањем у своме добу. Мићин аутоматизам у понашању, реакцијама, чак и мислима - та апсолутна „истренираност“ - све је подешено тако да подржи његов имиџ револуционара, тим пре што никада *његова најразличитија самопосматрања нису имала естетске циљеве*. У потпуности се прилагођава широј визији себе, тј. онога што би требало да буде, што МОРА бити зарад револуције. Веома велики, али негиран, јесте и удео сујете, коју нарочито испољава у односу према Петру и Ђорђу, саборцима и пријатељима.

Као и Мића, Вековић се издвојио у уметничку „кулу од слоноваче“, с том разликом што је отворио врата непрегледном низу жена: „Чекајући да напише песму незнане још силовите нужности и сретне жену неслућених чари (а шта су то неслућене чари?), он је писао песму за песмом и волео немилице жену за женом.“(1982:127) Вековића претерано не занимају човечанство, ни општи циљеви, све до познанства са Јеврејком Рејом и упливом гласова који наговештавају рат, али му и пркосе. Са учесталошћу насилних смрти и искуством губитка, Вековић се постепено отвара према савремености и ангажованости. Осетивши бол и доспевши у личну животну угроженост, он је потпуно спреман да помири уметничко бивствовање са пу(ч)ком егзистенцијом у немирним временима. „Бити сам“ сада представља увреду. На сличан начин, тек поставши „интерни побуњеник“ и под претњом одбацивања од стране колектива (Партије), Мића почиње да заиста,

емпатијски, посматра људе око себе (првенствено Петра, Ђорђа, оца и комшилук), не више као нужну публику или мизансцен за своју херојску игру („Сажаљива љубав коју је Мића осећао јутрос и за те малограђане нагна га да се у мислима врати малопређашњем романтичном маштању, и да га коригира“, 1982:205), већ живе актере чија су осећања, ставови и мисли такође важни. Мића ће морати да буде до краја искрен према себи, призна и прихвати егоцентричне побуде, противречности (које настају када покушава да се одбрани по сваку цену), предрасуде и заблуде. Једино тако може истински постати *нови човек*, можда не сасвим у складу са захтевима својих „Свесних припрема“, али, зато по мери правог живота. Чак ни тада, због есенције његове личности, која у себи носи нешто искрено, другачије, занесењачко и неприлагодљиво, неће моћи да опстане. Али, барем ће достићи помиреност и извршити утицај на Вековића.

Пут ка самооткривању почиње јављањем унутрашњег раздора и ослушкивањем гласова који одјекују из насталог пораза. Вековићев двоструки неуспех чине Анин одлазак и Мићина освета, кроз претњу да му неће омогућити придруживање комунистима. Оба дебакла су повезана и проузроковао их је, боље рећи, испровоцирао сам Вековић, иако не сасвим свесно, ни намерно. Чињеница да га Ана напушта, за Вековића представља не само емотивни, већ још више крах мушкости, хедонизма као руководећег начела. Афера са праљом, која ће уследити, представља очајнички потез и покушај да себе убеди како кризе нема. А расцеп личности означавају управо сукобљени гласови који преиспитују:

> „Излапелом песнику ни слободна територија не помаже. Ти то знаш. И шта се онда завараваш толико времена? Зашто обмањујеш себе и не само себе? “(1982:10)

Унутрашњи дијалог, двогласје у јунацима, метода је тражења истине о себи - у себи. Вековићева дилема концентрише се око побуда за укључивање у револуционарну акцију, проблематизујући његов однос према слободи: „И ти је волиш? Теби није пуних 56 година пуцао прслук за њоме, није? Је ли, себичњаче? Стало ти је до слободе? Реци.“ Први пут се, управо посредством пробуђене унутрашње „пороте“, поставља захтев за потпуном искреношћу: „Погледај ме, чикице! Погледајмо се како то само ми знамо. До дна. Тамо је и

одгођено поштење исто што и непоштење.“ (1982:11) Вековић ће се вратити у прошлост и преиспитивати развојне промене свог егзистенцијалистичког становишта.

За то време, Мића уочава сукоб идеологије и стварности, суровост личних високих захтева и мерила. Он жели да буде човечан кроз челичну дисциплину и строгоћу („Били бисмо бедни лажови, не творци слободе, која је истина. Зато треба гледати лењински на ствар и запитати се шта би Лењин урадио у тој ситуацији.“, 1982: 27), да покаже љубав према човечанству укидањем сопствених слабости („Ја нисам према судбини света равнодушан. Јер ако ме се не тиче лични живот другова с којима се борим, не тиче ме се ни мој. Ја ћу се пропити, прокурвати, а рад, а борба?“, 1982: 37), ширину кроз одрицање, будућност преко одбачене садашњости. Његова спољашња борба је она против окупатора, а унутрашњу воде свест и воља против сна и жеље. Како примећује Ђорђе, Мића има „некакву чистунску представу о животу, и зато што живот не одговара тој представи о њему, хоће да с прљавом водом из каде проспе и живот у канал.“ (1982: 37) Хтења, уколико и постоје, само су она која сами себи дозволимо: „Непријатније је носити главу у торби, палити камионе, бежати и пуцати у издајнике но ићи у биоскоп, позориште, читати књиге пуне козметизираног живота спремног да корзира. Али лафови и лафице не дижу револуцију. Ни у тим романима.“ (1982: 38) Он искрено признаје да *лепше од партијског рада не може ни да замисли*, а како је морал „оно што нас држи кад га се држимо“, утолико је строжи према себи уколико погреши. Вечити опрез, будност и селективност памћења, Мићине су водеће мере предострожности, јер „борац не сме да разочара“, а „сумњање је данас у служби непријатеља“. Други глас у свести ово доводи у питање.

Мића од малена испољава страствену природу на граници са фанатичношћу, потпуну и дубоку привржености свему: од различитих видова борбе за „укидање бола човечанства“ (најпре кроз ђачке дружине и „мисије“), преко схватања љубави (чисте, идеалистичке наклоности), па до делатности у оквиру Партије, подухвата којима приступа свим срцем и енергијом. Али, већ ту се јасно појављује проблем телесног као непријатељског, скрнављења идеално замишљене љубави у мотиву спаривања уличних паса и Мићине агресивне, пренаглашене мржње, огорчености и испровоцираности: „Можда би

тад и он у овом часу померио и изударао штапом Вековића као пса, као давно оне слепљене псе, као онда кад је као дете сломио псећу кичму оним слепљеним псима који су то чинили под прозором Јелкине куће…“(1982:110) Ова анимално-гротескна сцена поновиће се и када буде случајно присуствовао Вековићевом завођењу вешерке на тавану, а које ће послужити као окидач сукоба и наизглед главни узрок противљења песниковој даљој сарадњи са Партијом.

Мића се, из тренутне перспективе, нерадо сећа и своје једине дечачке љубави - сусетке Јелке, *бледе, ломне и плаве, другачије од мушкобањастих девојчица из улице*, будуће пијанисткиње. „Мића је тада маштао да је маскиран, на коњу, наоружан до зуба, отима и одлази с њом далеко, где никог нема, негде у шуму, велику и опасну шуму, где је већ раније у мислима крај дубоког језера подигао кућу за њу и себе.“(1982:194) Док је била болесна од шарлаха, шест недеља је под њеним прозорима *по снегу и кошави, чекао да оздрави*. Заплакао је кад се коначно појавила, слаба, али, ван опасности и „тог тромесечја је донео четири двојке. Једине које је имао за осам година гимназије.“ Каснији случајан сусрет са Јелком одиграће се на улици - она је сада сарадница окупатора, *бујна плавуша с грудима што су је као подгуркивале у ходу грабећи напред, некако увек испред ње*, а Мића се, оптерећен тешким мислима, опрашта са својим градом. Истакнут је, у читавом портрету девојке, управо мотив женских груди, Мићине подсвесне опсесије. Он заузима очекивано одбрамбени став, реагује хватајући револвер у џепу, а за Анино писмо које такође напипава као још једну претњу, помишља да је требало да га баци у канализацију. Мића осорно и бунтовно тврди самом себи како никада није био заљубљен.

Постоји, ипак, нешто што Мића неспутано и нескривено воли. Свој позив, разуме се - и то искрено: „Увек је волео посао који је радио. И није га само онако волео. Него се заљубљивао у тај посао, и заљубљујући се, све више фиксирао на њега све своје мисли и неосетно почињао да потцењује све друге врсте активности. (…) Била је то ствар срца, његове природе склоне уопштавању.“(1982:196) Посао је, природно, барем у почетку поистовећен са колективом. Приликом првог изразитијег сукоба, управо у судару партијског и личног става (по питању Вековићевог компромитовања), јавља се изразитија сумња: „Стресе се. Откуд му претензија да буде увек паметнији и зна

више од свих. Језа није престајала да му се слива низ леђа и он осети поново, као по подне, онај скоро мистични страх светогрђа. Устао је против одлуке, линије. Против свега, значи. И против самог себе. Био је луд.“ (1982:430, подвукла И.Ђ.) Уверавајући самог себе да „Партија не греши никад“, Мића потврђује оно што је недавно прекоревајући говорио Петру:„Ти и не знаш шта је Партија. Слобода је она. А не тиранија, не присиљавање, не терор. Слобода.“ Међутим, унуташњи дијалог пружа нове погледе:„Како не греши никад? А шта су познати самокритички осврти на протекли период рада? Партија не греши никад. Бар не у тренутку кад је заузела став да би га остварила. Самокритика може доћи после.“(1982:430) Због тога ће у кључном тренутку Мића схватити да је његов его био сувише снажан, а хуманистичке побуде апстрактне и дистанциране од реалности:

> „ Али тај живот, до ког ти није сувише стало, није прави живот, јер није радостан, као што ни твој смех није љубак, ни весео, него намештен. Зашто? Не можеш се жртвовати кад никог не волиш.“; „**Гласови су за то време престали да се чују и Мића осети бол од те тишине у срцу.**“(1982:457, истакла И.Ђ.)

Ово отрежњујуће сазнање показаће Мићи колико му је заиста стало до других, а колико је избегавао да се са њима у правом смислу повеже. Гласови су, заправо, били неопходно подсећање на то да извођење сваке револуције започиње у самом бићу, да његов однос према људима мора бити непосредан, искрен, истинит. Они коригују сваки Мићин трапави покушај да се оправда и избегне суочавање са аутоматизованом, а готово дехуманизованом личношћу коју је начинио од себе. Симболи огледала и воде, повезани углавном са Аном, наговештавају преокрет који ће уследити.

2. У огледалу и магновењу

Мотив одраза се често појављује, било у виду огледала или воде, било кроз симболично суочавање двојице актера преко паралелизама, упоређивања, сучељавања становишта. Огледало поседује, баш као и претходно поменути гласови, сазнајну функцију - (раз)открива, суочава и рефлектује оно најскривеније, а исконско у јунацима. У огледалу Мића види себе, Ану, Жику; метафорички, Мића и Вековић су

као супротни одрази; кроз огледало се успоставља право саосећање, уживљавање, додир са човечанством.

Мића ће Ану први пут угледати на слици, она њега у огледалу, а „конце“ ће (посебно испрва) повлачити Вековић, Мићин истински обрнути одраз. Оно по чему Мића не жели да буде сличан Вековићу, чулност и сладостраснички пориви, заправо их спаја на подсвесном, најдубљем нивоу. Остаје отворена могућност да је Вековић младићев биолошки отац, због давне афере са његовом покојном мајком (заправо, напаствовања). Док песник на то уопште и не помишља, за Жику Рановића је питање очинства највећа „рак-рана“ и разједајућа сумња готово подједнако обележава његов живот као и несагледива, опсесивна љубав према Деси и сину, кроз кога она као да још увек живи. Што се Миће тиче, као четворогодишњак је начуо жестоку очеву расправу са пријатељем Дачом, али, готово сигурно није разумео, нити запамтио било шта од изговореног. Међутим, од тог тренутка дете полагано мења однос према оцу, затвара се у себе (што је пре одговор на Жикине све веће и оптерећујуће изливе родитељске љубави-стрепње, него показатељ било какве личне сумње), али „подземни ток“ ће на видело избити тек касније, кроз Мићино необјашњиво, а интензивно гнушање над свиме што је чулно, телесно, што нарушава чистоту идеала. Као да душом и оним њеним надразумским делом слути прљаву епизоду која се давно одиграла између његове мајке и песника, Мића ће бити потресен и необјашњиво гневан због сцене између Вековића и вешерке (готово поновљена историја!), а нешто касније и немачког војника са проститутком (зато оно неправилно изговорено *сфесте* постаје рефрен блуда, ишчашености, нечег недопустивог):

> „Осећао је неку **муклу непријатност**, **гађење**, скоро, **безразложан страх**, а **лист леве ноге му се тресао у лаким грчевима** сличним цвокоту.“(1982:100, истакла И.Ђ.)

Његово интуитивно знање (подсетимо се Ингарденовог учења о интуицији као апсолутном сазнању) опире се преласку у рационализовано *СА*знање, јер би истина била поражавајућа по савршено дисциплинованог револуционара, „емотивног робота“. А она гласи: не само да је Мића можда плод једног тако прљавог чина, већ и сам у себи носи суспрегнуту жељу да буде сличан Вековићу и осталима који јој се без размишљања предају: „Нема победе свести. Нема воље!

Мислио је Мића, али пре но што се следи од ужаса, стигло је да му се учини да он то место Вековића носи, исто, на рукама, ону девојку у белом, Вековићеву пођерку и, не зна шта му је, зар је он тако…"-„Не. То би била издаја, а ја то никад нећу."(1982:109) Због тога бурно реагује, на подсвесном нивоу испровоциран, искушаван.

Мићино схватање љубави као у корену извитоперене, покварене, самим тим и неопходности њеног „поновног измишљања, стварања", долази до изражаја управо у размишљању које га заокупља након Вековићеве авантуре: „Себична је и одвратна та љубавна игра у својој тежњи ка апсолутној лакој пријатности, том тренутку изван времена и простора. Она тражи два цела човека за дезертирање с попришта."; (1982:113) Љубав сведена на телесно, у овом тренутку је двоструко погубна, нека друга врста *песме* (асоцијативни ток помињањем заводљивости упућује на сирене) - празне, дивље и примитивне (поређење са племенским ритмовима, у натуралистичкој слици „трзаја у ритму слузи, у грчевитом тамтаму измућканог ликвора мождине").

Оно што Мићу посебно угрожава и посрамљује јесте чињеница да је, упркос покушају оправдања како га је „интерес за ствар задржао, будност, не радозналост, не радозналост на првом месту", био на бизаран начин привучен воајерском чину. Још горе, ЖЕЛЕО ЈЕ да буде на Вековићевом месту. Отуда долази и одлука да друговима *не каже да је видео шта је видео, из страха да они не помисле за њега да је неморалан, мастурбаторски, подао Тартиф.* Мића не уме да увиди разлику и за њега постоје једино крајности, једино строго раздвајање на *војнике* и *дезертере идеала*. Додатне показатеље да су такви пориви у њему заточени, али не и убијени, представља најпре однос према Аниној слици и женама уопште: „Но упркос тој мајсторској мимикрији, њега је, у тој прилици, издавало фиксирање" (Аниног портрета, прим. И.Ђ). Вековић индиректно подстиче, код обоје, „несвесну љубав која је почињала". Приликом последње посете Вековићевом стану, Мића скреће поглед ка удубљењу међу полицама са књигама и примећује да нема Аниног портрета, али, не придаје значај том запажању, нити се икада распитује о моделу. Затим, веома су важни његови снови и подсвест, као и реторика (говор и мисли) поводом питања љубави и веза, а која је подругљива, разуздана и омаловажавајућа, међутим, назире се њено опседајуће и мучитељско дејство на Мићу. На пример, овако друговима говори о Вековићу, ар-

гументујући своје мишљење да песник није достојан да им се придружи:

> „Но док ће борци гинути на положају, он ће им заводити сестре, девојке, жене. Људи гину, а он се ваља по стрњици с њиховим драганама, притишће их уз плот, обара у јендек, мази у штали, руши у обору….Пљујем на такав магнет.“(1982:41)

Мићин гнев освете побуђен Вековићевим чином, *та необјашњива мржња, та осветничка, злурада пакост* и самог га изненађују: „Откуд то? Зашто? Шта ће то једном борцу? Његови поступци досад су црпли подстреке из сфера племенитих осећања човека. Па откуд онда? Није знао. И није могао знати. Али се није желео отети зрачењу те осветничке пакости.“(1982:141) Позивањем на своју етичку мисију, Мића изводи песника пред суд личне, специфично схваћене правде, коју је приметио још његов отац, човек који га вероватно најбоље познаје и први реагује на синовљев морални радикализам:„Нешто немогуће је расло пред Жикиним очима: син који хоће немогуће и који **поступно налази смисао у порицању**. Све му је постало јасније, **Мића је рођени негатор**, стална опасност за све што постоји, чак и за бол и љубав - једино што је Жика разумео.“ (истакла И.Ђ.)

Мићина привржености мисији „укидања бола“ почиње веома рано. Одрастајући без мајчинске фигуре (Деса је умрла на порођају и никада је није упознао), од раног детињства оснива различите тајне дружине, које су му много значиле и у којима, по правилу, води главну реч. Жика је „осећао да ће после тих неплодних завера за исправљање појединих окука криве Дрине живота, ускоро севнути мања у чијем ће блеску Мића сагледати ту Дрину у целини и тек онда пожелети да је сву измени. Цео живот. Из темеља.“ Наслућивано се догодило пошто му је убијен ујак, комуниста, откада се Мића повлачи у себе, не напушта собу, нити се јавља друговима. Уместо свега тога, почиње да пише дневник назван *Свесна припрема*, који постаје манифест његове будуће акције: „Мића је седео над књигама у закључаној соби (почео је да се закључава) и радио, радио до касно у ноћ. Као да је жудео да сазна што брже и више од свега што се могло сазнати. Просто једна неутољива глад. Читао је књиге Слободана Јовановића, Мишлеа (о француској револуцији), српског црвендаћа и бунџију Светозара Марковића, Џона Рида, Бухарина.“(1982:253) Јасно је и против чега

се (најпре у себи) најватреније буни: *малограђанин* је за Мићу свако ко тежи да му буде *лагодно*.

Посматрајући из прикрајка синовљеве постепене и све заоштреније промене, Жика се пита: „Зашто то Мића хоће да *избаци из себе као мртваца* и последњи себични рефлекс? Зашто му треба воља тако мишићава и снажна? Шта хоће да постигне дневном гимнастиком воље? Да постане неосетљив на бол и на слабости? Чему?“(1982:254) Парадоксално, његов изглед као да се опире стегама: „Мића је одиста радио све могуће да огруби, посурови, али лице му је остајало љупко упркос мршавости и извесној повременој спољној расејаности која је ишла укорак с утиском да је вазда занет мислима и да непрекидно напето и врло концентрисано машта.“ Другови су посебно уважавали Мићину *страсну и, у исто време, као у артисте прорачунату природу, храброст луцидну више неголи спонтану, знање и ненаглашавану моралну чврстину - скромност која их је задивљавала.* Поређење са артистом није безазлено: „Оно што је музичару конзерваторij, вајару академија, Мићи су представљале године *свесне припреме*. За то је време Мића потпуно загосподарио свешћу и вољом, то јест, својим телом, сведеним на послушан инструмент. Не егзистирајући својим самосталним, независним људским животом, тај инструмент у служби револуције није изгубио ништа од људског чара младости.“(1982:264)

И баш због силних упињања да негира своју чулност, једно једино искуство са сусетком, вулгарно атрактивном женом коњичког капетана (са *директном, гласном лепотом барских дамица и успешних проститутки,* 1982:255), показаће драстично дејство кривице и изазвати искрено гнушање, кајање, самопрекор, те жељу да се путем казне искупи, али истовремено и очеличи против будућих слабости. Начин на који Вековић види Мићу открива наслућени немир који разједа младог револуционара, попут таласања испод залеђене површине језера. Мића га фасцинира, истовремено мотивише и разјарује, диви му се и мрзи га (доживљава као конкуренцију, мада сопственом кривицом), а пре свега подсећа на сопствену младост и давно одбачен, па и заборављен, тврдоглави елан. Та *љупкост је штит*, испод кога Вековић закључује да је Ана *открила дивљу, страсну, запенушану рушилачку бунтарску снагу која је по нечему и њу морала подсетити на Вековићеву, на моју давну силовитост, обуздану само **вољом** да пишем песме* (1982:19)

Нема сумње да песник почиње мерити себе, прошлог и садашњег, према младићу. Подсвесна опсесија Мићином личношћу, варира од замаскираности љубомором и супарничким односом, до угледања и поистовећивања. Прва замена идентитета, по чулности, настаје када се Вековић праљи представио као Мића. Друга истоветност, по храбрости, почиње од говора на гробљу и врхунац достиже у заробљеништву: „ И ја ћу бити херој, мученик, нећу одати, иако ми је 56 година. Сад се осећао исто са херојима од двадесет година. Сагледао је он те младиће до краја. Знао је шта су, ко су. Он је **сада** исто што и Мића. **Увек**.“(1982:445, истакла И.Ђ.) Вековић тежи да подражава, следи истрајност и издржљивост младих комуниста. Посебно је упечатљива игра речима у којој се, у једном тренутку, престају разликовати личности песника и Миће, ЈА и други: „ Издам ли га - ухапсио сам себе још једанпут. Не издам ли га, ја ћу се борити с њим. Да никог не муче. Не издај га.“ - „Воз за возом. У исти мах. Воз за возом, **не издај се**, пролазио је, **не издај га**, безбројним колосецима, **не издај се**, предграђа његових мисли, **не издај га**.“ (истакла И.Ђ, 1982:462) Издати другога, постаје једнако издаји самог себе, посебно уколико је тај други помогао да досегне оплемењеност. А Вековићеву стваралачку блокаду (јер, једино у песништву он истински постоји) победили су управо осећања према Ани, откривање радио-сигнала немачке „Станице слободе“ и познанство са Мићом, дакле, љубав и револуција.

Ана се присећа ових Вековићевих речи и првог виђења Миће ***у огледалу***, где јој се на тренутак указао „танак, нељудски витких пропорција“. За Вековића, ***борба је тајна вечите младости, стално подмлађивање***. Мића га испуњава несигурношћу, јер сада ОН „има права“ на оно што је Вековићу измакло. Због тога песник жели Мићину младост и енергичност, док младић (несвесно) жуди за његовом виталношћу и одважношћу да узима све од живота (отелотворено у Ани). Вековић у Мићи препознаје сопствену потиснуту, укроћену силовитост: „Од првог тренутка осетио сам у њему ону унутрашњу напетост која је и мене чинила оним што сам. Као губава магарад што се нањуше, намирисао сам и ја у њему - побуњеника.“(1982:65) Док Мића, коментаришући Ракине песме и критику, износи мишљење да његов друг „мора научити да подноси ударце“, Вековић у томе препознаје „гордост и протест, очајање и срећу, вољу и немир, самоубилач-

ки бол и мазохистичко уживање и, упркос миру са којим је то рекао и упркос осмеху којим је пропратио своје речи, било је у њима и њему толико зауздног очаја“, да му се учинио као „човек који је отров живота претворио у лек“(1982:65). Закључује како „Мића није био уметник. Био је стваралац живота.“ Касније ће га подсетити *на икону с ликом младоī, нест̄рп̄љивоī свеца* (1982:227). Вековићева снажна самоконтрола почивала је у песништву, Мићина у револуционарности. Симболика се наслућује од тренутка када Вековић на месту Аниног писма за Мићу, одложеног на писаћем столу, угледа посмртницу генерала Урошевића (позив да одржи говор на погребу). Повезивање које се тиме успоставља, на симболичком плану, двоструко је. Наговештава пораз *(Младост̄ има п̄рава на младост̄.)*, старост (*Јасно, он има времена, млад је)* и смрт, али и предају (љубави) и побуну (која се припрема кроз говор на гробљу).

Интересантан је контраст између Мићиног и Вековићевог односа према сновима (и подсвесном). Док их први потискује, боји се, види их као препреку и непријатељско у односу на свој свесни, вољни циљ, Вековић кроз њих тумачи сопствени свет, идеале, разочарања и наде. Радо их анализирајући, односи се према ониричком на јави путем супротстављања. Мића сфере несвесног доживљава као негацију сопства: „Он никад не сања. Скоро никад. А и тад - скоро ништа не би запамтио.“ *Врлина непамћења снова* спада међу највеће предности једног борца: „Боље је овако, неоспорно. Рука с револвером му још није задрхтала кад би, атентаторски витак, искочио из заклона и почео да пуца, пажња му ниједном није одлутала ни с једног састанка.“(1982: 79) Међу елементима чулности који заокупљају Мићину подсвест доминира мотив женских груди. Оне су увек „живе“, нападно истакнуте, а у Анином случају се готово непрестано инсистира на њиховој „лепршавости“, попут контраста Мићиној суспрегнутости, укочености дисциплине.

Као да тражи оправдање, а истовремено и признање, он истиче како је „лепше и теже бити револуционар. (…) Ми се одричемо свог права на загрљаје и пољупце које сваки створ добија са животом. Али ја нећу погинути.“(1982:470) И наставља: „Они не знају за увреду окупације, за горчину неслободе и стрепњу и крв што се лије. Они су заборавили на то.“ С једне стране гневан због „непоштовања“ љубавника према борби, с друге их оправдава: шта друго могу да ура-

де? Зар нису они, у свом затвореном рају, већ сад пронашли оно за шта се сам бори? Бојков план да побегне са комшиницом Десом у свет такође је својеврсна побуна против окупације. Унутрашњи сукоб између дела личности који се одупире љубави као „дезертерству“ и другог гласа у себи, који је суштински усамљен и жели да буде вољен, посебно је видљив у преиспитивању: „Али од свих смрти, можда би најлепша била у загрљају. Шикнути загрљен, умрети као у сну. Тако је уснуо војник да је умро лепше но на бојном пољу. *Сфесте!* Мића се прекоре. То је због месечине. **Живот није сан! прекори се. Ни погибија. Ни сфесте. Живот је борба и будност, будност, будност у борби.**“(1982:475, истакла И.Ђ.)

Вековићев упечатљиви и вишезначни сан заузима значајно место у роману. Први његов део садржи исказ: “Ej! Не бацајте ми књиге! То су моје песме. У њима је цео мој живот.“(1982:80), који потврђује да живот у песмама јесте живот у слободи и уметности. Јер: „Он је бранио корен свог револта, али тиме и постојање. **Језик**.“ Тај кошмар, у коме су све жене које је волео окупљене да слушају како чита своју поезију, при том све до једне - као и Вековић сам - прекланих вратова, потресно и незаборавно указује на крах вредности и идеала, те позива на побуну, на *крик*. Буђење доноси одлуку о ступању у борбу, а први корак ка новој освешћености биће јавно иступање на погребу.

3. Сазнањем почиње борба

Кулминациона тачка, гранична ситуација у коју књижевни јунак доспева, омогућава спознају без које се не може извршити преокрет у бићу, ни сагледати живот. То су оне „ситуације на прагу“, како их назива Бахтин, када појединац доспева у судбинске околности, а говор се чисти од аутоматизма (свега неважног) и открива најдубље слојеве личности (кроз самоанализу и саморазумевање). Углавном се ради о искуству додира са смрћу, егзистенцијалној угрожености - без обзира да ли је у питању опасност по себе или друге. Спознаја бола, у оба случаја (и код Миће и код Вековића) доводи до свести о човековој ништавности пред физичким и метафизичким детерминизмом и истовремене немогућности да се помири са тим, па врати у своју „безбрижну себичност“. Откриће бола захтева покушаје његовог укидања, разликују се једино начини предузимања акције. Код Миће, реч је о детињастом, тврдоглавом ентузијазму који прераста у идеолошку опредељеност и

револуционарну акцију. За Вековића, то је покушај борбе сопственим средствима (речима, које су његов живот и срж уметниковог бића, стога се борба заправо води читавим постојањем), преокрет у природи песме као оружја, новооткривеној и сагледаној другим очима. Мића се тражењем „анти-бола“ декларише као борац за опште добро, а истовремено дистанцира (узноси) у односу на колектив. Његова одлучност и спремност на жртву, самоопредељеност за аскетизам ратника, уједно означавају специфичан понос, горду осамљеност, строгоћу према себи и осталим „носиоцима заставе“ (која је још један важан симбол), а снисходљивост у односу на народ за који се (декларативно) бори. Мићино обезличавање (на плану илегалних акција и тзв. „конспиративне мимикрије“) грубо се сукобљава са, изнутра веома јаким, егом и свешћу о изузетности подухвата. Због тога је неминовно његово очовечење након граничног искуства (потере и угрожености, не само живота, већ и задатка - чије је извршење корак ка Мићином животном циљу). Он ће бити принуђен да се суочи са грешкама које је на том путу правио. Иако суштински не одустаје, нити мења идеал и правац, мораће да промени начин његовог постизања. Он се први пут сасвим отворено суочава са собом, „до краја искрен“ и кроз сумњу пронашавши ново поверење у људе, нови однос према времену и акцији, очовечење насупрот дотадашње аутоматизованости.

Вековићево преобраћање одвија се у супротном смеру. За разлику од младића, песник ни једног тренутка не заварава себе да му је посебно стало до околине. Својим опредељењем за живот у стваралаштву, на неки начин елитну позицију, одавно се удаљио од преокупација свакодневнице. Тек кроз познанство са Рејом и почецима страдања Јевреја из њеног круга, а потом и окупацијом, у његов живот изнова улазе давно заборављене дилеме и питања, а појам слободе добија на вредности. Поезија постаје зрелији, потпунији и делотворнији вид суочавања са животом и неправилностима света. Стваралаштво је компензација за младалачке побуне без смисла и ефекта, али и својеврсна утопија, утеха, лек - *претварање вина наде у крв реалности* (1982:120). У годинама непосредно пред рат, јасно је да и Вековићево песништво мора постати другачије. Након што је „испао на калдрму из ишчашеног бедра судбине и осетио нехуморан бол бола“, поставиће себи питања: „Куд се дела моја хуморна равнодушност? Шта је постало од моје радне себичности?“(1982:54)

Ипак, пресудно је познанство са Мићом и његовим саборцима, у чијој храбрости и одлучности Вековић препознаје своју прохујалу младост. Приближавањем и стицањем њихове наклоности тежи да оствари акцију, те докаже себи и ближњима (пре свих Ани, не би ли је задржао) како је још увек способан за велике подвиге. Међутим, то није довољно, па ће све до тренутка хапшења и пребијања, код Вековића сваки поступак бити вођен егоистичном жељом за осветом, доказивањем, надигравањем (као и код Миће). Тек рањен и остављен у потпуно отвореном суочавању са истином, Вековић је кадар да искрено приступи борби, свестан шта она заправо представља. До тада су његове песме и жене (љубави) биле тек нешто више од средстава прибављања хедонистичких „горива“. Пред личном угроженошћу, ишчезавају „хуморна равнодушност“ и „радна себичност“, а Вековић - баш као и Мића - схвата истину. Изнад свега је задивљен херојством младих комуниста, издржљивошћу у оданости (решености да се не изда), спремношћу на жртву - што ће и сам пожелети да досегне. С друге стране, Вековићево искуство љубави мора бити проживљено код Миће, док песник открива искуство дисциплинованог живота, одрицања и сапатништва, борбе и акције. Слобода, за Вековића, постаје „стално човеково освајање. Никад освојиво, као ниједно сазнање. Али нужно да би се постојало. Према томе и оправдано. И вредно да буде мотив поезије.“(1982:144) Тежину и вредност јој пружају њено ограничавање или потпуно ускраћивање, а живот се почиње схватати и ценити тек када спознамо бол и опасност.

Кулминациона тачка за Мићу такође је непосредно суочавање са смрћу, тачније, скривање у контејнеру пред агентима који га гоне. Тада се његова личност „цепа“ на два дела. Ово неизбежно суочавање представља корак ка прочишћењу кроз друге - у осећању кривице због Петра, Ђорђа и оца. Кроз очај због кога коначно гази самозадате принципе и препушта се Ани, настаје „нови човек“, а у „радости борбе“ доћи ће и до смрти *вилиноī коњица* - баш како је замишљао: нагло, у акцији, изненада. Пре тога, у подељености на старог и новог себе, садашњост за Мићу добија другачије значење. Његова прорачунатост најпре прихвата чак и улогу „макроа револуције“, па одлазак код Ане оправдава тиме да ће учинити све што је потребно, служећи свом циљу, не би ли постигао ослобођење (себе) и оправдање (циља и себе).

Неизоставно је размотрити Мићин однос према истини. Поред слободе, она је за њега врховна, узвишена вредност. Бити неискрен према другима, а још више према себи, представља највећи грех. Али, подсвесно слутећи да се вара, он страхује и уједно бесно негодује против лажи (недоследности) коју је препознао у Вековићу. Мића се очајнички бори да потисне све што би га представило као рањивог, слабог, „људског“ - а не „новог човека“, машину револуције, оружје будућности. У Мићиној свести, садашњост нема значаја, а пошто у будућности вероватно (томе и тежи, жртвовати се за земаљски рај) неће постојати, његов је живот самонегација, свесно самоуништење за виши циљ и апстрактну, универзалну правду. Слобода је *песма*, истина, правда - (вероватно) не за мене, јер мене неће бити, већ за друге, за све. Идеално би било уградити себе у споменик будућности, кроз апсолутно пожртвовање, довести до укидања „ЈА“ како би се постало - свет. Ово Вековић тек треба да схвати и усвоји, а његова идеја *песме* је заправо универзално јединство са бићем свега, са постојањем.

У том смислу, веома је битна категорија садашњости и времена уопште. Она на крају, прочишћена, подразумева да је неопходно живети у садашњем тренутку, сагледати и прихватити ствари и људе онаквима какви јесу, бити искрен према себи. Живот у прошлости или будућности никада није сасвим искрен, ни истински, а при том носи и необјективан однос према другима. „Безвременост“ код Мића није негативна, напротив, али повлачи исувише строге критеријуме за људе и сопствени живот. Наспрам ње, Вековићева прошлост (у слави и снази младости) и будућност (ненаписана, безоблична песма, коју стално одлаже и слути) такође удаљују од реалности и конкретног делања. Бити у садашњости значи бити објективан, бити **за друге** - у правом смислу испунити улогу борца.

Мића зна да је садашњица *време дизајна, самодисциплине, прављења себе, рањавања себе, ампутирања себе*: „Бити извршилац налога историје није само њихов живот, него живот ове епохе. Према томе, мој живот јесте не бити све што бих могао бити да бих био само оно што треба данас бити. Бити војник, то је данас бити. **И мој је карактер - војнички**.” (1982:331, истакла И.Ђ.) Мићино схватање борца у времену је следеће: „Он треба да изврши свој историјски задатак, и нестане, то је налог целог живота у њему. Да се не пита, не мучи, не распиње. Да дејствује у одбрану чистоте заставе под којом се

ваља парни ваљак револуције. То је битно.“(1982:333, подвукла И.Ђ.) Чак и када се не слаже са временом и када су му неприхватљиви његови владајући стандарди, он нема право да саботира општу добробит. „Схватити озбиљно садашњост значи бити спреман да се сваког часа лишиш свега ради њеног постојања. Свега: задовољства, живота. Али Вековић то не може. Не може ни на слободну територију.“(1982:334)

Мићино самопорицање, негирање свега, па и себе, има дубљу сврху - све мора бити уништено да би нестао бол (светски бол, бол човечанства као Мићина опсесија), а онда се мора изнова створити, „измислити“. Његово неспокојство је одвајкадашње и дубинско: „Пуно којечега није умео. Није, на пример, знао да се радује непомућено. Чим би се насмешио, помислио би: на земљи има људи који тугују. На земљи их увек има. То је код њега била болест. Гонила га је да тражи лека.“(1982:353) Однос према колективу и припадност Партији важно су одређење његове личности. Највећи пораз постаје одбаченост, неповерење другова, изопштеност из групе. Откинут, ускраћивањем могућности да погине за идеал, он је лишен смисла. Јавља се дилема: ко сам ја (сам), али и шта сам ја САМ (без другова), чему борац без сабораца? Ако не могу потврдити свој брижљиво грађени идентитет револуционара (Мића), ако не могу написати песму слободе, песму сопства стопљеног са светом (Вековић), онда смисла нема и ја немам излаза.

Управо услед такве привржености дисциплини, непрекидног лишавања и строгоће, ударац ће бити јачи и последицама драстичнији по Мићу. Тим више се поколебао, што је био сигурнији да не греши, строгом арбитрарношћу одбацивао туђи учинак као недовољан и поступке као недоследне. Оставши одбачен од другова, надгласан, осујећен у свом „гордом човекољубивом експерименту“ (није ли сама конструкција ове синтагме одраз Мићине унутрашње неусаглашености?), Мића ће најпре осетити кривицу. Грижа савести уноси разлику и посебно мучи, јер је следећи корак признање злоупотребе одговорности коју је имао за друге, а потом и преиспитивање себе као борца.

Страх од смрти, како на први поглед објашњава дрхтање које га је обузело док се пред потером скривао у ђубрету, такође је само маска, први од неколико „велова“ које мора да раздере пробијајући се до истине. „ Не! рече себи (..)Није га био спопао страх од смрти, него

страх да неће извршити задатак ако га убију. Не извршити га, била би тек смрт. Једина које се стварно бојао**.**“(1982:490) Признање узалудности уложених напора, за Мићу би представљало најтежи пораз, могућност која истински ужасава. Вековић ће у једном тренутку, док лежи полусвестан у затворској амбуланти, на своју ненаписану песму слободе помислити као на „храну за црве“:„Сваки песник умире с ненаписаном песмом, бољом од свих које је написао. Те песме су антологије које црви варе у својим црвљивим цревима.“(1982:603) Слично ће се Жика Рановић изразити говорећи о сину и његовим саборцима, тачније, њиховој жртви и јуришању да се међу првима докажу на бранику отаџбине. Код Миће је још експлицитније дочарано скончање наде и борбених идеала у сандуку за ђубре: „Као мехури сапунице расплинуле су се наде и маште. Нови човек! Којешта! Ето где свршава чистота његовог лика! У сандуку за ђубре свршава!“(1982:491) Тренуци очајања, дакле, у први мах претварају идеал у пропадљиву *стрвину*, нестајање и пораз. Али, очајање и страх због осујећености истовремено имају друго лице, а то је гнев који означава почетак борбе и промене.

Код обојице је кључан и проблем уклањања „преграда“, постизања „моралне једнакости“ са другима, иако постављен на различите начине. Потпуна прозирност и искреност човека услов су достизања савршеног света будућности. Уклањање преграда у души створиће срећан (лични) свет. Човек постаје „јасан до краја“, не нов - већ пронађен. Када му Ана затражи да јој каже ко је заправо, Мића одговара: „Увек сам био какав је требало бити у одређеном тренутку да би се одређена акција извршила.“ (1982:561) Своју новонасталу „обичност“ схвата као изједначеност са светом и неопходно помирење - али и „племенито“ унижење (ово је и те како приметно кроз иронију и снисходљиви призвук): „Он није више онај стари Мића с претензијама на изузетност, он је обичан, анониман борац. Њему је доступан сада и цвокот и све. Он нема права више да себи забрани ишта људско. Он је морално изједначен са сваким обичним борцем. “(1982:502, подвукла И.Ђ.) У појединим тренуцима, Мића готово бахато и имплицитно унижавајуће представља себи „нови“ идентитет: „ Он није крив ни за чију смрт, ни за чије хапшење. Он је слободан, јер је обичан. Он ништа више не треба да сачува по сваку цену. Ни живот.“ *Све је дозвољено борцу за будућност. Може се бити и макро револуције, ако јој*

то служи.(1982:502) И код Ане ће непрекидно преиспитивати себе, готово рефренски убеђујући: „Стари Мића је остао у сандуку за ђубре са својим уседеличким илузијама. Он је сад други Мића, човечнији. Ако је и даље борац који је био, он је то на један еластичнији, лењинскији начин.“(1982:507) Истовремено, осећаће стид и нешто налик смртној пресуди при сваком њеном захтеву да јој изјави љубав.

Овај је компромис можда дошао брзо, али, свакако не и лако. У души, остаје растрзан и противречан, што Вековића заобилази, јер пронашавши решење за песму, добија одговор за даље. Дотле се Мићин лик, као прави *вилин коњиц* исцрпљује двоструком борбом и не би могао опстати, ни знао постојати, у мирнодопском раздобљу. У оба случаја, мисли, идеје и духовна лутања воде од позе (психички потпуно разрађене) до апсолутне искрености, огољавања, признања. А управо је признање корак према суштини, одлука о вишеструком јединству: идеологије и живота, воље (контроле) и спонтаности контакта, индивидуалног са колективним.

4. Песма измирења, песма страдања

Вековић први смешта читав неисрцпно симболичан смисао (за којим трагају јунаци романа) у **песму**. Оно што је за Мићу слобода, уметник проналази у некој будућој, још неиспеваној - али наслућеној песми, за коју се читавог живота припрема и која је исходиште сваког предузетог напора, чије настајање (коначно уобличење) оправдава постојање њеног аутора.

Није тешко уочити како су Вековићева *песма* и Мићина *слобода* једно те исто, да им претходе дуготрајне „свесне припреме“. У тај се разноимени појам улива још много других (истина, једнакост, правда, срећа, братство, љубав, реч, садашњост), а сви скупа означавају најузвишенији идеал, врхунско вредносно начело које обухвата целину постојања. У питању су, дакле, идеални појмови, „нешто опште и непроменљиво, попут Платонових идеја, што треба да доведе до правог разумевања и споразумевања у комуникацији“ (Стојановић, 1977:75). И Вековић и Мића сањају исту *песму*, до које се стиже и чије је освајање крајње неизвесно, али, сам покушај да откријемо њену природу вредан је сваког напора. Није случајно одабрана симболика песме, која је једним делом израз стваралачке снаге човечанства - побуне ума против слепе задатости, испољавање и непристајање на

пасивну трпељивост, а с друге стране хармонија, сагласје међу елементима универзума. Револуција као песма и живот као песма подразумевају струјање, ток, помиреност човечанства међу собом, а јуриш на препреке и неправде. Реч добија „егзистенцијално значење“ (Константиновић, 1969:210), изашавши из језичке сфере свакодневног говора. Песма постаје израз оног најдубљег и најживотворнијег у човеку.

У судбоносном тренутку, ни Мића ни Вековић, не жале за животом самим, већ - први за испуњењем задатка спасавања заробљеног песника, а други за ненаписаном песмом. Мићин успех у подухвату вратио би му поверење другова, дакле, донео не само афирмацију себе као активног борца, већ и повратак под окриље колектива, сада са додатним вредносним доказом. На ширем плану, Мића је неко ко помаже настанак песме, инспирисањем и ослобађањем њеног творца. У тој тачки се њихови путеви спајају. Вековић у тренуцима очајања пати што „неће написати песму свога живота.“ Упоредимо ли га са Мићом, поред упадљиве сличности дугогодишњих „свесних припрема“, уочићемо још једну паралелу по супротности (обрнутом редоследу). Наиме, пита се зашто је протраћио толико времена на жене *кад их није желео*, уместо да *седи и пише*, док је Мића своје време у потпуности испунио лишавањем и одрицањем.

Мићин идеал ће се, међутим, тек прочишћен кроз откривање и буђење људскости у љубави са Аном, показати као јаснији, приземнији, али и човечнији. Вековићева песма може настати у пуној снази тек под утицајем заробљеничког искуства и Сашиног примера (јер, она је вероватно прва жена која га не фасцинира примарно еротски, нити буди жељу за поседовањем, већ је дирнут њеном лепотом борца и мајке) - као репрезента *душе народа* коју открива и упија сапатништвом. Међутим, завршетак романа показује и то како је идеал истовремено незадржив, на корак од остваривости - јер, Мића гине, а Вековићева судбина остаје неизвесна. Питање хоће ли песник на крају изаћи на слободну територију и након тога саставити песму, остаје отворено. Постоји још једна претпоставка, односно, могућност тумачења - Мића својим страдањем „уграђује“ себе у борбу, учинивши сопствени живот *песмом*: умире као вилин коњиц, вечито млад, у жару борбе. А уколико се присетимо да је Ана Мићу први пут угледала „у огледалу“, као једно магновење, из Вековићеве поетичне дефиниције

приметићемо како је истакнути појам повезан са борбом и песмом, које се одвајају када више није неопходно да подстичу једна другу. Утолико ће Мићи бити лакше да напусти Ану и продужи ка својој примарној мисији, ничим задржан.

Слобода је истина и песма, налази се у срцу дела, Мићине строге аутодисциплине и Вековићеве потраге. Слобода остаје онда када се биће прочисти од свега (идеала, нагона, титула), она је избор и право да се делује, воли, буде истинит. Ана не тежи правој слободи, али је може посредовати - она жели „ропство“ (чулима и осећањима), повезаност у ропству, док Мића и Вековић, преузимајући вредности оног другога, остварују кораке ка жељеној слободи. Вековић мора научити да пречисти нагоне до општељудске (заборављене) емпатије, а женски посредник на том путу је Саша. Мића мора да пречисти аутодисциплину и задатости до нагона, у чему посредује Ана. Међутим, она није носилац најчистије и најснажније емоције према Мићи: то је Жика Рановић, његов отац. Родитељска љубав коју Жика гаји застрашујућа је, огромна, болна и тешка.

Мића се посебно очајнички борио да одржи превласт „свести и воље“, мада у њему струји понорница нагонског, људског. Његов немир невидљив је за Вековића, кога младићева привидна, провокативна постојаност доводи до колебања. Заједничко им је што (поновно) откриће слободе (Вековић) и људскости (Мића) обојицу „враћа детињству“, осуђујући дотадашњу „јалову усамљеност“. Они се неће суштински променити, јер циљ и курс кретања остају исти као и раније, али, нов је начин сагледавања ствари. Како Мића закључује, заправо није потребно *измислити* (изнова створити) другачију, већ поново *пронаћи* истинску, прочишћену љубав, поезију, солидарност, веру у идеал.

Због тога потрага за песмом подразумева измиреност, али и жртву, као коначни, врхунски израз стапања са целином постојања. Тада се страдање више не сматра порицањем себе, већ пружањем живота борби - не обезличење ратника, већ његово уједињење, изједначавање са борбом. На тај начин, *стари* Мића, *богатији за смрт иза себе* (1982:525), постаје оно што је желео да буде: несебичан, лак и неспутан, непостојан (кратког века) - а вечан, напокон истинит - макар и у својој противречности. Јутро пред акцију доноси неку врсту спокоја у устрепталости. Чак и слика Мићине погибије садржи грч,

суспрезање, „неприродност“ положаја (никад допуштеног одмора, ни потпуног опуштања), а пад у јуришу одражава континуитет напора дотадашњег живота. Искуство откривања суштине водило је јунака, баш као и његов „одраз“, полазећи од ослушкивања гласова (савести и других) и огледања (себе у другоме), преко сазнања кроз бол и страдање, до примењене истине (стварања *песме*) у, сада оплемењеној, акцији. Никада не порекавши, ни заборављајући „сталну радост борбе“, борац за слободу постаје - њена песма.

ЛИТЕРАТУРА

Давичо, Оскар (1982), *Песма (Српска књижевност: Роман*, књига 33), Београд: Нолит.

Ингарден, Роман (1971), *О сазнавању књижевног уметничког дела*, Београд: Српска књижевна задруга.

Константиновић, Зоран (1969), *Феноменолошки приступ књижевном делу*, Београд: Просвета.

Стојановић, Драган (1977), *Феноменологија и вишезначност књижевног дела (Ингарденова теорија опализације)*, Београд: „Вук Караџић“.

Isidora D. Đolović

CREATING A POEM, WINNING THE FREEDOM, UNCOVERING THE SELF: PHENOMENOLOGICAL ANALYSIS OF OSCAR DAVIČO'S NOVEL *THE POEM*

Summary

The novel discussed here follows several parallel streams of consciousness, internal voices which represent dramatic mental struggles of its protagonists. All events are refracted through the prism of suspicion, division and "earthquake" inside their minds and souls. At first, they represent two drastic principles that must meet halfway, through rediscovering the meaning and necessity of mutual compromise and comprehending.

Key words: феноменологија, подсвесно, рефлектовање, телесност, унутрашњи монолог, паралелизам

Violeta M. Janjatović*
Državni univerzitet
u Novom Pazaru

821.111(73).09-1
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.6
Originalni naučni rad
Primljen: 23.06.2019
Prihvaćen: 18.08.2019

GLAS IZ SENKE: FILIS VITLI I POČECI AFROAMERIČKE POEZIJE

Život i delo Filis Vitli našli su se izvan kanona američke književnosti sve do sedamdesetih godina XX veka. Zaslugom u prvom redu novoistoričara tih poslednjih decenija XX veka, javila se potreba za ponovnim razmatranjem američke književnosti i redefinisanjem postojećeg kanona u koji su ušli tekstovi i dela autora sa margina. Kada je njena poezija ponovo otkrivena, brojni moderni čitaoci su posmatrali teme njene poezije, klasične forme poput elegija i rimu u dvostihu, koje je Vitlijeva upotrebljavala, kao imitaciju ili ilustraciju dominantnih tema angloevropske kulture vremena u kojem je živela. Ipak, podrobnijim istraživanjem njene poezije, kritičari su otkrili njenu originalnost i karakter koji je postao izazov modernom društvu i kulturi. Kao začetnica afroameričke književnosti, Filis Vitli je svojim statusom i uticajem prevazišla granice iste i dokazala da afroamerički robovi imaju jednake intelektualne sposobnosti kao i Evropljani. Ona je poslužila kao inspiracija budućim generacijama Afroamerikanaca koji su se borili za ukidanje ropstva i građanska prava. Da bi se razumeo njen književni opus neophodno je razumeti i upoznati društvo u kojem je živela, njen status robinje, kao i stalna diskriminacija koju je proživljavala zbog svoje boje kože.

Ključne reči: afroamerička književnica, ropstvo, rasa, ljudska prava, pol, identitet

Nije slučajnost da su pokreti za reviziju istorije, kanona, kulturnog i književnog nasleđa pratili pojavljivanje novoistorijske, feminističke i afroameričke kritike. Dok je stari istorizam bio zasnovan na razvoju pojma identiteta čoveka, napred navedene kritike su taj pojam decentralizovale, pokazujući da je taj čovek u istoriji obično bio muškarac, Evropljanin, srednje ili više klase i bele boje kože. Ove kritike su tako na različite načine insistirale na ukrštanju u analizi književnih i estetskih s jedne strane

* violetavesic@gmail.com

i istorijskih i političkih tekstova s druge. Potreba da se utvrdi identitet i iskustvo žena, Afroamerikanaca i pisaca sa drugih kontinenata ima po mišljenju mnogih prioritet nad filozofskom dekonstrukcijom identiteta. Rastom popularnosti ovih novih književno-kritičkih pravaca, rastao je i broj prethodno marginalizovanih autora, te povratak kritike istoriji i politici. Jedna od autorki koja je u kanon rane američke književnosti uplovila sa dvostranih margina društva i to kao žena i kao Afroamerikanka, bila je Filis Vitli (Phillis Wheatley).

Filis Vitli, crnkinja i robinja, dovedena je na tlo Amerike 1761. godine. Nju je u Africi kupio Džon Vitli, liberalni bostonski trgovac, zainteresovan za pokret metodista. Filis je bila samo jedna u nizu brojnih crnaca i Indijanaca koji su pokrštavani počev od XVII veka, ili koji su tačnije prihvatali puritanizam Nove Engleske. Njena prva pesma je objavljena u časopisu *Newport Mercury* 1767. godine, kada je imala samo trinaest godina. U predgovoru ove pesme pisalo je da su neki moreplovci večerali u domu Vitlijevih, gde su ispričali priču o tome kako su doživeli brodolom, a da je ona, koja ih je posluživala te večeri, napisala stihove koje je pripisala spasenju svevišnje mudrosti (Bridenbaugh, 1969: 584). Uzimajući u obzir karakteristike datog perioda, ne čudi njena zainteresovanost za poeziju. Često bi se kao misionarski test pokazivala sposobnost preobraćenih da pokažu znake civilizovanosti, kao što je u ovom slučaju bilo obraćanje Svevišnjem u poeziji. Ipak, Filis Vitli je prvi put značajnije zaokupila pažnju javnosti objavljivanjem elegije posvećene Džordžu Vajtfildu (George Whitefield) 1770. godine koji je u naslovu uz belešku o autoru nosio podatke da je to delo Filis, sedamnaestogodišnje sluškinje, koja je iz Afrike došla pre devet godina (Silverman, 1987: 215). Ona je u ovoj pesmi hvalila Vajtfildovo propovedanje Afrikancima, i pored činjenice da je i sam bio za ropstvo (Willard, 1995: 244-245).

S obzirom da je njen život obeležilo njeno preobraćanje u hrišćanstvo i da je bila član stare južne crkve, ona se u svojoj poeziji više zanimala pitanjima spasenja, nego pitanjima poreza i nove kolonijalne politike, koja su tada potresala kolonije. Ipak, negde na direktan, a negde na indirektan način, uspeh njene poezije je proizilazio upravo iz političke situacije. Žalosna je činjenica da su mnogi borci za slobodu i pobornici prava kolonijalnih Amerikanaca upražnjavali ropstvo. Sve to je dovelo do velike polemike. Nekoliko dela ranih sedamdesetih godina XVIII veka preispitivala su ropstvo u svetlu trenutne političke situacije. Filis je bila

jedan od autora pomenutih dela. Kada je Filis Vitli razmatrala položaj kolonijalnih crnaca, ona ga nije smatrala položajem potčinjenih već položajem privilegovanih. Ona je objasnila da je njeno porobljavanje uticalo na to da razvije visoko mišljenje i da više ceni slobodu (Mason, 1966: 34). U pesmi "O dolasku iz Afrike u Ameriku" ("On Being Brought from Africa to America") ona opisuje način na koji je otrgnuta od svojih roditelja i da je taj surovi način bio samo prividno surova sudbina, a da se iza toga zapravo krila srećna okolnost koja ju je otrgla iz paganske Afrike i dovela u puritanski Boston (Wheatley, 1773: 18). Filis u ovoj pesmi ističe i da je zahvalna što je primila hrišćanstvo, ali da sada kao hrišćanka ima pravo da kritikuje druge hrišćane bele rase, koji po njenim rečima:

posmatraju našu tamnu rasu prezirnim pogledom[1]

i koji govore:

njihova je boja đavoljeg porekla[2]

pa na taj način povezuju tamnu boju kože i crnu rasu sa zlom. Završavajući pesmu, ona se obraća čitaocima sledećim stihovima:

zapamtite hrišćani, crnci, crni poput Kaina,
mogu se poboljšati i pridružiti anđeoskom vozu.[3]

Poeziji Filis Vitli ne nedostaje svest o rasnoj podeljenosti, kako su neki kritičari ranije isticali. Antonio T. Blaj tako tvrdi da je Vitli pisala sa namerom ne samo da osudi licemerstvo kod hrišćana bele boje kože, već takođe i da pokaže snažan osećaj ponosa svom narodu, afroameričkom robovima, zato što je jedna od njih. Ona je znala da će njene reči doći do njih, jer su roboblasnici, smatrajući njenu poeziju bezopasnom, je često čitali svojim robovima (Bly, 2014: 114). Svest o sopstvenoj kulturi je u ovoj pesmi nešto što se ne može osporiti. Od samog početka može se uočiti veliki stepen autorske kontrole, a podrobnijom analizom uvidjaju se i načini na koje Vitli vešto manipuliše svojom čitlačkom publikom. Umesto da pesma bude pohvala određene grupacije ljudi sa kojom želi identifikaciju čutalaca, ova kratka pesma predstavlja meditaciju o osobi koja je

1 "view our sable race with scornful eye", in *Ibid*.

2 "their color is a diabolic dye", in *Ibid*.

3 "Remember, Christians, Negroes, black as Cain, / may be refin'd, and join the angelic train", in *Ibid*.

stanovnik američkih kolonija i istovremeno crne boje kože i hrišćanske vere (Balkun, 2002: 129). Na taj način ona zauzima licemerni stav koji dozvoljava hrišćanima da prihvate pa čak i da promovišu ropstvo, a zatim postavlja osnovu za duhovnu dilemu- da li se pridružiti Vitlijevoj, ženi hrišćanske veroispovesti i crne boje kože u njenoj kritici postojećeg sistema moći i vrednosti, ili prihvatiti položaj "drugog", koji je, očekivalo se, Vitli i ostali Amerikanci crne rase trebalo da prihvate (Ibid., 130).

Odstupanje od individualizma koje je obeležilo autorstvo XVIII veka imalo je poseban uticaj na Vitli, naročito ukoliko se uzme u obzir to da ona i nije mogla da se na njega osloni, jer je kao robinja bila vlasništvo nekog drugog. Čak i prezime koje je koristila nije pripadalo njoj, već njenom gospodaru, a hrišćansko ime je dobila po istoimenom brodu kojim je prevežena u Ameriku. Zbog toga što nije imala ništa u svom vlasništvu, ona je bila prinuđena da se osloni na druge, kada je bilo reči o objavljivanju njenih pesama (Gilmore, 1994: 604). Međutim, to se u njenom slučaju nije pokazalo kao težak zadatak. Kada je 1772. godine krenula kao pratnja sina Džona Vitlija u Englesku, koji je tamo otišao zbog lošeg zdravlja, Filis Vitli je shvatila da ju je njena reputacija prvog afroameričkog pisca pretekla. Neko vreme pre njenog dolaska, londonski časopis *London Magazine* je objavio njenu pesmu "Sećanje" ("Recollection"), uz komentar da ona predstavlja delo velikog genija sa tla Amerike. Zbog svega toga, Filis Vitli je imala dobar prijem kod svih pripadnika visoke klase engleskog stanovništva (Ibid., 106). Njene pesme su zadivile čak i groficu od Hatingdona, čiji je lični pesnik bio Džordž Vajtfild. Pretpostavlja se da je upravo ona izvršila najveći uticaj da se objavi zbirka Filisinih pesama pod nazivom, *Pesme o različitim temama, religioznim i moralnim* (*Poems on Various Subjects, Religious and Moral)* (Wheatley, 1773). Ova zbirka je sadržala i lik autorke, kao i njenu biografiju, koju je sastavio Džon Vitli, a u kojoj je bilo reči o tome da je ona samostalno, sa samo šesnaest godina, naučila engleski jezik i da je mogla da čita i neke od najtežih delova Biblije, kao i da je napredovala u učenju latinskog (Ibid., 3). Ovo izdanje je pratila i potvrda o verodostojnosti rukopisa, koju je potpisao Džon Henkok, a koja je u to vreme bila neophodna zbog činjenice da su svi sumnjali u sposobnost jedne Afroamerikanke da napiše dela takvog kvaliteta (Cima, 2000: 481). Odlazak u London i objavljivanje prve zbirke poezije odigrao je za Filis Vitli važnu ulogu i to ne samo u potvrđivanju njenog afroameričkog identiteta, već i u transformaciji njenog književnog, društvenog, zakonskog i

političkog identiteta. Za nekog ko se na samom početku karijere nije mogao pohvaliti važnim poreklom, Vitli je ovim prekookeanskim putovanjem uvidela da je svojim radom i talentom razvila izuzetnu mrežu prijatelja i veza koje su prevazilazile rasu, klasu, status u društvu kao i politička, verska i geografska ograničenja (Caretta, 2011: x).

Filis Vitli je započela ovu prvu zbirku svojih pesama avgustinskim obraćanjem Meceni (Wheatley, 1773: 9-12), zaštitniku umetnika i književnika, i ovim gestom ona je aludirala na Homera i Vergilija:

> Ti Meceno, ispod hlada mirte,
> pročitaj šta su pesnici pevali, a pastiri igrali,
> Zar ne osećaš isto što su ti pesnici osetili?
> Zar tvoja duša ne poseduje taj sveti plamen?
> Njihovi plemeniti napori, tvoju istu genijalnost dele,
> u finijem jeziku i božanstvenijoj melodiji.[4]

Prestali deo zbirke, koji je brojao više od trideset pesama, sadržao je pesme o porodici Vitli, biblijske pesme o Davidu i Golijatu, filozofske o sudbini, mašti i sećanju, elegije o preminulim sveštenicima, kao i lojalne stihove upućene kralju Velike Britanije.

Ove pesme predstavljaju primere dobrog obrazovanja i ukusa i oslikavaju svet bostonskih književnika. Nekoliko engleskih časopisa je u kritici ovog izdanja pesama istaklo da su pesme značajne, prvenstveno uzimajući u obzir njihovo poreklo, i istakli su da ono što ne prestaje da zaprepašćuje je činjenica da jedan takav genije i dalje živi u ropstvu. Oni su prozvali Bostonce i njihovo isticanje principa slobode i naveli da bi sloboda mlade pesnikinje značila mnogo više od podizanja hiljadu njihovih kipova. I pored činjenice da je u oči književne javnosti Engleske Filis Vitli više došla kao dokaz licemerja vigovaca i mentalne sposobnosti crnaca, ona je svojim delima jasno upozorila Engleze na dolazak izvorne nacionalne američke književnosti, koja je zbog velikog ugledanja na britansku književnu tradiciju nedostajala američkim kolonijama početkom i tokom XVII i prve polovine XVIII veka (Silverman, 1987: 217).

4 "Maecenas, you, beneath the myrtle shade, / Read o'er what poets sung, and shepherds play'd / What felt those poets but you feel the same? / Does not your soul posses the sacred flame? / Their noble strains your equal genius shares, / In softer language, and diviner airs", in *Ibid*., p. 9.

Mnogo više od ostalih autora tog doba, Filis Vitli je morala pažljivo da prati kanon, forme i stilove književnosti. Iz tog razloga, u celini, njene pesme su bile pesme hvale, a glavni književni uticaj koji se u njima video je bio Poupov. Ono u čemu se Filis Vitli takođe razlikovala od ostalih autora tog perioda je njen odnos prema poeziji kao vidu zarade i njen akcenat na tome da je u tom pitanju jedinka (Shields, 2000: 14). Ona je sve one stege koje su joj nametnute potčinjenošću i bojom kože pretvorila u jedinstven stil svoje poezije. Iskoristivši sve to, ona je objavljivala i prodavala svoja dela. Očigledno je sve to izvršilo uticaj da ona izgradi internacionalnu reputaciju, veću od bilo kog ranijeg američkog pesnika. Kada je postala slobodna 1773. godine, i sama je preuzela ulogu prodavca svojih knjiga, pregovarala je sa knjižarama, oglašavala svoja dela u novinama i svuda pominjala svoju rasu (Gilmore, 1994: 604).

Vitlijeva je postigla veliki uspeh u slavljenju ideja vrednosti crnaca, u slavljenju američke slobode i prava, što je sve povezivala sa idejama potlačenih ljudi. Ona nije ostala dužna onima koji su tražili slobodu i prava, a pri tom držali robove, i nazivala ih je licemerima. Ono što je bila nesrećna okolnost za Filis Vitli je to što se američki pokret za nezavisnost pokazao katastrofalnim za njen život i njena dela. Kada su njeni bivši vlasnici umrli, ona je izgubila veze sa budućim mogućim pokroviteljima njenih izdanja. Pokušaj da izda drugu zbirku pesama, koju je ovog puta nameravala da posveti Bendžaminu Frenklinu, prošao je bez uspeha, a sve zbog rata koji je bio u toku, ali i zbog toga što nije imala nikoga ko bi se zauzeo za nju. Tek nekoliko pesama od najavljenih trideset tri, sačuvano je i objavljeno u lokalnim časopisima. Iako je njena prva zbirka doživela još nekoliko izdanja u periodu nakon njene smrti od 1786. do 1793. godine, Vitlijeva za života nije dobila nikakvu finansijsku nadoknadu za svoje pesme i umrla je 1784. godine u najvećem siromaštvu (Ibid., 605).

Kritički prikazi zbirke poezije Filis Vitli tokom XVIII i XIX veka govore o njenoj virtuoznosti u sagledavanju istorijskih prilika, a posebno republikanskih ideja tokom revolucionarnog perioda. Oni kritički osvrti koji su imali za cilj da zadrže centar anglo-američke književnosti i kulture nevidljivim, slavili su njeno umeće u oslanjanju na antičku poeziju i opisivali njenu genijalnost koja je svedočila o "napretku Crnaca" (Walker, 2011: 235). Suština ovog nevidljivog centra ogleda se u debati dvojice najuticajnijih Vitlijevih obožavalaca i proučavalaca- Džordža Vašingtona i Tomasa Džefersona. Za Džefersona, objavljivanje Vitlijeve zbirke poezije

o raznim temama, ujedno je ukazivao i na kulturni argument koji je povezivao rasizam i napredak. U jednom od kritičkih osvrta na lik i delo Filis Vitli, Džeferson je osudio njenu asimilicaju sa Jenki protentatima i uskim trgovinskim interesima. U svom delu *Beleške o Virdžiniji* (*Notes on Virginia*), Džeferson je napisao:

> Očaj često rađa najdirljiviju poeziju. Sam Bog zna da kod crnaca ima dovoljno očaja, ali ne i poezije. Religija je, zaista, stvorila Filis Vitli, ali ona ne može stvoriti od nje pesnikinju. Pesme koje ona objavljuje su ispod svakog nivoa kritike. (Jefferson, 1905: 2:196)[5]

Džeferson je posmatrao Vitli kao najgori proizvod sistema ženskog ropstva koje je na nju izvršilo takav kulturološki uticaj da je kasnije i sama priznala kako se ne seća svog afričkog nasleđa (Piersen, 1988: 147-150). Ograničavanjem njene kreativnosti samo na domete religije, Džeferson je pokušavao da svede i umanji njen uticaj samo na grupu afroameričkih propovednika, uključujući i Džordža Vajtfilda, koji su povezivali originalnost njene poezije sa hrišćanskim pojmovima dobrote i ljudskosti (Rawley, 1977: 677). Ovim je kao ističe Emori Eliot, Vitlijeva bila dvojako pogođena, jer je njena originalnost pored njene rase i pola bila zasluga i njene vere, a sama religija je bila značajno marginalizovana u Novoj republici (Elliot, 1990: 37-45). Džefeson je tako sa zadovoljstvom posmatrao sve što se dešavalo sa Vitlijevom u godinama nakon objavljivanja njene zbirke pesama i zaključio da je sve to dokaz da je iako je imala jednaka prava i mogućnosti, svakako poklekla pod svojim korumpiranim poreklom.

Vašington je s druge strane tvrdio da je Vitlijeva bila primer kulture koja se pohranjuje konsolidacijom (Washington, 1931: 4:360-61). U ovim oprečnim stavovima leži difuzni ideološki teren lične slobode. Dok je balansirala između težnji rojalista i republikanaca i ličnih interesa Afroamerikanaca i trgovinskih interesa, verske pobožnosti i jevanđelske ambicije, Vitlijeva je zadržala poluprikriven identitet koji ju je učinio trajno vrednim oružjem u okviru intrakulturne debate raznih strana. Iako su mnogi proučavaoci dela Filis Vitli u pravu kada kažu da njena vrednost u

5 Misery is often the parent of the most affecting touches in poetry.—Among the blacks is misery enough, God knows, but no poetry. Religion indeed has produced a Phyllis Whately; but it could not produce a poet. The compositions published under her name are below the dignity of criticism.

posredovanju određenih varijeteta kulturnog uvažavanja predstavlja njenu pravu moć, interesantnije je to što ova činjenica implicira mehanizam po kojem bi se manjinska književnost koristila da ponovo preispita istorijske situacije i to bez uticaja preporučenih kritičkih pristupa i osvrta na talenat, tradiciju, reakciju pojedinačnih čitalaca i druge faktore (Deleuze, Guattari, 60-61).

U razmatranju širenja i grananja afroameričkog ženskog pisma koje je poteklo od Filis Vitli, Henri. L. Gejts ističe da i pored činjenice što je Vitlijeva bila najobjavljivaniji pesnik u istoriji afroameričke književnosti, ona je takođe bila i ostala najmanje shvaćen (Gates, 1988: 11-12). Kroz primer Filis Vitli, Gejts pokazuje razvoj svesti kod žena afroameričkog porekla u rasističkom okruženju severa i objašnjava da je njeno nasleđe, gledano kroz prizmu izvanrednog procesa objavljivanja, proizvelo autora koji je spoj nekoliko kontradiktornih ličnosti (Ibid., 17).

Razmatranje reputacije Filis Vitli kao skupa brojnih društvenih kontakata ujedinjuje njene književne napore sa opisom nekoliko karakterističnih istorijskih, teoretskih i književnih prilika i okolnosti u republikanskoj kulturi. Književni kritičar Larcer Cif usmerava pažnju književnih istoričara na kontekst koji objašnjava nastanak dela u kolonijalnom i ranom nacionalnom periodu (Ziff, 1986: 6). Razumevanje zbirke poezije Filis Vitli bilo bi potpuno nemoguće bez razmatranja konteksta njenog nastanka. Istraživanje savremenih istraživača Vitlijevog književnog opusa iznova potvrđuje Fukoovo mišljenje o tome da živimo u vremenu upoređivanja i kontrastiranja (Foucault, 1986: 22-27). Reči koje pročitamo na jednoj stranici objavljenog dela proizvod su kompleksnog procesa na koje utiču mehanički, društveni i ekonomski faktori. Dok neki istraživači opisuju Vitli primarno kao polaznu tačku u istraživanju bogate afroameričke književne tradicije, koja je začeta u ranoj republici (Shields, 1980: 28-29), drugi koji su pre svega zainteresovani za rodne studije i ženske vrednosti njenog pola, posmatraju njen život i delo kao mogućnost jednog novog važnog glasa (Lauter, 1983: 435-463).

Filis Vitli se smatra začetnicom američke i afroameričke književnosti i njene pesme se danas nalaze u svim antologijama američke književnosti. Kako ističe Vinsent Kareta, ukoliko u internet pretraživaču unesemo ime Filis Vitli, vrlo je verovatno da ćemo dobiti nešto preko trideset tri hiljada rezultata. Uprkos osporavanjima književnog kvaliteta njenih dela ili političkih i društvenih implikacija istih, Filis Vitli je svojom reputaci-

jom počev od XVIII veka dostigla status ikone u američkoj kulturi. Njena reputacija je razumljiva ukoliko se ima u vidu da je i pored predrasuda u vezi sa njenom rasom, polom, godinama i društvenim statusom, u periodu rađanja nove nacije, postala prva književnica poreklom iz Afrike koja je objavila knjigu u Americi (Caretta, 2011: ix).

Ponovnim sagledavanjem književnog opusa jedne žene književnice, crne boje kože, u Americi ustavno-revolucionarnog perioda, uviđamo sisteme na osnovu kojih su žene ostvarivale pristup javnoj sferi, kao i to kako se ostvarivala njihova autentičnost, kako su pregovarale kroz kategorije udentiteta poput "belo", "crno" i kako su tražile svoja osnovna ljudska prava kako bi preoblikovale koncepte američkog ženskog roda, vrednosti i inteligencije.

LITERATURA

Balkun, M. M. (2002). Phillis Wheatley's Construction of Otherness and the Rhetoric of Performed Ideology. *African American Review, 36* (1), 121-135.

Bly, A. T. (2014). By her unveil'd each horrid crime appears: Authorship, Text, and Subtext in Phillis Wheatley's Variants Poems. *Textual Cultures, 9* (1), 112-141.

Bridenbaugh, C. (1969). The Earliest-Published Poem of Phillis Wheatley. *New England Quarterly* December, 584.

Carretta, V. (2011). *Phillis Wheatley: Biography of a Genius in Bondage*. Athens: University of Georgia Press.

Cima, G. G. (2000). Black and Unmarked: Phillis Wheatley, Mercy Otis Warren, and the Limits of Strategic Anonymity. *Theatre Journal,* 52 (4), 465-495.

Deleuze, G., F. Guattari, R. Brinkley. (1983). What Is a Minor Literature? *Mississippi Review, 11* (3), 13-33.

Elliott, E. (1990). *Revolutionary Writers: Literature and Authority in the New Republic, 1725-1810*. New Haven: Yale University Press.

Foucault, M. (1986). Of Other Spaces. *Diacritics, 16* (1), 22-27.

Gates, H. J. Jr. (1988). Foreword: "In Her Own Write". *Contending Forces: A Romance Illustrative of Negro Life North and South*, ed. Pauline Hopkins, vii-xxii. New York: Oxford University Press.

Gilmore, M. T. (1994). "The Literature of the Revolutionary and Early National Periods". In *The Cambridge History of American Literature, Vol. I, 1590-1820,* ed. Sacvan Bercovitch, 539-676. Cambridge: Cambridge University Press.

Jefferson, T. (1905). *The Writings of Thomas Jefferson*. Washington, DC: Thomas Jefferson Memorial Association.

Lauter, P. (1983). Race and Gender in the Shaping of the American Literary Canon: A Case Study from the Twenties". *Feminist Studies,9,* 435-63.

Mason, J. Jr. (1966). *The Poems of Phillis Wheatley*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press.

Piersen, W. (1988). *Black Yankees: The Development of an Afro-American Subculture in Eighteenth Century*. New England. Amherst: University of Massachusetts Press.

Rawley, J. (1977). The World of Phillis Wheatley. *New England Quarterly, 50,* 666-77.

Shields, J.C. (2000). "Phillis Wheatley". *American National Biography Online,* February 2000. https://doi.org/10.1093/anb/9780198606697.article.1601746

Shields, J. (1980). Phillis Wheatley and Mather Byles: A Study in Literary Relationship. *CLA Jornal, 23,* 377-90.

Silverman, K. (1987). *A Cultural History of the American Revolution.* New York: Columbia University Press.

Walker, M. (2011). The Defense of Phillis Wheatley. *The Eighteenth Century,* 52 (2), 235-239.

Washington, G. (1931). *The Writings of George Washington from the Original Manuscript Sources, 1745-1799*. Washington, DC: Government Printing Office.

Willard, C. (1995). Wheatley's Turns of Praise: Heroic Entrapment and the Paradox of Revolution. *American Literature,* 67 (2), 233-256.

Wheatley P. (1773). "On Being Brought from Africa to Ameri ca". In *Poems on Various Subjects, Religious and Moral*, 18. London: A. Bell.

Ziff, L. (1986). *Upon What Pretext?: The Book and Literary History*. Worcester: American Antiquarian Society.

Violeta M. Janjatović

A VOICE FROM THE SHADOWS: PHILLIS WHEATLEY AND THE BEGINNING OF AFRICAN AMERICAN POETRY

Summary

The literary works of Phillis Wheatley were not in the canon of American literature until the 1970s. Thanks to the New Historicism critics, in the first place, during those last decades of the twentieth century, there appeared a need for a reassessment of American literature and redefinition of the existing canon that included texts and works of authors writing from the margins. When her poetry was rediscovered, many modern readers observed the themes of her poetry, classical forms such as elegies and rhymes in couplets, which Wheatley used, as an imitation or illustration of the dominant themes of the Anglo-European culture of the time in which she lived. However, through more detailed research of her poetry, critics have discovered her originality and character, which have become a challenge to the modern society and culture. As a pioneer of African American literature, Phillis Wheatley, with her status and influence, overcame the set boundaries and proved that Afro-American slaves had the same intellectual abilities as the Europeans. She served as an inspiration to the future generations of Afro-Americans who fought for the abolition of slavery and civil rights. In order to understand her literary output, it is necessary to understand the society in which she lived, her status as a slave, and the constant discrimination she experienced on the basisof her skin color.

Key words: African American writer, slavery, race, human rights, gender, identity

Ана Н. Кузмановић Јовановић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

81'27
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.7
Originalni naučni rad
Primljen: 11.04.2019
Prihvaćen: 18.09.2019

ЈЕЗИЧКЕ ПРОМЕНЕ ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ ДИЈАХРОНИЈСКЕ СОЦИОЛИНГВИСТИКЕ: ОД ЛАТИНСКОГ ДО РОМАНСКИХ ЈЕЗИКА

Сажетак: У овом раду представљам језичке промене из перспективе нове дисциплине, историјске или дијахронијске социолингвистике, која уводи социолингвистичке методе и моделе у дијахронијско изучавање језика. Ова нова перспектива представљена је кроз пример развоја латинског језика, који се након пропасти Римског царства и нестанка његових институција фрагментирао у читаву породицу језика. Посебна пажња посвећена је Иберијском полуострву и језичким варијететима који су се током средњег века на њему издиференцирали.

Кључне речи: језичка промена, дијахронијска социолингвистика, латински језик, романски језици

Језичке промене су неизбежне и неумољиве, упркос жељи прескриптивиста и језичких пуриста свих епоха и меридијана да их зауставе и спрече. Оне су предмет проучавања, пре свега, историјске лингвистике. Традиционална историјска лингвистика, међутим, бавила се увек искључиво резултатима језичких промена, најчешће са велике временске дистанце. Дубљи увид у то зашто до промена долази и како се оне шире у одређеној језичкој заједници омогућила нам је тек социолингвистика, релативно нова дисциплина, настала средином прошлог века, која језичке промене сагледава кроз призму низа друштвених фактора. Социолингвистика се најпре интересовала за језичке промене искључиво из синхронијске перспективе, међутим, последњих неколико деценија њена методологија обогаћена је историјском компонентом, која језичким променама додаје сагледава дијахронијску визуру.

* akuzmanovic@fil.bg.ac.rs, ana.kuzmanovic@gmail.com

Ова комбинација језичке, друштвене и историјске анализе представља нову дисциплину коју неки аутори називају *историјском / дијахронијском социолингвистиком*, или *друштвеном историјом језика* (cf. Burke, 2004: 2), а која језике посматра у њиховом културном, друштвеном и историјском окружењу.

У овом раду биће представљен модел језичке промене из перспективе поменуте нове дисциплине на примеру развоја једног, латинског језика, у читаву породицу романских језика, уз посебан осврт на социолингвистичку ситуацију на Иберијском полуострву.

1. Увод: језичке промене из перспективе традиционалне и социолингвистике

Језичке промене традиционално су проучаване кроз писана сведочанства из ранијих фаза развоја језика. Лингвистима су на располагању, дакле, били само резултати промене док су њен извор, ток, вертикално и хоризонтално ширење кроз језичку заједницу остајали увек у домену спекулација. Међутим, у последњих пола века, развојом социолингвистике, дијахронијска лингвистика бива обогаћена методама и теоријским моделима ове нове дисциплине. Док се историјска лингвистика бавила интерним, тј. структурним факторима промене, социолингвистика је фокусирана на екстерне факторе промене, оне који су повезани са друштвеним контекстом у најширем смислу. Најпре нам је показала из синхронијске перспективе како се варијантност манифестује у језику а затим је исти модел примењен и на језик у ранијим фазама његовог развоја. Захваљујући социолингвистици данас знамо да је промена инхерентна језику и да се свака језичка промена јавља најпре као једна од многобројних варијанти у језичкој употреби, насталих као последица одређених унутрашњих или спољашњих фактора развоја: закона језичке економије, несавршеног учења језика код деце, језичких контаката или замене језика у двојезичним или вишејезичним заједницама, и др.; међутим, само неке од тих варијанти успевају да тријумфују у делу или целој језичкој заједници, где могу дуже или краће време да се надмећу са старим формама и постепено се, евентуално, генерализују у језику (cf. Kuzmanović, 2006).

Социолингвистика нам је показала и да се сама језичка промена увек реализује кроз одређени друштвени механизам. Захваљујући томе, подложна је синхронијској опсервацији; могу се, на пример,

статистички поредити фреквентности употребе одређених ривалских варијанти код различитих старосних група (Pharies, 2006: 14) и тако доћи до одређених сазнања о развоју неке конкретне промене и предикције о њеној генералзацији у језичкој заједници. Еминентни социолингвиста Вилијам Лабов [William Labov] је као основне принципе механизма језичке промене истакао следеће: а) хетерогеност инхерентну језику, б) постепено ширење варијанте кроз језик в) генерализацију језичке промене у систему (Labov, 1963: 273). Подробније испитивање ових фактора показује да су главни узрок језичке промене сами говорници језика и њихове комуникативне потребе (Pharies, 2006: 17), које се непрекидно мењају и пролагођавају новим друштвено-историјским и другим околностима.

1.2. Историјска или дијахронијска варијантност

Варијантност је инхерентна језику. Она може бити географска (њен резултат су *дијалекти*), друштвена (*социолекти*), стилска, или темпорална, односно историјска. Управо је темпорална варијантност предмет изучавања историјске социолингвистике, чији модел језичке промене представљам у овом раду.

Према традиционалном виђењу језичке промене и развоја, у историји сваког језика једна историјска варијанта наслеђује другу варијанту, која јој претходи у времену, према линеарном моделу промене. Такве промене се схематски приказују у историјама језика; на пример, латински LĀTUS [látus] > хиспано-романски [ládo] > средњовековни кастиљански [láδo] > модеран шпански [láo] (Penny, 2004: 19). Међутим, данас знамо да промене никада нису овако директне и схематски једноставне. Напротив, различите варијанте у језику могу постојати напоредо дуги низ година, деценија, чак и векова, пре него што дође до смене једног облика другим. Штавише, најновија истраживања показују да у свакој тачки на временској оси један језички елемент у процесу промене увек представља више варијатни које се међусобно надмећу (Penny, 2004: 19). Међутим, језичка промена није ни пука смена старијих новим језичким варијантама, већ у процесу промене постоје и многи ћорсокаци, као и случајеви где старији облици побеђују нове (за детаље и примере вид. Penny, 2004: 21).

Правац и ток дијахронијске варијације никада се не може одвојити од географске и друштвене варијантности. Свака варијанта

у језику има своју географску и темпоралну путању кроз језичку заједницу, односно језичка промена у неким периодима и на неким територијама напредује брже, а негде спорије; због тога је немогуће успоставити чисто језичке критеријуме за сегментацију и периодизацију историје одређеног језика. Међутим, периодизација је згодан конструкт за политичку или културну историју неког језика и/или народа, на пример, те дијахронијска (историјска) лингвистика свакако покушава да успостави одређену поделу, след епоха у историји језика (на пример, претклаcични vs. класични латински; средњовековни vs. савремени шпански; старофранцуски vs. модеран француски итд.), упркос неутемељености таквих подела у стварном механизму језичке промене (вид. Banniard, 2013: 58; Penny, 2004: 22).

2. Модел језичке промене дијахронијске социолингвистике: од латинског ка романским језицима

Модел језичке промене који нуди дијахронијска социолингвистика може се прикладно представити на примеру историје латинског језика. У питању је језик који се током неколико миленијума историје развио у читаву породицу језика и управо дијахронијска социолингвистика нуди најкомплетније објашњење ове комплексне еволуције.

Бројни су проблеми у успостављању хронологије промене и развоја латинског језика. Пре свега, како разумети транзицију од језичког јединства, оличену у латинском као језику моћног и дуговечног Римског царства, ка језичкој хетерогености и диверзификацији, оличеној у читавој породици језика који су се из латинског развили након пропасти римске државе? У овој еволуцији постоје два посебна, али повезана проблема: прелазак једног језика у други и прелазак једног језика у неколико различитих језика (Banniard, 2013: 57). Традиционална историјска лингвистика није разликовала ова два проблема. У њеном моделу језичке промене, главни узрок промене је екстерни чинилац; наиме, фрагментација латинског била је тумачена као последица "варваризације" и непосредно повезана са историјским околностима пропасти Римског царства, као и успостављањем нових држава на територији некада јединствене римске државе. Важан елемент овог традиционалног модела јесте и постулат о диглосији и постојање паралелног језика, познатог као *народни* или *вулгарни латински* (Burke, 2004; Banniard, 2013). У питању је говорни варијетет латинског језика

(са различитим географским модалитетима) који стоји насупрот књижевном, писаном латинском језику, тј. варијетету на којем су писана највећа дела римске књижевности, вођена администрација и др. Према овом моделу, који подразумева линеарну, постепену и равномерну језичку промену, оба ова варијетета су се временом мењала: народни латински је еволуирао у модерне романске језике, док се књижевни језик мењао спорије, задржао се као језик администраицје и цркве кроз читав средњи век, прошао кроз неколико реформи (од којих су најважније Клинијевске из 11. века) и коначно "прочишћен" од утицаја народног језика током Ренесансе (тада реформисан и кодификован језик је онај који се и данас изучава).

Међутим, као што ћемо видети, традиционални, линеарни модел језичке промене не представља језичку еволуцију на адекватан начин. Данас, захваљујући модерној социолингвистици, знамо да се језици не мењају по наведеном линеарном моделу, нити се мењају прогресивно и постепено (Banniard, 2013; Penny, 2004; Pharies, 2007), већ су ритам и ток промене увек непосредно повезани са географским, културолошким, друштвеним и другим околностима развоја. Управо нам историјска (дијахронијска) социолингвистика даје дубљи увод у механизме промене који су довели до тога да из једног, латинског језика, развије читава породица модерних романских језика.

2.1. Развој латинског језика

Модел језичке промене историјске социолингвистике подразумева примену синхронијских метода на дијахронијско изучавање језика. Синхронијске методе, најкраће речено, обухватају ова три елемента: креирање обимних корпуса (као у традиционалној дијалектологији), анализу уочених образаца и закључке. Међутим, дијахронијски модел мора бити донекле модификован у односу на овај синхронијски. Наиме, није могуће креирати ни довољно обимне нити довољно разноврсне корпусе за дијахронијску анализу будући да су доступни извори ограничени и увек искључиво писани, па је непознанице и рупе у корпусу често неопходно допунити довитљивошћу и маштом истраживача (Kabatek, 2013: 154). Упркос томе, иновативне методе социолингвистике додају нову и важну перспективу историјској лингвистици, дисциплини са дугом и утемељеном традицијом. Као што ћемо видети на примеру развоја латинског језика, у

том новом моделу језичке промене посебно се истичу три проблема: проблем периодизације, сведочанства и објашњења (Burke, 2004: 8).

2.1. Периодизација

Постоје различити историјски тренуци (а не само један, тачно одређен) почевши од којих латински постаје мртав језик а романски (*romance*) почиње да живи. Како бисмо одредили тај тренутак, односно те тренутке, морамо објаснити следеће (cf. Banniard, 2013: 60): шта значи мртав а шта жив језик?; како се латински типолошки разликује од романског, односно романских језика? Треба истаћи да ова метафора о "мртвим" и "живим" језицима" наводи на погрешан закључак, наиме, да језик најпре мора да остари како би умро. Међутим, језици су увек млади уколико их говоре нове генерације говорника; док год постоји трансгенерацијска трансмисија језика, он не може бити мртав. Ова аналогија у потпуности важи и за латински језик. Он никада није престао да добија нове генерације говорника, међутим, временом су се комуникативне потребе његових говорника толико промениле, да се променио не само језик којим су говорили, већ и њихова свест о томе који језик говоре.

Када су говорници постали свесни да говоре језик различит од латинског? Разлике између латинског и романског су, на први поглед, очигледне: латински је претежно синтетички језик, а романски аналитички; латински има СПО ред речи, док је код романског он много слободнији; латински познаје три, а романски само два рода именица; итд. Све ове промене у структури језика биле су постепене и нису довољне да објасне промену свести самих говорника језика[1]. Зато је задатак дијахронијске лингвистике да дефинише критеријуме који ће јој помоћи у реконструкцији хронолошке границе између варијетета; у наставку рада показаћу који су то валидни критеријуми за успостављање ових граница у еволуцији латинског и романског језика.

1 На пример, *Законик* српског цара Душана писан је на средњовековном српском језику, који је удаљен од савременог српског као што је латински био од романских варијетета у раном Средњем веку; па ипак, ми тај језик и данас перципирамо као српски, тј. историјски варијетет српског језика. С друге стране, говорници романских варијетета су у једном тренутку (који, као што смо видели, није био *један*, тачно одређен) постали свесни да говоре језиком другачијим од оног кодификованог у писаним сведочанствима.

2.3. Сведочанства

Постоје бројни проблеми у вези са подацима добијеним из писаних корпуса, једини који су доступни историјској социолингвистици. Пре свега, како истиче Banniard (2013: 59-60) аутори тих текстова имали су приступа формалном образовању, те ови подаци припадају другачијој култури него подаци који би били добијени само из усмених извора. С друге стране, разлика између писаног и усменог језика је вештачка и нипошто апсолутна, будући да писани језик увек полази од усменог. Мада је традиционална историјска лингвистика инсистирала на постулату о диглосији на територији Римског царства, разлика између писаног (књижевног) и народног (говорног, вулгарног) латинског није била суштинска, већ стилске природе (Banniard, 2013; Burke, 2004).

Додатни проблем корпуса латинског језика заснованог на писаним сведочанствима јесте тај што је преко 90% говорника овог језика остало изван домета доступних извора (Banniard, 2013: 63). Овај недостатак ублажава чињеница да огромна већина тих сведочанстава долази из области у којима се данас говори неки романски језик, где је, дакле, романизација била потпуна и трајна, и за које је легитимно претпоставити постојање језичког континуума, налик оном који данас можемо наћи у Латинској Америци, на пример (за детаљну дискусију о овом проблему вид. Banniard, 2013: 63 и даље).

2.4. Објашњења

Из позиције савремене теорије, која комбинује методе традиционалне лингвистике и социолингвистике, језичке промене јесу комбинација структурних и друштвених фактора промене. Док су лингвисти у 19. веку језик посматрали као жив организам и говорили о његовом *развоју* и *еволуцији* – метафоре које указују на то да су језичке промене и развој одвојене, на неки начин, од самих говорника – данашња, постмодерна лингвистика инсистира на томе да управо говорници мењају језик (Burke 2004: 12-13)[2]. Као што смо видели, ис-

2 Конкретане индивидуалне доприносе језичкој промени ретко можемо регистровати, али добар пример би могли бити неологизми који су захваљујући престижу својих твораца преко књижевног ушли у свакогневни говор – на пример, Шекспир је творац бројних таквих неологизама у енглеском језику (Burke 2004: 14).

торијска лингвистика инсистира на овој премиси када језичке промене посматра у њиховом ширем друштвеном, историјском и културном контексту.

Када је у питању развој латинског језика током раног Средњег века, традиционално објашњење његовог развоја почива на премисама које су самим говорницима латинског и "раних" романских језика биле стране. Једна од тих премиси јесте диглосија која је владала на територији Римског царства и дихотомија, чак јаз, између писаног, тј. ученог и говорног, тј. народног латинског језика. Први варијетет је, по традиционалном објашњењу, био језик високе културе и администрације, практично неразумљив обичном народу, који је говорио нижим варијететом, тзв народним или вулгарним латинским, из којег су се постепено развили романски језици.

Међутим, ова дихотомија као концепт настала је тек у Хуманизму, у 15. веку (Banniard, 2013: 64.)[3], а посебно се раширила у 19. веку, под утицајем позитивизма. У питању је идеолошки конструкт који опстаје до данас, а који је један од елемената традиционалног наратива о пропасти Римског царства и читавог античког света. Тај наратив поразумева следеће елементе: декадентно Римско царство, његов пад, варваризацију и нестанак античке културе коју наслеђује мрачни Средњи век и друге сличне метафоре (о настанку, ширењу и утицају ове дихотомије вид. Varvaro, 2013).

У стварности, на територији читавог Римског царства, чак и након пропасти његовог западног дела, постојао је вертикални континуум стилова и регистара латинског језика. Писани и говорни латински били су повезани, дакле, континуумом варијетета, који је омогућавао опстанак комуникације на овом језику дуги низ векова.

3 Романијом се означава простор на којем се некада говорио латински језик. У питању је територија некадашњег Римског царства, од крајњег запада Европе све до Блиског истока, и од северне Европе до северне Африке. На неким деловима те огромне територије током раног Средњег века развили су се романски језици. Они су касније, у време колонијалног освајања, пренети и у делове света где се латински није никада говорио (Америка, Африка, делови Азије и Океаније); тај се простор некада назива и Новом Романијом.

3 Хронолоīија ūромене: ūрадиционална и савремена ūерсūекūива

У комуникацији увек постоји информација која се губи; ако је тај губитак превелик, долази до прекида у комуникацији. Ширење тих прекида кроз време и простор указује на језичку промену (Banniard, 2013: 71).

У случају транзиције од латинског ка романском, ове језичке "пукотине" ширили су се захваљујући промени историјско-друштвено-културног контекста до којег је дошло при прелазу из позне Антике у рани Средњи век, односно сменом паганства хришћанством. Падом Западног римског царства нестало је јединство које су одржавале царске институције система, но оно је релативно брзо замењено новим, црквеним јединством (за детаљну дискусију вид. Banniard, 2013). Све су то фактори са важним језичким последицама за некада јединствен језички простор Романије[4].

3.1. Пеūи век као īраница?

Према традиционалној, позитивистичкој историјској лингвистици, 5. век је граница између латинског и романског језика. Међутим, ако упоредимо дело *О божјој држави* (*De civitatae Dei*) Светог Августина, и његове проповеди, текстове који су управо из тог "граничног" века, можемо да закључимо следеће (Banniard, 2013: 67-68): први текст је теолошки, намењен високообразованој елити, док је други намењен простом, необразованом народу (за кога се претпоставља да је у оно време већ говорио романским језиком); међутим, упркос очигледним разликама како у стилу и дискурзивној организацији текста, тако и појединим синтаксичким разликама, у питању је исти језик. Стога можемо претпоставити да је социолингвистичка ситуација у ондашњој говорној заједници латинског језика била иста као и у било ком другом сличном социолингвистичком контексту, како у претходним, тако и у модерној епохи.

4 Романијом се означава простор на којем се некада говорио латински језик. У питању је територија некадашњег Римског царства, од крајњег запада Европе све до Блиског истока, и од северне Европе до северне Африке. На неким деловима те огромне територије током раног Средњег века развили су се романски језици. Они су касније, у време колонијалног освајања, пренети и у делове света где се латински није никада говорио (Америка, Африка, делови Азије и Океаније); тај се простор некада назива и Новом Романијом.

3.2. Осипање вертикалне комуникације

Вертикална комуникација (разумевање одређено различитим стилским, а не језичким изборима) на подручју Романије дуги је низ векова била добро очувана. Када је дошло до њеног прекида (што се у различитим деловима некадашњег Римског царства догодило у различитим историјским тренуцима), латински је престао да буде језик који сви разумеју и говоре. Од тренутка када се појавила потреба за новом ортографијом, оном која би могла верније представити нову језичку реалност на територији Романије, можемо говорити о постојању два различита језичка кода, латинском и романском.

Тако, на пример, у визиготском краљевству, на Иберијском полуострву, у 7. веку Сан Исидро, епископ Севиље, помиње два језичка регистра: *scholasticus sermo,* виши регистар, за ограничену комуникацију и *apertus sermo,* нижи регистар, за општу комуникцију. Не помиње дихотомију између латинског и романског, јер у том периоду, дакле, још увек постоји језички континуум, мада је већ неопходан напор да се савлада све већа разлика између ова два регистра (cf. Banniard, 2013: 78).

У 8. веку долази до нових промена важних за језички пејзаж некада јединствене Романије. Пропада Меровиншка династија а центар западне цивилизације се помера са Медитерана ка северу Европе, где живе германски народи, већ христијанизовани и у контакту са бројним народним варијететима. На Иберијском полуострву важан је долазак Арапа, пад визиготског краљевства и успостављање нове државе, Ал- Андалуса, у којем је снажан билингвизам између латинског и арапског. Све су то чиниоци који утичу на слабљене језичког континуума латинског језика и продубљивање јаза међу његовим различитим регистрима.

Наредни векови, 9. и 10., јесу период све дубљег дисконтинуитета. По први пут се појављује термин *rustica romana lingua*, рустични римски језик, односно "латински необразованих људи" (Banniard, 2013: 81), као и потреба да се меровиншки текстови *преводе* на језик Каролинга, иако свест о постојању два различита језичка кода још увек није генерализована међу говорницима. Међутим, комуникативна ситуација зависила је од конкретног географског подручја. Тако се, на пример, на Иберијском полуострву вертикално јединство (између различитих стилова) одржало дуже него у (данашњој) Францус-

који, због посебних напора да се одржи хришћанско јединство у новом контексту исламске доминације.

3.3. Успостављање границе између латинског и романског: интерни критеријуми[5]

• Фонетски критеријум

Фонетски критеријум за успостављање границе између латинског и романског могао би, на пример, узети у обзир озвучавање безвучних интервокланих фрикатива. Овај феномен се најпре јавља као једна од варијација и постепено се шири кроз различите слојеве римског друштва, све док се није генерализовала. Међутим, поменути процес ширења трајао је вековима и немогуће је одредити када је тачно звучна варијанта тријумфовала над безвучном. Стога је фонетски критеријум недовољно поуздан у одређивању хронолошке границе између два језика.

• Морфосинтаксички критеријум

Ни овај критеријум није довољно поуздан, јер су неке морфосинтектичке конструкције могле вековима коегзистирати у неким дијалектима или регистрима, све док се нису генерализовале. Такав је случај са редом речи у реченици, или колокацијама, на пример.

• Лексички критеријум

У питању је најмање поуздан од свих критеријума, будући да језици непрестано примају позајмљенице из других језика.

• Ортографски критеријум:

Ово је најчешће коришћен критеријум за одређивање границе између латинског и романског. Када је ортографски систем класичног латинског језика постао недовољно прецизан за приказивање нове језичке стварности, било је неопходно створити нови ортографски код за представљање новог језика.

3.4. Латински и романски: раздвајање два језичка кода

У Француској се, у 9. веку, по први пут појавио нови ортографски систем, ближи говорном језику, а који је постојао напоредо са традиционалним ортографским системом. По први пут су се ова два сис-

5 Према Wright, 2013: 110-116

тема могла идентификовати као латински и романски језик (Wright, 2013: 116). Први текст записан новом, романском ортографијом, јесу *Заклетве из Стразбура* (лат. *Sacramenta Argentariae;* фр. *Les Serments de Strasbourg*) из 842. године. У питању су били текстови који су се изговарали наглас, те отуда потреба да њихова писана форма буде што блискија говорном језику (Wright, 2013: 117).

Нови ортографски системи почели су да се јављају у различитим периодима Средњег века у различитим деловима територије некада јединственог латинског језика. У 12. веку, са каролиншким реформама латинског језика, латински коначно постаје страни језик за говорнике свих друштвених слојева и географских подручја некада јединствене Романије. Вертикална комуникација из претходних векова се губи и два варијетета се све више удаљавају. Међутим, то не значи да је латински престао да се говори, пише или изучава. Напротив; још вековима је уживао виталност у бројним областима друштвеног живота, пре свега у Римокатоличкој цркви, у књижевности, међу адвокатима, званичницима (у бирократији), дипломатама и путницима (Burke, 2004: 44).

3.4.1. Даља диверзификација

Убрзо након дефинитивног раздвајања латинског и романског, почињу да се диференцирају различити романски варијетети. Док је дихотомија латински/ романски била заснована на ортографском критеријуму, даља диференцијација романских варијетета заснива се на географском критеријуму[6].

Почев од 13. века, почињу да се стварају различити ортографски системи за различите регионалне, географске варијетете романског језика. Долазак нове, романске, ортографије у различите делове територија некадашњег Римског царства зависио је, пре свега, од контакта са Каролинзима и домета њихових реформи[7].

6 Романски представља генерички појам који је обухватао бројне географске варијетете, као на пример, модеран термин *карипски шпански*.

7 Ови контакти су били најслабији на истоку Европе, територији најудаљенијој од Франачке државе Каролинга. Зато је та територија и језик који се на њој говори одржала континуитет у имену изведеном из Рима – Румунија и румунски језик. Исто тако, заједнице које нису имале потребу да користе латински језик у својим религијским ритуалима, као што су сефардски Јевреји на Иберијском по-

Разлози за ову диференцијацију често су били политичке природе. На пример, каталонски се одвојио од окситанског када је краљевина Арагон (која је владала каталонским земљама од раног Средњег века) прекинула политичке и културне односе са Провансом; галисијски се одвојио од португалског када је Португал повратио територије од Мавара и постао независно краљевство; леонски и арагонски нису успели да се у потпуности издиференцирају и конституишу као пуноправни језици, јер су рано потпали под утицај кастиљанског; и тако даље (за детаљну дискусију вид. Wright, 2013). Сва ова периодизација је у великој мери произвољна, јер се најчешће заснива на екстерним критеријумима (као што су одређени историјски догађаји). Те генерализације не умањују значај модела дијхронијске социолингвистике, која нам помаже их контекстуализујемо и добијемо потпунији увид у сам механизам језичких промена које су се одвијале пре много векова.

Треба, такође, истаћи да поменути варијетети током целог Средњег века нису били значајно издиференцирани[8]; зато неки аутори (Wright, 2013: 109) предлажу да се користе веома уско дефинисани географски термини када се говори о њима (на пр. средњовековни наполитански или арагонски варијетет). Важно је, дакле, не посматрати описан историјски контекст из савремене перспективе, јер такво размишљање наводи на формулацију анахронизама и погрешне закључке[9].

3.4.2. Романски на Иберијском полуострву

На Иберијском полуострву ситуација је до 12. века била следећа: постојала су три писана језика, арапски (на југу, у Ал-Андалусу), латински (на северу) и хебрејски (на целом полуострву). На хришћанском северу, већина становништва говорила је романски је-

луострву, наставили су да говоре ''латинским'' – *ladino* је назив којим су Сефарди означавали свој вернакулар након протеривања из Шпаније 1492. године (Wright, 2013: 120).

8 Због тога је, између осталог, било могуће у традиционалној хиспанској филологији сматрати Глосе из манастира Сан Миљан и Силос (*Glosas Emilianenses/ Silenses*) првим текстовима на шпанском, иако потичу из покрајне у којој се говорио не кастиљански (који је, заправо, синоним за шпански језик), већ наваро-арагонски варијетет (вид. Кузмановић Јовановић, 2017).

9 Пример за то су управо поменуте Глосе, проглашене за најстарије текстове на шпанском језику.

зик који није био представљен ниједном од ових писаних конвенција. За писање је коришћен тзв. "средњовековни" латински језик: њиме су писани краљевски декрети, административна документација, судски записи. Међутим, кад год би било потребно записати нешто што је излазило из оквира овог строгог, формалног регистра, правила латинског би била мање строга а лексика обогаћена свакодневним речима, односно записиван је језик којим се и говорило, тј. романски (вид. Hernández, 2009: 260).

Концепт *романскоӣ* језика, као нечег другачијег и супротстављеног латинском, јавља се на Иберијском полуострву тек од 11. века, и то најпре у Каталонији, где је утицај каролиншке реформе био најјачи (због географске близине и непосредних веза са Провансом).

У Каталонији се, међутим, све до 13. века користио окситански ортиграфски систем. Чак су и Омилије из манастира Органја (*Homilies d'Organyá*), из 12. века, које се сматрају првим текстом на каталонском језику, заправо написане на окситанском, прилагођеном каталонском језику (Wright, 2013: 119).

Традиционално, за прве романске текстове на не-каталонском делу Иберијског полуострва, сматране су тзв. *Глосе* из манастира Сан Миљан и Силос у данашњој покрајни Риохи (за детаљну расправу о томе зашто ови текстови не могу бити сматрани првим текстовима на *шпанском* језику вид. Кузмановић Јовановић 2017). Хронологија њиховог настанка је проблематична; најпре су смештене у 10. век, али затим померене један век касније, на 1070. годину. У сваком случају, стручњаци се слажу да крај 11. века (период од 1070-1080) означава почетак дефинитивне појаве романског на Иберијском полуострву (за детаљну дискусију вид. на пр. Alatorre, 2002). То је истовремено и крај раног Средњег века на читавом географском простору на којем се некада говорио латински језик, а на којем се осетио утицај каролиншких реформи. Пресудан утицај на дефинитивно раздвајање латинског и романског имало је увођење литургије на реформисаном латинском (тзв. "средњовековни латински"), које се из Француске пренело на друге делове западне Европе.

4. Закључак

Иако је промена инхерентна језику, њена природа и механизми ширења кроз језичку заједницу дуго су били изван домашаја како лаика, тако и лингвиста, будући да се традиционална историјска лингвистика бавила искључиво резултатима језичке промене. Тек је развој социолингвистике помогао дубљем разумевању овог феномена. Комбинација метода и теоријских оквира истраживања ове две дисциплине – историјске лингвистике и социолингвистике – изнедрила је нови модел језичке промене, модел историјске или дијахронијске социолингвистике, који комбинује структурне са друштвеним, историјским, културним и другим факторима у свеобихватном приступу феномену језичких промена. Поменути модел представљен је у овом раду на примеру развоја латинског у породицу романских језика.

Традиционални модели развоја латинског језика уско су повезани са наративом о успону и паду Римског царства и почивају на концептима који су самим говорницима латинског били страни, будући да се јасна свест о историјском развитку, о успону и паду језика, настаје тек у доба Хуманизма и Ренесансе[10]. Наиме, упркос увреженом ставу о снажној дихотомији између писаног и говорног језика у Римском царству, као и потоњој "варваризацији" која је, наводно, уследила након пропасти западног дела царства, данас захваљујући увидима историјске социолингвистике знамо да је на територији на којој се говорио латински језик постојао не само хоризонтални (географски), већ и вертикални (стилски/ регистарски) континуум, који се одржао вековима након пропасти јединствене римске државе. Различите друштвено-историјске околности довеле су до постепеног слабљења овог континуума, али не постоји јасна нити јединствена хронолошка граница након које латински језик "умире" а рађа се романски. Да би се поставила та хронолошка граница, неопходно је утврдити јасне критеријуме по којима се она одређује. У случају латинског и роман-

10 Италијански хуманиста Лоренцо Вала (Lorenzo Valla) први је повезао успон и пад Римског царства са успоном и падом латинског језика (Burke, 2004: 20). Ову идеју је преузео и Антонио де Небриха (Antonio de Nebrija), аутор прве граматике кастиљанског језика (*Gramática castellana* из 1492.) који је у посвети краљици Изабели Кастиљанској навео како је ‘’одувек језик био пратња царству’’ (*Siempre la lengua fue compañera del imperio*), те како су латински и грчки некада били оно што је кастиљански сада.

ског, ортографски критеријум се показао као једини валидан. Када се појавила потреба за верним приказивањем говорног језика, настали су нови ортографски системи. Но, традиционална латинска ортографија није тада нестала, већ су стари и нови систем(и) постојали паралелно и били коришћена за различите комуникативне потребе. Појава новог, алтернативног система на одређеној територије Романије, означава почетак новог, романског језика. Након одвајања латинског и романског, уследила је даља диференцијација романских варијетета, као и њихова потоња стандардизација, а резултат овог хиљадугодишњег развоја је данашња породица романских језика и култура.

Модел језичке промене који нуди дијахронијска социолингвистика најбоље нам помаже да сагледамо сложени сплет интерних и екстерних фактора језичке промене који су условили замену једног језика (латинског) читавом језичком породицом (романском). Ова нова перспектива такође нам помаже да разумемо мањкавости традиционалних модела развоја латинског, махом утемељених на идеологији позитивизма. Будући да је промена инхерентна језику, разумевање њене природе и механизама важан је елемент нашег познавања природе и функционисања самог језика.

РЕФЕРЕНЦЕ

Alatorre, A. (2002). *Los 1001 años de la lengua española*. Ciudad de México: Fondo de cultura económica

Banniard, M. (2013). The Transition from Latin to Romance Languages. In In Maiden, M. et al. (eds.). *The Cambridge History of Romance Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 57-106.

Burke, P. (2004). *Languages and Community in Early Modern Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hernández, F. (2009). The Jews and theOrigins of Romance Scripts in Castile: a New Paradigm. In Corfis, I. A. (ed.). *Al-Andalus, Sepharad and Medieval Iberia: Cultural Contact and Diffusion,* Boston: Brill, 260-306.

Kabatek, J. (2013). *Koinés* and *scriptae*. In Maiden, M. et al. (eds.). *The Cambridge History of Romance Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 143-186

Kuzmanović, A. (2006). Sociolinguistics meets historical linguistics: an account of phonological change in Western Romance varieties on the Iberian Peninsula in Filppula, M. et al. (eds). *Topics in Dialectal Variation*, Joensuu: Joensuu University Press, 45-68

Labov, William (1963). The social motivation of a sound change, *Word* 19, 273-309

Penny, R. (2004). *Variación y cambio en español*. Madrid: Gredos.

Pharies, D. (2007). *Breve historia de la lengua española*. Chicago: Chicago University Press.

Varvaro, A. (2013). Latin and the Making of Romance Languages. In Maiden, M. et al. (eds.). *The Cambridge History of Romance Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 6-56.

Wright, R. (2013). Periodization. In Maiden, M. et al. (eds.). *The Cambridge History of Romance Languages*, Cambridge: Cambridge University Press, 107-124.

Кузмановић Јовановић, А. (2017). Језичке и научне идеологије у модерној хиспанској филологији: о првим текстовима на шпанском језику. *Анали Филолошког факултета*, 29 (1), 43-54, DOI: https://doi.org/10.18485/analiff.2017.29.1.3

Ana N. Kuzmanović Jovanović

LOS CAMBIOS LINGÜÍSTICOS DESDE LA PERSPECTIVA DE LA SOCIOLINGÜÍSTICA DIACRÓNICA: DE LATÍN A LAS LENGUAS ROMANCES

Resumen: En este trabajo se presenta el fenómeno del cambio lingüístico desde la perspectiva de una disciplina nueva, la sociolingüística histórica o diacrónica, que introduce los métodos y modelos sociolingüísticos en el análisis diacrónico de la lengua. Esta disciplina nueva se presenta con el ejemplo del desarrollo de la lengua latina que, después de la caída del Imperio Romano y la desaparición de sus instituciones, se fragmentó en una familia lingüística entera. Aparte de un esbozo general de estos cambios, se presta especial atención a la Península Ibérica y a las variedades que se diferenciaron en ese territorio durante la Edad Media.

Palabras clave: cambio lingüístico, sociolingüística diacrónica, latín, lenguas romances

Ирена М. Кужник*
Борко Н. Ковачевић
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

81›272
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.8
Originalni naučni rad
Primljen: 22.05.2019
Prihvaćen: 25.08.2019

РЕЛЕВАНТНОСТ КОНЦЕПТА РЕВИТАЛИЗАЦИЈЕ ЈЕЗИКА ИЗ ПЕРСПЕКТИВЕ САВРЕМЕНИХ ОБРАЗОВНИХ ПОЛИТИКА

У раду се анализира појам ревитализације језика и разматра концепт њене примене као начина очувања језика у савременом добу. Једним од предуслова успешне језичке обнове у неком друштвеном окружењу сматра се језичка стандардизација, којом се поставља основ за стварање афирмативних ставова према етничком језику унутар обеју заједница – мањинске и већинске. Међу приступима језичкој ревитализацији наводе се промена смера језичке замене, затим *grass roots* иницијативе, теорија друштвених мрежа, као и значај *bottom-up* и *top-down* смерова језичке политике – како на националном, тако и на интернационалном плану. Уз осврт на одређене социолингвистичке елементе и околности, у раду се као посебан пример обрађује случај словеначког језика и његовог актуелног статуса у образовном систему Републике Србије.

Кључне речи: ревитализација језика, језичка политика, говорна заједница, мањински језик, словеначки језик

1.1 Увод

Настајање и нестајање језика сматра се саставним делом историје језика, па самим тим и људске историје. Различити су разлози за нестанак неког језика, односно за постанак неког новог. Факторе који утичу на опстанак језика у некој заједници *UNESCO* дели на екстерне – војне, економске, верске, културне или образовне, и интерне – када

* irenakuznik@gmail.com

сама заједница има негативан став према сопственом језику, односно када говорници неког језика нестану или почну да се служе другим језиком. Управо ово последње је у савременом добу повећаних миграција и све присутније урбанизације постало основни начин слабљења виталности неког језика и подлегања притиску употребе неког доминантног језика, језика шире говорне заједнице, који се перципира као неопходан за економски и општедруштвени развој.

Према проценама *UNESCO*, уколико се савремени тренд нестајања језика настави, до краја овог века половина језика који се тренутно говоре ће нестати или ће бити озбиљно угрожена. Нажалост, ово су оптимистичке прогнозе, док су песимистичке, али и реалније и извесније процене, много озбиљније: чак 90-95 % светских језика, првенствено аутохтоних, очекује један од поменута два исхода, док се кроз исту призму може посматрати и опстанак мањинских језика (McCarty, Skutnabb-Kagnas, Magga 2008: 297).

Имајући у виду чињеницу да је језик не само основно средство комуникације и споразумевања међу људима, већ да представља и огледало идентитета и културе неког народа, може се, у контексту промоције вишејезичности, тврдити да учење, познавање и коришћење више од једног језика није само преимућство појединца, већ и целог друштва, те тиме губитак било ког језика на свету представља огромно осиромашење за човечанство (McCarty, Skutnabb-Kagnas, Magga, 2008: 298). Право на употребу језика једно је од основних људских права, и неговање матерњег језика би требало да иде у корак са неговањем и већинских и мањинских језика.

Тежња ка проактивнијем приступу решавању свеприсутног проблема угрожености језика допринела је развоју и значају концепата одржавања и ревитализације језика. С обзиром на то да су оба покрета релативно новијег датума, као и да ревитализација представља, на одређени начин, надградњу процеса језичког одржавања, у наставку текста биће објашњен термин ревитализације језика, као и одређени видови њене примене као начина очувања језика у савременом добу. Поред тога, кроз илустроване примере биће разматрана и успешност досадашњих иницијатива и приступа, са посебним фокусом на случај словеначког језика и његов статус мањинског језика у Републици Србији.

1.2 Концепт језичке ревитализације

У општем смислу, појам ревитализације језика подразумева покушај да се спречи, заустави или промени смер опадања употребе неког језика, или да се оживи језик који се сматра изумрлим. Поменуто се остварује повећавањем броја говорника предметног језика, односно проширењем његове употребе, као и одржавањем постојећег нивоа употребе у циљу спречавања изумирања или смрти тог језика. Поред тога, ревитализација представља и један од циљева језичког документовања, као дисциплине у којој лингвисти стварају и чувају записе о граматици, вокабулару и лингвистичким карактеристикама одређеног језика. Иако поједини аутори праве дистинкцију између термина ревитализације (енг. *language revitalization*) и оживљавања језика (енг. *language revival*), преовлађују ставови о њиховој међусобној испреплетаности, односно ревитализацији као категоријално обухватнијем појму, те ће се у том смислу и третирати у наставку текста.

Према Хинтон (2003: 45-47), језичка ревитализација као покрет доживљава свој пуни развој тек током 1990-их година, када и долази до значајнијег пораста стручне литературе на ову тему. У периоду пре тога, седамдесетих и осамдесетих година прошлог века, покушаји очувања језика (енг. *language maintenance*) имали су облик тежње да се одржи *status quo* мањинских језика кроз документовање, бележење, увођење билингвалног образовног програма код дотадашњих монолингвалних говорника друштвено доминантних језика, итд. Прелаз са очувања језика на ревитализацију као фокус рада језичких заједница и стручњака у последњој деценији 20. века десио се управо услед спознаје алармантног стања изумирања језика и тежње да се језици „спасу“. Конкретније, поменуто спашавање огледа се у стремљењу ка томе да се припадницима мањинских заједница, којима је из неког разлога онемогућен нормални трансгенерацијски пренос језика, пружи прилика да науче сопствени језик (Филиповић, 2009: 103). То подразумева стварање повољних услова говорницима да говоре свој језик и да своју децу уче том језику, што између осталог захтева и постојање језичких политика које би уважиле и заштитиле мањинске језике у свим друштвеним доменима унутар вишејезичне заједнице, а затим и на националном и интернационалном плану.

Филиповић (2009: 98) дефинише ревитализацију као покушај да се варијетету, односно мањинском језику који се под утицајем социјалних и/или политичких фактора већ налази у процесу замене (енг. *language shift*) од стране доминантног, већинског језика, поново доделе комуникативна својства у различитим доменима друштвене употребе, чиме се омогућава његов даљи опстанак у предметној заједници. Тиме се, заправо, друштвено окружење – оно које је првобитно, различитим узроцима, довело до опадања употребе језика – користи као средство "оживљавања" истог тог језика у датој говорној средини.

Тај двојаки и двосмерни однос језика и друштва, преплитање њихове истовремене симбиозе и антагонизма, говори у прилог тврдњи да су ревитализација, одржавање, замена, па чак и смрт језика производи интеракције већинских и мањинских језика у социјалном, политичком и економском окружењу. Отуда је логично да се положај језика у неком друштвеном ентитету мора првенствено посматрати кроз призму саме људске заједнице – како мањинске, тако и већинске – као и сваког њеног појединачног члана. При томе је неопходно у обзир узети и језичке политике – и званичне и незваничне – које појединцима, условно речено, диктирају схватања о сопственом језику, идентитету и култури, као и ставове према већинским/другим културама, етницитетима и језицима (Филиповић, 2009: 103). С друге стране, на формирање и опсеге језичких политика утичу културни модели и идеологије установљени унутар саме заједнице као тзв. интерни фактори, али и друштвене норме и вредности већинске заједнице, односно екстерни фактори (Филиповић, 2009: 99). Из наведених сегмената међусобне повезаности употребе језика, друштвеног окружења и језичких политика, може се закључити да језичка стандардизација представља предуслов за успешну ревитализацију, као и за развој позитивних ставова према етничком језику унутар обеју заједница, мањинске и већинске.

1.3 Неки приступи и примери ревитализације језика

У контексту језичке политике и планирања, као и уопште посматрања језика кроз социолошку призму са циљем разумевања свих околности које су довеле до потребе за ревитализацијом, неопходно је поменути термин *промена смера језичке замене* (енг. *reversing*

language shift – RLS). У литератури се овај термин често поистовећује са ревитализацијом и, заједно са терминима попут оживљавања језика, ресторације и рестабилизације, наводи као један од њених синонима.

Сам термин и концепт промене смера језичке замене први је установио и осмислио Џошуа Фишман, полазећи од односа језика и културе, њиховог међусобног утицаја, као и уверења и ставова о њиховом односу, а које чланови заједнице преносе са генерације на генерацију. Језгро тог односа налази се управо у породици и преносу матерњег језика кроз сопствене ресурсе (са мајке на дете) и природне колективне процесе (у ужој породици и ужој заједници), а без већег утицаја ширег социолошког планирања (Фипман 1991: 67). Отуда се успешност RLS по Фишману заснива на спознаји неке врсте социокултурне самодовољности у контексту напора ка очувању етничког језика на нивоу породице и локалне заједнице (Фишман 1991: 4). Томе у прилог говори и феномен који је Фишман назвао "језичком лојалношћу" односно тенденцијом очувања језика у некој мањој или већој заједници – не због његове практичне сврхе и комуникативне намене, већ као носиоца идентитета неког народа и одраза његове културе.

Јединствени пример успешног RLS представља хебрејски језик који се од статуса светог језика јудаизма очуваног у ретким верским списима трансформисао у писани и говорни језик у свакодневној употреби у Израелу. Кључни фактори који су допринели томе да овај језик дође до статуса језика са неколико милиона матерњих говорника јесу управо подстицање употребе језика у породичном и блиском окружењу у комбинацији са билингвалним образовањем, односно позитивним ставом говорне заједнице, као и институционалном подршком кроз афирмативну језичку политику и планирање.

Додатни допринос развоју социолингвистичке теорије Фишман је дао осмишљавањем концепта *ɡрадиране инɵерɡенерацијске скале ɵрекида*[1] (енг. *Graded Intergenerational Disruption Scale* – GIDS), односно скале процене угрожености неког језика. Створена по узору на Рихтерову скалу магнитуде земљотреса (Hinton 2003: 49), GIDS скала обухвата 8 стадијума губитка језика, у распону од првог степена – на којем се језик користи у већини домена употребе, односно сфера свакодневног живота – до осмог степена, као највишег стадијума угро-

1 Превод назива скале на српски језик преузет из: Вучина Симовић, Филиповић 2009: 23

жености, где језик употребљавају само старији говорници који су, при томе, и друштвено изоловани.

Терминологијом коју је увео у концепт језичке ревитализације, Фишман је настојао да подстакне проактивно истраживање опстанка језика, да би показао да процес језик-у-друштву може бити и двосмеран, и да није потребно инсистирати на очувању језика само на институционалном плану, већ се првенствено окренути нивоу породице и шире заједнице, са нагласком на међугенерацијски пренос матерњег језика.

На Фишманов концепт значаја употребе етничког језика у круговима породице и уже заједнице као централним тачкама преноса надовезују се и Гарсија (Garcia, 2003: 22) и Литлбер, који наглашава да породице морају повратити своју заслужену улогу првог учитеља језика (Литлбер 1996: 13, цит. у Hinton, 2003: 48).

У мало ширем контексту, на нивоу заједнице, одличне примере ревитализације језика представљају две грађанске (енг. *grass roots*) иницијативе – маорска и хавајска, покренуте мотивацијом чланова своје заједнице, односно родитеља који су се изборили за имерзионе образовне програме. У суштини, ти програми подразумевају реконструкцију природног окружења за учење аутохтоног језика – и то не само за децу, већ и за наставнике и саме родитеље – путем стварања тзв. "језичких гнезда", где су старији говорници језика директно укључени у образовање млађих управо кроз међугенерацијски пренос. Термин потиче са Новог Зеланда и први пут је употребљен током 80-их година прошлог века за означавање посебног приступа ревитализацији маорског језика имерзионим образовањем у раном дечјем узрасту.

У периоду после Другог светског рата, па све до 1980-их, дошло је до знатног опадања у броју говорника до тада доминантног маорског језика на Новом Зеланду, услед чега се појавила забринутост од његовог могућег изумирања. Прекретница се догодила 1982. године, када је, уз подршку власти, основано прво "језичко гнездо" у вртићима и предшколским установама. Уследило је доношење Закона о маорском језику 1987. године, као и увођење и шира примена овог приступа у основним и средњим школама од 1989. године.

Слично маорском, и хавајски језик је, након доминантне улоге током 19. века, крајем прошлог века доживео судбину драстичног смањења употребе у практично свим друштвеним доменима. Штави-

ше, до 1990. године, како наводи Хинтон (2003: 51), матерњи говорници млађи од 50 година нису више уопште ни постојали, осим на малом острву Нихау. По узору на маорски програм, оснивање "језичких гнезда" у вртићима и предшколским установама, а касније и на вишим нивоима образовања, довело је до стварања генерација билингвалне деце која подједнако добро владају и енглеским и хавајским језиком.

Чињеница да су, услед различитих друштвених, историјских и политичких чинилаца, оба аутохтона језика седамдесетих година прошлог века била на 7. односно 8. степену према Фишмановој GIDS скали, а да су, после само пар деценија, оба језика достигла статус званичног уз енглески језик (McCarty, Skutnabb-Kagnas, Magga, 2008: 304) потврђује, не само успешност поменутог принципа, већ и неопходност свеобухватног системског приступа језичком управљању на нивоу друштвене заједнице.

Међу врстама социолингвистичких истраживања релативно новијег датума налази се теорија друштвених мрежа (енг. *social network theory)*, на чији значај међу првима указује ауторка Ен Лесли Милрој. Уопштено гледано, ова теорија подразумева да сваки појединац својим деловањем припада одређеној друштвеној мрежи, а да везе, односи и интеракције између појединаца у оквиру друштвених мрежа директно утичу на одржавање и очување језика унутар те мреже, односно друштва.

Полазни основ истраживања Милројеве, по схватању Местрија (Mesthrie 2008: 72), није било проучавање појединачних говорника као припадника неке апстрактне друштвене групе која припада одређеној друштвеној класи, већ начина на који њихово говорно понашање кореспондира са природом њихових свакодневних друштвених контаката. Из наведеног се једноставније може закључити да се овим методом не анализира само мањински језик који појединци користе у комуникацији са другим члановима унутар своје етничке групе, већ и њихово међусобно дејство и комплексност односа унутар групе, а на најширем плану и интеракције које остварују изван те групе са другим групама унутар етнојезичке заједнице.

У свом тумачењу, аутори Де Бот и Стесел сматрају да теорија друштвених мрежа сугерише ужи приступ очувању језичког идентитета, заснован на размени порука међу појединцима унутар њихових сопствених мрежа, чиме се јача комуникација на мањинском језику

и смањује могућност замене језика на нивоу заједнице (Garcia, 2003: 25). Међутим, имајући у виду да је језик отворен систем, подложан утицајима и променама, овде би се евентуално могло поставити питање да ли је овај приступ, иако „безбедан“ и сигуран за опстанак и неговање језика, ипак превише херметичан, и да ли, осим очигледне добробити за језичку заједницу, ипак са собом носи и неку врсту ограничења или негативних ефеката за њене чланове.

Како истиче Филиповић (2009: 28), теорија друштвених мрежа је као приступ погодна у истраживању разлога очувања одређених језичких варијетета у некој вишејезичној заједници, односно опстанка мањинског језика у односу на доминантни, већински језик у широј употреби, који су примарно засновани на социокултурном значају и вредности које том језику придају сами говорници. Управо захваљујући говорницима који употребу језика сматрају симболом идентитета и одразом припадности етничкој заједници и тиме подржавају његово очување, могло би се закључити да језик представља ресурс применљив у различитим социокултурним употребним доменима (Филиповић 2009: 104).

Гледано из перспективе језичке политике и планирања, већина приступа језичкој ревитализацији везује се за институционални контекст, односно подршку државних и владиних институција кроз доношење и спровођење релевантних закона и прописа – у смеру језичке политике "одозго надоле" (енг. *top-down*). Примена супротног смера језичког планирања "одоздо нагоре" (енг. *bottom-up*) подразумева ангажовање првенствено етничких говорника у заједници, али и различитих сегмената цивилног друштва, на очувању језика, и њихово деловање према институционалним доносиоцима одлука.

У овом контексту, ревитализацију мањинског језика можемо разумети као активност, иницијативу саме заједнице да кроз *bottom-up* језичку политику утиче на формирање језичке политике ревитализације на својој територији. Свакако, тај процес није једносмеран, постоји повратна спрега; активност мора постојати и у супротном, *top-down* смеру језичке политике институција државе, које би требало да пруже подршку на плану поштовања националног и интернационалног законодавства (Филиповић, 2009: 105). Ова два смера, иако супротна, не би требало схватити као контрадикторне, већ као комплементарне приступе чији су синергија и уравнотеженост утицаја

неопходни предуслови успешне ревитализације мањинских језика.

Као пример једне такве избалансиране спреге утицаја и напора може се узети пример словеначког језика у Србији. У основи ревитализације овог језика у Србији мисли се на његову ревитализацију у образовном систему.

1.4 Случај словеначког језика у Републици Србији

Судећи по броју званично признатих националних мањина и опсегу националног законодавног оквира којим се уређују њихова права и слободе, Република Србија сврстава се међу водеће европске земље. Поред Уставом загарантованих права свим грађанима, националне мањине остварују и додатна права у складу са домаћом регулативом и међународним документима, а кроз које им је омогућено учешће и одлучивање о релевантним питањима у вези са њиховом културом, образовањем, информисањем и службеном употребом језика и писма.

Према подацима Канцеларије за људска и мањинска права Владе Републике Србије, у нашој земљи тренутно постоје 23 национална савета националних мањина. У извештају из 2017. године, Министарство просвете, науке и технолошког развоја наводи да се настава у 1.240 основних школа изводи на српском наставном језику, на језику 8 националних мањина (албанском, бугарском, босанском, мађарском, румунском, русинском, словачком и хрватском), као и комбиновано на српском језику и језику националне мањине. Овоме би требало додати новији податак да је, у школској 2018/2019. години, у једној основној школи у Новом Саду као изборни предмет у првом разреду уведен и Словеначки језик са елементима националне културе, а у складу са релевантним Правилником Министарства просвете, науке и технолошког развоја из 2017. године.

Од наведених језика, може се рећи да су управо они који, заједно са српским, припадају групи јужнословенских језика одувек имали специфичан статус на територији наше земље. Њихова посебност – конкретно се мисли на данашњи хрватски (део некадашњег српскохрватског), македонски и словеначки језик – датира из периода између два светска рата, времена Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, као и њиховог статуса језика у службеној употреби у бившој Соција-

листичкој Федеративној Републици Југославији. Поред историјске и просторне блискости, поменути језици су и у лингвистичком смислу најсроднији српском језику, те се њихов специјални статус у периоду након нестанка СФРЈ, у Савезној Републици Југославији, а коначно и у Републици Србији, у једној мери заснива и на постојању великог броја говорника, односно припадника наведених националних мањина, као и на одређеном сентименту између самих народа, везаном за некадашње јединство.

Сукоби који су избили током 1990-их, затим распад заједничке државе, као и бурне политичке и друштвене промене које су уследиле на овим просторима, неминовно су утицале и на промену статуса и перцепције појединачних националних језика. С обзиром на то да се језик одувек повезивао са јачањем свести о припадности и националном идентитету, не може се тврдити да су, за то време својствена, истицања тројства „једна држава – једна нација – један језик“ и наглашавање потребе да свака држава формирана распадом бивше СФРЈ има сопствени језик, била изненађење (Кужник, 2016: 160).

Данас смо сведоци чињенице да језици, којима је својевремено Уставом СФРЈ била загарантована равноправност у употреби на територији заједничке државе, имају статусе мањинских, односно страних језика у појединачним државама. Питања статуса тих језика, односно разлози због којих поједини језици у одређеним државама немају очекивани статус мањинског језика, заслужују да буду предмет одвојеног рада, те се овом приликом у њих неће залазити.

У наставку ће, из перспективе утицаја националних језичких политика на учење страних језика, бити илустрован случај словеначког језика, његов статус као језика националне мањине у Републици Србији, као и околности које су допринеле његовој својеврсној ревитализацији на универзитетском нивоу.

Уколико изузмемо пример недавно уведеног словеначког језика као изборног предмета у основној школи, једине две институције у нашој земљи у којима је могуће учити овај језик организовано и под покровитељством Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије јесу Филолошки факултет у Београду и Филозофски факултет у Новом Саду. Имајући у виду да је словеначки језик на Филозофском факултету у Новом Саду тренутно у статусу двосеместралног изборног курса при Одсеку за српски језик и линг-

вистику, биће изложен крађи преглед историјата наставе словеначког језика на Филолошком факултету у Београду.

На београдском Универзитету се учење словеначког језика везује за сам почетак прошлог века, односно када је проф. Павле Поповић одржао први курс словеначке књижевности на тадашњој Великој школи 1905. године, затим две године касније увео и курс словеначког језика намењен будућим преводиоцима, док је сама настава словеначког језика први пут званично прописана Статутом из 1947. године на тадашњем Филозофском факултету (Ђукановић 2011б : 110). Више од пет деценија XX века је словеначки језик на Филолошком факултету у Београду имао статус обавезног једногодишњег предмета за две студијске групе: на Катедри за српски језик и јужнословенске језике и на Катедри за српску књижевност и југословенске књижевности (Ђукановић М. & Ковачевић Б, 2011а: 344-346).

Промену статуса овај језик доживљава током 1990-их година, када престаје да буде обавезан предмет на Филолошком факултету, смањује се фонд часова и он добија статус изборног предмета за студенте српског језика, чему су, између осталих, допринели и бројни друштвени, политички и идеолошки чиниоци (Ђукановић, 2007: 386). Статус словеначког језика, односно његово својеврсно „утихњавање“ на Универзитету у Београду у том периоду, представљало је, на одређени начин, неку врсту рефлексије односа двеју држава, али и потврду тврдње да је избор језика наставе у директном односу са идеологијом креатора језичких политика, као и односима на међународном тржишту (Кужник, 2014: 73). Већ почетком овог века, постепеним отварањем путева економске, културне и академске сарадње између Републике Србије и Републике Словеније, долази до пораста интересовања за учење овог мањинског језика и међу члановима немањинских заједница.

Кључни тренутак у универзитетској ревитализацији словеначког језика на Филолошком факултету у Београду представља имплементација Болоњске реформе 2006. године. У тој школској 2006/2007. години по први пут су уведене четворогодишње студије словеначког језика при Катедри за општу лингвистику, уз могућност њиховог комбиновања са студијама опште лингвистике или са студијама било ког страног језика који се изучава на Филолошком факултету (Ђукановић М. & Ковачевић Б, 2011а). Поред основних студија, словенистички

предмети заступљени су и на мастер и на докторским академским студијама овог Факултета.

Узимајући у обзир да данас на Филолошком факултету у Београду постоји посебан Лекторат за словеначки језик при Катедри за општу лингвистику, као и да се број студената који се интересују за проучавање словеначког језика и културе из године у годину знатно повећава, може се сматрати да је овај јужнословенски језик доживео својеврсну ревитализацију на универзитетском нивоу.

1.5 Закључак

Из свих приказаних приступа и примера језичких ревитализација у свету – од промене смера језичке замене, преко друштвених мрежа, до грађанских иницијатива – као заједнички именитељ може се издвојити афирмативан став говорника и говорне заједнице – била то породица или нека шира друштвена група – према сопственом језику као носиоцу идентитета те заједнице и одраза њене културе. Намеће се закључак да је у ревитализацији језика кључни фактор успешности заправо начин на који нека етнолингвистичка група доживљава сопствени језик, његов значај и опстанак у некој социјалној средини. Томе би се могла додати и одлучност и спремност на неопходан пратећи *bottom-up* ангажман те заједнице на стварању ширег друштвеног и политичког окружења које у другом смеру, кроз *top-down* приступ, подржава плурилингвизам релевантним законодавним оквиром и поштује мањинске језике, и то на такав начин да се употреба неког од мањинских језика на крају сматра додатним преимућством, како појединаца, тако и целе заједнице.

Еволуција наставе словеначког језика на београдском Филолошком факултету у последњих тридесетак година– од статуса изборног предмета за студенте двеју студијских група, до посебног Лектората за словеначки језик – представља модеран пример успешне језичке ревитализације на највишем могућем ступњу образовног система неке државе. Заслуга на првом месту припада Лекторату за словеначки језик и Катедри за општу лингвистику Филолошког факултета у Београду, али и студентима и припадницима мањинских и немањинских заједница, који су допринели актуелном статусу словеначког језика управо сопственим деловањем, академском заинтересо-

ваношћу и указивањем на значај његовог изучавања у једној мултикултуралној и мултиетничкој средини каква је Република Србија.

Имајући у виду успешност примера словеначког језика у нашој земљи, остаје нада и очекивање да ће позитиван пример Републике Србије пратити и Република Словенија обезбеђивањем адекватног статуса српског језика, као и друге државе у региону.

ЛИТЕРАТУРА:

Вучина Симовић И. & Филиповић Ј. (2009). *Етнички идентитет и замена језика у сефардској заједници у Београду*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.

Ђукановић М. (2014). Slovenščina v Srbiji: preteklost, sedanjost in prihodnost. Из: Тивадар Х. (ур.) *50. seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Prihodnost slovenščine in slovenistik po svetu – Zbornik* (пп. 177-184). Љубљана: Znanstvena založba Filozofske fakultete.

Ђукановић М. & Ковачевић Б. (2011а). Достигнућа у настави словеначког језика као страног, из: М. Дешић, В. Крајишник & Н. Маринковић (ур.), *Српски као страни језик у теорији и пракси II,* 343-359. Београд: Чигоја штампа.

Ђукановић, М. (2011б). Domestic or foreign? (the Slovenian language in light of the Bologna Reform Process at the University of Belgrade). Из: A. Bedkowska-Kopczyk, Lj. Šarić, L. Pavera (ур.), *Challenges for Foreign Philologies. Part 1: The Bologna Process and New Curricula*, (пп. 109-113). Bielsko-Biała: Akademia Techniczno Humanistyczna w Bielsku-Białej.

Ђукановић М. & Сабо А. (2011в). Pomen poznavanja slovenskega jezika in kulture pri zaposlitvi mladih slovenskega rodu v Srbiji. *6. mednarodna konferenca: Družbena odgovornost in izzivi časa 2011 - „Mladi v presečišču svetovnih sprememb"* (књига апстраката). Марибор: Inštitut za razvoj družbene odgovornosti.

Ђукановић М. (2007). Ко, где, када, како и зашто треба да учи словеначки. Из: Вучо, Ј. (ур.) *Савремене тенденције у настави језика и књижевности*. Зборник радова (пп. 385-390). Београд: Министарство за науку и заштиту животне средине.

Филиповић Ј. (2009). *Моћ речи: огледи из критичке социолингвистике.* Београд: Задужбина Андрејевић.

Fishman, J. A. (1991). *Reversing language shift. Theoretical and empirical foundations of assistance to threatened languages*. Clevedon: Multilingual Matters.

Garcia, M.E. (2003). Recent Research on Language Maintenance. *Annual Review of Applied Linguistics 23*, пп. 22-43.

Hinton, L. 2003. Language revitalization. *Annual Review of Applied Linguistics 23*, (пп. 44-57).

Кужник И. (2016). Језици у контакту: статус српског језика у Словенији и словеначког језика у Србији – *коментарисана библиографија*. Из: Slovenika II (пп. 157-170). Београд: Национални савет словеначке националне мањине

Кужник И. (2014). Motivacija za učenje slovenščine kot maternega in manjšinskega jezika pri pripadnikih manjšinske in nemanjšinske skupnosti v Srbiji. Из: Дитмајер Н. (ур.) *Zbornik študentske sekcije Slavističnega društva Slovenije 2 – Zbirka PhiloSlovenica* (пп. 71-76). Марибор: Zveza društev Slavistično društvo Slovenije и Slavistično društvo Maribor.

Mesthrie, R. (2008) Sociolinguistics and Sociology of Language. Из: B. Spolsky and F. M. Hult (ур.) *The Handbook of Educational Linguistics* (пп. 66 – 82). Оксфорд, УК: Blackwell Publishing Ltd.

McCarty, T. L., Skutnabb-Kangas, T. and Magga, O. H. (2008) Education for Speakers of Endangered Languages. Из: B. Spolsky and F. M. Hult (ур.) *The Handbook of Educational Linguistics* (пп. 297 – 312). Оксфорд, УК: Blackwell Publishing Ltd.

Извори:

Званична интернет страница Владе Републике Србије. Доступно преко: https://www.srbija.gov.rs/tekst/37/nacionalne-manjine.php [20.06.2018.].

Званична интернет страница Министарства културе и наслеђа Новог Зеланда (*New Zealand History*). Доступно преко: https://nzhistory.govt.nz/culture/maori-language-week/history-of-the-maori-language [29.05.2018.].

Званична интернет страница организације UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization). Доступно преко: http://www.unesco.org/new/en/culture/themes/endangered-languages/faq-on-endangered-languages/ [24.12.2017.]

Образовне политике за унапређивање права националних мањина (2017). *Извештај Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије*. Доступно преко: http://www.mpn.gov.rs/wp-content/up

loads/2017/06/%D0%9Ebrazovanj%D0%B5-nacionalnih-manjina-1.pdf [10.05.2018.].

Правилник о допуни Правилника о наставном плану и програму за први и други разред основног образовања и васпитања ("Сл. гласник РС - Просветни гласник", бр. 6/2017). Доступно преко: https://www.paragraf.rs/izmene_i_dopune/060717-pravilnik_o_dopuni_pravilnika_o_nastavnom_planu_i_programu_za_prvi_i_drugi_razred_osnovnog_obrazovanja_i_vaspitanja.html [10.05.2018.].

Irena M. Kužnik
Borko N. Kovačević

THE RELEVANCE OF LANGUAGE REVITALIZATION CONCEPT FROM MODERN LANGUAGE POLICIES' PERSPECTIVE

Summary

Language revitalization is developed as a product of interaction by majority and minority languages within a social, political and economic environment. This implies studying the position of a language in a community through the prism of the community itself, through each of its individual members, as well as through language policies which, to an extent, can impose certain perceptions about one's language, identity and culture.

On the other hand, the creation and scope of language policies are influenced by cultural models and ideologies established within the community itself. Moreover, this suggests that language standardization is the precondition for successful revitalization, as well as for the development of positive attitude towards the ethnical language within both communities – the minority one and the majority one.

In addition to illustrating many successful examples of language revitalization, the paper specifically deals with the Slovene language and its current status in the education system of the Republic of Serbia.

Key words: language revitalization, language policy, speech community, minority language, Slovenian

Марија М. Лончар*
Филолошка гимназија
Београд

811.163.41(497.115)
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.9
Originalni naučni rad
Primljen: 10.03.2019
Prihvaćen: 18.06.2019

СТАТУС СРПСКОГ ЈЕЗИКА НА ТЕРИТОРИЈИ КОСОВА И МЕТОХИЈЕ

Политичке и историјске околности које су довеле до драстичног смањења броја српског становништва на територији Косова и Метохије свакако су утицале и на стварни статус српског језика и културе на овим просторима. Мада се у званичним документима на територији КиМ формално и службено албански и српски језик третирају као равноправни, пракса показује да је албански језик у далеко широј употреби будући да се српски међу изворним говорницима, нарочито на југу, свео на употребу у енклавама. Циљ овог рада је да укаже на већ дугогодишњи и актуелни проблем очувања српског језика и културног наслеђа на територији самопроглашене државе Косово кроз преглед досадашњих истраживања и добијених резултата у области пре свега образовања и законодавства, а затим и свега што представља културни живот Срба на тој територији. Рад испитује примену лингвистичких права гарантованих Уставом тзв. Републике Косово и даје предлоге за очување српског језика на Косову и Метохији.

Кључне речи: језичка политика, језичка/лингвистичка права, билингвизам/двојезичност, етницитет, изворни говорник, лингвицид, језички империјализам

Увод

Политичка ситуација на територији Косова и Метохије (КиМ) одредила је многе аспекте живота мањинског становништва на овим просторима, па тако и положај српског језика и кулуре. Случај и статус КиМ један је од примера да се језичка политика не може сагледати ван друштвено политичког контекста и ван довођења у везу са неким идеолошким циљевима владајућих структура. Мада је српски језик Уставом самопроглашене Републике Косово* дефинисан као службени

* marija164@yahoo.com

језик напоредо са албанским у државним институцијама још од једностраног проглашења у марту 2008. године, сва је прилика да се у пракси етикетира као непожељан или бескористан с обзиром на бројност изворних говорника албанског. Као последица мање бројности у односу на већинско албанско становништво јавља се и мања друштвена моћ, све тежи положај целокупног неалбанског становништва, а њихов свакодневни живот и културни идентитет доводе се у питање.

Још од једностраног проглашења независности, Косово* тежи да постане пуноправна чланица различитих међународних институција – Уједињених нација, Савета безбедности, ММФ-а, па и Европске уније, што га доводи у обавезу да своју политику усклади са међународним правом и вредностима које пропагирају све високе европске институције. Језичка права свих грађана на КиМ гарантована су Уставом Републике Косово*, Законом о заштити и промовисању права заједница и њихових припадника у Републици Косово* и Законом о употреби језика, који је званично објављен у косовском Службеном листу 1. марта 2007. године. Формално је сваком грађанину гарантовано право на употребу свог матерњег језика у свим косовским институцијама, у судским процесима, образовању, медијима, а као институција задужена за спровођење, очување, промовисање и заштиту лингвистичких права именована је Канцеларија за језике.

Питање КиМ, а самим тим и питање српског језика на овој територији и поред званичних докумената остаје осетљиво. Будући да се језик кроз историју показао као важан фактор у периодима друштвене кризе, нарочито у потврђивању националног идентитета и стварању независних ентитета, јавља се потреба да се укаже на практичну примену законских регулатива у вези са лингвистичким правима и на проблеме у њиховом спровођењу прегледом досадашњих истраживања домаћих и међународних институција. Осим тога, циљ овог рада је да укаже на тренутне ресурсе и могућности очувања српског језика имајући у виду да језик није само обележје идентитета већ и средство за преношење културних садржаја. Рад је подељен на четири целине. Први и други део се тичу закона о употреби језика и његовој примени у пракси, трећи део обрађује употребу језика у систему образовања, четврти говори о улози српских установа и културном аспекту живота Срба на Косову и Метохији којим се чува и негује српски језик, а пети део представља закључак и даје предлоге за успешно спровођење језичких права у будућности.

1. Правна средства којима се дефинише употреба језика на КиМ

Употреба језика на територији КиМ одређена је Уставом Републике Косово*, а потом и Законом о употреби језика, као и Законом о заштити и промовисању права заједница и њихових припадника у Републици Косово*. Ова правна документа представљају механизам заштите лингвистичких права свих грађана на мултиетничкој територији Косова и Метохије и обавезују све јавне установе да у пракси једнако третирају језике у службеној употреби омогућавајући грађанима да тако уживају своја језичка права.

Албанским језиком као матерњим на територији КиМ служи се највећи број говорника. Ту чињеницу потврдила је Косовска агенција за статистику[1] пописом становништва из 2011. на основу кога од укупног броја становника тј. 1,8 милиона, Албанаца има 1.616.869, Срба 25.532, Турака 18.738, Бошњака 27.533, Рома 8.824, Ашкалија 15.436, Египћана 11.524, Горанаца 10.265 и осталих 2.352. У ову статистику није ушао број Срба у северном делу Косовске Митровице који су овај попис бојкотовали, а процењује се да их у северном делу има око 60 хиљада.

Уставом Републике Косово*[2] дефинисано је да су службени језици албански и српски, а да турски, бошњачки и ромски имају статус службених језика на општинском нивоу, односно у оним општинама где говорници ових језика чине најмање 3% становништва. Знатно мањи проценат неалбанског становништва, тј. њихових заједница појединачно практично отежава уживање права не само на општинском нивоу, већ и на читавој територији КиМ, што је случај са српским језиком који је само формално равноправан са албанским. За делимичну примену закона којима се гарантују лингвистичке слободе и права наводе се недостатак двојезичног кадра у јавним институцијама, недостатак финансија, али и недовољна информисаност и недостатак политичке воље.

1 Страница Косовске агенције за статистику са подацима пописа становништва из 2011. године http://askdata.rks-gov.net/PXWeb/pxweb/sr/askdata/, приступљено 1.9.2017.

2 Текст Устава Косова* на адреси http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Ustav1.pdf, приступљено 1.9.2017.

Закон о заштити и промовисању права заједница и њихових припадника у Републици Косово*[3] гарантује равноправност за све становнике КиМ, без обзира на њихову националну или верску припадност, поштује националну, верску, језичку и културну разноликост описујући је као предност за даљи развој демократског друштва. Такође, овај закон подстиче све заједнице да изражавају своју културу и уметност у циљу развијања сопственог идентитета, да се окупљају и оснивају удружења. Овај закон гарантује право и на активно учешће свих грађана у културном, економском, друштвеном и политичком животу на КиМ.

Закон о употреби језика на Косову*[4] ступио је на снагу 1. марта 2007. године, а донет је на основу Међународне конвенције о грађанским и политичким правима, Европске конвенције о заштити фундаменталних људских права и слобода, Оквирне конвенције за заштиту националних мањина и Европске повеље о регионалним или мањинским језицима. Већ у првом члану Закона гарантује се равноправан статус српског и албанског као службених језика на Косову*, као и „право свих заједница да сачувају, одрже и промовишу свој језички идентитет“. Осим тога, у четвртом ставу првог члана овог закона пресликана је и европска идеја о мултикултуралности и вишејезичности друштва, што говори о тежњи косовских институција да достигну европске вредности. Комплетан правни оквир Косова* у вези са употребом језика ослања се на већ постојећа међународна документа издата од стране најутицајнијих организација попут Уједињених нација, Савета безбедности, Савета Европе и Европске комисије. Усклађивање прописа самопроглашене државе Косово* са међународним документима и стандардима схвата се као неопходно за афирмацију у страним круговима како би се стекао утисак о слободном, демократском и правичном друштву на овом простору. Поштовање права, у овом случају језичких, ипак је још увек само делимично, а то потврђују и међународне институције које већ извесно време спроводе различита истраживања у вези са прогресом у остваривању лингвистичких права свих неалбанских језичких заједница.

3 Закон о заштити и промовисању права заједница и њихових припадника у Републици Косово на адреси http://www.gazetazyrtare.com/e-gov/index.php?option=com_content&task=view&id=148&lang=bh, приступљено 1.9.2017.

4 Текст Закона о употреби језика на Косову* доступан на адреси http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/2006_02-L37_sr.pdf приступљено 1.9.2017.

2. Спровођење закона и изазови

Лингвистичка права углавном прво асоцирају на права мањинског или мигрантског становништва које се кроз процес интеграције или, у крајњем случају асимилације, прилагођава новој географској и друштвеној средини истовремено покушавајући да сачува свој језик, културу и обичаје. На територији Косова и Метохије не говоримо, пак, о становништву измештеном у географском смислу, већ о малобројним српским и другим неалбанским заједницама које су остале на поднебљу са кога потичу и њиховом проблему остваривања језичких права. Српски језик се од осталих језика мањинских заједница разликује у томе што пред законом има равноправан статус са албанским иако се и поред највиших гаранција тај статус не практикује. Равноправан статус службених језика подразумева истовремено присуство ових језика на свим јавним местима у земљи, у свим државним институцијама, јавним исправама и документима без фаворизовања неког језика или дискриминације говорника једног језика у односу на други. За мониторинг имплементације закона у области остваривања језичких права свих језичких заједница на КиМ именована је Канцеларија повереника за језике. Основна улога овог тела именованог од стране косовске владе је да контролише примену Закона о језику, укаже на неправилности и омогући свим мањинским заједницама да у обављању свакодневних активности у потпуности остварују своја права. Под свакодневним активностима пре свега се мисли на услуге које пружа држава и запослени у различитим установама – у зградама општина и полиције ради регулисања различитих врста докумената и образаца, а потом и у здравственим, образовним установама итд.

2.1. Канцеларија повереника за језике[5]

Канцеларија повереника за језике тренутно је једино тело на територији КиМ које се експлицитно и активно бави праћењем спровођења закона, очувања, промоције и заштите службених језика, осигуравања њиховог равноправног статуса на Косову, као и заштите и очувања језика заједница чији матерњи језик није службени језик. Канцеларија је почела са радом 2007. године у виду Комисије за је-

5 Подаци о Канцеларији повереника за језике на адреси http://www.komision-eri-ks.org/?page=4,1, приступљено 15.8.2017.

зике, али је 2012. преименована у Канцеларију за језике, а потом и Канцеларију повереника за језике уз додатна финансијска средства страних организација, нарочито ОЕБС-а, ради боље и успешније имплементације Закона о језику. Од 2013. године Канцеларија је укључена у низ теренских акција како би се подигла свест о равноправној употреби службених језика на централном и локалном нивоу, затим промовисала језичка права свих грађана који живе на КиМ, али и да би се промовисала улога Канцеларије као надзорног органа у спровођењу овог закона.

Канцеларија повереника за језике делује самоиницијативно, али и по основу жалбе појединаца, посредује између грађана и установа на КиМ и функционише као саветодавно тело и становништву и институцијама како би заједно остварили своја законска права и испунили обавезе. Након реформирања 2012, први задатак Канцеларије био је да пронађе контакт особу у општинама на КиМ која би правовремено информисала о свим језичким питањима, људским ресурсима тј. усменим и писменим преводиоцима, језичким проблемима, захтевима и жалбама на локалном нивоу. Овај задатак предвиђен Уредбом[6] о Канцеларији повереника за језике био је предуслов за формирање Мреже за језичку политику, која је један од механизама за пружање подршке у раду. Извештај ОЕБС-а (ОЕБС 2014б:11) наводи да је од укупно 34 општине[7] само 16 именовало контакт особу за језичка питања, док преосталих 18, због неразумевања својих обавеза, још увек нема одговор на захтеве Канцеларије повереника за језике па тако Мрежа за језичку политику није ни формирана. Ипак, верује се да ће проактивна политика, коју Канцеларија спроводи од 2012. године, утицати на боље разумевање и успешнију сарадњу са свим општинама на КиМ како би примена лингвистичких права била свеобухватна.

6 Текст Уредбе на адреси http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Uredba_Regulore_Regulation__07_2012.pdf, приступљено 15.8.2017.

7 Укупан број општина на КиМ је 38 укључујући четири општине у северном делу КиМ у којима Срби чине већински део становништва – Зубин Поток, Лепосавић, Звечан и Северна Митровица. Истраживање Канцеларије повереника за језике обухвата 34 општине јужно од Ибра, у којима Албанци чине већински део становништва. Осим тога, Канцеларија повереника за језике је именована од стране премијера Косова*и као установа не представља ауторитет за општине на северу КиМ. ОЕБС у својим извештајима и истраживањима на КиМ увек наводи 38 општина.

2.2. Спровођење закона на општинском нивоу

На територији КиМ постоје укупно 34 општине и у свакој од њих су у службеној употреби најмање два језика – албански и српски, што је гарантовано Уставом Косова* и Законом о употреби језика. Поред албанског и српског језика, који представљају службене језике на централном нивоу, службени језици могу бити и турски и босански. Службени језик на локалном нивоу је језик припадника заједница које сачињавају више од 5% становништва општине и који није службени језик на централном нивоу (Закон о употреби језика, члан 2.3). Турски језик је службени у општинама Призрен и Мамуша, а босански у општинама Драгаш, Пећ и Призрен. Језик припадника заједница који сачињавају више од 3% становништва у општини има статус језика у службеној употреби на општинском нивоу. Тако је турски у службеној употреби у општинама Гњилане, Јужна Митровица, Приштина и Вучитрн[8], а босански у општини Исток. Што се тиче ромског, ниједна општина није признала овај језик као језик у службеној употреби, мада заједнице косовских Рома традиционално говоре својим језиком у оним општинама у којима живе (ОЕБС, 2014б:5). Ромски језик је углавном сведен на приватну употребу, али се употребљава и у учионицама у којима се држи настава на ромском, како у оквиру албанског тако и у оквиру српског образовног система[9]. На општинском нивоу, особе којима је ромски матерњи имају проблема у комуникацији са службеницима приликом остваривања својих права и добијања услуга, јер нико од запослених не говори њиховим језиком. Ове особе су тако приморане да све захтеве у јавним установама упућују на једном од два службена језика[10].

Успешна комуникација са грађанима једна је од најважнијих обавеза свих државних институција. Она се остварује кроз формула-

8 Општине Гњилане, Јужна Митровица, Приштина и Вучитрн су турски језик као службени признале 2007. и 2008. године.

9 Српски образовни систем се реализује у северном делу Косова, где већинско становништво чине Срби, и у енклавама на КиМ, јужно од реке Ибар.

10 Треба имати у виду да се општински захтеви у највећој мери подносе на албанском језику, као и да је незнатан број службеника на Косову двојезичан на оба службена језика, претежно старија популација. Један од кључних проблема у комуникацији у општинама је управо једнојезичност запослених у јавним институцијама.

ре, захтеве, дописе, обавештења, саопштења и конференције за штампу, конкурсе, интернет странице, обичну или електронску пошту, летке, брошуре, приручнике, огласе итд. Сви ови начини комуникације морају бити на службеним језицима истовремено како би се поштовала језичка равноправност. Међуинституционална комуникација се такође мора вршити на службеним језицима. Саветодавни одбор Оквирне конвенције за заштиту националних мањина[11] (2013:35) истиче да су сви вишејезични натписи, обавештења и огласне табле у канцеларијама општина у којима се пружају услуге грађанима од посебног значаја јер интегришу недоминантне језичке групе и приказују их као поштоване и прихваћене припаднике друштва.

Поред подизања свести о правима и обавезама, спровођења истраге о потенцијалним случајевима кршења законских одредби у погледу остваривања језичких права, Канцеларија повереника за језике посредује између подносиоца жалби и институција. Процедура интервенције Канцеларије почиње од разматрања саме жалбе. Ако се установи да је жалба у домену надлежности Канцеларије, после разматрања следи процес медијације. Институције добијају препоруке или савете и најчешће обавештавају Канцеларију о примени корекција у раду. Канцеларија након изнесене жалбе грађана прати спровођење препорука за даљи рад[12]. Проблеми у комуникацији на општинском нивоу у вези са остваривањем језичких права најчешће се односе на једнојезичност запослених. Грађани који говоре српским, босанским или турским језиком ретко могу наићи на разумевање међу запосленима који говоре албанским.

2.3. Проблем људских ресурса и квалитета превода

Да би сваки грађанин чији је матерњи језик у службеној употреби на Косову* могао да оствари своја језичка права при подношењу усмених и писмених захтева и докумената, неопходно је да општина располаже квалификованим људским ресурсима који ће обезбедити

11 Саветодавни одбор Оквирне конвенције за заштиту националних мањина, Треће мишљење о Косову, март 2013, http://www.coe.int/t/dghl/monitoring/minorities/3_FCNMdocs/PDF_3rd_OP_Kosovo_en.pdf, приступљено 27.9.2017.

12 ОЕБС-ов документарни филм о раду Канцеларије повереника за језике од 26.9. 2014. на адреси https://www.youtube.com/watch?v=pSI4HkQJFzc приступљено 15.8.2017.

квалитетан писани превод документације и захтева, као и усмени превод током разних састанака. Мада ОЕБС, као међународна организација, годинама уназад прати примену Закона о језику[13] на Косову*, извештај о спровођењу овог Закона из марта 2015. указује на проблем једнојезичности службеника у већини општина, иако је Закон ступио на снагу 2006. године. У марту 2015. објављен је и извештај[14] Канцеларије повереника за језике у сарадњи са Развојним програмом Уједињених нација (UNDP) и Европским центром за мањинска питања на Косову*(ECMI) који детаљно указује на проблем људских ресурса при пружању преводилачких услуга. Укупан број језичких стручњака на територији 34 општине на Косову* износи 52. Већина, односно њих 48 (92%), има албански као матерњи језик. Две особе су изворни говорници босанског, а преостале две турског језика. Међу језичким стручњацима нема оних којима је матерњи језик српски. 46 професионалаца од 52 је проценило ниво познавања страног језика, тако да њих 11 тврди да језик познаје на нивоу Ц2, 19 на нивоу Ц1, 5 на нивоу Б2, 3 на нивоу Б1, 2 на нивоу А2 и 6 на нивоу А1 Заједничког европског референтног оквира за живе језике. Само 7 од 52 има сертификовано знање страног језика (КПЈ, 2015:31). Тек 17 запослених има факултетску диплому, а само 9 из области филологије. Ова статистика говори много о квалитету превода, имајући у виду да само факултетска диплома без добре праксе и сталног усавршавања није гарант за квалитетно пружање преводилачких услуга. Чињеница да на територији Косова* не постоји могућност стицања универзитетске дипломе из области усменог или писменог превођења на службеним језицима Косова*, као и одсуство адекватне професионалне обуке или програма стручног усавршавања запослених преводилаца негативно утиче на изградњу капацитета у јавним установама. До момента анкетирања запослених преводилаца у јавним установама није одржан ниједан програм обуке за преводиоце. Осим са професионалном обуком, преводиоци који су запослени у општинама суочавају се и са проблемом обима посла. Канцеларија повереника за језике ука-

13 Текст Закона о употреби језика на Косову* доступан на адреси http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/2006_02-L37_sr.pdf приступљено 1.9.2017.

14 Office of the Language Commissioner (2015) Monitoring and Evaluation of Language Rights in Kosovo, извештај доступан на адреси http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Anglisht_Finale_160315.pdf, приступљено 15.9.2017.

зује да су сви активни преводиоци преоптерећени и да статистички гледано сваки од њих треба да преведе 10,23 страна дневно. Овај податак говори много о квалитету самог превода, а треба узети у обзир и чињеницу да се не прави дистинкција између преводилаца, тумача и лектора. Малобројни квалификовани кадар резултат је и недовољног издвајања новчаних средстава за преводиоце, што ову професију чини мање популарном у односу на друге. Од 34 општине ниједна до сада није формирала јединицу за језичке услуге, 5 не пружа никакав вид интерне језичке подршке, 27 пружа услуге лекторисања, писменог и усменог превођења унутар установе, а само 2 општине пружају услуге интерног лекторисања.

Програми обуке за службенике у јавним установама одржани су у периоду између 2013. и 2014. године у циљу побољшања њихових језичких способности, а потом и успешније комуникације са мањинским становништвом. Настава је организована уз подршку ОЕБС-а на српском и албанском језику у 14 општина и била је добро прихваћена од стране запослених у јавним установама на Косову*. Европски центар за мањинска питања је 2015. године организовао 23 курса албанског и српског језика за службенике јавних управа. Настава за укупно 286 полазника је била организована у општинама Каменица, Гњилане, Вучитрн, Штрпце, Обилић, Партеш, Ранилуг, Призрен, Липљан, Ново Брдо, Клокот, Грачаница, Северна Митровица, Зубин Поток, Лепосавић и Звечан[15]. Интервју који су полазници дали за Европски центар за мањинска питања на Косову* (ECMI) указује да су ови запослени препознали значај познавања два службена језика на територији КиМ и да су спремни да побољшају своју језичку компетенцију на другом службеном језику како би олакшали комуникацију унутар установе у којој раде и били ефикаснији у свом послу. Ова иницијатива је значајна и због тога што позитивно утиче на радно окружење и помаже у превазилажењу предрасуда према другим етничким и језичким заједницама.

У Извештају о спровођењу закона о употреби језика од стране косовских општина из 2008. године (2008:5) ОЕБС је указао на безбедносне перцепције у вези са кретањем и коришћењем матерњег

15 Утисци полазника и наставника који су држали обуку могуће је видети у интервјуу на адреси https://www.youtube.com/watch?v=tkcwGQHjNxY, приступљено 17.9.2017.

језика на јавним местима у којима живи већинско становништво. Испитаници који говоре српским и ромским језиком изразили су безбедносну забринутост у погледу употребе матерњег језика на јавним местима, нарочито у општинама Гњилане, Митровица и Клина. Такође, у мањем броју општина (нпр. Клина) запослени који говоре српским језиком нису се осећали слободним да користе свој матерњи језик у контакту са групом колега, или нису били у могућности да непосредно комуницирају на српском језику са општинским службеницима, који су захтевали преводиоца као услов да се састану (Урошевац). Ови званичници су наводно били у стању да говоре српски, али нису били вољни да га користе (ОЕБС, 2008:6). Очигледна тензија, нетрпељивост и предрасуде указују на потребу за предузимањем мера за стварање погоднијег радног окружења у коме ефикасније треба да раде запослени свих присутних националности.

2.4. Превод интернет страница јавних установа и употреба језика у медијима

Члан 7 Закона о употреби језика налаже да све општинске институције примењују једнакост службених језика општине, па тако и све информације морају бити равноправно доступне на службеним језицима и језицима у службеној употреби. Будући да општине информације обезбеђују и електронским путем, неопходно је да се спроведу мере како би се правовремено ажурирали сви релевантни подаци на оба службена језика и на језике у службеној употреби. Подаци ОЕБС-а указују да ниједна општина не поштује у потпуности обавезу равноправне употребе оба службена језика (ОЕБС, јун 2008:7). Извештај Канцеларије повереника за језике (2014:19) истиче да свака општина има своју интернет страницу[16], али да је само седам општина у потпуности ускладило интернет презентацију према језичким прописима. У случају Призрена, на пример, општине у којој су поред албанског и српског језика у употреби традиционално турски, а потом и босански као језик у службеној употреби, нема презентације на босанском језику. Информације тј. новости се не ажурирају правовремено, а подаци о општини, услугама, пројектима и конкурсима постоје искључиво на

16 Листа са интернет страницама свих општина на територији КиМ налази се на адреси http://kk.rks-gov.net/, приступљено 19.9.2017.

албанском језику. Превод на српски језик је минималан, урађен само за хоризонтални или вертикални изборни мени који није адекватно ни преведен ни написан. Уз одсуство квалификованог и компетентног кадра, као и политичке воље, а узимајући у обзир демографске податке, тешко је уочити значајан прогрес у примени закона у овом сегменту. Значај објављивања конкурса на другим језицима огледа се и у томе што би се на тај начин могло побољшати запошљавање припадника заједница који су недовољно присутни у јавним установама.

Употреба језика у медијима регулише се такође кроз Закон о употреби језика на Косову*. Док приватни медији имају право да користе језик по свом избору, јавни сервис је у обавези да омогући једнак медијски простор и приступ информацијама свим језичким заједницама на Косову*[17]. Јавни преносиоци треба да промовишу културну различитост и вишејезични карактер Косова*, што је у складу са европском идејом о вишејезичности и вредностима које се негују у Европској унији. Ту улогу има Радио-телевизија Косово (RTK)[18] која свој програм реализује на четири телевизијска канала и две радио станице објављујући новости на шест језика – албанском, српском, босанском, турском, ромском и енглеском језику. Приватне телевизије попут TV21, KTV и Klankosova TV нису у обавези да емитују програм на оба службена језика и њихове интернет странице су само на албанском језику. Поред информација на језицима мањина, РТК је уз подршку USAID-а у периоду од септембра 2015. до фебруара 2016. емитовао емисије дужине 20-30 минута чији циљ је био да се побољша међуетничка комуникација кроз различите приче са позитивним исходима. Садржај прича покривао је актуелне економске, друштвене и политичке теме о којима су говорили новинари, представници власти, уметници итд. Снимљен је и документарац о уметницима албанске и српске националности који заједно желе да врате славу подељеног града Митровице као центра рокенрола у тој области. Осим РТК, ове емисије преносиле су и телевизијске станице РТВ Ким, РТВ Пулс, РТВ Мир и РТВ Херц (USAID, 2017:11).

Српских телевизијских и радио станица на КиМ по бројности је далеко мање у односу на албанске и оне појединачно нису у могућ-

17 Погледати Закон о употреби језика, чланови 25 и 26.

18 Интернет страница РТК доступна на http://www.rtklive.com/rtk2/?id=6, приступљено 20.9.2017.

ности да покрију целу територију Косова*. Имајући то у виду, станице су се ујединиле, те је тако формирана Косовска медијска асоцијација КОСМА, удружење медија који емитују програм на српском језику. Мрежу српских медија на КиМ у оквиру КОСМА чине поменуте РТВ „КиМ“ из Чаглавице код Пећи, Радио „Контакт +“ из Косовске Митровице и Радио „Клокот“ јужно од Гњилана, а присутне су и РТВ „Мир“ из Лепосавића, ТВ „Мост“ из Звечана, Радио „Макс“ из Шилова, Радио „Хит ласер“ из Пасјана, Радио „Антена“ из Чаглавице, Радио „Елит“ из Племетине, Радио „Сочаница“, Радио „Импулс“ и Радио „Бубамара“ (општина Лепосавић).[19]

2.5. Употреба језика на уличним и осталим топографским знацима

Закон о употреби језика у члану 9.2 налаже да „званични знаци који означавају или укључују имена општина, села, улица и осталих јавних места [буду] означени на званичном језику и на језицима заједница које имају статус званичног језика у општини“. Међународне организације су годинама уназад пратиле напредак општина на Косову* у области примене закона, а о различитим сегментима примене закона о језику извештавала је и косовска Канцеларија повереника за језике. У извештају о Спровођењу закона о употреби језика из јуна 2008. године ОЕБС је истакао да су само 20 од 34 административне јединице усвојиле одлуку или уредбу о називима улица. У 17 општина сви или већина назива улица и јавних места наведени су само на једном службеном језику (ОЕБС, 2008б:7). Сходно броју албанских заједница, већина топографских знакова урађена је искључиво на албанском језику. Проблем са вишејезичним натписима огледа се у томе што су називи на српском језику, који најчешће стоје иза албанских назива, прецртани, обојени или на било који други начин оштећени, па чак и уклоњени. Постоје и они називи на српском језику који су нетачни или погрешно написани. Спречавање примене закона настаје и у вези са називима улица, које у 78% случајева носе лична имена из већинских заједница, што се може протумачити као облик потенцијалне дискриминације. Овај проблем би се могао решити тако

19 Листа специјалних средстава информисања на адреси http://www.ian.org.rs/kosovo-info/srpski/files-index/List-of-outlets-for-IDPs-SERB.pdf, приступљено 15.10.2017.

да се код општина инсистира да називи улица буду такви да се могу несметано превести на други службени језик и језике у службеној употреби (ОЕБС, 2008:7). Повереник Канцеларије за језике у документарном филму о Канцеларији[20] наводи и недостатак капацитета као проблем који спречава потпуну примену Закона о употреби језика на Косову*. Као пример наводи случај аеродрома у Приштини који је ангажовао агенцију за превод на албански, српски и енглески која није одрадила посао у складу са оним што је било договорено. Са многих натписа на новом терминалу је српски језик у потпуности изостављен. Извештај ОЕБС-а о процени права заједница из 2015. године[21] указује на благо побољшање у области примене Закона о језику када је реч о натписима, називима улица, села и другим топографским знаковима. Напредак је уочен у општини Штрпце која је у локалним медијима пријавила и отворено осудила оштећење путних знакова (КПЈ, 2014:23)[22].У већини општина се законске одредбе у потпуности поштују, у девет општина се поштују делимично, а у четири општине (уз четири општине на северу Косова*) натписи су само на већинском језику. Седам општина уз четири на северу и даље не поштују прописе (ОЕБС, новембар 2015:12). За четири општине на северу КиМ прописи се не примењују јер становништво у овом делу не признаје законе и прописе самопроглашене државе Косово*. Са лингвистичке стране, овај случај се може објаснити и страхом од лингвицида, будући да је српски језик угрожен и све мањим бројем изворних говорника на простору КиМ.

3. Језици у образовању и могућности језичке едукације – учења службених језика

Постепено раздвајање, а потом и нестанак комуникацијских веза између Срба и Албанаца на КиМ почели су много пре једностраног проглашења независности. Крајем шездесетих година прошлог

20 Документарни филм о раду Канцеларије повереника за језике на адреси https://www.youtube.com/watch?v=PXs6EevD-gA, приступљено 1.9.2017.

21 Извештај ОЕБС-а о процени права заједница из новембра 2015. године доступан је на адреси http://www.osce.org/sr/kosovo/209971?download=true, приступљено 15.9.2017.

22 У извору се наводи да је до ове информације дошао ОЕБС током интервјуа.

века на Косову је укинута обавеза учења нематерњег језика, што се тада могло протумачити као демократска одлука, а данас су последице јасне. Као две највеће косовске заједнице, албанска и српска, које ни претходно нису биле у најбољим односима, још више су се раздвојиле. Албанцима је омогућено да комплетно школовање заврше на матерњем језику без обавезе учења српскохрватског, чиме су њихова лингвистичка права максимално остварена, али је њихов професионални развој ограничен само на албански језички простор (Бугарски, 2005:84). Ако погледамо ситуацију данас, и српска заједница унутар албанске већине има могућност школовања на свом матерњем језику и, може се рећи, остварује своје језичко право у домену образовања. Ипак, лингвистичка права подразумевају и права на комуникацију у јавним и другим доменима без језичких баријера или проблема коришћења одређеног језика, тј. право на равноправно и активно учешће у демократским, економским, образовним и професионалним процесима унутар дате политичке заједнице, најчешће државе, што Скутнаб-Кангас (2006:276) назива инструменталним лингвистичким правима[23]. Мада су ова права гарантована уставом и законима, у пракси је на КиМ јужно од Ибра српски језик ограничен на приватну употребу јер се његови говорници не осећају безбедно да га користе изван простора енклаве. Албански језик је, и поред законски њему равноправног српског на читавој територији, доминантан језик како по броју говорника тако и у стратешком језичком планирању. У косовском наставном плану за мањинско становништво је обавезно учење једног службеног језика, свакако албанског јер српског и нема у понуди. На тај начин се онемогућава повећање броја говорника српског језика на овој територији плански, што доводи до лигвицида – убиства језика или лингвистичког геноцида. Скутнаб-Кангас (2004:7), позивајући се и на Џошуу Фишмана, тврди да су школе тј. образовни системи учесници у извршавању лингвистичког геноцида, убиства језика који су, иначе, вековима опстајали. У случају српског на територији Косова и Метохије, лингвицид се извршава пре свега смањењем броја изворних говорника језика, у нашем случају српског, кроз отежавање

23 Са друге стране постоје и експресивна лингвистичка права које ауторка Скутнаб-Кангас (2006:276) дефинише као право појединца да се идентификује са датом групом или заједницом у лингвистичком, а потом и у етничком, културном и сваком другом смислу.

услова за живот, немогућношћу запошљавања, угрожавањем слободе кретања и јавне комуникације и сл. Као резлутат нестаје један језик са територије на којој је вековима био у званичној употреби.

Да би српска мањинска заједница опстала, пре свега на простору јужно од Ибра, неопходно је да познаје албански језик макар на нивоу основне комуникативне компетенције. Ово важи и за све мањинске заједнице на Косову или било где у свету како би се живот у мултиетничкој средини несметано одвијао. Успешна интеграција, али не и асимилација, кроз језик неопходна је за нормално функционисање и свакодневни живот у таквој средини. Ипак, вишедеценијски лоши односи између Срба и Албанаца на КиМ са кулминациојом догађаја из 1999. године, мартовског погрома 2004. као и након једностраног проглашења независности 2008. не подстичу локално српско становништво на учење албанског. Ситуација данас рефлектује једну асимилациону политику косовских планера, па тако долазимо и до лингвистичког империјализма кога Филипсон (2006:348) дефинише као неједнаку размену и неједнака комуникативна права појединаца или група одређена у њиховим компетенцијама у појединим језицима, која резултирају неједнаким бенефитима у систему који озакоњује и сматра природном овакву експлоатацију. За развијање односа међусобног разумевања и толеранције чини се да ће бити потребно много времена и напора уз системско мењање ствари и надзор високих европских институција у којима се негују ове вредности.

На територији Косова и Метохије у употреби су два засебна образовна система – један који се изводи на албанском језику и други на српском. Већи део образовних установа функционише на албанском, док се српски образовни план реализује у општинама на северу Косова и Метохије и у енклавама јужно од реке Ибар у којима живи српско становништво. Припадници националних мањина имају право на образовање на свом језику и очување свих елемената свог идентитета. Школе у којима се настава одвија на српском језику могу да користе наставне уџбенике које је израдило Министарство просвете Републике Србије након што о томе обавесте Министарство за образовање, науку и технологију Косова (МОНТ). Уколико МОНТ уложи приговор на одабир наставних уџбеника на српском језику, случај се прослеђује Независној комисији која накнадно разматра да ли је уџбеник или наставни програм усклађен са Уставом Републике Косово* и ва-

жећим законима. МОНТ на овај начин филтрира садржаје из области српског језика и књижевности, као и историје која се за овај простор неједнако тумачи. Тако се велики део културног наслеђа једног народа доводи у питање. МОНТ нема на располагању ни наставне планове ни уџбенике на српском језику који би се користили у основним и средњим школама на КиМ (МОНТ 2010:1), а Стратешким планом за образовање на Косову за период 2017-2021. наводи се да ће школе у којима се настава одвија на српском језику наставити да функционишу изван косовског система образовања (МОНТ, 2016:15)[24].

Савет безбедности је 2009. године објавио извештај о мањинским заједницама на Косову* у основном и средњем образовању и указао на проблем који постоји у примени двоструког наставног плана[25]. Косовски Албанци који се школују по косовском курикулуму ни у једном облику немају наставу на српском, као што је случај и са српским ученицима који се школују по плану и програму Министарства просвете Републике Србије и који немају ниједан час албанског језика (ОЕБС, 2009:2). Два потпуно одвојена образовна система, према мишљењу ове међународне организације, не могу створити погодну климу за међусобно разумевање, толеранцију и интеграцију.

Осим тога, у одељењима где наставни језик није службени, ученици су у обавези да изаберу службени језик који ће учити. Међутим, у косовским наставним плановима на босанском и турском језику други службени језик није предвиђен као обавезан већ као изборни предмет. Родитељи користе ову прилику да им деца имају два додатна часа албанског језика, док српски практично не могу да изаберу јер га нема у косовском наставном плану (ОЕБС, 2009:22). Неодговарајући и недовољни часови албанског језика доводе до слабог учења, мањих могућности за интеграцију и запошљаање. Ни српски наставни план не даје могућност учења албанског језика као другог службеног језика што појачава јаз између албанског и неалбанског становништва. Изузетак су горански ученици који уче по српском наставном пла-

24 МОНТ (2016) Стратешки план образовања на Косову 2017-2021, доступно на адреси https://masht.rks-gov.net/uploads/2017/02/20161006-spok-2017-2021-1.pdf, приступљено 18.9.2017.

25 OSCE (2009) Kosovo non majority communities within the education system, текст доступан на адреси http://www.osce.org/kosovo/36978?download=true, приступљено 1.9.2017.

ну и имају два часа албанског језика недељно (ОЕБС, 2009:23). Због ове ситуације постоји опасност да и у будућности запослени у јавним службама не познају два службена језика, чиме се угрожава спровођење Закона о језику.

Модел образовања на Косову* дефинисан је Законом о основном и средњем образовању који је предложен од стране МОНТ-а у јулу 2002. године. Разреди су подељени по нивоима. У првом су предшколско, први и други разред, у другом трећи, четврти и пети, у трећем степену су шести и седми, у четвртом су осми и девети, у петом десети и једанаести разред, а у шестом нивоу је дванаести разред. По овом моделу основно образовање траје 5 година, првих пет разреда тј. узраст од 6 до 12 година, ниже средње образовање траје 4 године, разреди од 6. до 9. тј. узраст од 12 до 15 година, и више средње образовање траје 3 или 4 године у зависности од наставног плана, разреди 10-12 или узраст од 15 до 19 година (МОНТ, 2012:32). Матерњи језик учи се од предшколског узраста до краја 12. разреда. Први страни језик је енглески и он се учи од првог степена образовања, па све до краја средњег високог образовања. На првом степену образовања енглески се учи првенствено кроз игру, цртеже и песме са нагласком на говор, а у наредним степенима наставља се са читањем и писањем (МОНТ, 2012:34). Енглески језик, на нивоу средње школе, на последња два степена курикулума, учи се као предмет примењен у осталим областима, а посебно у школама професионалног образовања. Овде се енглески као први страни језик може протумачити као језик струке, али и као потенцијал за формирање двојезичне наставе. Албански језик за ученике који не припадају албанској заједници учи се почевши од другог степена наставног плана и програма, тј. трећег разреда (МОНТ, 2012: 38). Будући да се Срби на Косову образују у складу са српским наставним планом и програмом, настава албанског језика за неалбанске заједнице односи се на Бошњаке, Турке, Горанце, Египћане, Ашкалије, Роме и друге заједнице искључујући српску. Учење албанског језика међу припадницима наведених заједница објашњава се као учење службеног језика државе у којој ове заједнице живе. Овде треба нагласити да српски језик као други службени језик равноправан албанском не стоји у понуди неалбанским заједницама напоредо са албанским језиком. Српски језик се формално у плану и програму провлачи као други страни језик, поред босанског и тур-

ског, али и поред немачког, италијанског, француског и других језика који се у курикулум уводе на трећем степену образовања, тј. од шестог разреда (МОНТ, 2012:38) У стручним школама и гимназијама тј. вишој средњој школи могуће је учити и трећи страни језик. Постоји настава на већ поменутим језицима, а у гимназијама се могу учити и класични језици, латински или старогрчки.

Изборна настава у основном и средњем образовању на Косову* може се реализовати на основу предлога МОНТ-а или школе. Ученици могу да присуствују изборној настави у виду допунских часова из обавезних предмета, затим другог или додатног страног језика, нових курсева као што су грађанско васпитање, курс из здравства, права и слобода човека, технологија информисања и комуникације, етике итд, потом тема из живота и екскурзије.

Наставни план и програм на страном језику тренутно се изводи у интернационалним школама. Интернационалне школе нуде наставу на енглеском језику од предшколског нивоа до краја средње школе. У америчким интернационалним школама наставни план и програм се реализује по америчком курикулуму. Осим енглеског језика, учи се албански као локални језик и страни језици – немачки, италијански, француски итд. Промоција страних језика на Косову* потпомогнута је радом присутних културних центара – Амерички кутак, Гете институт, Француски културни центар, Италијански културни центар који има канцеларију у Приштини. Неке земље попут Шпаније, чији се језик може учити у вишим разредима средње школе или гимназијама, немају свој културни центар јер нису признале независност Косова*.

Мултиетничка и мултилингвална средина представља погодно тло за формирање билингвалне наставе и двојезичних одељења како би у једном тренутку дошло до интеграције комплетног друштва. Било да је реч о слабом облику билингвизма или јаком (Бејкер, 2011:240), чини се да на овој територији још увек нема адекватних програма који би обухватили оба службена језика ни у једном образовном систему. За то је могуће навести неколико разлога. Први је недостатак политичке воље већинског албанског становништва, које, ма колико бројније у односу на све друге народе на КиМ, још увек тражи афирмацију у различитим међународним организацијама. Ако бисмо се ослонили на концепт језик-нација-држава, за потврђивање независности, сваки други језик осим албанског би се сматрао сметњом

или препреком ка том циљу. Други разлог се односи на корисност познавања мањинских језика, у овом случају службеног српског који је сведен на употребу у северном делу КиМ и на енклаве. Трећи, из перспективе српског становништва, односио би се на то да би учење албанског погоршало статус већ угроженог српског језика на КиМ. За српско становништво статус српског као службеног језика говори о његовој присутности на територији, о обележју једне етничке заједнице и дела идентитета. Најзад, осетљивост на национални и језички идентитет код припадника обе заједнице огледа се и у непоштовању правила о двојезичним уличним и другим топографским знацима.

4. Очување српског језика и културе кроз рад српских државних и верских институција на КиМ

Канцеларија за Косово и Метохију при Влади Републике Србије поред осталих послова надлежна је за образовање, деловање Српске православне цркве и обнову и заштиту духовног и културног наслеђа[26] на територији КиМ. У сектору за јавне службе Канцеларије за КиМ обављају се праћења, анализе потреба и предлагања мера за унапређење образовног система у овој покрајини. У сарадњи са Министарством просвете Републике Србије, Канцеларија за КиМ помаже у спровођењу српског образовног плана на територији КиМ кроз набавку и дистрибуцију уџбеника за ученике основних и средњих школа, обнову образовних установа и опремање учионица, као и организовање обилазака и путовања ученика са КиМ у друге делове Србије. Од 2006. до 2013. сваке године је одржавана манифестација „Мала матура – велико срце“ у организацији Канцеларије, Министарства просвете, Града Београда, МУП-а и београдских основних школа у оквиру које је више од хиљаду малих матураната са КиМ неколико дана боравило у Београду и дружећи се са својим вршњацима упознавало глави град.

Према подацима којима располаже Канцеларија[27], до 1999. године на КиМ се школовало око 45300 ученика у основним школама и

26 О надлежности Канцеларије за КиМ на адреси http://www.kim.gov.rs/nadleznost.php, приступљено 20.9.2017.

27 Подаци добијени из интервјуа са представником сектора за образовање Канцеларије за КиМ, септембар 2017

око 14000 у средњим школама. Од 1. септембра 1999. тај број је драстично смањен и данас износи око 14000 ученика у основним школама и око 5500 ученика у средњим школама и гимназијама. Наставни кадар у северном делу КиМ је стручан, односно сви запослени и ангажовани наставници у овом делу раде посао за који су се школовали. Након 1999. је у неком тренутку било импровизације наставе у централним и јужним деловима КиМ (долазили су наставници и из централних делова Србије по потреби), али се временом стање мењало у корист струке. Ипак, проблем и даље постоји у тзв. енклавама у којма се настава изводи према постојећим условима. Најтежа ситуација за извођење наставе на српском језику је у Метохији и у централном делу КиМ, нарочито у Гори, где преовладава осећај страха свих неалбанских заједница. У ОШ „Браћа Алексић“ у Липљану, на пример, ученици уместо понедељком, наставу имају суботом из безбедносних разлога[28]. Родитељи их свакодневно прате на путу до школе и чекају када се настава заврши.

На КиМ постоје и тзв. мултиетничке школе у којима се заједно школују и Срби и Албанци. Настава се не изводи истовремено, већ се српска деца школују пре подне, а албанска после подне. У ОШ „Десанка Максимовић“ у Косовској Каменици ученици српске и албанске националности имају заједничко двориште. У већ поменутој ОШ „Браћа Алексић“ у Липљану, у којој се за српске ученике настава одвија од уторка до суботе, албански ученици имају посебан улаз у школу. У месту Црквена Водица код Приштине, основну школу похађа 24 српска ученика и 55 албанских. Пре подне ученици из српске заједнице иду у ОШ „Доситеј Обрадовић“, а после подне ученици албанске националности иду у ОШ „Фазли Грајчевци“. Ови ученици деле исте учионице, али међусобно немају никакав контакт. У селу Понеш код Гњилана, такође под истим кровом, уче деца српске и албанске националности. Први иду у ОШ „Свети Сава“, а други у ОШ „Весељ Муља“. У овој школи је свега 29 српских ђака од првог до осмог разреда и троје које је у предшколском. Директори школе трвде да се настава одвија без проблема иако је школа мултиетничка и иако постоје паралелне структуре и два засебна образовна система.

28 У Липљану је понедељком пијачни дан па се процењује да је мање безбедно за српску децу да тада похађају наставу.

Културни живот српских заједница на КиМ одвија се у складу са могућностима које дозвољава политичка ситуација. Манастири представљају центар српске културне баштине у овој области, па се често организују удружене посете. Домови културе који опстају у северном делу КиМ су места где се окупљају књижевници и уметници, али и гостујући глумци, организују позоришне представе, концерти и премијере филмова. Осим тога, током године се организују различите манифестације од којих су најпосећенији Видовдански дани. У сарадњи са локалном самоуправом и Канцеларијом за КиМ, ученици са КиМ сваке године организовано посећују Сајам књига у Београду.

Закључак

Након једностраног проглашења независности Косова* на целој територији КиМ постоје два језика у службеној употреби – српски и албански. У свим правним документима самопроглашеног Косова* ова два језика се третирају равноправно, мада је ситуација у пракси сасвим другачија. Бугарски (2005:82) то и објашњава као теоријску и функционалну равноправност у језику, где је прва неопходно полазиште сваке демократске језичке политике, а да се друга готово никад не може до краја постићи, што не значи да њој не треба тежити свим расположивим средствима. Осетљива и напета политичка ситуација, као и вишеструко бројнија албанска заједница утичу на експанзију албанског језика као већинског, па тако језици мањинских заједница, укључујући и српски, остају претежно у приватној употреби, ограничени на породично и мањинско окружење, често и из безбедносних разлога. Поред тога, мањинско-већински односи нису само ствар физичке величине, него и одраз друштвеног и политичког статуса и утицаја у средини.

Угрожавање статуса и нестајање српског језика са КиМ директно је повезано са смањењем броја српског становништва који њиме говори, као и са незнатним бројем припадника несрпских заједница који углавном недовољно познају српски језик или га на погрешан начин користе. У прилог томе говори и проблем квалитета превода различитих типова докумената као и топографских знакова услед недостатка професионалног особља или обучених преводилаца. Проблем смањења српског становништва треба решавати на највишем, државном нивоу уз планску и финансијску подршку, обезбеђивањем свих неопходних услова за живот.

За успешно спровођење лингвистичких права на КиМ потребно је удружено и системско деловање угледних српских, локалних и европских институција уз стални надзор и контролу. У том смислу треба разматрати и сарадњу две до сада поменуте канцеларије – Канцеларије за Косово и Метохију из Београда и Канцеларије повереника за језике из Приштине. Ове две установе до сада нису остварили никакав званичан контакт нити било који вид сарадње, чак ни у оквиру актуелних преговора у Бриселу у циљу нормализације односа. Канцеларија за КиМ има интерес да сарађује са Канцеларијом повереника за језике будући да у оквире њеног деловања спадају и култура и језик којим се културни садржаји преносе. Осим тога, овај проблем се тиче свих Срба, односно, становника КиМ којима је српски језик матерњи.

Такође, потребно је целокупно подизање свести о значају поштовања лингвистичких права на свим нивоима, подједнако унутар српске и албанске заједнице на КиМ. У мултиетничким и мултилингвалним срединама неопходно је изграђивање међусобног разумевања, поштовања, толеранције, осећаја равноправности, а све то је могуће кроз учење и наставу страних језика. Развијање комуникативне компетенције на два службена језика на КиМ је у интересу обе језичке заједнице јер она даје потенцијал нормализацији односа и побољшању услова живота у вишејезичној заједници за све. Осим тога, погодује очувању језичке разноликости, чији се значај упоређује са биодиверзитетом. Тове Скутнаб-Кангас (2002:14) тврди да је важно промовисати вишејезичност чак и када један доминантан језик, у овом случају албански, доноси много предности. Она објашњава да је еволуција потпомогнута разноликошћу, као и да су најјачи и најстабилнији екосистеми они који су најразноврснији. Језичка и културна разноликост повећавају шансе за успех и адаптацију. Земље које су језички и културно разнолике имају приступ различитим знањима и идејама. Зато и образовни систем у коме се инсистира на плурилингвизму производи не само културни и лингвистички капитал, већ и капитал знања који се може размењивати са другим типовима капитала на тржишту. Капитал знања и информација је оно што треба да удружи појединце у мултилингвалној средини на КиМ јер је интерес вишеструк. У скорије време, под покровитељством ОЕБС-а, запослени у јавним установама су почели да уче албански тј. српски како би могли да изађу у сусрет свим грађанима чији је језик службени и

како би успешно применили све језичке одредбе из закона. У будућности је потребно интензивирати овакве иницијативе и уз финансијску подршку међународних организација промовисати двојезичност и вишејезичност као предност читаве друштвене заједнице не само на општинском нивоу и међу запосленима у државној администрацији већ и у почетној фази формалног образовног процеса. На тај начин би се постепено превазилазиле предрасуде код младих, од почетка развијао мултикултурални став, отворено размењивале информације и формирали едуковани европски грађани са израженом толеранцијом, вољом да сарађују са припадницима различитих култура и потребом за друштвеном хармонијом.

ЛИТЕРАТУРА

1. USAID (2017) *Toward implementation of the Law on languages*. Доступно преко: https://www.usaid.gov/kosovo/program-updates/feb-2017-toward-implementation-law-languages [1.9.2017]

2. USAID (2017) USAID *Advancing Kosovo Together*. Доступно преко: http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PA00MVRB.pdf [18.9.2017]

3. Bugarski, R. (2005). *Jezik i kultura*. Biblioteka XX vek

4. Bugarski, R. (2009). *Nova lica jezika*. Biblioteka XX vek

5. Doli, D., Cabiri, K., & Korenica, F. (2010). *Equalizing the Use of Language: A View to Kosovo Law's Guarantees Upon Minority Languages*. *Open Law Journal*, *3*, 6-14.

6. Duncan, D. (2016). Language policy, ethnic conflict, and conflict resolution: Albanian in the former Yugoslavia. *Language Policy*, *15*(4), 453-474.

7. Office of the language commissioner (2015) *Monitoring and Evaluation of Language Rights in Kosovo.* Доступно преко: http://www.komisioneri-ks.org/repository/docs/Anglisht_Finale_160315.pdf [17.11.2017]

8. MONT (2003). *Nastavni plan i program za šesti razred niže srednje škole.* Доступно преко: http://www.masht-gov.net/advCms/documents/Uvodni%20deo6.pdf [11.11.2017]

9. MONT (2008). *Zakon o obrazovanju u opštinama Republike Kosovo.* Доступно преко: http://www.masht-gov.net/advCms/documents/09_2008_03_L068_sr.pdf [11.11.2017]

10. MONT (2010). *Nezavisna komisija za pregled nastavnog materijala na srpskom jeziku*. Доступно преко: http://www.masht-gov.net/advCms/documents/Sveobuhvatni_Izvestaj_Nezavisna_Komisija_za_pregled%20nastavnog_materijala_na_srpskom_jeziku.pdf [11.11.2017]

11. MONT (2011a). *Kosovo Education Strategic Plan 2011-2016*. Доступно преко: http://www.masht-gov.net/advCms/documents/KESP_2011_2016.pdf [11.11.2017]

12. MONT (2011б). *Zakon o preduniverzitetskom obrazovanju u Republici Kosovo**. Доступно преко: http://www.mashtgov.net/advCms/documents/04_Ligji_per_arsimin_Parauniversitar_serbisht.pdf [11.11.2017]

13. МОНТ (2012) *Курикулум Косова; основни курикулум за предшколски разред и основно образовање на Косову.* Доступно преко: http://eu.eduswap-ks.org/Guidebooks_and_KCC/KCC_Pre-Primary_and_Primary-Serbian.pdf, [19.9.2017]

14. Najvirtova, A., & Burema, L. (2011). *Assessing Minority Language Rights in Kosovo*.

15. ОЕБС 2006: OSCE (2006). Minority Language Use in Municipalities of Kosovo Доступно преко: http://www.osce.org/kosovo/23187?download=true [20.11.2017]

16. ОЕБС 2008а: OSCE (2008a) *Report on the linguistic rights of persons belonging to national minorities in the OSCE area*. Доступно преко: http://www.osce.org/hcnm/42060?download=true [20.11.2017]

17. ОЕБС 2008б: OSCE (2008б) *Implementation of the Law on the Use of Languages by Kosovo Municipalities*- Доступно преко: http://www.osce.org/kosovo/32762?download=true [20.11.2017]

18. ОЕБС 2009: OSCE (2009) *Kosovo non-majority communities within the primary and secondary educational system.* Доступно преко: http://www.osce.org/kosovo/36978?download=true [20.11.2017]

19. OSCE (2011) *Višejezičko zakonodavstvo na Kosovu i njegovi izazovi* Доступно преко: http://www.osce.org/sr/kosovo/87706?download=true [20.11.2017]

20. OSCE (2012) *Izveštaj o proceni prava zajednica.* Доступно преко: http://www.osce.org/sr/kosovo/92247?download=true, [21.11.2017]

21. OSCE (2014a) *Freedom of media and safety of journalists in Kosovo* Доступно преко: https://www.osce.org/kosovo/122390?download=true [20.11.2017]

22. OSCE (2014b) *Municipal language compliance in Kosovo.* Доступно преко: http://www.osce.org/kosovo/120010?download=true [20.11.2017]

23. Council of Europe (1995), *Framework Convention for the Protection of National Minorities*, 1 February 1995, ETS 157. Доступно преко: https://rm.coe.int/16800c10cf [16.10.2017]

24. Council of Europe (2013), Advisory Committee on the Framework convention for the protection of national minorities, *Third Opinion on Kosovo**. Доступно преко: https://rm.coe.int/168008c6c6 [27.9.2017]

25. Skutnabb-Kangas, T. (2002). *Why should linguistic diversity be maintained and supported in Europe?: some arguments*. Strasbourg: Council of Europe.

26. Skutnabb-Kangas, T. (2004). The right to mother tongue medium education-the hot potato in human rights instruments. In *Opening plenary at the 2nd Mercator International Symposium, Tarragona, Spain* (pp. 27-28).

27. Skutnabb-Kangas, T. (2006). Language policy and linguistic human rights, у: Ricento, Thomas (ур.) *An introduction to language policy. Theory and method*, Malden, MA, Blackwell Publishing,

28. Službeni list Republike Kosovo (2006) Zakon o upotrebi jezika br. 02/L-37

29. Službeni list Republike Kosovo (2008) Zakon o obrazovanju u opštinama br. 03/L-068

30. Službeni list Republike Kosovo (2008) Zakon o promovisanju prava zajednica i njihovih pripadnika u Republici Kosovo br. 03/L-047

31. Službeni list Republike Kosovo (2008) Ustav Republike Kosovo. Доступно преко: http://www.kryeministri-ks.net/repository/docs/Ustav1.pdf [17.9.2017]

32. UNICEF (2004) *Obrazovanje dece manjina na Kosovu* Доступно преко: http://www.unicef.org/kosovoprogramme/serb-ver-min.pdf [17.9.2017]

33. Phillopson, Robert, Language policy and linguistic imperialism. In: RICENTO, Thomas (ed.) (2006): An introduction to language policy. Theory and method, Malden, MA, Blackwell Publishing, p. 346-361.

34. Jansen, S. L. (2012). *Serbian/Albanian Bilingualism in Kosova: Reversal or Entrenchment of the Curse of Babel?* Доступно преко: http://digitalcollections.sit.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2303&context=isp_collection [11.8.2017]

Marija M. Lončar

THE STATUS OF SERBIAN IN KOSOVO AND METOHIJA

Summary

The political and historical circumstances that led to a drastic reduction in the number of Serbs living on the territory of Kosovo and Metohija have had a tremendous impact on the real status of the Serbian language and culture in this region. Even though Albanian and Serbian are treated equally in official documents referring to the territory of Kosovo and Metohija, Albanian is practically used far more widely due to the fact that the Serbian language has been reduced to enclaves, especially in the southern part of the region. This paper is aimed at highlighting the longstanding and current problem of maintaining the Serbian language and cultural heritage on the territory of the self-proclaimed state of Kosovo by reviewing previous research and results obtained in the field of education and legislation. The paper examines the application of the linguistic rights guaranteed by the Constitution of the Republic of Kosovo* and makes proposals for the maintenance of the Serbian language in Kosovo and Metohija.

Key words: language policy, language/linguistic rights, bilingualism, ethnicity, native speaker, linguicide, linguistic imperialism

Maja P. Miličević Petrović*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет
Jelena V. Grubor
Državni univerzitet
u Novom Pazaru

371.3::81'243
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.10
Originalni naučni rad
Primljen: 16.04.2019
Prihvaćen: 11.06.2019

INPUT I POSTIGNUĆE U USVAJANJU STRANOG JEZIKA

Opšte uverenje i u teoriji i praksi jeste da input igra važnu ulogu prilikom usvajanja stranog/drugog jezika (J2). Uprkos naglašenoj teorijskog podeljenosti u odnosu na ulogu koju mu dodeljuju, stručnjaci su saglasni u tome da se jezik ne može usvojiti bez izloženosti inputu. U skladu sa tim, cilj našeg rada je da na osnovu pregleda relevantne literature iz oblasti usvajanja J2 ukažemo na probleme sa kojima se istraživači susreću pri ispitivanju inputa i njegove povezanosti sa postignućem, da na osnovu zaključaka analize predložimo moguće pravce budućih istraživanja, kao i da istaknemo moguće implikacije za nastavu stranih jezika. U radu zaključujemo da je potrebno pomeranje paradigme ka kompleksnijim modelima inputa u teorijskom smislu, uvođenje rigoroznijeg merenja inputa i postignuća u metodološkom, kao i direktno uvrštavanje naučnih saznanja iz empirijskih istraživanja u nastavne udženike i nastavničke priručnike u praktičnom smislu.

Ključne reči: input, J2, postignuće, strani jezik.

1. Uloga inputa u usvajanju J2: Uvodne napomene

Input predstavlja jednu od centralnih komponenti iskustva usvajanja jezika. Može se definisati kao „jezik koji učenici čuju ili vide i na osnovu

* m.milicevic@fil.bg.ac.rs.

koga mogu da nauče neki sadržaj" (Richards & Schmidt, 2010: 286).[1] Drugim rečima, čine ga „sirovi" jezički podaci kojima su učenici izloženi i iz kojih izvode zaključke o značenju i strukturi ciljnog jezika (Chaudron, 1985; Carroll, 2001). Nijedan jezik ne može se usvojiti bez odgovarajućeg inputa (Gass, 1997), što ga je dovelo na mesto jednog od glavnih faktora kojima se u proučavanju usvajanja jezika posvećuje pažnja. Međutim, iako se i međusobno vrlo različiti teorijski pristupi slažu u pogledu toga toga da je input neophodan za usvajanje, uloge koje mu pripisuju vrlo su različite, a tačan odnos između odlika inputa i uspeha postignutog u savladavanju ciljnog jezika i dalje je nepotpuno razjašnjen.[2]

U okviru opštih teorija usvajanja drugog/stranog jezika (J2)[3] na jednom polu je stanovište da je najuticajniji faktor u procesu usvajanju priroda (eng. *nature*), dok je na drugom shvatanje zasnovano na presudnom značaju okruženja (eng. *nurture*). Prvi, nativistički pol podrazumeva da je usvajanje jezika zasnovano na urođenom znanju određenih jezičkih pravila i kategorija, kao i pratećem apstraktnom mehanizmu za usvajanje koji je specijalizovan za jezik (eng. *language acquisition device*). Nativisti smatraju da je input bitan za izbor između različitih gramatičkih opcija koje dozvoljava urođeno znanje (kao deo univerzalne gramatike), ali da ne može sâm objasniti proces usvajanja, pre svega zbog svog nesavršenstva.[4] „Argument o siromaštvu inputa" (eng. *poverty of the stimulus*) centralni je deo nativističkog viđenja usvajanja jezika uopšte i podrazumeva shvatanje da input sadrži manje informacija o jeziku nego što ih govornici usvajaju, te da moraju postojati dodatni izvori znanja (v. npr. Chomsky, 1981). Autori koji veruju da univerzalna gramatika nije direktno dostupna u J2 (npr. Bley-Vroman, 1990) stoga očekuju da se kod učenika razvije „divlja" gra-

1 "language which a learner hears or receives and from which he or she can learn"

2 Carroll (2001: 2) ističe da je uverenje da je jezik nemoguće usvojiti bez izloženosti inputu jedno od vrlo retkih oko kojih se slažu svi istraživači u oblasti.

3 Termini „drugi" i/ili „strani" jezik u literaturi se obično zamenjuju neutralnom univerzalnom oznakom *L2*, poteklom od engleskog *second language* (v. npr. Grubor, 2015: 141). U ovom radu, koristićemo srpski prevodni ekvivalent *J2* za situacije kada se ne insistira na razlici između konteksta učenja jezika (za razliku između drugog i stranog jezika v. npr. Gass & Selinker, 2008: 7).

4 Ovakav prikaz nativističkog viđenja inputa pojednostavljen je u svrhu poređenja sa suprotstavljenim shvatanjima. Značaj koji se u nativističkoj paradigmi pridaje inputu zapravo je različit od pristupa do pristupa i od istraživača do istraživača (v. npr. Slabakova, Leal, & Liskin-Gasparro, 2014; Rankin & Unsworth, 2016).

matika, odnosno jezički sistem koji narušava ne samo pravila ciljnog J2, već i univerzalna pravila strukture ljudskog jezika. Nasuprot tome, pristalice kognitivističkog viđenja jezika veruju da lingvističko okruženje ključno doprinosi usvajanju, koje zapravo predstavlja apstrahovanje pravila iz statističkih raspodela jezičkih jedinica u inputu (v. Ellis, 2002a; Bybee, 2008).[5] Dodatno se može istaći i kompromisni stav zasnovan na ideji da je za usvajanje jezika presudan širi društveni kontekst, a pre svega socijalna interakcija. Ovo viđenje se nadovezuje na obuhvatniju sociokulturnu teoriju Lava Vigotskog, koja počiva na ideji da deca razvijaju misaone funkcije u interakciji sa kompetentnijim osobama iz sociokulturnog okruženja, i da unutar tog (asimetričnog) odnosa osoba nižih kompetencija postepeno internalizuje više mentalne funkcije (Vigotski, 1974). Gledano iz ove perspektive, gde su više mentalne funkcije internalizovani oblici socijalne interakcije, posebno jezika (Vygotsky, 1991), input je neophodan za usvajanje jezika, ali je presudno da se dobija u okviru smislenih interakcija.

Unutar svake od širih teorija postoji niz pristupa bliže posvećenih inputu.[6] Neki od njih fokusirani su na mehanizme putem kojih se input analizira i pretvara u (nova) znanja o ciljnom jeziku, dok se drugi koncentrišu na odnos inputa i uspešnosti u usvajanju, odnosno postignuća. Prva tema je aktuelna i za domen usvajanja jednog maternjeg jezika, dok je druga predmet interesovanja pre svega u višejezičnim situacijama, gde postoji velika varijabilnost u ishodu usvajanja, bilo da se radi o simultanom dvojezičnom usvajanju ili usvajanju J2. Međutim, ove teme zapravo nisu potpuno odvojene jedna od druge. U izučavanju inputa relativno rano se uvidelo da za utvrđivanje veze sa postignućem nije dovoljno posmatrati input kao objektivno merljiv sklop stimulusa koji se vizuelno ili auditorno opažaju (što predstavlja dominantno viđenje; v. Carroll, 1999: 341). Tačnije, analizom inputa kome je učenik izložen ne mogu se u potpunosti razotkriti mehanizmi koji su u osnovi usvajanja. Ovo je još sredinom prošlog veka uočio Corder (1967), koji je istakao da pûko prezentovanje određene lingvističke jedinice nije dovoljno za njeno usvajanje i da ne postaju sve

5 Među nazivima za ovu grupu pristupa sreću se i „emergentizam" i „pristupi zasnovani na jezičkoj upotrebi" (eng. *usage-based approaches;* v. npr. Mitchel, Myles, & Marsden, 2013: 99). Pre savremenih kognitivističkih teorija input je posmatran kao ključni faktor i u biheviorizmu (Skinner, 1957).

6 Pojedini modeli isključivo se povezuju sa određenom širom teorijom usvajanja, dok su drugi kompatibilni sa vise širih teorijskih pristupa (v. npr. VanPatten, 2015: 131).

informacije koje su učenicima na raspolaganju deo njihovog (međujezičkog) gramatičkog sistema. Neophodno je da postoje i uslovi koji omogućavaju da objektivno prisutni input pređe u *intejk* (eng. *intake*), odnosno „analizirane" podatke (Carroll, 1999), a zatim i u trajnije strukture međujezika. Corder je kao najznačajniji faktor za prelazak inputa u intejk video pažnju,[7] i premda nije bliže razradio model njenog funkcionisanja (detaljnije u Carroll, 1999: 342–344), za dalja istraživanja veliki značaj je imalo njegovo ukazivanje na to da odnos između inputa i postignuća nije nužno direktan i da uticaj inputa ne treba posmatrati kao isključivo spoljašnji faktor, već kao spregu između eksternih draži i učeničkog internog sistema.

Polazeći od ovakve slike, cilj našeg rada jeste analitički osvrt na literaturu direktno ili indirektno posvećenu odnosu između inputa i postignuća u usvajanju stranog jezika u učionici, uz ukazivanje na glavne probleme sa kojima se istraživači susreću i uz predlaganje pravaca za buduća istraživanja. Fokus, dakle, nije na detaljnom pregledu pojedinačnih istraživanja i evaluaciji njihovih rezultata, već na opštijem kritičkom prikazu različitih teorijskih pristupa i teorijskih i empirijskih problema. Naglasak stavljamo na učionicu zbog toga što se radi o kontekstu u kome se saznanja istraživanja mogu najdirektnije primeniti u svrhu povećanja uspešnosti usvajanja jezika. Međutim, ne ograničavamo se na istraživanja koja se bave prilagođavanjem inputa, pa naš rad ne potpada potpuno pod oblast usvajanja J2 u učionici (eng. *instructed second language acquisition*), koja ima kao centralnu temu uticaj nastave na usvajanje (dok ostale teme deli sa usvajanjem J2 uopšte; v. VanPatten, 2017), već širem polju usvajanja J2. Prihvatajući mišljenje koje iskazuju VanPatten i Cadierno (1993: 46), pod inputom podrazumevamo isključivo jezički materijal u kome je iskazano značenje, dok iz pregleda isključujemo radove posvećene korektivnoj povratnoj informaciji.

Budući da je jedan od osnovnih problema u ispitivanju inputa njegova teška merljivost, u radu polazimo od pregleda načina na koji se input operacionalizuje u empirijskim istraživanja usvajanja J2; na sličan način govorimo i o postignuću. Zatim dajemo prikaz relevantnih teorijskih pristupa i rezultata do kojih su istraživanja u okviru ovih pristupa došla. Najzad, u skladu sa zaključcima analize, predložićemo mogući pravac budućih istraživanja i naglasiti moguće implikacije za nastavu stranih jezika.

7 U kasnijim istraživanjima pored opšte uloge pažnje ističe se i značaj *usmeravanja pažnje*, odnosno *primećivanja* inputa (eng. *noticing*; v. Schmidt, 1990).

2. Input i postignuće: problemi merenja

Empirijski lako uočljiva varijabilnost u uspešnosti usvajanja J2 vrlo je rano postavila u centar pažnje istraživanja faktore koji utiču na postignuće. Input je jedan u nizu takvih faktora, interesantan i praktično, budući da se u velikoj meri može kontrolisati i prilagoditi tako da doprinese postignuću, za razliku od (relativno) nepromenljivih faktora poput individualnih karakteristika učenika i šireg društvenog okruženja. U usvajanju stranog jezika značajan deo inputa predstavlja *nastavni input*, odnosno materijal kome su učenici izloženi u učionici. Međutim, budući da je u današnjem globalizovanom svetu lako dostupan autentičan materijal na velikom broju jezika, *vannastavni input* takođe igra važnu ulogu.

2.1. Merenje inputa

Ispitivanje inputa deluje gotovo paradoksalno: jasno je da input mora uticati na uspešnost u usvajanju J2, ali on je istovremeno i jedna od najteže merljivih komponenti usvajanja. Iako naizgled predstavlja jasnu objektivnu veličinu, input je direktno i potpuno merljiv jedino u idealizovanim sredinama i hipotetičkom vakuumu u kome istraživač sve vreme ima uvid u jezički materijal kome su učenici izloženi. Na primer, input je moguće u potpunosti kontrolisati i meriti, barem kratkotrajno, u istraživanjima koja se služe veštačkim jezicima (v. Friederici, Steinhauer, & Pfeifer, 2002) ili ispituju početne faze usvajanja nepoznatih jezika (v. Gullberg, Roberts, i dr., 2010; Carroll & George, 2018). Van ovakvih situacija, nemoguće ga je ekstrahovati u potpunosti, ne samo zbog praktičnih i etičkih problema koji bi se javili pri eventualnim pokušajima dugotrajnijeg snimanja učionice, već i zbog toga što su učenici izloženi jeziku kroz različite dodatne medijume i situacije. Budući da je najčešće nemoguće izdvojiti i izmeriti celokupan input, u istraživanjima se on operacionalizuje na različite indirektne načine, koji u najvećoj meri zavise od toga da li je cilj istraživanja proučavanje inputa uopšte, ili inputa vezanog za konkretan jezički fenomen.

Kada je reč o inputu uopšte, istraživanja u kojima se on meri u usvajanju stranog jezika srazmerno su retka. U njima se uglavnom traži način da se kvantifikuje količina inputa, pri čemu se zasebno posmatraju nastavni (koji potiče od nastavnika, nastavnog materijala i drugih učenika;[8] v.

8 Input koji se dobija od drugih učenika najčešće se zanemaruje u istraživanjima, uglavnom zbog svesti o prisutnom većem broju grešaka, iako postoje istraživanja koja

Gass & Selinker, 2008: 369) i vannastavni input. Takođe se može napraviti razlika između *tekućeg* inputa, koji se odnosi na vremenski period koji istraživač odredi kao relevantan (npr. poslednjih godinu dana; v. Grubor, 2018 za vannastavni input), i *ukupnog* ili *kumulativnog* (Unsworth, 2013) inputa, koji se računa za celokupni period izloženosti ciljnom jeziku. Zatim, fokus prilikom merenja može biti na dužini vremena tokom koga su učenici bili izloženi inputu (npr. Grubor, 2012 za nastavni input beleži broj časova na nedeljnom i godišnjem nivou), ili na broju jezičkih jedinica (reči, iskaza, jedinica posvećenih određenoj veštini, i slično) kojima su učenici izloženi. Takođe je značajno odrediti da li će dobijene mere biti iskazane *apsolutno* (npr. kao ukupan broj sati ili broj jezičkih jedinica) ili *relativno* (npr. u vidu procentualne zastupljenosti različitih jezičkih jedinica).

Usled toga što se u njih najčešće ne može ostvariti neposredan uvid, podaci o navedenim tipovima inputa uglavnom se dobijaju putem upitnika i/ili skala procene koje popunjavaju sami učenici, a na mlađim uzrastima njihovi roditelji ili nastavnici. Kod skala procene uobičajeno je da se količina inputa izražava na ponuđenim višestepenim skalama na kojima učenici beleže učestalost kontakta sa, na primer, različitim izvorima vannastavnog inputa (sagovornicima, knjigama, muzici i slično; v. Grubor, 2018; Sundqvist, 2009).[9] Dodatnu opciju predstavljaju namenski učenički dnevnici. Na primer, Sundqvist (2009) je koristila dnevnike u koje su učenici u dva navrata tokom školske godine po nedelju dana zapisivali sve detalje o kontaktu sa knjigama, pesmama, filmovima, televizijskim emisijama, kako na engleskom (predmet rada bio je vannastavni engleski jezik), tako i na maternjem švedskom i eventualnim drugim jezicima. Učenički odgovori se kod ovakvih instrumenata uobičajeno predstavljaju kroz relativne mere (npr. procenat učenika koji često razgovaraju sa izvornim govornicima), ili kroz prosečne vrednosti skala.

Uvid u nastavni input može se ostvariti i snimanjem časova ili pregledanjem nastavnih materijala. Snimci časova mogu dati dragocene informacije o opštijim merama kakve su ukupan ili prosečan broj reči u inputu koji daje nastavnik (v. npr. Bowers & Vasilyeva, 2011). Kod pregledanja nastavnih materijala tipično je da se u prikupljenom materijalu broje razli-

pokazuju da učenici ne uče pogrešne oblike jedni od drugih (Gass & Selinker, 2008: 369).

9 Slični upitnici/skale procene u upotrebi su i u izučavanju inputa u simultanoj dvojezičnosti. Oni se u literaturi obično nazivaju „roditeljskim upitnicima" (v. npr. Pearson, Fernandez, i dr., 1997; Unsworth, 2013).

čite jedinice, često uz konsultovanje sa nastavnicima. Na primer, Grubor (2012) analizom sadržaja izdvaja gramatičke jedinice i jedinice posvećene različitim jezičkim veštinama, a zastupljenost različitih jedinica nastavnog inputa se zatim iskazuje procentualno u odnosu na ukupni input, uz izračunavanje prosečnog broja jedinica inputa po času.

U istraživanjima koja se fokusiraju na usvajanje konkretnih leksičkih ili gramatičkih pojava moguće je merenje učestalosti datih pojava u snimcima časova ili nastavnim materijalima. Na primer, Horst (2010) proučava mogućnosti za usvajanje novih reči u engleskom jeziku kroz leksičko profiliranje korpusa nastavničkog govora snimljenog tokom devet nedelja nastave (zaključujući da se nove reči ne ponavljaju dovoljan broj puta da bi situacija za usvajanje bila optimalna). Ponekad se pribegava i proučavanju uzoraka jezika za koje se pretpostavlja da adekvatno predstavljaju input kome su učenici izloženi, iako ti uzorci nisu uvek stvarni input sa kojim su učenici bili u kontaktu. Posebno često se u ovakvim situacijama koriste opšti korpusi ciljnog jezika, uz pretpostavku da učestalost proučavanih pojava u njima odgovara onoj u inputu koji učenici dobijaju. Tako Miličević (2007) koristi referentne korpuse italijanskog, engleskog i srpskog jezika za proveru učestalosti upotrebe različitih refleksivnih i recipročnih markera (poput *se* i *sam sebe/jedan drugog*) uz različite glagole, uz dalje proučavanje veze između dobijenih učestalosti i postignuća učenika merenog procenama prihvatljivosti različitih kombinacija glagola i refleksivnih/recipročnih markera.

Najzad, u brojnim istraživanjima meri se i kvalitet inputa, kroz indikatore poput toga od koga input potiče (izvornih govornika, nastavnika ili drugih učenika) i da li je prilagođen učenicima (kao vid „nastavničkog govora" ili „govora za strance") ili autentičan. Moguće je i računanje opštih tekstualnih mera poput leksičkog bogatstva (izraženog npr. kroz broj različitih reči) i strukturne složenosti (npr. prosečne dužine rečenice) (v. npr. Bowers & Vasilyeva, 2011). Poseban tip ispitivanja kvaliteta nastavnog inputa predstavljaju istraživanja kontrolisanog inputa koji se namenski osmišljava i koristi u studijama zasnovanim na intervencijama u nastavi (v. npr. VanPatten & Cadierno, 1993, kao i brojna istraživanja citirana u daljem toku rada). U ovakvim istraživanjima ne meri se spontano nastali input, već se planiraju vrste inputa (s obzirom na način prilagođavanja, prisustvo/odsustvo interakcije, i slično) koje će učenici dobiti, kako bi se utvrdilo kakav input dovodi do najvećeg postignuća.

2.2. Merenje postignuća

Postignuće, odnosno stepen ovladavanja stranim jezikom, predstavlja veoma složen i nejedinstven konstrukt. Može se govoriti o opštem postignuću, ali i o postignuću s obzirom na pojedinačne jezičke nivoe ili veštine (npr. morfosintaksu i leksiku, ili razumevanje i pisanje), kao i s obzirom na konkretne jezičke jedinice ili gramatičke pojave (npr. izražavanje prošlog vremena ili morfološko označavanje množine imenica).

Najveći izazov za operacionalizaciju i merenje predstavlja opšte postignuće, odnosno opšte znanje stranog jezika. Thomas (1994: 330) određuje opšte znanje kao „ukupnu jezičku kompetenciju neke osobe i njenu sposobnost jezičke realizacije na drugom jeziku"[10]. Merenje opšteg postignuća zapravo predstavlja određivanje opšteg nivoa znanja učenika, pri čemu se nivo najčešće ne iskazuje u vidu kategorija (početni, srednji, i slično), već kao rezultat ostvaren na primenjenom mernom instrumentu, a rezultati učenika se uglavnom ne porede sa rezultatima koje na istom instrumentu ostvaruju izvorni govornici, što je van istraživanja inputa uobičajeno (v. Kraš & Miličević, 2015).

U kontekstu učionice, opšte postignuće se može meriti na različite načine (za detaljniji pregled v. Hulstijn, 2015): ostvarenim ocenama (na ispitu ili tokom školske nastave), testovima koje osmišljavaju nastavnici, kao i eksterno osmišljenim testovima, koji su u nekim slučajevima standardizovani (npr. TOEFL za engleski jezik), odnosno porede učinak učenika sa rezultatima većeg broja drugih učenika (Collier, 1989: 517).[11] Testovi opšteg postignuća mogu sadržati i pojedinačne zadatke posvećene različitim jezičkim veštinama i različitim jezičkim nivoima (Grubor, 2012), ili biti u formatu *cloze* testa (Miličević, 2007). Najzad, postignuće se, nešto ređe, meri i kroz subjektivne procene samih učenika ili njihovih nastavnika, najčešće putem skala Likertovog tipa (Butler & Lee, 2006).

Zadatke za ispitivanje postignuća u usvajanju pojedinačnih pojava nemoguće je nabrojati – u ovu svrhu mogu se upotrebiti svi tipovi zadataka koji se inače sreću u eksperimentalnim istraživanjima usvajanja J2 i u testiranju usvojenosti individualnih fenomena u učionici (procene prihvatljivosti, vođena produkcija, zadaci povezivanja slika, itd.). Ovakve zadat-

10 "a person's overall competence and ability to perform in L2"

11 Up. situaciju u proučavanju simultane dvojezičnosti, gde se najčešće koriste standardizovani testovi jezičkog razvoja (v. npr. Unsworth, u štampi).

ke učenici često rade nakon izlaganja kontrolisanom inputu čiji se efekti ispituju, u nekim slučajevima samo neposredno posle, a nekada i u okviru odloženog testiranja (v. pregled u Benati, 2016, 2017).[12]

Podaci o postignuću mogu se korelirati sa podacima o količini inputa, posebno kada se ispituje opšte postignuće. Ovakav pristup posebno je čest u istraživanjima simultane dvojezičnosti, a zanimljivo je primetiti i da u kontekstu usvajanja stranog jezika nedostaju istraživanja koja se bave određivanjem praga, odnosno količine inputa koja je dovoljna za usvajanje, iako je efekat praga dobro poznat iz radova o simultanoj dvojezičnosti – povećanje količine inputa korelira sa višim postignućem do određenog praga, nakon koga dalji efekti izostaju (v. Unsworth, u štampi).

Kada je reč o usvajanju konkretnih jezičkih pojava, postignuće se često meri kao tačna upotreba određene jezičke jedinice izražena procentualno (v. Gathercole, 2002; Jia & Fuse, 2007), a najveći deo istraživanja uključuje kao meru postignuća produkciju i test gramatičke ispravnosti (v. npr. Nicoladis, Palmer, & Marentette, 2007; Pérez-Leroux, Pirvulescu, & Roberge, 2009). Kada se meri postignuće u domenu užih pojava, česti su i eksperimentalni nacrti u kojima više grupa učenika dobija različitu vrstu modifikovanog inputa, pa se zatim ispituje koji tip inputa je najefikasniji, kratkoročni i/ili dugoročno (primeri ovakvih istraživanja navode se u daljem toku rada).

3. Uticajni teorijski pravci u istraživanju inputa

Uprkos kompleksnosti merenja, input je već dugi niz godina jedna od najispitivanijih varijabli u usvajanju J2 i brojni teorijski modeli posvećeni su upravo njegovoj obradi i njegovom delovanju na postignuće. U ovom odeljku grupišemo relevantne radove u tri šira pravca istraživanja: 1) interakcijska istraživanja, 2) modeli procesiranja inputa, i 3) drugi pristupi.

3.1. Interakcijska istraživanja

Jedna od dužih tradicija u proučavanju inputa poseban značaj pridaje komunikativnom kontekstu u kome se input dobija, odnosno interakci-

12 U velikom broju istraživanja postignuće se testira i pre nastavne intervencije, kako bi se kontrolisalo predznanje učenika i kako bi se utvrdilo da li su grupe koje se porede zaista uporedive.

ji učenika sa drugim govornicima ciljnog jezika (Gass, 2003; Gu, 2018). Među idejama koje se vezuju za početke interakcijskih istraživanja ističe se Krašenova *hipoteza o inputu* (Krashen, 1982, 1985), kao jedna od pet fundamentalnih hipoteza kojima se opisuje *model kontrolnog mehanizma*[13] (Richards & Rogers, 2015: 181–183), odnosno kao alternativni naziv samog modela (v. npr. Littlewood, 2004: 515–516). Ovaj model pretpostavlja da je za usvajanje jezika neophodno da učenici budu izloženi *razumljivom* inputu, odnosno jeziku koji je za jedan nivo iznad nivoa trenutnog znanja učenika. U jednoj od verzija (Krashen, 1983) uvodi se i koncept „uočavanja informacione praznine" između optimalnog inputa (inputa koji je za jedan nivo viši od trenutnog nivoa znanja učenika, što se iskazuje formulom *i + 1*) i metajezičkog pravila kojim učenik trenutno vlada.[14] Koncepti koje je Krašen uveo u teoriju usvajanja J2 vrlo su uticajni i koriste se i danas, ali se Krašenu zamera odsustvo jasno operacionalizovane definicije razumljivog inputa, kao i istraživanja koja empirijski ispituju njegovu vezu sa postignućem.

U istraživanjima koja su usledila veliki broj istraživača počeo je naglašenije da zagovara ideju da nije dovoljno da učenici budu izloženi inputu, koliko god optimalan on bio, već da je uz to potrebna direktna lingvistička interakcija (Johnson & Johnson, 1999: 186). Prema ovom pristupu, veliki broj faktora utiče na tok usvajanja jezika zajedno sa inputom, usled činjenice da je učenje jezika podstaknuto komunikativnim pritiskom, a u samom procesu ti faktori se međusobno uslovljavaju i modifikuju jedni druge (Gleason, 2005). Jedna od uticajnijih teorija iz ovog pravca istraživanja jeste Longova *hipoteza o interakciji* (1980), kojom se ističe struktura interakcije, odnosno to da pregovaranje značenja u vidu modifikovanog inputa i interakcije (npr. ponavljanje, traženje potvrde o razumevanju, provera razumevanja, traženje pojašnjenja i sl.) dovodi do boljeg razumevanja, a samim tim, u konačnom ishodu, i do usvajanja jezika (Long, 1980, 1992). Pored Longa i drugi istraživači su sprovodili istraživanja na osnovu navedene hipoteze (za pregled v. Pica, 1994). Neke od ovih studi-

13 Eng. *Monitor Model.*

14 Razumljiv input može se povezati sa idejom *zone narednog razvoja* L. Vigotskog (Vigotski, 1974). U pitanju je zona koja obuhvata razliku između trenutnog razvojnog nivoa (npr. u usvajanju jezika), odnosno onoga što osoba može da uradi samostalno, i očekivanog narednog razvojnog nivoa, odnosno onoga što osoba trenutno može da uradi uz pomoć kompetentnije osobe (npr. kompetentnijeg govornika datog jezika).

ja predstavljaju direktan pokušaj da se utvrdi veza između interakcijskih modifikacija, pre svega pregovaranja značenja, i povećanja razumevanja sadržaja. Na primer, istraživanje koje su sproveli Pica, Young, & Doughty (1987), jedno je od onih koja su pokazala da su interakcijske modifikacije efektnije za bolje razumevanje inputa nego same lingvističke modifikacije (u smislu pojednostavljenja kompleksnosti inputa).

Brojna interakcijska istraživanja su i kasnije pokušala da utvrde vezu između modifikovanog inputa, interakcije i usvajanja stranog jezika. U takvim istraživanjima ispitanici obično dobijaju input koji je modifikovan (npr. gramatički pojednostavljen) ili nemodifikovan (uz eventualno ponavljanje ključnih reči neophodnih za razumevanje), pri čemu u nekim slučajevima mogu i da postavljaju pitanja ili na drugi način uspostavljaju interakciju sa sagovornicima[15]. Neke studije su uspele da uspostave vezu između interakcijskih modifikacija sa povećanjem razumevanja sadržaja, ali ne i sa usvajanjem (npr. Loschky, 1994; Gass & Varonis, 1994), dok su druga utvrdila i stabilnije efekte. Mackey (1999) je u svojoj studiji, na primer, pokazala da je u usvajanju upitnih reči u engleskom jeziku naprednija bila grupa koja je postavljala pitanja, odnosno uspostavljala interakciju sa svojim sagovornicima.

Rezultati nekih od ovih studija mogu se protumačiti i kao potvrda ideje da je unutar interakcije produkcija ta koja je doprinela boljem usvajanju određene gramatičke jedinice. Pojedini istraživači (npr. Swain, 1985) su stoga vrlo rano pomerili fokus na produkciju (eng. *output*). Većina autora, u interakcijskom pristupu i šire, saglasna je u tome da je produkcija neophodna za poboljšanje fluentnosti govora i da učenici moraju vežbati produktivne veštine kako bi počeli da koriste međujezički sistem rutinski i kako bi bili primorani da se pored značenja fokusiraju i na gramatičke elemente. Drugim rečima, produkcija je neophodna za usvajanje usled toga što, za razliku od razumevanja, ne može biti zasnovana samo na značenju. Svejnina *hipoteza o produkciji* (Swain, 1985, 1995) ističe da pored uvežbavanja gramatičkih struktura, produkcija ima i funkciju opažanja (usmeravanja pažnje), funkciju testiranja hipoteza i metalingvističku funkciju. Autorka se fokusira na mogući značaj koji međujezik koji vršnjaci koriste u međusobnoj komunikaciji može imati na usvajanje jezika (Swain, 1995). Drugi autori su se bavili direktnijom vezom između produkcije i usvajanja

15 U istraživanjima se porede grupe koje su bile izložene različitim situacijama u pogledu inputa i interakcije.

jezika. Na primer, Ellis i He (1999) su pokazali da je „produktivna" grupa (koja je imala zadatak da sagovornicima daje instrukcije na osnovu inputa koji su dobili) pokazala bolje rezultate na leksičkom testu, i na receptivnom i produktivnom nivou.

Ukupno gledano, istraživanja u okvirima ovog pristupa pokazala su da efekti interakcije na postignuće zaista postoje i da su i statistički i praktično značajni (Plonsky & Gass 2011: 331). Detaljnija pregledna istraživanja poput Keck, Iberri-Shea, i dr. (2006) pokazuju da efekti interakcije na usvajanje postoje i za leksičke i za gramatičke fenomene, kao i efekti produkcije. Međutim, treba istaći da pregledne studije uzimaju u obzir i ispitivanja korektivne povratne informacije, koja nisu predmet našeg rada, pa je ove zaključke ipak potrebno uzeti sa određenom rezervom. Takođe, dok postoji određena raznolikost u pogledu jezika koji su ispitivani, ipak jasno dominiraju engleski, španski i donekle japanski jezik (Mackey, 2007).

U pogledu metodoloških pristupa koji se koriste, dok su rana istraživanja u velikoj meri bila zasnovana na posmatranju (Plonsky & Gass 2011: 330), danas su tipičnije eksperimentalne i kvazieksperimentalne studije, koje se često sprovode u kontekstu učionice, gde je najlakše prilagoditi input i nametnuti učenicima zadatke koji zahtevaju interakciju. Različite studije posvećuju pažnju različitim situacijama, odnosno različitim sagovornicima u interakciji (u učionici ređe izvorni govornik-učenik, češće nastavnik-učenik ili učenik-učenik). Istraživanja su dominantno usmerena ka inputu koji je vezan za konkretne leksičke ili gramatičke pojave (članove, prošlo vreme, postavljanje pitanja, itd.), u odnosu na koje se meri i postignuće, različitim zadacima primerenim za pojave koje se ispituju (na primer, zadatak utvrđivanja razlika između slika za testiranje postavljanja pitanja; Mackey, 1999). U centru pažnje je u daleko većoj meri kvalitet (pre svega vrsta) nego kvantitet inputa, pri čemu se poseban naglasak stavlja na modifikacije, dok se manje pažnje posvećuje autentičnom inputu.

Plonsky i Gass (2011) sprovode detaljnu metaanalizu posvećenu upravo metodologiji istraživanja i analize rezultata u istraživanjima interakcije i ukazuju na postepeni napredak u pogledu rigoroznosti istraživanja, ali i potrebu da se više pažnje posveti instrumentima koji se koriste za merenje relevantnih varijabli i preporučuju pažljivije testiranje njihove pouzdanosti. Ova ujedno zamerka i preporuka može se proširiti na istraživanja odnosa između inputa i postignuća u J2 uopšte, budući da i pregled dat u odeljku 2 ukazuje na nedostatak jasnih i konzistentnih operacionalizacija.

Gledano sa strane teorije, Mitchel, Myles i Marsden (2013: 185) ističu da su interakcijska istraživanja zasnovana na jasnim tvrdnjama, ali da su te tvrdnje najvećim delom eksplorativne prirode, odnosno ne objašnjavaju kako i zašto dolazi do upravo onakvih uticaja inputa i interakcije na postignuće kakvi se beleže. Šire viđenje jezika na koje se ova istraživanja nadovezuju delom je nativističko (posebno kod Krašena i u Longovim ranijim radovima), a delom kognitivističko (Longovi kasniji radovi). Novija istraživanja postepeno se usmeravaju i u pravcu integracije procesiranja koje se odvija u realnom vremenu tokom interakcije.[16]

3.2. Modeli procesiranja inputa

Drugi istraživači pokušali su da ostvare ono u čemu interakcijski pristup i dalje čeka ozbiljniji pomak, da daju teorijski model procesiranja jezika, odnosno da obezbede teoriju učenja kojom bi se objasnilo kako se jezik usvaja na osnovu inputa. Iako su postojeći modeli naizgled u manjoj meri okrenuti ka postignuću, iz njih su proistekli i značajni pedagoški pristupi posvećeni primeni teorijskih modela i empirijskih saznanja u nastavi.

Jedan od najpoznatijih modela jeste *teorija procesiranja inputa* (VanPatten, 1996, 2002), koja ima za cilj da objasni transformaciju inputa u intejk. U centru pažnje je to kako učenici uspostavljaju veze između forme i značenja jedinica koje susreću u inputu.[17] Intejk čine analizirane lingvističke informacije koje su proistekle iz inputa i koje se potom čuvaju u radnoj memoriji za dalju obradu (VanPatten, 2002: 757; VanPatten, 2004: 6). Jedno od centralnih pitanja jeste i koje strategije učenici koriste prilikom razumevanja inputa i pod kojim uslovima razumevanje prelazi u usvajanje. Ova teorija se ograničava na jedan uzak deo procesa usvajanja i podrazumeva da se ono što se dalje dešava sa intejkom može objasniti različitim mehanizmima (urođenim kao u generativnoj gramatici, ili nekim drugim). Naglasak je, dakle, na razumevanju inputa, koje mora prethoditi usvajanju, iako ga ne garantuje, jer je usvajanje nemoguće bez uspostavljanja odgovarajućih veza između forme i značenja (VanPatten, 2015).

16 Potrebu za pažljivijim razmatranjem procesiranja ističe, između ostalih, R. Ellis (2015: 165-166), navodeći da se u interakcijskim istraživanjima često govori o implicitnom znanju, dok se zapravo meri eksplicitno znanje.

17 VanPatten definiše procesiranje kao uspostavljanje veza između forme i značenja tokom razumevanja inputa, u realnom vremenu (2004: 6–7).

Teorija procesiranja inputa pretpostavlja nekoliko principa kojima se učenici rukovode: prednost u obradi se daje značenju, odnosno leksičkim rečima (budući da se preko njih lakše dolazi do značenja); ukoliko je isto značenje iskazano i leksičkim i gramatičkim sredstvima (na primer, prošlo vreme), gramatička sredstva će se obrađivati tek nakon što su leksička obrađena; među gramatičkim jedinicama prednost u obradi će imati ona koja su neredundantna (jedina u rečenici iskazuju dato značenje); gramatičke jedinice koje se ne mogu jasno povezati sa nekom značenjskom kategorijom (npr. veznik *that*) obrađuju se kasnije od onih koje imaju jasno značenje; u pogledu izgradnje sintaksičke strukture, prva imenička reč koja se susretne tumači se kao subjekat rečenice (uz određene izuzetke, ako postoje dodatne kontekstualne informacije koje čine ovaj princip očito pogrešnim). Naravno, mera primene ovih principa zavisi i od nivoa znanja, ali važno je primetiti da oni često ne vode ispravnoj analizi inputa.

Iz ove teorije nastao je pedagoški pristup zasnovan na *vođenom procesiranju* (eng. *processing instruction*), koji podrazumeva rad na izmeni strategija koje učenici koriste prilikom početne obrade inputa (v. npr. VanPatten & Cadierno, 1993; Wong, 2004). Primena ovog pristupa odvija se tako što učenici nakon eksplicitnog objašenjenja gramatičke pojave i adekvatnih strategija za obradu inputa[18] bivaju izloženi strukturiranom inputu vezanom za datu pojavu, uz zadatke razumevanja koji su formulisani tako da navode na adekvatne, a ne na preferirane strategije. Lee i Benati (2009: 48) navode kao primer čitanje rečenica sa glagolima u sadašnjem i prošlom vremenu, bez vremenskih priloga, gde bi učenici samo na osnovu glagola morali da odrede kada se radnja dešava. Produkcija se u ovom pristupu smatra kasnijom fazom i ne podstiče se odmah.

Lee i Benati (2009) daju detaljan pregled istraživanja koja primenjuju vođeno procesiranje i zaključuju da centralnu komponentu koja ključno doprinosi postignuću predstavlja strukturirani input. Naime, rezultati empirijskih istraživanja pokazuju da nema razlike u postignuću između učenika koji su izloženi i eksplicitnim objašnjenjima i strukturiranom inputu i onih koji su dobili samo strukturirani input, dok je postignuće niže kod učenika koji su izloženi samo eksplicitnim objašnjenjima. Isti autori zaključuju i da ovaj pristup daje bolje rezultate od pristupa u nastavi koji su više okrenuti ka produkciji, čak i kada se testira produkcija. Jezici koji-

18 Na primer, za jezike sa slobodnijim redom reči napomenulo bi se da prva imenica u rečenici nije uvek subjekat.

ma se istraživanja najviše bave su engleski, španski, italijanski, francuski i japanski, a ispitivani nivoi znanja su uglavnom početni i srednji. Takođe se pokazalo da intervencije u nastavi mogu sa podjednakom uspešnošću da se sprovode putem Interneta i da se javljaju dugoročni efekti na postignuće.

Još jedan nastavni pristup koji se može povezati sa odgovarajućim teorijskim modelom zasniva se na naglašavanju inputa (eng. *input enhancement*; v. Sharwood Smith, 1993), na primer vizuelnim sredstvima poput podvlačenja, upotrebe različitih boja i slično (v. i Benati, 2016, 2017). Empirijska istraživanja odnosa naglašenog inputa i postignuća ne ukazuju uvek na povezanost (v. pregled u Lee & Huang, 2008; up. i Lee & Benati, 2009, gde se ističe da za strukturiran input nije bitno da li je naglašen ili ne). Međutim, Sharwood Smith i Truscott (2014) objašnjavaju nedoslednost u rezultatima nedovoljno jasnim početnim pretpostavkama, usled nedostatka adekvatnog teorijskog okvira. Ovi autori predlažu kao teorijski okvir i kao širi model procesiranja inputa model nazvan MOGUL (eng. *Modular On-line Growth and Use of Language*), zasnovan na ideji o modularnom kognitivnom sistemu, kao i modularnom razvoju i procesiranju jezika. U ovom modelu pretpostavlja se da se obrada inputa odvija u više stadijuma i putem više kognitivnih modula (gde su jezička znanja podeljena između specijalizovanog jezičkog modula i modula za opšta znanja), usled čega isti načini naglašavanja inputa ne dovode uvek do istih rezultata niti do slične brzine usvajanja. Drugim rečima, potrebno je utvrditi koje pojave u J2 mogu da se usvoje putem specijalizovanog jezičkog modula, a za koje se koriste opštija znanja – od toga će zavisiti izbor načina na koji input najbolje može da se predstavi, a on će svakako biti potrebniji, uz više uvežbavanja, tamo gde je neophodna upotreba opštih znanja (Whong, 2011: 91). Marsden, Whong, i Gil (2018), na primer, koriste MOGUL u ispitivanju usvojenosti engleskog markera polarnosti *any* ‘neki, ijedan’ i pronalaze pozitivan efekat eksplicitnog inputa, ali i naznake usvojenosti pravila koja nisu bila zastupljena u inputu, za koja pretpostavljaju da su usvojena putem specijalizovanog jezičkog modula, odnosno pod uticajem univerzalne gramatike.

Donekle sličan model procesiranja jezika koji se bavi fazama koje prate intejk ponuđen je u *teoriji autonomne indukcije* (Caroll, 1999, 2001). U pitanju je prvi kompleksniji model koji pokušava da uključi jezičke predstave (eng. *representation*), procesiranje i učenje (Mitchel, Myles, & Marsden, 2013: 58). Autorka posebno naglašava razliku između razume-

vanja i usvajanja, i inputa koji je potreban za ova dva procesa (Carroll, 1999: 365): jezik se različito procesira u svrhu analiziranja iskaza i usvajanja novih lingvističkih sadržaja. Do učenja dolazi kada se pojavi problem sa procesiranjem (koje je prvobitno zasnovano na mehanizmima prenetim iz maternjeg jezika), odnosno onda kada input na stranom jeziku ne može da se obradi postojećim procedurama – tada se pokreće urođeni mehanizam za usvajanje jezika. Ova teorija za sada nije našla značajnu direktnu primenu u učionici, ali pored zasluga za obuhvatnost, mora joj se priznati i značaj za bliže definisanje pojma inputa.

Za razliku od interakcijskih, pristupi zasnovani na procesiranju ne predstavljaju jedinstvenu širu celinu, između ostalog zbog toga što su deo različitih opštijih modela usvajanja jezika. Međutim, kada se pogleda njihova primena u usvajanju J2 u učionici, kroz vođeno procesiranje i naglašavanje inputa, metodološki postupci su velikim delom slični onima u interakcijskim istraživanjima: dominantno se koriste eksperimentalne i kvazieksperimentalne studije sprovedene kroz izlaganje učenika različitim vidovima prilagođenog inputa, uz eventualno poređenje sa situacijama u kojima je input odsutan.

3.3. Drugi pristupi

Pristupi koji značajnu pažnju pridaju odnosu inputa i postignuća, a ne spadaju u gore navedene celine, mogu se podeliti na one u čijem fokusu je detaljnije ispitivanje količine i kvaliteta inputa i one koji input posmatraju u sprezi sa drugim faktorima.

U izučavanju dvojezičnosti često se ističe da bilingvalni govornici u poređenju sa monolingvalnim srazmerno manje dolaze u kontakt sa inputom *po jeziku* (v. npr. Unsworth, 2016), pa ne iznenađuje to što se velika pažnja poklanja utvrđivanju opšte količine inputa u svakom od jezika koje dvojezični govornici usvajajaju. Međutim, ova istraživanja su najvećim delom fokusirana na simultanu dvojezičnost, odnosno paralelno usvajanje dva maternja jezika na ranom uzrastu.[19] U usvajanju stranog jezika, posebno kada se govori o odraslim učenicima, situacija je nužno drugačija. Naime, budući da je maternji jezik već u potpunosti usvojen, ne može se na isti način govoriti o podeljenosti inputa, već samo o tome šta predstav-

19 Izuzetno velik broj radova bavi se efikasnošću različitih instrumenata za merenje količine inputa u simultanom dvojezičnom usvajanju (v. npr. zbornik radova *Input and Experience in Bilingual Development*, koji su priredile Grüter & Paradis, 2014).

lja dovoljnu, a šta dostupnu količinu inputa za usvajanje J2. Usled velikog broja različitih konteksta, teško je dati čak i okvirnu procenu (v. Young-Scholten & Piske, 2009: 13), ali preovlađujući stav jeste da učenici J2 ne dobijaju ni približno jednaku količinu inputa kao deca tokom usvajanja maternjeg jezika (gde procena iznosi 9.000 sati inputa do navršenih pet godina života), čak ni kada žive u sredini gde se J2 govori (Sharwood Smith, 1994). Za kontekst učionice se posebno često sreću tvrdnje o „ekstremnoj ograničenosti" dostupnog inputa (v. O'Grady, 2003: 58).

Fokus u istraživanjima J2 stoga je u većoj meri na odlikama inputa s obzirom na konkretne manje jezičke jedinice. Jedan od pristupa koji veliki značaj pridaju količini i kvalitativnim odlikama inputa jeste kognitivističko viđenje usvajanja J2. Ovo viđenje zasnovano je na detaljno razrađenim opštim teorijama asocijativnog učenja (v. npr. Ellis, 1998). Kognitivisti smatraju da usvajanje J2 u prirodnom okruženju i u učionici predstavljaju u osnovi slične procese zasnovane na istim principima analize inputa, s tim što u učionici proces usvajanja može biti ubrzan nastavom (v. npr. Ellis, 2002a).[20] Prema njihovom viđenju, ne postoje urođeni jezički mehanizmi, pa input predstavlja početnu tačku usvajanja. Proces usvajanja se, shodno tome, posmatra kao proces statističke generalizacije iz uzoraka inputa (Ellis, 2009: 139).

Među odlikama inputa koje presudno utiču na usvajanje izdvajaju se učestalost jezičkih jedinica, njihova forma (pre svega uočljivost; eng. *salience*), njihova funkcija (koliko su značajne za razumevanje i koliko su tipične) i interakcija između forme i funkcije (Ellis & Collins, 2009). Kod učestalosti se pokazuje da na postignuće utiču i pojedinačna ili frekvencija tokena (eng. *token frequency*) i tipska frekvencija (eng. *type frequency*). Prva označava koliko se često određeni oblik javlja u inputu (npr. broj ditranzitivnih konstrukcija u odgovarajućem korpusu), dok druga predstavlja broj različitih leksičkih jedinica koje se javljaju u okviru neke konstrukcije (npr. broj različitih glagola koji se u nekom korpusu javljaju u ditranzitivnim konstrukcijama). Visoka pojedinačna frekvencija doprinosi lakšem percipiranju konstrukcije, dok je visoka tipska frekvencija neophodna za uočavanje produktivnosti (Bybee, 2008; Ellis, 2009). Idealnom situacijom za učenje smatra se ona u kojoj se učenici prvo upoznaju sa manjim bro-

20 Kognitivistički pristupi mogli bi se prema nekim od svojih viđenja svrstati u prethodni odeljak. Međutim, ovde ih odvajamo usled toga što preostali pristupi fokusirani na procesiranje ne podrazumevaju emergentističko viđenje jezika (već pretežno nativističko) i ne fokusiraju se na merenje učestalosti jezičkih jedinica u inputu.

jem tipičnih primera neke konstrukcije (npr. glagolima koji se često javljaju u ditranzitivnim konstrukcijama), a zatim se početni skup proširuje kako bi se utvrdila produktivnost konstrukcije.[21] Empirijska istraživanja koja na ovo ukazuju najčešće su zasnovana na poređenju više različitih eksperimentalnih manipulacija učestalosti u inputu, pri čemu se često koriste izmišljene jezičke jedinice, kako bi istraživači bili sigurni da ih ispitanici ne poznaju (v. npr. Goldberg, Casenhiser, & Sethuraman, 2004). Takođe se koriste podaci iz korpusa učeničke produkcije (Ellis & Ferreira-Junior, 2009; Römer, Skalicky, & Ellis, u štampi).

Međutim, kao što ističe Ellis (2002a: 178), „učestalost nije dovoljna kao objašnjenje, inače se nikada ne bismo odmakli dalje od određenog člana".[22] Prilikom razmatranja usvajanja potrebno je uzeti u obzir i druge odlike inputa. Naglasak na uočljivosti vezan je za činjenicu da je neke jezičke jedinice lakše uočiti u inputu od drugih. Na primer, leksičke reči su uočljivije od gramatičkih, pa će učenici usled toga pre primetiti na primer vremenske priloge, nego glagolske morfeme kojima se iskazuje prošlo vreme (Ellis & Collins, 2009; up. i VanPattenove prinicipe procesiranja inputa iz odeljka 3.2). Kognitivističko viđenje značajno je za proučavanje inputa ne samo zbog postojanja šire teorije koja objašnjava i kako se input obrađuje, već i zbog toga što govori o situacijama koje posebno pogoduju usvajanju, a koje se kroz prilagođavanje inputa relativno lako mogu primeniti u učionici, podešavanjem učestalosti, isticanjem manje uočljivih jedinica i slično.

Najzad, u pogledu ispitivanja odnosa inputa i drugih faktora koji utiču na usvajanje jezika u višejezičnom kontekstu, primećuje se zastupljenost uticaja maternjeg jezika (v. npr. Miličević, 2007), nivoa znanja i drugih kognitivnih faktora (v. pregled u Ellis, 2002b). Međutim, u širem društvenom kontekstu, upadljiv je nedostatak istraživanja posvećenih stranom jeziku. Za simultanu dvojezičnost je pokazano da je input dovoljan za uspešno savladavanje jezika kao deo složenog sistema, koji uključuje i

21 Istraživanja pokazuju da kod većine konstrukcija postoji relativno mali broj leksičkih jedinica koje se u njima javljaju vrlo često i relativno velik broj leksičkih jedinica koje se javljaju retko (sledeći Zipfovu raspodelu; Ellis, 2009). Zanimljivo je uočiti i da je ovaj pristup odavno implicitno pristutan u pedagoškim materijalima, pa se na primer imeničke deklinacije tipično predstavljaju putem nekoliko čestih imenica odgovarajućeg tipa.

22 "[…] frequency is not a sufficient explanation; otherwise we would never get beyond the definite article in our speech"

stavove, vrednosne sisteme i društvene prilike koji imaju funkciju usklađivanja količine dostupnog i potrebnog inputa. Na primer, Pearson (2007: 400) tvrdi da je količina inputa faktor nad kojim roditelji ili društvena zajednica imaju najveću kontrolu.[23] Ova autorka predlaže teorijski „model cikličnosti", koji uključuje input, ovladavanje jezikom i upotrebu (eng. *input-proficiency-use cycle*). Prema modelu, što govornici više koriste jezik, to više inputa „traže"; veća količina inputa dovodi do većeg uspeha u korišćenju jezika; češća upotreba „traži" više inputa, pa ciklus kreće ispočetka. Međutim, ovakav ciklus ne postoji u vakuumu već i drugi faktori značajno određuju količinu inputa i nivo usvojenosti: *uzrast* početka učenja jezika (pod pretpostavkom da što ranije počne da se uči jezik, to je stepen ovladavanja veći, a veća uspešnost dovodi do češće upotrebe), *stavovi* roditelja, braće, sestara i vršnjaka doprinose boljem prihvatanju jezika i samim tim utiču na češću upotrebu, čime podspešuju efikasnost ciklusa (str. 401). Model cikličnosti može naći primenu i u kontekstu usvajanja stranog jezika; međutim, svakako zahteva empirijsku proveru.

Što se tiče stranog jezika, prema nekim autorima input je takođe smisleno ispitivati samo u sprezi sa drugim faktorima koji su se pokazali kao važni za usvajanje (v. Grubor, 2012, 2018). Grubor (2012) je pokazala da faktor namere i emocija (FNE), kao jedna od komponenti stava, predviđa dve mere postignuća u engleskom (prosečnu ocenu sa oko 30% i ocenu na eksternom testu sa skoro 45%), što je u skladu da teorijom *namernog ponašanja* (eng. *theory of planned behaviour*). Dakle, prema ovom istraživanju stavovi indirektno preko namere utiče na postignuće, dok input pripada složenom faktoru *jezičkog okruženja*, koji je jedan od pretpostavljenih faktora koji utiču na formiranje stavova prema OKLD modelu (Grubor, 2018).[24] Veza između stava i konkretno vannastavnog inputa ustanovljena je kod srednjoškolske populacije, kod koje je utvrđena proporcionalna povezanost između ukupne količine vannastavnog inputa i generalnog stava ispitanika (veza je još jačeg intenziteta sa FNE). Dakle, stavovi jesu povezani sa inputom (u ovom slučaju vannastavnim), ali je teorijska pretpostavka drugačija od gorepomenutog cikličnog modela. Naravno, s obzirom da je tema prvog

23 Treba imati na umu da su ispitanici njene studije mala deca, te da u širem kontekstu možemo očekivati ovakav uticaj u kontekstu J2 i od nastavnika, pa i vršnjaka, ali i veći uticaj drugih faktora (v. Grubor, 2012).

24 Teorijski OKLD model formiranja stavova uključuje *obrazovnu*, *kulturnu*, *ličnu* i *društvenu* dimenziju (v. Grubor, 2018).

navedenog istraživanja stav prema učenju J2 i njegova veza sa postignućem (2012), a ne (in)direktna veza postignuća i izloženosti ciljnom jeziku, ne možemo tvrditi sa sigurnošću da takva veza (ne) postoji. Ono što je izvesno jeste da su input i stav povezani, što nam potvrđuju rezultati druge studije (2018). Pretpostavka je da je ova veza dvosmerna: količina izloženosti engleskom jeziku utiče na oblikovanje stavova prema učenju jezika, i izgledno je da stavovi zatim imaju povratno dejstvo na količinu inputa, u smislu da učenici žele da stupaju dalje u kontakt sa sadržajima prema kojima imaju pozitivan stav, što u osnovi odgovara ideji B. Pearson.

Prikazom radova čiji je fokus na statističkim odlikama inputa i opštim kognitivnim mehanizmima i radova sa socijalnopsihološkom orijentacijom, zaokružujemo pregled različitih pristupa proučavanju uloge inputa u usvajanju stranog jezika. Ukupno gledano, stiče se utisak da je tematska raznovrsnost prikazanih istraživanja veća od njihove metodološke raznovrsnosti, budući da se i u vrlo različitim teorijskim pristupima input i postignuće mere na slične načine. Međutim, nije teško uočiti da i teorijska i metodološka strana ostavljaju prostora za brojna nova istraživanja.

4. Input i postignuće u učionici: Kuda dalje?

Činjenica da poddisciplinu primenjene lingvistike koja se bavi usvajanjem J2 ne karakteriše zajednička teorija, već veliki broj različitih pristupa, vrlo se jasno ogleda u istraživanjima inputa. Na osnovu datog pregleda primećujemo da određeni pristupi sprovode istraživanja u okviru širih teorija (kognitivističke i nativističke), drugi indirektno počivaju na širim teorijskim okvirima (npr. sociokulturnoj teoriji Vigotskog, što je slučaj kod Krašenove hipoteze o inputu i interakcijskih istraživanja, ili nativizmu, kao kod procesiranja inputa), ali i da postoje istraživanja gde za polaznu osnovu nisu toliko značajne opšte teorije učenja (v. ispitivanje količine inputa u simultananoj dvojezičnosti). S obzirom na naglašenu teorijsku podeljenost oblasti, nerealno je očekivati da će se istraživanja inputa uskoro steći u jedinstvenom okviru. Međutim, može se težiti saradnji u domenu merenja inputa, postignuća i njihovog međusobnog odnosa, budući da su brojni konstrukti suštinski neutralni i primenljivi u različitim teorijskim pristupima. Takođe bi bilo zanimljivo uporediti različite kontekste usvajanja jezika (simultana dvojezičnost, drugi jezik, strani jezik) i proveriti da li je uloga inputa stabilna ili varira u zavisnosti od konteksta u kome se jezik uči. Ovakav podatak bi mogao pomoći u donošenju odluka pri jezičkom

planiranju, izradi nastavnih planova i programa, pa i izboru konkretnih nastavnih materijala i metoda.

S tim u vezi, mišljenja smo da je neophodno i generalno pomeranje paradigme ka kompleksnijim modelima inputa, gde se ne ispituje samo direktan odnos inputa sa postignućem, već se uzima u obzir više faktora istovremeno. Kao što neki autori predlažu (Pearson, 2007; Unsworth, 2016; Grubor, 2018), treba uzeti u obzir šire društveno okruženje i okolnosti koje prate usvajanje jezika (u smislu od koga dolazi input, kog kvaliteta, u kojoj meri...). Jedan od predloženih kompleksnih modela „input-ovladavanje jezikom-upotreba" (Pearson, 2007), koji čeka empirijsku potvrdu u kontekstu J2, podrazumeva da input operiše u sprezi sa ostalim faktorima (uzrastom, stavovima, produkcijom). Ovakvo viđenje stavlja input u jedan složen sistem, što usvajanja jezika svakako jeste, jer informacije koje dobijamo iz svog okruženja (bilo u obliku jezičkog inputa ili uverenja o značaju nekih sadržaja, na primer) mogu uticati na spremnost individue da se upusti u različite oblike jezičkog ponašanja, što ima funkciju uvežbavanja sadržaja, ali istovremeno i oblikovanja stavova prema sadržaju. Navedeni model je vezan za simultani bilingvalizam, ali ima potencijala da bude iskorišćen u kontekstu usvajanja stranog jezika jer postoje istraživanja koja su pokazala uticaj stavova na jezičko ponašanje (v. Grubor, 2012).

U metodološkom smislu, neophodno je pre svega težiti rigoroznijem merenju inputa i postignuća (v. Grüter, Hurtado, i dr., 2014). Sa jedne strane, to znači osmišljavanje novih načina operacionalizacije ukupne količine inputa i opšteg postignuća, gde se za uzor mogu uzeti brojna istraživanja ovih mera u kontekstu simultane dvojezičnosti. Sa druge strane, kao što smo videli u pregledu, najveći broj radova kao meru postignuća uzima uspeh u savladavanju neke konkretne gramatičke ili leksičke jedinice, iako se u savremenom školstvu sve više insistira na jezičkim veštinama i kompetencijama, a ne znanjima *per se*. Takođe, potrebno je posvetiti više pažnje vannastavnom inputu i zajedničkom sagledavanju uticaja modifikovanog inputa koji se dobija u nastavi i autentičnog inputa iz drugih izvora. Ovde bi se mogla u većoj meri iskoristiti raspoloživost referentnih korpusa brojnih jezika, za čiji sadržaj se može pretpostaviti da u pogledu konkretnih jezičkih pojava aproksimira, odnosno približno odgovara inputu kojem su učenici izloženi van učionice. Najzad, bitno je naglasiti i da su poželjne longitudinalne studije kojima se stepen usvojenosti J2 s obzirom na input može pratiti tokom dužeg vremenskog perioda.

U skladu sa svim navedenim razmatranjima, slažemo se i sa autorima koji insistiraju na primenjivanju složenijih statističkih analiza (v. npr. Unsworth, 2016) umesto uobičajenih korelacionih i jednofaktorskih (kvazi)eksperimentalnih studija. Složenije analize jedine mogu dati jasniju sliku o mestu koje input zauzima u složenom procesu usvajanja J2.

5. Input u usvajanju J2: Zaključne napomene

Značaj inputa u usvajanju J2 je nesumnjiv, bez obzira na teorijsku orijentaciju istraživača. Na osnovu detaljnog uvida u literaturu stiče se utisak da je broj radova posvećenih inputu proporcionalan značaju koji on ima za usvajanje J2: ne samo da sve opštije teorije uključuju shvatanja o značaju i načinu delovanja inputa, već postoje i pristupi kojima su u centru pažnje upravo input i proces njegovog opažanja i pretvaranja u nova znanja. Međutim, i pored velikog broja uvida iz svih pravaca istraživanja, i danas postoje brojne teme vezane za input o kojima se nedovoljno zna i koje zavređuju dalje proučavanje. Ovakve teme prvenstveno uključuju preciznije definisanje količine i vrste inputa koja je učenicima stranog jezika potrebna i koja najefikasnije vodi do postignuća. U oblasti usvajanja stranog jezika naročito nedostaju studije koje bi ispitivale utvrđivanje praga nakon koga izostaju dalji značajni napreci u usvajanju ciljnog jezika, po uzoru na istraživanja u kontekstu simultanog bilingvalizma.

Još jedna tema o kojoj se nedovoljno zna a koja se nameće svojim značajem je interakcija inputa sa drugim faktorima – individualnim i faktorima okruženja, maternjim jezikom i nivoom znanja J2, kao i vrsta uticaja koji input ima na postignuće (direktan ili indirektan). Bez obzira na mesto koje input zauzima u okviru nekog teorijskog pristupa, razumno je pretpostaviti da može uticati na postignuće jedino u konstelaciji sa drugim faktorima, koje bi trebalo obuhvatiti u okviru kompleksnih modela usvajanja stranog jezika. Takođe je važno istaći da se često zanemaruju jezičke veštine, ali i uloga vannastavnog inputa u ispitivanjima, iako je realno očekivati da nastavni i vannastavni input kombinovanim efektom utiču na stepen ovladavanja jezikom. Najzad, u skladu sa temom našeg rada, neophodno je naglasiti da „postoje različite vrsta znanja kojima učenik može da iskaže svoje poznavanje J2" (Gass & Selinker, 2008: 241)[25], te da treba

25 "There are a number of ways in which one can represent second language knowledge"

imati na umu ove razlike i prilikom osmišljavanja istraživanja (poštovati generalni istraživačko-naučni princip kompatibilnosti mere i sadržaja), ali i pri interpretaciji rezultata (razmotriti vrstu znanja i uticaj određene vrste inputa, ili određenih odlika inputa).[26]

Na samom kraju, važno je napomenuti da input predstavlja temu u kojoj bi dodirne tačke između teorije usvajanja J2 i metodike nastave jezika trebalo da budu najdirektnije. Međutim, kako R. Ellis i Shitani (2014: 163, 164) navode na osnovu uvida u veliki broj aktuelnih udženika metodike nastave, većina njih ne uključuje input kao odrednicu, te se stiče utisak da input ne pripada vodećim temama pedagoških priručnika. Naravno, kao što i sami autori navode, bez obzira na nastavnu metodu ili pristup, učenici su izloženi (usmenom i pisanom) inputu koji dolazi od nastavnika, drugih učenika i nastavnih materijala. S tim u vezi, možemo da se složimo sa ovim autorima i ukažemo na neophodnost informisanja nastavnika i budućih nastavnika (studenata filoloških fakulteta) o važnosti ove varijable pri usvajanju stranog jezika. Pored edukativnog značaja, na osnovu našeg prikaza možemo dodati da istraživanja iz ovog pregleda mogu naći svoje mesto u nastavi stranih jezika. Kognitivistički pristupi orijentisani ka procesiranju jezika, na primer, mogu naći direktnu primenu u nastavi (npr. dosta istraživano navođeno procesiranje koje daje jasne odrednice kako se učenici vode kroz proces usvajanja neke nastavne jedinice); oni orijentisani ka frekvencijama, mogu naći direktnu primenu pri osmišljavanju nastavnih materijala, uzimajući u obzir odlike inputa navedene u ovom radu. Sa druge strane, socijalna perspektiva pridaje značaj faktorima okruženja, i naglašava konstrukte poput stavova, te u tom smislu nastavnici mogu da rade na oblikovanju i negovanju stavova učenika prema jeziku i učenju stranog jezika. Interakcijska istraživanja ohrabruju različite oblike interakcije i pregovaranje značenja, što učenicima može pomoći pre svega u boljem razumevanju nastavnih sadržaja. Sve u svemu, implikacije za nastavu radova koji se bave ispitivanjem inputa jasnije su i direktnije nego kod većine drugih tema, što je prvi korak u premošćavanju jaza između teorije i prakse.

26 Ellis, Loewen, i dr. (2009), na primer, smatraju da je neophodno razviti operacionalni okvir koji će istraživačima pružiti izbor mera, zbog čega identifikuju sedam ključnih kriterijuma diferencijacije između *implicitnog* i *eksplicitnog* znanja, i na osnovu njih predlažu konkretne testove za merenje ove dve vrste znanja. Navedeno je primenljivo i na sve ostale vrste znanja. Pored različitih vrsta znanja (npr. deklarativno/proceduralno, intencijalno/incidentalno itd.), takođe se ističe značaj i psiholingvističkih konstrukata, kao što su pažnja, radna memorija i sl. (Gass & Selinker, 2008).

LITERATURA

Benati, A. (2017). The role of input and output tasks in grammar instruction: Theoretical, empirical and pedagogical considerations. *Studies in Second Language Learning and Teaching, 7*, 377–396.

Benati, A. (2016). Input manipulation, enhancement and processing: Theoretical views and empirical research. *Studies in Second Language Learning and Teaching, 6*, 65–88.

Bley-Vroman, R. (1990). The logical problem of foreign language learning. *Linguistic Analysis, 20*, 3–49.

Bowers, E. P., & Vasilyeva, M. (2011). The relation between teacher input and lexical growth of preschoolers. *Applied Psycholinguistics, 32*, 221–241.

Butler, Y. G., & Lee, J. (2006). On-task versus off-task self-assessment among Korean elementary school students studying English. *The Modern Language Journal, 90*, 506–518.

Bybee, J. (2008). Usage-based grammar and second language acquisition. In P. Robinson & N. C. Ellis (eds.), *Handbook of Cognitive Linguistics and Second Language Acquisition* (pp. 216–236). New York: Routledge.

Carroll, S. (2001). *Input and Evidence: The Raw Material of Second Language Acquisition.* Amsterdam: John Benjamins.

Carroll, S. (1999). Putting 'input' in its proper place. *Second Language Research, 15*, 337–388.

Carroll, S., & George, A. (2018). What absolute beginners learn from input: from laboratory to classroom research. *ISLA, 2*, 112–136.

Chaudron, C. (1985). Intake: On models and methods for discovering learners' processing of input. *Studies in Second Language Acquisition, 7*, 1–14.

Chomsky, N. (1981). *Lectures on Government and Binding*. *The Pisa Lectures*. Dordrecht: Foris Publications.

Collier, V. (1989). How long? A synthesis of research on academic achievement in a second language. *TESOL Quarterly, 23*, 509–531.

Corder, S. P. (1967). The Significance of Learners' Errors. *International Review of Applied Linguistics in Language Teaching, 5*, 161–170.

Cvikić, L. (2007). Temeljno nazivlje u usvajanju jezika: hrvatski nazivi za input, output i intake. *Lahor*, *3*, 100–108.

Ellis, N. (2009). Optimizing the input: Frequency and sampling in usage-based and form- focused learning. In M. H. Long & C. J. Doughty (eds.), *The Handbook of Language Teaching* (pp. 139–158). Oxford: Blackwell.

Ellis, N. (2002a). Frequency effects in language processing. A review with implications for theories of implicit and explicit language acquisition. *Studies in Second Language Acquisition, 24*, 143–188.

Ellis, N. (2002b). Reflections on frequency effects in language processing. *Studies in Second Language Acquisition, 24*, 297–339.

Ellis, N. (1998). Emergentism, connectionism and language learning. *Language Learning, 48*, 631–664.

Ellis, N., & Collins, L. (2009). Input and second language acquisition: The roles of frequency, form, and function. *The Modern Language Journal, 93*, 329–335.

Ellis, N., & Ferreira-Junior, F. (2009). Construction learning as a function of frequency, frequency distribution, and function. *The Modern Language Journal, 93*, 370–385.

Ellis, R. (2015). *Understanding Second Language Acquisition*. Second edition. Oxford: Oxford University Press.

Ellis, R. & Shitani, N. (2014). *Exploring language pedagogy through second language acquisition research*. Abingdon, Oxon: Routledge.

Ellis, R., Loewen, S., Elder, C., Erlam, R., Philp, J., & Reinders, H. (2009). *Implicit and explicit knowledge in second language learning, testing and teaching*. Bristol: Multilingual matters.

Ellis, R., & X. He (1999). The roles of modified input and output in the incidental acquisition of word meanings. *Studies in Second Language Acquisition, 21*, 285–310.

Friederici, A. D., Steinhauer K., & Pfeifer, E. (2002). Brain signatures of artificial language processing: evidence challenging the critical period hypothesis. *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America, 99/1*, 529–534.

Gass, S. (2003). Input and interaction. In C. Doughty & M. Long (eds.), *Handbook of Second Language Acquisition* (pp. 224–255). Oxford: Blackwell Publishers.

Gass, S. (1997). *Input, Interaction, and the Second Language Learner.* Mahwah, NJ: Lawrence Elrbaum.

Gass, S., & Selinker, L. (2008). *Second language acquisition: An introductory course*. Third edition. New York and London: Routledge.

Gass, S., & Varonis, E. M. (1994). Input, interaction, and second language production. *Studies in Second Language Acquisition, 16*, 283–302.

Gathercole, V. M. (2002). Command of the mass/count distinction in bilingual and monolingual children: An English morphosyntactic distinction. In D.K. Oller & R.E. Eilers (eds), *Language and literacy in bilingual children* (pp. 175-206). Clevedon, UK: Multilingual Matters.

Goldberg, A., Casenhiser, D., & Sethuraman, N. (2004). Learning argument structure generalizations. *Cognitive Linguistics, 15*, 289–316.

Grubor, J. (2018). Vannastavni input i stav prema učenju engleskog kao stranog jezika. *Primenjena lingvistika*, *19* (*u štampi*).

Grubor. J. (2015). Ispitivanje L2 stavova. *Inovacije u nastavi*, *28*, 140–148.

Grubor, J. (2012). *Stavovi prema učenju engleskog kao stranog jezika i njihov uticaj na postignuće* (neobjavljena doktorska disertacija). Filološki fakultet, Beograd.

Gleason, J. (2005). *The Development of Language*. Beijing: World Publishing Corporation.

Grüter, T., Hurtado, N., Marcham, M.A., & Fernald, A. (2014). Language exposure and online processing efficiency: Relative versus absolute measures. In T. Grüter, & J. Paradis (eds), *Input and experience in bilingual development* (pp. 15–26). Amsterdam: John Benjamins.

Grüter, T., & Paradis, J. (eds.) (2014). *Input and Experience in Bilingual Development*. Amsterdam: John Benjamins.

Gu, S. (2018). *Interaction Process and Chinese EFL Learners' Proficiency Development: A Cognitive and Interactionist Approach*. Singapore: Springer.

Gullberg, M., Roberts, L., Dimroth, C., Veroude, K., & Indefrey, P. (2010). Adult language learning after minimal exposure to an unknown natural language. *Language Learning, 60*, 5–24.

Horst, M. (2010). How well does teacher talk support incidental vocabulary acquisition? *Reading in a Foreign Language, 22*, 161–180.

Hulstijn, J. H. (2015). *Language Proficiency in Native and Non-Native Speakers. Theory and Research*. Amsterdam: John Benjamins.

Jia, G., & Fuse, A. (2007). Acquisition of English grammatical morphology by native Mandarin-speaking children and adolescents: Age-related differences. *Journal of Speech, Language and Hearing Research, 50*, 1280–1299.

Johnson, K., & Johnson, H. (1999). *Encyclopedic Dictionary of Applied Linguistics. A Handbook for Language Teaching*. Oxford: Blackwell.

Keck, C.M., Iberri-Shea, G., Tracy-Ventura, N., & Wa-Mbaleka, S. (2006). Investigating the empirical link between task-based interaction and acquisition: A meta-analysis. In J. M. Norris & L. Ortega (eds.), *Synthesizing Research on Language Learning and Teaching* (pp. 91–131). Amsterdam and Philadelphia: John Benjamins.

Krashen, S. (1985). *The Input Hypothesis: Issues and Implications*. Harlow: Longman.

Krashen, S. (1983). Newmark's ignorance hypothesis and current second language acquisition theory. In S. Gass & L. Selinker (eds.), *Language Transfer in Language Learning* (pp. 135–153). Rowley, MA: Newbury House.

Krashen, S. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition.* Oxford: Pergamon.

Kraš, T., & Miličević, M. (2015). *Eksperimentalne metode u istraživanjima usvajanja drugoga jezika*. Rijeka: Sveučilište u Rijeci.

Lee, J., & Benati, A. (2009). *Research and Perspectives on Processing Instruction*. Berlin: Mouton de Gruyter.

Lee, S-K, & Huang, H-T. (2008). Visual input enhancement and grammar learning: A meta-analytic review. *Studies in Second Language Acquisition, 30*, 307–331.

Littlewood, W. (2004). Second language learning. In A. Davies & C. Elder (eds.), *The Handbook of Applied Linguistics* (pp. 501–524)

Long, M. (1992). Input, focus on form, and second language acquisition. Paper presented at the American Association of Applied Linguistics Annual Meeeting, Seattle, WA.

Long, M. (1980). *Input, Interaction and Second Language Acquisition* (unpublished doctoral dissertation). Los Angeles: University of California.

Loschky, L. (1994). Comprehensible input and second language acquisition: What is the relationship? *Studies in Second Language Acquisition, 16*, 303–323.

Mackey, A. (2007). The role of conversational interaction in second language acquisition. In A. Mackey (ed.), *Conversational Interaction in Second Language Acquisition: A Collection of Empirical Studies* (pp. 1–26). Oxford: Oxford University Press.

Mackey, A. (1999). Input, interaction and second language development: An empirical study of question formation in ESL. *Studies in Second Language Acquisition, 21*, 557–588.

Marsden, H., Whong, M., & Gil, K-H. (2018). What's in the textbook and what's in the mind: Polarity item "any" in learner English. *Studies in Second Language Acquisition, 40*, 91–118.

Nicoladis, E., Palmer, A., & Marentette, P. (2007). The role of type and token frequency in using past tense morphemes correctly. *Developmental Science, 10*, 237–254.

Miličević, M. (2007). *The Acquisition of Reflexives and Reciprocals in L2 Italian, Serbian and English* (unpublished doctoral dissertation). University of Cambridge, Cambridge, UK.

Mitchell, R., Myles. F., & Marsden, E. (2013). *Second Language Learning Theories*. Third edition. Oxon, UK: Routledge.

O'Grady, W. (2003). The Radical Middle. Nativism without language acquisition: Universal Grammar. In C.J. Doughty & M.H. Long (eds.), *The handbook of second language acquisition* (pp. 43–62), Malden, USA: Blackwell Publishing Ltd.

Pearson, B.Z. (2007). Social factors in childhood bilingualism in the United States. *Applied Psycholinguistics, 28*, 399–410.

Pearson, B.Z., Fernandez, S., Lewadag, V., & Oller, D.K. (1997). Input factors in lexical learning of bilingual infants (ages 10 to 30 months). *Applied Psycholinguistics, 18*, 41–58.

Pérez-Leroux, A. T., Pirvulescu, M., & Roberge, Y. (2009). Bilingualism as a window into the language faculty: The acquisition of objects in French-speaking children in bilingual and monolingual contexts. *Bilingualism: Language and Cognition, 12*, 97–112.

Pica, T. (1994). Research on negotiation: What does it reveal about second-language learning conditions, processes and outcomes? *Language Learning, 44*, 493–527.

Pica, T., Young, R., & C. Doughty (1987). The impact of interaction on comprehension. *TESOL Quarterly, 21*, 737–758.

Plonsky, L., & Gass, S. (2011). Quantitative research methods, study quality, and outcomes: The case of interaction research. *Language Learning, 61*, 325–366.

Rankin, T., & S. Unsworth (2016). Beyond poverty: Engaging with input in generative SLA. *Second Language Research, 34*, 563–572.

Richards, J. C., & Rodgers, T. S. (2015). *Approaches & methods in language teaching*. Third edition. Cambridge: Cambridge University Press.

Richards, J., & R. Schmidt (2010). *Longman Dictionary of Language Teaching and Applied Linguistics*. Fourth edition. Harlow: Pearson Education Limited.

Römer, U., Skalicky, S., & Ellis, N. (to appear). Verb-argument constructions in advanced L2 English learner production: Insights from corpora and verbal fluency tasks. *Corpus Linguistics and Linguistic Theory*.

Schmidt, R. (1990). The role of consciousness in second language learning. *Applied Linguistics, 11*, 129–158.

Sharwood Smith, M. (1993). Input enhancement in instructed SLA. *Studies in Second Language Acquisition, 15*, 165–179.

Sharwood Smith, M. (1994). *Second Language Learning*. London: Longman.

Sharwood Smith, M., & Truscott, J. (2014). Explaining input enhancement: A MOGUL perspective. *IRAL, 52*, 253–281.

Skinner, B.F. (1957). *Verbal Behavior*. New York: Appleton.

Slabakova, R., Leal, T. L., & Liskin-Gasparro, J. (2014). We have moved on: current concepts and positions in generative SLA. *Applied Linguistics, 35*, 601–606.

Sundquist, P. (2009). *Extramural English matters. Out-of-school English and its impact on Swedish ninth graders' oral proficiency and vocabulary* (unpublished doctoral dissertation). Karlstad, University of Karlstad.

Swain, M. (1995). Three functions of output in second language learning. In G. Cook & B. Seidlhofer (eds.), *Principle and Practice in Applied Linguistics: Studies in Honour of H.G. Widdowson* (pp. 125–144). Oxford: Oxford University Press.

Swain, M. (1985). Communicative competence: Some roles of comprehensible input and comprehensible output in its development. In S. Gass & C. Madden (eds.), *Input in Second Language Acquisition* (pp. 235–253), Rowley, MA: Newbury House.

Thomas, M. (1994). Assessment of L2 proficiency in second language acquisition research. *Language Learning, 44*, 307–336.

Unsworth, S. (forthcoming). Quantifying language experience in heritage language development. In M. Schmid & B. Köpke (eds), *Input in Second Language Acquisition*, Oxford: Oxford University Press.

Unsworth, S. (2016). Quantity and quality of language input in bilingual language development. In E. Nicoladis & S. Montanari (eds.), *Lifespan Perspectives on Bilingualism* (pp. 136–196). Berlin: Mouton de Gruyter.

Unsworth, S. (2013). Assessing the role of current and cumulative exposure in simultaneous bilingual acquisition: The case of Dutch gender. *Bilingualism: Language and Cognition, 16*, 86–110.

VanPatten, B. (2017). Situating instructed language acquisition: facts about second language acquisition. *ISLA, 1*, 45–60.

VanPatten, B. (2015). Input processing in adult SLA. In B. VanPatten & J. Williams (eds.), *Theories in Second Language Acquisition: An Introduction.* Second edition (pp. 113–134). New York & London: Routledge.

VanPatten, B. (2004). Input processing in SLA. In B. VanPatten (ed.), *Processing Instruction: Theory, Research, and Commentary* (pp. 5–32). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

VanPatten, B. (2002). Processing instruction: An update. *Language Learning, 52*, 755–803.

VanPatten, B. (1996). *Input Processing and Grammar Instruction in Second Language Acquisition.* Norwood, NJ: Ablex.

VanPatten, B., & Cadierno, T. (1993). Input processing and second language acquisition: A role for instruction. *The Modern Language Journal, 77*, 45–57.

Vigotski, L. (1974). *Mišljenje i govor*. Beograd: Nolit.

Vygotsky, L. (1991). The Genesis of Higher Mental functions. In P. Light, S. Sheldon, & B. Woodhead (eds.), *Learning to think* (pp. 34–63). London: Routledge.

Whong, M. (2011). *Language Teaching: Linguistic Theory in Practice*. Edinburgh: Edinburgh University Press.

Wong, W. (2004). The nature of processing instruction. In B. VanPatten (ed.), *Processing Instruction: Theory, Research, and Commentary* (pp. 33–66). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.

Young-Scholten, M., & Piske, T. (2009). Introduction. In T. Piske & M. Young-Scholten (eds), *Input Matters in SLA* (pp. 1–26). Bristol: Multilingual Matters.

Maja P. Miličević Petrović
Jelena V. Grubor

INPUT AND ACHIEVEMENT IN FOREIGN LANGUAGE ACQUISITION

Summary

A shared belief that input plays an important role in second language (L2) acquisition is widely held in both theory and practice. Despite prominent divergences in the importance it is assigned in different theoretical frameworks, scholars are in agreement on the fact that no language can be acquired without exposure to input. Accordingly, the objectives of this paper are: to point to some of the common problems researchers encounter as regards explorations into input and its influence on achievement, on the basis of relevant L2 acquisition literature; to propose directions of future research based on the conclusions drawn; and to underline possible implications for foreign language teaching and learning. We conclude that a paradigm shift towards more complex models of input is required with regard to theory, that researchers should strive to apply more methodologically rigorous measurements of input and achievement, and that the results obtained in empirical research should be directly incorporated into textbooks and (pre- and in-service) teacher guides.

Key words: achievement, foreign language, input, L2

Jelena R. Drljević*
Filološki fakultet
Univerzitet u Beogradu

371.3::811.131.1
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.11
Originalni naučni rad
Primljen: 23.03.2019
Prihvaćen: 14.07.2019

INSEGNARE I LINGUAGGI SETTORIALI DI UNA LS A LIVELLO UNIVERSITARIO (IL CASO DELLA LINGUA ITALIANA). IL RUOLO E LE COMPETENZE DELL'INSEGNANTE E DELLO STUDENTE

Il presente lavoro si propone di esaminare da un lato il ruolo e le competenze dell'insegnante di un corso di linguaggi settoriali mirato all'apprendimento e all'acquisizione di una dimensione specifica della lingua, ovvero per l'appunto il suo aspetto settoriale, e dall'altro, le competenze linguistiche attese negli apprendenti di tale corso. Entrambe le posizioni saranno analizzate in base al contesto di studio – quello universitario – e agli obiettivi didattici dettati da tale contesto.

Riguardo alle competenze dell'insegnante, esamineremo due opinioni suggerite dalla letteratura sull'argomento (Gotti, 1992: 286-289): a) l'insegnante deve possedere, oltre ad ottime conoscenze linguistiche, anche nozioni specifiche del settore; b) nel caso in cui l'insegnante possedesse prevalentemente solo elevate competenze linguistiche, dovrebbe applicare una didattica che, attraverso varie attività comunicative, avrebbe come scopo lo scambio di conoscenze non-linguistiche con lo studente. In questo caso, entrambi i partecipanti al processo didattico saranno in grado di analizzare e comprendere l'aspetto contenutistico del materiale.

Lo sviluppo e lo stato delle competenze linguistiche attese negli apprendenti sarà esaminato nell'ottica del menzionato contesto di studio e in stretto collegamento con i bisogni degli studenti stessi. Sarà presentata la struttura didattica del corso *Linguaggi settoriali dell'italiano*, tenutosi nel primo semestre dell'a.a. 2017/2018 presso il Dipartimento d'italianistica della Facoltà di Filologia a Belgrado. I partecipanti sono stati gli studenti d'italianistica e il corso prevedeva, oltre alla parte teorica dedicata alla presentazione di diverse peculiarità linguistiche (morfologiche, sintattiche, semantiche e lessicali) dei vari linguaggi settoriali (economia, religione, politica, legge), anche attività di analisi e di traduzione dei rispettivi testi.

Parole chiave: *linguaggi settoriali, lingua italiana, competenze, insegnante, apprendente*

* jelena.drljevic@fil.bg.ac.rs

Introduzione

Nel primo capitolo, accanto ad una breve definizione dei linguaggi settoriali (LS) e delle loro particolarità linguistiche, ci dedicheremo alla questione delle competenze reali e di quelle effettivamente richieste all'insegnante e allo studente che si avventurano, ciascuno dal suo canto, nello studio di un linguaggio settoriale. Presenteremo le opinioni scientifiche rilevanti e i vari punti di vista che emergono nella letteratura sull'argomento.

Nell'ambito della descrizione del corso *Linguaggi settoriali dell'italiano* che ogni anno si svolge presso il Dipartimento d'italianistica della Facoltà di Filologia a Belgrado, esamineremo in particolar modo gli approcci e i metodi glottodidattici messi in atto dall'insegnante nel gestire il citato corso. D'altra parte, prenderemo in esame le preconoscenze linguistiche generali, nonché i futuri bisogni linguistici e professionali degli studenti, laureati in lingua e letteratura italiana. Presenteremo anche i dati rilevati dal questionario distribuitogli alla fine del corso.

La parte conclusiva ci servirà a definire meglio i punti salienti inerenti alle competenze richieste all'insegnante di un corso di linguaggi settoriali, ma anche ai bisogni e alle competenze dei suoi studenti. In base a tali conoscenze delineeremo alcune modifiche e/o cambiamenti del corso menzionato, allo scopo di migliorare l'approccio didattico globale e i suoi esiti finali.

1. Definizione della nozione di *linguaggi settoriali* e principali peculiarità linguistiche

La nozione *linguaggi settoriali*[1] trova le sue origini e la sua continua evoluzione nello sviluppo e settorializzazione di molteplici campi occupazionali dell'uomo. Si tratta di lingue che sono "legate a particolari attività lavorative e professionali" (Sobrero, 1993: 237). Come sottolinea Berruto (1993: 9) questo codice linguistico può essere definito anche come la varietà diafasica di una lingua, dato che consente la comunicazione tra gli specialisti di un certo campo, in una specifica situazione o contesto d'uso. Si mette in rilievo, dunque, il suo uso prevalentemente pragmatico in contesti specifici di natura scientifico-professionale (Balboni, 2000: 10).

1 Sulle diverse denominazioni del campo sviluppate nella lingua italiana consultare Balboni 2000, Borello 1994, Beccaria 1973, Berruto 1987, Sobrero 1993.

A differenza della lingua comune, questa lingua fa uso di un particolare discorso, nonché di un lessico e di strutture grammaticali a sé stanti. In quanto alla struttura sintattica dei testi specialistici generalmente sono riscontrabili le seguenti caratteristiche: a) è presente una struttura sintattica compatta e sintetica che in molti casi deriva dall'omissione degli articoli, specialmente nei testi di natura tecnica o burocratico-giuridica (Gotti, 1992: 208); b) a questa semplificazione della sintassi contribuisce in larga misura l'uso dello stile nominale che riduce l'importanza del verbo, limitandone i tempi, i modi, la quantità e la ricchezza semantica (Biagi, 1990: 341–348); c) di frequente si ricorre a forme impersonali e passive, il cui uso è particolarmente evidente nei testi scientifici (Sobrero, 1993: 250–251); d) fatta eccezione per il linguaggio giuridico e quello burocratico, in cui vengono utilizzate prevalentemente proposizioni subordinate, è dominante, a livello sintattico, una chiara tendenza ad economizzare l'enunciato, utilizzando, a questo scopo, il rapporto di coordinazione tra le proposizioni (Balboni, 2000: 40; Samardžić, 2006: 45).

Una delle proprietà maggiormente espresse nei linguaggi settoriali è proprio il lessico. Un termine tecnico o scientifico, come osservano molti autori (Gotti, 1992: 240–256; Sobrero, 1993: 244–246; Balboni, 2000: 45–52), contiene alcune caratteristiche differenti rispetto alle parole comuni: a) forte monoreferenzialità che, in un determinato contesto disciplinare, riduce l'aspetto connotativo dell'unità lessicale; b) precisione e trasparenza che consentono un immediato riconoscimento del termine, specialmente tra i membri di un settore specialistico. Dal punto di vista lessicologico, si riscontra una forte produttività nella formazione di termini specialistici. Un notevole numero di termini proviene da processi di derivazione, il che determina l'esistenza di numerosissimi *prefissati* (anticolesterolo, bicamerale), *suffissati* (bronchite, fibrillazione), ma anche *forme verbali parasintetiche* (revitalizzazione). I termini derivano anche da processi di *composizione* (aortocoronarico, vasodilatatore), nell'ambito della quale si riscontrano moltissimi casi di *forme non libere* (monocamerale, tomografia). Un numero rilevante di lessemi è costituito dai prestiti, tra i quali si registra un largo uso di *prestiti di necessità* (hi-tech, smokey eyes), *prestiti di lusso* (download), *calchi semantici* (sito, aggiornare) e *calchi traduzione* (disco rigido, salvaschermo).

Pur avendo tra le sue caratteristiche linguistiche numerosi aspetti particolari, molti studiosi ritengono che questa lingua rappresenti solamente

uno dei modi in cui la lingua comune può essere usata (Bugarski, 1997: 201). Prendendo in considerazione tutto quello che abbiamo detto finora sui linguaggi settoriali, possiamo concludere che questa varietà linguistica fa parte della lingua generale, ma ne usa gli elementi e le categorie per scopi specifici, con modalità particolari e con frequenza e distribuzione diverse da quelle della lingua comune (Gotti, 1992: 207; Đorović, 2011: 752–753).

1.1. Ruolo e competenze dell'insegnante di un corso sui linguaggi settoriali

Nell'esaminare le competenze di un insegnante, partiamo dai due presupposti suggeriti da Gotti (1992: 283–289): a) l'insegnante deve possedere, oltre ad ottime conoscenze linguistiche, comprese quelle inerenti alle peculiarità strutturali e terminologiche (vedi 1), anche quelle relative alle nozioni e ai concetti specifici del settore scientifico-professionale; nel caso in cui l'insegnante possedesse prevalentemente solo elevate competenze linguistiche, dovrebbe applicare una didattica che, attraverso varie attività comunicative nella rispettiva lingua straniera, favorirà lo scambio di conoscenze non-linguistiche con lo studente. In questo caso, entrambi i partecipanti del processo didattico saranno in grado di analizzare e comprendere l'aspetto contenutistico del materiale.

Nell'analizzare più da vicino queste due ipotesi, è opportuno fare un breve accenno ad alcuni autori, esperti che hanno lavorato nell'ambito dei primi studi scientifici sui linguaggi settoriali – studi che si rivolgevano, in un primo momento, quasi esclusivamente alla lingua inglese e all'ampio spettro delle ricerche su *English for Specific Purposes* (ESP). Ricordiamo Strevens (1980: 119) che ha definito l'insegnante di un corso sui linguaggi settoriali "superior teacher" ed Ewer (1983: 9–31) che nell'ambito della ricerca generale sui linguaggi settoriali si è dedicato particolarmente alla questione della formazione degli insegnanti, prestando particolare attenzione ai loro bisogni, alle competenze e ai ruoli. Quest'autore, tra le varie problematiche riguardanti i requisiti dell'insegnante, riporta anche quella inerente alla mancata conoscenza di concetti specifici di natura scientifico-professionale.

Nel maggior numero dei casi l'istruzione dell'insegnante di un corso sui linguaggi settoriali è fondata sulla conoscenza di nozioni appartenenti alle scienze umanistiche. Generalmente gli insegnanti

provengono da un contesto di studio universitario delle lingue straniere e si specializzano ulteriormente in vari campi interdisciplinari, ma comunque appartenenti all'area umanistica, quali sociolinguistica, pedagogia, scienze della comunicazione e simili. Ne deriva che l'insegnante di un corso sui linguaggi settoriali, specialmente all'inizio della sua carriera, probabilmente non possederà, o possederà solo in misura molto ridotta, conoscenze strettamente disciplinari e relative ad ambiti rigorosamente tecnici. A nostro avviso, anche se a prima vista questo aspetto costituisce il maggiore ostacolo, vanno comunque presi in considerazione molteplici fattori: il livello di conoscenza degli specifici contenuti settoriali, la scelta del materiale che sarà usato in classe, l'analisi dei bisogni degli allievi, gli obiettivi prescritti dal sillabo, nonché, in fin dei conti, la volontà dell'insegnante di acquisire nuove conoscenze, almeno quelle di base, che lo aiuteranno nello svolgimento del lavoro.

Il ruolo dell'insegnante di un corso sui linguaggi settoriali si estende in base alle molteplici esigenze del processo dell'insegnamento e così gli autori Dudley-Evans e St John (1998: 13–17), avendo in mente, in primo luogo, gli insegnanti dell'ESP, preferiscono il termine "practitioner" (professionista) al posto di "teacher" (insegnante). Secondo questi due autori il/la professionista di un corso sui linguaggi settoriali ricopre i seguenti ruoli:

Il professionista come *insegnante* spesso si troverà in contesti d'insegnamento diversi, in cui sarà richiesta la massima flessibilità e la capacità di adattarsi a ruoli differenti. Nelle classi in cui l'insegnante si troverà di fronte a studenti che hanno una conoscenza dei contenuti specifici migliore della sua, la strategia sarà di indirizzare la dinamica del lavoro sulle competenze comunicative, più che sugli aspetti contenutistici. D'altra parte, può succedere che l'insegnante assuma il ruolo di tutor, nei casi in cui dovrà dare dei consigli inerenti alla scrittura e alla struttura discorsiva delle tesi o degli articoli studenteschi scientifici che saranno pubblicati nelle riviste internazionali. Dunque, l'insegnante per un verso sarà ascoltatore, interessato a capire e imparare i contenuti specifici che sono oggetto di studio dei suoi studenti, d'altra parte si assumerà la responsabilità di guidare la classe, rispettando gli obiettivi del corso (Dudley-Evans e St John, 1998: 13–14).

Il professionista come *ideatore* del corso e fornitore del materiale. Nel maggior numero dei casi l'insegnante dovrà provvedere a selezionare,

oltre al libro di classe – nel caso esista - anche del materiale supplementare, adeguato ai bisogni specifici degli studenti e che si attenga agli obiettivi del corso stesso (idem, 14–15).

Il ruolo del *ricercatore* copre molteplici aspetti del lavoro dell'insegnante-professionista di un corso sui linguaggi settoriali. È orientato maggiormente sulla progettazione del corso, con particolare attenzione agli obiettivi ed esiti finali richiesti agli studenti, alla scelta e all'analisi del materiale usato in classe, all'analisi e all'individuazione dei bisogni degli studenti (Đorović, 2015). I dati della sua ricerca andrebbero, in un secondo momento, implementati nelle attività didattiche e aggiornati in base alle future indagini del campo d'interesse o agli eventuali cambiamenti relativi ai bisogni degli studenti (idem, 15).

Il professionista come *collaboratore* – questo ruolo dell'insegnante consisterebbe, nel caso di un'organizzazione ideale del corso, in una sua collaborazione con i veri professionisti del campo scientifico-professionale. In questo reciproco scambio di esperienze, gli esperti provvederebbero a fornire un'approfondita analisi del testo dal punto di vista del contenuto specifico mentre l'insegnante, avvalendosi del loro aiuto, potrebbe integrare tali conoscenze nel suo programma e nelle attività linguistiche del corso (idem, 15–16). Quello di insegnare i contenuti specifici è propriamente compito degli esperti, e non rientra nelle competenze dell'insegnante di lingua (Gotti, 1998: 232).

Il compito della *verifica* e della *valutazione* di un corso, nonché delle conoscenze acquisite dagli studenti, rappresenta uno dei momenti di maggiore complessità in qualsiasi percorso didattico. Questo passo prevede una serie di osservazioni, che, applicate ad un corso sui linguaggi settoriali, potrebbero essere riassunte nel seguente modo: a) il momento di valutazione dell'andamento del corso, ovvero la valutazione del livello di corrispondenza tra i bisogni degli studenti e gli obiettivi del corso, la valutazione del materiale, delle tempistiche nell'ambito del programma ecc; b) la questione relativa ai tipi di materiale (testo) adoperato nelle prove finali di conoscenza della lingua (tre sono opinioni al riguardo: il testo dovrebbe essere generale; il testo dovrebbe essere autentico, specialistico; il materiale deve rappresentare l'integrazione dei due aspetti); c) il momento della verifica delle conoscenze degli studenti, che devono riguardare, senza dubbio, le conoscenze linguistiche e non quelle del contenuto (Gotti, 1992: 270); d) il momento della decisione sui criteri di valutazione della prova e

costruzione di un sistema corretto e sostenibile di assegnazione dei valori (Gotti, 1992: 274–282, Gotti, 1998: 227–245)[2].

Nel cercare di giungere ad una conclusione quanto più globale possibile sul ruolo e sulle competenze dell'insegnante di un corso sui linguaggi settoriali, ci avvaliamo delle considerazioni di Gotti (1992: 294): "l'insegnante di linguaggi settoriali è un linguista che analizza il linguaggio scientifico (…), usando la metodologia dell'analisi linguistica e disciplinare". Dunque, l'insegnante possiede, grazie alla sua formazione linguistica, ma anche a quella didattica, le conoscenze necessarie per poter svolgere un'analisi approfondita della struttura testuale e di quella microlinguistica. Parallelamente con questo lavoro, di cui è esperto e che rientra nelle sue specifiche competenze, dovrebbe essere, secondo la nostra opinione, interessato a conoscere anche contenuti non-linguistici, consultando, se possibile, specialisti dei vari settori scientifico-professionali.

1.2. Ruolo e competenze dello studente di un corso sui linguaggi settoriali

Per quanto concerne le competenze e il ruolo dello studente di linguaggi settoriali, questo aspetto è strettamente legato alla questione dell'analisi dei suoi bisogni. Non è nostra intenzione, in questo contributo, affrontare in modo preciso e dettagliato la complessa questione relativa all'analisi dei bisogni, dalla quale dipende, tra l'altro, tutta la progettazione curricolare di un corso scolastico. Bisogna ricordare, però, che nella progettazione di un corso sui linguaggi settoriali i bisogni degli studenti sono facilmente identificabili, e così anche gli obiettivi stessi del corso, perché si ha in mente una situazione specifica, basata sulle circostanze della vita reale, in cui una certa lingua si usa o sarà usata (Đorović, 2015: 22).

Prendendo spunto da alcuni approcci teorici e dai rispettivi modelli che si occupano dell'analisi dei bisogni, come per esempio quello sociolinguistico di Munby (1978) e la versione integrata di Tarone e Jule (1989), il modello sistematico di Richterich e Chancerel (1977) che si basa sui sillabi nozional-funzionali di Wilkins (1976), quello di Hutchinson

2 Sui diversi spunti di riflessione, nonché sulle esigenze oggettive e scientificamente giustificate per l'esistenza di una verifica e valutazione delle conoscenze dei linguaggi settoriali consultare Douglas, D. (2000). *Assessing Languages for Specific Purposes*. Cambridge University Press.

e Waters (1987) che in linea molto generale si basa sulle modalità d'apprendimento degli studenti e altri[3], e prendendo in considerazione gli obiettivi principali di un corso sui linguaggi settoriali definiti da Gotti (1992: 37– 38), cercheremo ora di elencare le conoscenze necessarie per uno studente. Lo studente di un corso sui linguaggi settoriali, in base alle esigenze particolari del corso e all'analisi approfondita dei bisogni, deve sviluppare i seguenti aspetti linguistici (grammaticali) e comunicativi:

Abilità linguistiche sia di comprensione che di produzione scritta e orale, con speciale riguardo alla stesura dei testi richiesti nei particolari contesti d'uso (lettere, relazioni ecc).

Competenze in traduzione dei testi di carattere scientifico-professionale.

Abilità di analisi morfosintattica e testuale dei testi di carattere scientifico-professionale.

Conoscenze di vari aspetti semantico-lessicali, quali la formazione delle parole, nonché le regole di funzionamento dei termini specifici.

Conoscenze non-linguistiche, appunto quelle concettuali e contenutistiche di un certo campo, il cui livello dipende dalle esigenze dei contesti d'uso.

Nel capitolo che segue presenteremo la struttura del corso *Linguaggi settoriali*, tenutosi nell'a.a. 2017/2018 alla Facoltà di Filologia a Belgrado, il suo programma didattico, l'approccio e i metodi usati in classe, con particolare attenzione al ruolo dell'insegnante e alle sue competenze, nonché a quelle degli studenti. Riporteremo, inoltre, i risultati del questionario compilato dagli studenti, mettendo in rilievo tutte le peculiari caratteristiche di questo gruppo di utenti.

2. Il Corso *Linguaggi settoriali dell'italiano* presso il Dipartimento d'italianistica della Facoltà di Filologia a Belgrado

2.1. Obiettivi del corso

L'obiettivo principale del corso è stato quello di avvicinare gli studenti ai linguaggi settoriali, alla loro struttura linguistica, all'organizzazione testuale, alle modalità di funzionamento e alle regole di traduzione.

3 Per una rassegna più completa e dettagliatamente esaminata consultare Đorović (2015: 31–42).

Inoltre, agli studenti è stata data la possibilità di applicare le preconoscenze morfosintattiche sull'analisi di testi tecnici, di esercitarsi nell'esposizione orale di tale analisi, di creare glossari di termini tecnici che avrebbero rappresentato il punto di partenza per successivi approfondimenti e ampliamenti del lessico settoriale, ma anche di avere una prima visione sui contenuti non strettamente linguistici. Dunque, il corso sui linguaggi settoriali si è proposto come introduzione ad una varietà linguistica poco o affatto conosciuta dagli studenti – un primo incontro volto a favorire le capacità di autoapprendimento, indispensabili sia per l'inserimento nel mercato del lavoro che per il futuro perfezionamento professionale.

2.2. Struttura del corso

Il corso *Linguaggi settoriali* prevede nel primo semestre due mesi di lezioni teoriche e pratiche della durata complessiva di 16 ore in classe e la possibilità di incontrare le insegnanti due volte alla settimana durante le ore di ricevimento. Nel secondo semestre, per gli studenti interessati a questo argomento, è prevista la stesura della tesi di master. Nell'a.a. 2017/2018 la struttura del corso ha previsto i seguenti segmenti e attività:

Introduzione teorica

- la situazione sociolinguistica in Italia e le varietà del repertorio linguistico italiano;
- la presentazione della definizione e delle proprietà funzionali e linguistiche dei linguaggi settoriali;
- la presentazione dei campi professionali sui quali è incentrata l'analisi linguistica e la traduzione: economia, industria elettromeccanica, energetica, industria chimica e petrolifera, telecomunicazioni e informatica, istituzioni dell'UE, interpretariato e traduzione nell'UE, industria militare, finanze e sistema fiscale, istituzioni finanziarie internazionali, partiti politici e ordinamento statale, agricoltura e industria alimentare, diritti dell'uomo, ONG, industria della bellezza, previdenza sociale, commercio e marketing, istruzione, cronaca nera, criminalità;
- la presentazione dell'approccio testuale alla traduzione di un testo scientifico-professionale (fasi della traduzione: lettura, traduzione, rilettura).

Attività 1: lavoro in gruppo

Si esegue in gruppi di 2 o 3 studenti che hanno il compito di trovare un testo in italiano attinente al campo professionale precedentemente scelto. Il testo deve essere lungo 1000 parole, reperibile su Internet, su un quotidiano o in qualche rivista di stile scientifico popolare. Il testo, dopo esser stato visionato e approvato dall'insegnante, viene tradotto in serbo e gli studenti ne fanno una presentazione orale contenente l'analisi morfologica, sintattica e lessicale. Oltre all'analisi linguistica devono essere esposti i maggiori problemi di traduzione. In base al testo tradotto i gruppi devono creare anche un glossario di termini tecnici individuati nel testo con la possibilità di ampliare la lista aggiungendo altri vocaboli degli stessi campi semantici.

Attività 2: traduzione individuale

Traduzione di un testo specializzato scelto dall'insegnante. L'attività si svolge in classe.

Attività 3: traduzione per la NURDOR[4]

L'attività si svolge individualmente. L'insegnante divide il testo da tradurre[5] tra gli studenti e il processo traduttivo si esegue con il sostegno degli insegnanti di lingua e di specialisti del settore (psicologi, pediatrici, oncologi)[6].

Attività 4: stesura di composizione scritta

Comprende la stesura di una composizione di 15000 caratteri basata su un corpus di 3 testi in italiano appartenenti a un campo settoriale diverso da quello analizzato nell'ambito della prima attività. I testi devono essere analizzati, commentati e tradotti in serbo e ne deve conseguire un glossario.

4 NURDOR – Nacionalno Udruženje Roditelja Dece Obolele od Raka (Associazione nazionale dei genitori di bambini malati di cancro).

5 I testi appartengono al campo della medicina e della psicologia con particolare riguardo alla psicooncologia pediatrica. I testi vengono tradotti dall'italiano al serbo.

6 Finora sono stati pubblicati i seguenti libri: Scarponi, D. (2012). Svaki trenutak je važan. Razmišljanja iz oblasti pedijatrijske psihoonkologije. Beograd: NURDOR; Scarponi, D., Pession, A. (2013). Specifičan bol u detinjstvu, za razumevanje patnje u pedijatriji. Beograd: Nurdor; Natalicchio, P. (2017). Kraljevstvo PO. Beograd: Nurdor. E' in fase di preparazione per la stampa la traduzione eseguita nel 2017 - 2018.

2.3. Ruolo, competenze e approccio didattico dell'insegnante del corso Linguaggi settoriali dell'italiano

Come è stato già accennato nella parte 1.1, l'insegnante di lingua straniera coinvolto nell'insegnamento dei linguaggi settoriali in molti casi non predispone di conoscenze in campi non linguistici.

Nel nostro caso, nonostante una formazione linguistica e una specializzazione nel campo della didattica delle lingue straniere (più strettamente nello sviluppo della competenza lessicale di una lingua straniera), grazie ad una notevole esperienza nell'ambito della traduzione ed interpretariato possedevamo le conoscenze di base di alcuni concetti appartenenti a settori quali medicina, economia, giurisprudenza, tutela dell'ambiente. Queste conoscenze ci hanno aiutato a svolgere meglio e con più facilità il lavoro primario, ovvero ad assumere i vari ruoli elencati nella parte 1.1.

Per quanto invece riguarda la gestione delle conoscenze concettuali di natura scientifico-professionale, il ruolo ricoperto in classe è stato orientato verso una collaborazione e uno scambio di conoscenze con gli studenti. Su questo percorso abbiamo condiviso con gli studenti la curiosità verso la comprensione dei contenuti specializzati, scoprendo insieme nuovi orizzonti del sapere umano. In un clima di reciproca motivazione, gli studenti hanno dimostrato particolare interesse per i settori sempre attuali, quali economia e giurisprudenza.

Sul piano strettamente linguistico, abbiamo scelto l'approccio suggerito da Mazzotta (2007: 12–23). L'autrice propone un ordine didattico che preveda in un primo momento attività di comprensione scritta durante le quali lo studente cerca di capire e interiorizzare l'argomento e i concetti del settore scientifico-professionale. Questo processo metacognitivo, nella fase successiva, andrà accompagnato da una riflessione metalinguistica, nella quale si esegue l'analisi morfosintattica e lessicale. Prima di passare alla fase produttiva, ovvero alla traduzione del testo, l'autrice propone una fase facoltativa che ha come scopo la traduzione orale per singoli brani. Questo processo graduale ovviamente non finisce con la resa del testo tradotto nella L1 o nella LS, ma richiede ulteriori e accurate riletture nonché gli aggiustamenti necessari a rendere il testo d'arrivo scorrevole sia dal punto di vista linguistico che da quello contenutistico.

2.4. Ruolo e competenze degli studenti del corso Linguaggi settoriali dell'italiano

Il corso è stato attivato con degli studenti già laureati che, avendo acquisito elevate conoscenze sul funzionamento della lingua comune, erano pronti a sviluppare delle conoscenze linguistiche aggiuntive e quelle appartenenti a campi non strettamente linguistici.

Gli studenti universitari di lingue e letterature straniere rappresentano un gruppo particolare nell'ottica dell'insegnamento e dell'apprendimento dei linguaggi settoriali. A differenza di tutti gli altri studenti, che nel corso degli studi gradualmente acquisiscono le conoscenze di vari settori occupazionali, lo studente di lingue e letterature straniere di solito dispone delle conoscenze dei principali campi d'indagine delle scienze umane mediante gli apporti specifici e interdisciplinari della cultura pedagogica, psicologica e sociolinguistica. Il suo punto forte sta prima di tutto nel possesso di approfondite conoscenze e competenze linguistico-comunicative di cui può servirsi nell'analizzare e apprendere i linguaggi per scopi specifici (Drljević, 2016: 497).

Uno studente del Dipartimento d'italianistica della Facoltà di Filologia a Belgrado struttura il suo percorso formativo in un contesto specifico. Il programma quadriennale d'insegnamento di lingua italiana alla Facoltà di Filologia non prevede l'apprendimento dei linguaggi settoriali, ma si incentra sull'acquisizione delle discipline teoriche (fonetica e fonologia, lessicologia, morfologia, semantica, sintassi, grammatica storica, analisi contrastiva ecc), sullo sviluppo delle abilità linguistiche, nonché sul raggiungimento di adeguate competenze sociolinguistiche e pragmatiche. Dopo gli studi quadriennali, lo studente dispone di conoscenze stabili ed approfondite sul funzionamento complessivo del sistema linguistico. Anche se la didattica dell'insegnamento delle LS nell'ambito degli studi filologici è storicamente basata sulle discipline teoriche di ordine linguistico e letterario, dall'introduzione dei principi di Bologna essa si è aperta a nuovi programmi di natura interdisciplinare. Questa nuova prospettiva ci ha spinto ad attivare un corso che aiuti gli studenti ad arricchire sia il loro repertorio linguistico che la visione su possibili domini e situazioni nei quali una lingua specializzata potrà essere usata (Drljević, 2016: 496).

Riguardo alla generazione degli studenti che nell'a.a. 2017/2018 hanno frequentato il corso *Linguaggi settoriali dell'italiano*, non abbiamo riscontrato particolari problemi nell'andamento del corso. Benché

non possedessero sviluppate conoscenze settoriali, gli studenti hanno dimostrato un notevole interesse per il materiale presentatogli in classe e una competenza stabile nell'applicare le conoscenze linguistiche, acquisite nel percorso quadriennale degli studi, in attività di comprensione, analisi e traduzione dei testi specializzati. Inoltre, il gruppo si è attivamente impegnato (insieme all'insegnante) nei lavori di ricerca sui contenuti, sulla terminologia, nonché sulle soluzioni traduttive dei testi.

2.4.1.I risultati del questionario.

Dopo il corso abbiamo distribuito agli studenti un questionario di valutazione, con l'intenzione di scoprire i punti forti e quelli deboli del corso, il livello di soddisfazione degli studenti, nonché di esaminare l'adeguatezza della struttura e del programma offerto. Il questionario consiste di una nota introduttiva e di una serie di domande sul corso. Le domande sono, in generale, strutturate sul modello di scelta multipla, tranne una domanda aperta. Il questionario è anonimo[7].

Nel raccogliere i risultati abbiamo scoperto che le risposte delle dieci studentesse che hanno partecipato al corso sono quasi identiche. L'unica vera differenza riguarda la domanda numero 2.

Dunque, in base alle risposte alla domanda numero 1, abbiamo scoperto che le studentesse, prima di iscriversi al corso *Linguaggi settoriali dell'italiano*, avevano poca esperienza con la lettura, l'analisi e la traduzione dei testi appartenenti ad un settore scientifico-professionale. La loro esperienza consisteva, prevalentemente, nella lettura di testi del genere specializzato, con nessun'esperienza di traduzione di tali testi.

Con la domanda successiva abbiamo voluto scoprire i motivi dell'iscrizione al corso. Riteniamo che le risposte siano di notevole importanza, perché ci aiutano a individuare le tendenze degli studenti d'Italianistica dell'Università di Belgrado dopo il conseguimento della laurea in lingua e letteratura italiana. In un certo senso, grazie a queste risposte siamo diventati più consapevoli di quelli che gli studenti stessi considerano come i loro punti deboli. Per il 50% delle intervistate lo sviluppo delle competenze traduttive nell'ambito della traduzione dei testi specifici rappresenta il motivo principale per l'iscrizione al corso. Per due studentesse il corso è stato una buona opportunità per migliorare le

7 Il questionario si trova nell'allegato.

conoscenze generali linguistico-comunicative della lingua italiana, mentre tre di loro ritengono che il corso sia stato utile per il consolidamento delle conoscenze sia linguistiche che non-linguistiche.

Il 90% di loro ha seguito senza problemi la struttura e il contenuto del corso, mentre solo una studentessa ha riscontrato problemi nella terminologia dei testi, considerandola troppo difficile.

Tutte le partecipanti raccomanderebbero il corso ai futuri studenti. Eccetto una studentessa che ritiene che il corso potrebbe essere migliorato con più traduzione e meno lettura e analisi grammaticale dei testi, tutte pensano che sia necessario aumentare il numero di ore di lezione.

2.4.2. Analisi dei risultati del questionario

Cercheremo ora di dare possibili spiegazioni alle risposte delle studentesse, analizzandole da due punti di vista: a) dalla posizione del ruolo e delle competenze esistenti e di quelle richieste a uno studente di italianistica che si incontra per la prima volta con una delle varietà della lingua; b) dalla posizione del ruolo e delle competenze dell'insegnante, prendendo in esame la struttura e la programmazione del sillabo del suddetto corso.

È possibile collegare la risposta alla prima domanda, con la quale abbiamo scoperto che le studentesse dispongono di esperienze molto ridotte nel campo dei linguaggi settoriali, con uno dei punti cardinali dell'organizzazione curricolare ovvero - quello della questione inerente al momento giusto per l'inserimento di un corso sui linguaggi settoriali. Concordiamo con chi ritiene che l'apprendimento e l'acquisizione, e di conseguenza una solida padronanza della lingua generale, dovrebbero precedere l'introduzione di un corso sui linguaggi settoriali (Freddi in Balboni, 2000: X-XI). Riteniamo che il lavoro dell'apprendente sarà agevolato e lui stesso sarà pronto ad avventurarsi nello studio dei linguaggi settoriali solo dopo aver assimilato i meccanismi di funzionamento dell'intero sistema linguistico e dopo aver acquisito le regole morfosintattiche e quelle dell'impostazione testuale. Questa nostra opinione deriva certamente da un chiaro e decisivo orientamento universitario nell'insegnamento delle lingue straniere che avvantaggia, anche in questa sede, l'ordine lingua generale ® linguaggi settoriali. Prendendo in considerazione l'apprendimento universitario delle LS, consideriamo che il momento opportuno per l'introduzione di un corso sui

linguaggi settoriali sia nell'ambito dei corsi di laurea magistrale o durante il dottorato di ricerca (Drljević, 2016: 495).

Non sorprende il fatto che la maggioranza delle studentesse, come motivo principale per l'iscrizione al corso, indica la volontà di migliorare le competenze nella traduzione specializzata. Questa motivazione deriva dal fatto che il programma di studi quadriennale, seguendo un orientamento tradizionale degli studi filologici, prevede perlopiù un'approfondita analisi e la traduzione dei testi letterari e giornalistici, e molto meno quelli di carattere scientifico e settoriale. Dal punto di vista didattico e della programmazione del curricolo, il corso stesso e il suo approccio testuale e traduttivo rappresentano una buona e necessaria continuazione nello sviluppo e nel consolidamento della competenza traduttiva generale degli studenti. Ovviamente, non dobbiamo perdere di vista che per una buona parte delle studentesse, il bisogno di un ampliamento delle conoscenze non strettamente linguistiche è stato la principale motivazione per l'iscrizione al corso. Questa risposta, secondo la nostra opinione, è un indicatore importante dell'interesse degli studenti a seguire le richieste e i cambiamenti del mercato del lavoro.

La quasi totalità delle risposte sul buon andamento e sulla struttura adeguata del corso parlano chiaro non soltanto dell'impostazione didattica del corso, ma confermano anche la necessità di possedere una conoscenza solida della lingua generale prima di dedicarsi alle specificità linguistiche aggiuntive, quali appunto quelle di cui consiste un linguaggio settoriale.

Con un possibile aumento del numero di lezioni potremmo, prima di tutto, dedicarci con più attenzione ai singoli settori scientifico-professionali, ampliando le attività di analisi linguistica dei testi, di analisi lessicale e di creazione dei glossari, e infine della traduzione specializzata, seguendo sempre l'ordine didattico proposto nella parte 2.3.

3. Considerazioni conclusive

Abbiamo scelto di trattare il tema dei ruoli e competenze dell'insegnante e dello studente in un corso sui linguaggi settoriali di una lingua straniera perché ci interessava esaminare questo aspetto dal punto di vista di chi insegna e di chi studia, nell'ambito degli studi universitari filologici.

La nostra ricerca sulle competenze dell'insegnante è partita da due questioni: l'insegnante deve possedere solo elevate conoscenze

linguistiche? Oltre alle necessarie conoscenze linguistiche l'insegnante deve predisporre anche di conoscenze non linguistiche, ovvero concettuali, dei diversi settori scientifico-professionali? Prendendo in considerazione la formazione degli insegnanti che di solito si basa sullo studio universitario delle lingue straniere e su specializzazioni di orientamento umanistico, con successivo ampliamento dei propri ruoli, e quindi anche delle competenze richieste dal contesto dell'insegnamento dei linguaggi settoriali, abbiamo tratto una possibile conclusione sui doveri professionali che a tale categoria competono: l'insegnante di un corso sui linguaggi settoriali è un linguista che, grazie alle sviluppate competenze linguistiche, analizza la lingua dei testi appartenenti ai vari settori dell'attività umana. Inoltre, è auspicabile una certa dose di curiosità verso i contenuti non strettamente linguistici, che scoprirà insieme ai suoi studenti o con il sostegno degli esperti di un certo settore professionale.

Per lo studente, d'altra parte, il corso sui linguaggi settoriali può significare lo sviluppo di una vasta gamma di conoscenze linguistiche e non linguistiche, il cui raggiungimento viene stabilito all'inizio del corso, in base ad un'approfondita analisi dei bisogni. Tali opportunità variano: dallo sviluppo delle competenze linguistico-comunicative generali al rafforzamento degli aspetti importanti per un uso specifico della lingua (traduzione, formazione delle parole, creazione dei glossari, sviluppo di conoscenze non linguistiche ecc). Secondo i dati rilevati dal questionario che abbiamo distribuito agli studenti d'Italianistica dell'Università di Belgrado, la motivazione principale per l'iscrizione ad un corso sui linguaggi settoriali sta nel desiderio di sviluppare ulteriormente la competenza traduttiva – traducendo appunto testi specifici. Secondo la nostra opinione, il motivo di questa scelta sta nel fatto che gli studenti di orientamento linguistico, nonostante l'interdisciplinarità nell'apprendimento delle lingue straniere esistente nell'ultimo decennio, sono tradizionalmente legati alla traduzione, vista come uno dei metodi didattici nello studio della lingua[8]. La competenza traduttiva ormai solidamente sviluppata

8 Per maggiori dettagli sull'uso della traduzione come uno dei metodi didattici nell'apprendimento della lingua consultare Piletić, D., Drljević, J. (2015). Il ruolo della traduzione nell'insegnamento del lessico di lingua italiana come LS a livello universitario. U: Nikodinovska, R. (prir.), Atti del convegno internazionale Parallelismi linguistici, letterari e culturali – 55 anni di studi italiani, 469–481. Skopje: Edizione dell'Università "Ss. Cirilo e Metodio".

nel corso degli studi quadriennali, nonché un'elevata conoscenza delle strutture morfosintattiche e lessicali della lingua, rappresentano il punto di forza degli studenti laureati in lingua e letteratura italiana. Inoltre, i nostri studenti, oltre ad essersi dedicati ai contenuti specializzati che gli interessavano in particolar modo, erano anche curiosi di conoscere molti altri settori con i loro linguaggi specifici.

Concludiamo che i ruoli e le competenze di entrambi i partecipanti a un corso sui linguaggi settoriali possono essere numerosissimi e rappresentano, a nostro avviso, una duplice opportunità: è possibile migliorare, da una parte, l'aspetto linguistico e comunicativo delle conoscenze già possedute e, dall'altra, cominciare una specializzazione nei settori non linguistici, usando la lingua in modo veicolare.

BIBLIOGRAFIA

Altieri Biagi, M. L. (1990). *L'avventura della mente. Studi sulla lingua scientifica*. Napoli: Morano Editore.

Drljević, J. (2016). Insegnamento dei linguaggi settoriali negli studi filologici. Esperienza con gli apprendenti serbofoni d'italiano LS. In R. Scotti Jurić, N. Poropat Jeletić, E. Matticchio (ed), *Studi filologici e interculturali tra traduzione e plurilinguismo* (pp. 493–506). Roma: Aracne editrice int.le S.r.l.

Douglas, D. (2000). *Assessing Languages for Specific Purposes*. Cambridge: Cambridge University Press.

Dudley-Evans, T., St John, M. (1998). *Developments in ESP: A multi-disciplinary approach*. Cambridge: CUP.

Đorović, D. (2015). *Analiza potreba u nastavi stranog jezika struke*. Beograd: Filozofski fakultet Univerziteta u Beogradu.

Gotti, M. (1998). La valutazione delle competenze linguistiche di carattere specialistico. In M. Pavesi, G. Bernini (ed), *L'apprendimento linguistico all'università: le lingue speciali* (pp. 227–245). Roma: Bulzoni Editore.

Gotti, M. (1992). *Testi specialistici in corsi di lingue straniere*. Firenze: La Nuova Italia.

Hutchinson, T., Waters, A. (1987). *English for Specific Purposes. A Learning-centred Approach*. Cambridge: Cambridge University Press.

Mazzotta, P., Salmon, L. (2007). *Tradurre le microlingue scientifico-professionali*. *Riflessioni teoriche e proposte didattiche*. Torino: Utet Libreria.

Munby, J. (19789. *Communicative Syllabus Design*. Cambridge: Cambridge University Press.

Richterich, R., Chancerel, J. L. (1977). *Identifying the Needs of Adults Learning a Foreign Language.* Oxford: Pergamon Press.

Samardžić, M. (2006). *Od rečenice do teksta. Uvod u sintaksu italijanske složene rečenice*. Podgorica: Filozofski fakultet, Univerzitet Crne Gore.

Strevens, P. (1980). *Teaching English as an international language: From practice to principle*. Oxford: Pergamon Press.

Ewer, J. R. (1983). Teacher Training for EST: Problems and Methods. *The ESP Journal*, II (1), 9–31.

Tarone, E., Yule, G. (1989). *Focus on the Language Learner*. Oxford: Oxford University Press.

Wilkins, D. A. (1976). *National syllabuses*. Oxford. Oxford University Press.

Jelena R. Drljević

NASTAVA STRANOG JEZIKA STRUKE NA UNIVERZITETU (SLUČAJ ITALIJANSKOG JEZIKA). ULOGA I KOMPETENCIJE NASTAVNIKA I STUDENATA

Sažetak

U radu smo ispitali uloge i kompetencije nastavnika i studenata kursa stranog jezika struke (u našem slučaju italijanskog) koji za cilj ima učenje i usvajanje specifične dimenzije jezika, upravo one koja je u vezi sa iskazivanjem određenih, stručnih znanja. Ulogu i očekivana znanja i nastavnika i studenata posmatrali smo i analizirali na osnovu konteksta izvođenja kursa – univerziteta - i u skladu sa didaktičkim ciljevima koje takav kontekst nameće.

Kada je reč o kompetencijama nastavnika, analizirali smo dva stava koja se pojavljuju u literaturi koja se bavi ovom temom (Gotti, 1992: 286-289): a) nastavnik mora posedovati, pored odličnih jezičkih znanja, i znanja koja se odnose na specifične pojmove neke stručne oblasti; b) u slučaju da nastavnik raspolaže isključivo jezičkim znanjima, trebalo bi da primeni didaktiku čiji je cilj razmena nejezičkih znanja sa studentima, i to kroz raznovrsne komunikativne aktivnosti. Na taj način bi i nastavnik i studenti bili u stanju da analiziraju i aspekat sadržaja nastavnog materijala.

Razvoj i stanje očekivanih jezičkih kompetencija studenata ispitali smo u odnosu na potrebe samih studenata. Predstavili smo didaktičku strukturu kursa Italijanski jezik struke, održanom u prvom semestru akademske. 2017/2018. na Katedri za italijanistiku Filološkog fakulteta Univerziteta u Beogradu. Polaznici kursa bili su studenti ove katedre, a kurs se, pored predstavljanja teorijskih saznanja sastojao i od praktičnog dela u okviru kog smo analizirali i pismeno prevodili stručne tekstove (ekonomske, pravne, političke, religijske) sa italijanskog na srpski jezik.

QUESTIONARIO PER GLI STUDENTI DEL CORSO LINGUAGGI SETTORIALI DELL'ITALIANO, A.A. 2017/2018

Il presente questionario è stato creato allo scopo di raccogliere dati rilevanti per una ricerca scientifica inerente al campo dei linguaggi settoriali e del loro apprendimento. Il questionario è anonimo. Vi preghiamo di rispondere alle domande cerchiando UNA delle opzioni offerte:

1. *Prima di iscriverti al corso Linguaggi settoriali dell'italiano, quanta esperienza avevi con la lettura, l'analisi e la traduzione di testi appartenenti ad un settore scientifico-professionale?*

a) Nessuna
b) Poca (solo lettura, nessuna traduzione del testo)
c) Abbastanza (specificare i campi scientifico-professionali ai quali appartenevano i testi che avevi letto e le attività svolte sui testi - analisi, traduzione)

_____

2. *Quale delle seguenti descrive meglio la ragione d'iscrizione a questo corso?*

a) Conoscenza dei termini specifici inerenti ad uno o più campi scientifico-professionali
b) Sviluppo dell'abilità di comprensione scritta (lettura) delle diverse tipologie testuali inerenti ad uno o più campi scientifico-professionali
c) Sviluppo delle competenze traduttive nell'ambito della traduzione dei testi specifici
d) Ampliamento delle conoscenze generali linguistico-comunicative della lingua italiana
e) Consolidamento delle conoscenze linguistiche e non-linguistiche utili per il futuro inserimento nel mercato del lavoro

3. *La difficoltà del corso è stata in linea con le tue aspettative?*

a) Sì, ho seguito senza problemi l'intero corso
b) Abbastanza (sottolineare il problema nel seguire il corso: i testi generalmente troppo difficili, la terminologia dei testi troppo difficile, la struttura del corso inadeguata, i compiti poco motivanti)
c) No (sottolineare: l'intero corso è stato troppo difficile/l'intero corso è stato troppo facile)

4. *Raccomanderesti questo corso ad altri studenti?*

a) Sì
b) No

5. *Se no, perché?*

_____

6. *In quali modi questo corso potrebbe essere migliorato?*
a) Più ore di lezione
b) Più lettura e analisi grammaticale dei testi, meno traduzione
c) Più traduzione, meno lettura e analisi grammaticale dei testi
d) Altro: _____

Katarina O. Lazić*
Univerzitet u Beogradu
Šumarski fakultet

371.3::811.111
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.12
Originalni naučni rad
Primljen: 11.04.2019
Prihvaćen: 15.08.2019

A TRIAL OF THE INVOLVEMENT LOAD HYPOTHESIS IN A MIXED-ABILITY ESP CLASS

This study is another trial of the Involvement Load Hypothesis in task-based learning, stating that vocabulary acquisition and retention depend on the involvement load of a task. The novelty of this research lies in the hypothesis testing in a mixed ability ESP class and exploring the effects of involvement load added to a task on receptive and productive target word recall. Three tasks with different involvement indexes were given to a group of fifty-two students whose receptive and productive target word recall was tested immediately and two weeks later. The predictions of the hypothesis were confirmed, as the scores were the highest for the writing task, lower for the reading comprehension with a gap-fill and the lowest for the reading comprehension with words glossed. Most of the results comply with the hypothesis, while partial discrepancies draw our attention to the issue of time-on-task. This study introduces teachers of courses with a focus on vocabulary to some effective vocabulary learning task types which can accompany reading. Extensions left to future research are investigating the effect of time-on-task on task effectiveness and comparison of the effectiveness of two exercises with the same involvement load, but different output or input orientation.

Key words: vocabulary acquisition, involvement load, receptive word recall, productive word recall, task effectiveness

1. Introduction

This paper investigates the effectiveness of three tasks with varying involvement loads on vocabulary acquisition in a mixed-ability ESP class. Besides testing the Involvement Load Hypothesis, the paper gives an insight into the effectiveness of these tasks for most students in a mixed-ability class and the effect they have on their productive and receptive knowledge of the target vocabulary.

* katarina.lazic@sfb.bg.ac.rs

It is necessary to devote a considerable part of a good ESP course to vocabulary acquisition, since "subject-matter vocabulary is part of the definition of what constitutes English for specific purposes" (Bejan, 1989, p. 93). Although majority of word learning happens incidentally via extensive reading (Krashen, 1989), most studies on incidental vocabulary acquisition from reading find relatively small gains in vocabulary acquisition of about 1-5 words per text from a short text (of about 7000 words) (Laufer, 2005). Word learning is a cumulative process and acquisition and long-term retention of a new word require numerous encounters with it and rehearsal. Frequent enough exposure to the new word through reading would require far more time than available to teachers and students during language courses. Reading can be introduced in the form of certain task types or accompanied by certain types of vocabulary exercises with the aim of providing an opportunity for rehearsal and more frequent exposure to the newly acquired vocabulary during classes.

Therefore, this study aims at comparing certain task types which can either be added to reading or done instead of it in order to boost vocabulary acquisition. Moreover, it investigates and substantiates the postulation of the Involvement Load Hypothesis that vocabulary acquisition and retention are commensurate with the task-induced involvement, i.e. the involvement load composed of three components: need, search and evaluation (Hulstijn & Laufer, 2001a). In addition, it provides an insight into two more issues to which prior research in this tradition has failed to pay attention.

First, the study explores if tasks with a higher involvement induce better L2 lexical acquisition and retention than the ones with a lower involvement load in a mixed-ability ESP class, i.e. whether they are beneficial to most students regardless of their general language proficiency, for this group ranging from A2 to C1 CEF levels[1].

Secondly, the study is focused on determining if tasks with different involvement load lead to distinctive gains in both receptive and productive word knowledge for the above-mentioned group. The study conceptually replicates the research Hulstijn& Laufer (2001b). Some time before Hulstijn & Laufer (2001a) formulated the motivational and cognitive construct of Task Induced Involvement occurring during incidental vocabulary acquisition, which led to the creation of the Involvement Load Hypothesis.

1 The Common European Framework of Reference for Languages

Participants in the study are freshmen students of the Faculty of Forestry in Belgrade in an academic mixed-ability ESP class. Three groups of students were given three different tasks with varying involvement load. Task 1 was a reading comprehension with words glossed and explained in the margin in L1 followed by comprehension questions. Task 2 was reading comprehension plus fill-in, with the target words replaced by blank spaces and given on a separate piece of paper with four other unrelated words. Task 3 was writing an original paragraph containing the target words. The students were given a list of words with explanations of the target words and four more previously known words in L1, and were asked to write an original paragraph containing the words.

The students' receptive and productive target word recall was tested twice, both immediately and two weeks later. The receptive word recall test was an English- Serbian word translation task, while the productive word recall test was a Serbian (L1) – English (L2) sentence translation task. The analysis of the data obtained through tests analyzed the performance of students in two groups. The group of lower (CEF levels A2 and B1) general language competence and of higher competence (CEF levels B2 and C1). After the testing the teacher divided the post-tests into two groups of higher and lower general language proficiency based on the teacher's records which were kept after the placement test held at the beginning of the term and their results were separately analyzed. The aim was to discover the pattern followed by each group in vocabulary acquisition under the same conditions. The scores of the receptive and productive tests for these two groups were submitted to ANOVA, which compared the effectiveness of the three tasks in each group.

Besides testing the Involvement Load Hypothesis, the paper speculates on task effectiveness in the light of the notions of incidental and intentional learning, receptive and productive knowledge of words, time-on-task and other fields tangential to this topic. Unfortunately due to the limitations, both physical research limitations and the format limitations of this study, some interesting issues which arose in the course of speculating on the above listed notions were omitted as an integral part of this paper but are highlighted as challenging suggestions for future research.

2. Literature review and related research

2.1. Vocabulary acquisition from reading

In order to successfully acquire new words from reading a student must know 98% of the words in the text (Hu & Nation, 2000; Nation, 2001). Extensive research has shown that only a small number of words can be acquired from exposure to texts without later vocabulary practice. Studies on incidental vocabulary learning from reading report very small gains of about (15% of unknown words) or one to five words per short text (up to 7000 words) (Hulstijn, 2003; Krashen, 1989). Krashen (1987, p. 23) noted that "new vocabulary should be supplied in enough frequency, and to help the acquirer determine the meaning." Nevertheless, vocabulary learning depends on the repeated exposure to large quantities of input, and for the cumulative effect to take place a new word has to be seen ten times or more (Nation, 2001). Learning 2,000 words from reading only would take learners about 29 years (Zahar et al. in Laufer, 2006). On the other hand, teachers can offer only two, three or five hours of instruction per week and cannot involve such amounts of reading in the classroom context. For that reason, they need ways to stimulate vocabulary acquisition in a limited time during classes. The above mentioned learning can be increased by paying some deliberate attention to vocabulary (Hulstijn, 2003). Nation (2001, p. 238) noted that "second language learners should not rely solely on incidental vocabulary learning from context; there needs to be judicious attention to decontextualised learning to supplement and be supplemented by learning from context. Direct vocabulary learning and incidental learning are complementary activities".

Numerous studies indicate that vocabulary acquisition is better when learners are involved in word-focused tasks than reading alone. Words guessed with some difficulty will be remembered better, because difficulty leads to processing effort and creates a more distinctive memory trace (Cho & Krashen, 1994; Luppescu & Day, 1993; Hulstijn, 1993; Laufer, 2003; Laufer, 2005). In these studies, increased involvement load generally implies a greater focus on form[2].

2 This study does not pay attention to the focus on form approach in L2 vocabulary acquisition. For more information on this topic see the following papers, Laufer (2003), Laufer (2006), and Webb (2007).

All these studies suggest that new vocabulary should be introduced in tasks which involve the student in more processing effort. These tasks should leave a distinctive memory trace and serve as a more efficient and less time-consuming way to acquire new vocabulary compared to reading alone.

2.2. Depth of processing and elaboration

In the nineteen seventies cognitive psychologists Craik and Lockhart (1972) introduced the idea of the *depth of processing*[3]. They argued that the memory trace is a product of the processing of information. According to them, the persistence of a memory trace is a result of the depth of processing at which the information is analyzed. Craik and Tulving (1975) introduced the notion of *elaboration*. They argued that richness of encoding of the information is responsible for differences in the later recall. These two may be seen as preceding the idea of *task-induced involvement* and *involvement load*. However, that concept was challenged by many psychologists, because it was impossible to decide which information is processed at a deeper level than the other.

Numerous studies compare task types created to support incidental vocabulary acquisition. In a study by Hulstijn (1993), words whose meaning was guessed during reading led to better acquisition and retention than words explained by a synonym. Similarly, in the experiment which investigated reading and vocabulary acquisition, words which were looked up were better remembered than words which were not looked up (Cho & Krashen, 1994). In addition, the students who used dictionaries during reading achieved better results than the ones who did not use dictionaries (Luppesku & Day, 1993). Furthermore, a text with marginal glosses was more effective for vocabulary acquisition than the text without marginal

3 The level to which information is processed after being introduced into the memory. The concept is based on the rejection of the idea that information is stored in discrete memory stores. It adopts the view that an item enters the information-processing system and undergoes an increasing amount of processing, thereby moving deeper into the system. It is postulated that the retention characteristics of information are determined by the depth of processing, with deeper levels being associated with more abstract coding and greater retention. The notion of the depth of processing could not be discussed in detail in the current study. For more information see Craik & Lockhart (1972) and Craik & Tulving (1975).

glosses because the form-meaning connection in the readers' minds was strong, unlike in the text without glosses (Hulstijn, Hollander & Greidanus, 1996). Similarly, words negotiated in a discourse were better remembered than the nonnegotiated words, and in a study which investigated vocabulary acquisition after reading and retelling tasks, the exercise with a higher level of generation was more effective (Newton, 1995). Moreover, productive tasks, especially used in an original context, such as retelling in their own words, resulted in a better memorizing of words than in the case of non-productive tasks (Joe, 1995). Likewise, words learned in vocabulary exercises were more effective than words which had additional exposure in texts (Paribakht & Wesche, 2000).

All these studies suggest that a more involving task which engages the student in a deeper processing of lexical information is also a more effective one. However, there were no criteria which could grade the tasks in terms of depth of processing. The researchers needed an instrument to observe, measure and manipulate this component. For that reason, Hulstijn and Laufer developed their Involvement Load Hypothesis for L2 vocabulary learning in 2001.

2.3. The Involvement Load Hypothesis

Hulstijn and Laufer (2001a) tried to transfer the idea of the depth of processing to the depth of processing of lexical information and vocabulary acquisition. They studied vocabulary learning tasks and proposed the motivational-cognitive construct of *involvement*. The construct consisted of three components: need, search, and evaluation. *Need* is a motivational, non-cognitive dimension which depends on whether the students need to be familiar with the new word in order to do the task successfully. Need is treated as moderate when imposed by someone else and strong when it is self-imposed by the learners themselves and their eagerness to communicate. *Search* is the involvement of students in the search for an adequate translation of a word in a foreign language. This can be being engaged in looking up a word in a reference book e.g. a dictionary, or directly asking a competent person for help. *Evaluation* involves comparing the word with other words or distinguishing the specific meaning of a word from its other meanings, choosing the one which best fits the context, etc. When a student has to identify the word among a number of other words or select from several meanings of a word, the evaluation is moderate. However, if

the student has to use the word with other words in a new text or sentences, the evaluation will be treated as strong.

Table1 is an illustration of some tasks and their accompanying involvement load.

Table1. Some tasks their involvement load

Task	Need	Search	Evaluation
Reading with questions words glossed are relevant to the task	+	-	-
Read and fill in given words	+	-	+
Writing a composition	+	-	++
Notes: - = no involvement load + = moderate involvement load ++ = strong involvement load			

The factors of need search and evaluation can be absent or present. The combination of these factors and levels of their prominence comprise involvement load pertinent to a task. These features occur in combination and each of them has some influence on the involvement. Laufer and Hulstijn's research and the Involvement Load Hypothesis imply that the greater the involvement load the more effective the learning.

A more precise estimate of a task is made by determining its *involvement index*. In that case absence of a factor is marked as (0), moderate presence as (1), and strong presence as (2).

2.4. Experiments Supporting the Involvement Load Hypothesis

In many studies reading followed by word-focused tasks led to better results than reading alone. When given enough time for completion, writing with the use of new words was more effective than reading, while in another experiment, using new words in original sentences was more effective than reading three sentences with new words glossed (Webb, 2005). Likewise, using new words in original sentences was more effective than reading both when new words were glossed and looked up (Laufer, 2003). Similarly, unknown words acquired through a negotiation

of the target vocabulary are better learned than those learned through reading (de la Fuente, 2002).

There are several direct tests of the Involvement Load Hypothesis. Empirical evidence for the Involvement Load Hypothesis was given in a study by Hulstijn and Laufer (2001b). Two parallel experiments were carried out in two countries, Holland and Israel. In both experiments, Task 3 (composition writing) was the most effective in vocabulary acquisition. In accordance with the Involvement Load Hypothesis, the Hebrew – English experiment found that Task 2 (reading comprehension plus fill-in with marginal glosses) was more effective than Task 1(reading comprehension with marginal glosses). Conversely, in the Dutch-English experiment, Task 2 did not produce significantly higher results than Task 1, which was not consonant with the hypothesis.

An empirical study of the Involvement Load Hypothesis in vocabulary acquisition in EFL listening (Jing & Jianbin, 2009) applies the hypothesis to incidental vocabulary acquisition in EFL listening comprehension. The experiments were carried out in three different classes whose learners did three different listening exercises with graded involvement load. Vocabulary acquisition and retention showed significant difference and superiority of more involving tasks. So, once again, the Involvement Load Hypothesis was confirmed.

A study by Keating (2008) tests and substantiates the Involvement Load Hypothesis investigating the focus on form component in vocabulary exercises. The study was not in full agreement with the hypothesis as Task 1 (reading with marginal glosses) and Task 2 (comprehension text plus fill-in) appeared to be more effective than Task 3 (sentence writing) in the delayed post-tests.

A number of recent studies, including Huang et al. (2012), Soleimani et al. (2014) and Douglass (2016) also support the predictions of the involvement load hypothesis, but suggest some additional factors that can have an impact on vocabulary acquisition in addition to involvement load.

2.4. ESP Teaching and Vocabulary Acquisition

The methodology of teaching vocabulary of English for specific purposes (ESP) shares much with the methodology of general vocabulary teaching (Bejan, 1989). Subject-specific vocabulary items of ESP vary

in their frequency and the most frequent ones which appear in various original texts help in establishing priorities in vocabulary teaching and production of adequate teaching materials. What vocabulary to focus on should be determined by the needs of the learners and the usefulness of vocabulary items. Meara (2002, p. 37) noted that "one way of measuring the usefulness of items is to discover their frequency and range in a relevant corpus". When they establish the relevant corpus, teachers need effective ways and means to teach that vocabulary.

This study investigates the effectiveness of certain task types with different involvement load. The most effective task types from this research can contribute to the efforts of ESP teachers in the creation of adequate teaching materials by serving as a model regarding their amount of involvement or task type.

3. The current study

The previously mentioned studies which preceded and inspired this research have certain limitations. The students who participated in previous studies were advanced learners of English and the studies did not test the predictions of the Involvement Load Hypothesis in a mixed-ability class. Although the students of higher general language competence are expected to show results which are consonant with the Involvement Load Hypothesis, the predictions of the hypothesis have not yet been tested in mixed ability-classes, i.e. students of lower general language competence and the groups consisting of both students of higher and lower general language competence which should function as a whole. The direct empirical test of the Involvement Load Hypothesis by Hulstijn and Laufer tests only the students' receptive knowledge. The students' productive knowledge is not tested. For that reason this study is a conceptual replication of Hulstijn and Laufer's 2001 study which tries to find the answer to the following research questions:

1.Does adding involvement load to certain task types designed to support incidental vocabulary learning lead to gains in vocabulary acquisition and retention for most students in a mixed-ability ESP class?

2. Does adding involvement load to certain task types designed to support incidental vocabulary learning contribute to students' receptive and productive knowledge of words?

4. Method

4.1. Participants

The study of task effectiveness in vocabulary acquisition was performed at the Faculty of Forestry in Belgrade. The participants involved in the study were freshmen students in a mixed-ability ESP class. The observed class consisted of male and female students aged 18-19, who belonged to the Department of Landscape Architecture and the Department of Wood Processing, forming a single group of about 100 students. At the very beginning of the term all freshmen students' general language proficiency was tested using a quick pen and paper placement test, and it was found that the students' knowledge varied from A2 to C1 CEF levels. Through this test the teacher became familiar with every individual's level of general language proficiency and a record of it was kept in the teacher's files.

Freshmen students in the investigated group at the Faculty of Forestry in Belgrade come from all over the country. Even though a foreign language, which is in most cases English, is a compulsory subject in all grammar schools and high schools in Serbia, students' knowledge when they reach university tends to vary greatly depending on the area where they come from, particular schools they attended, and most importantly, their extracurricular engagement with English. A large number of students of the Faculty of Forestry in Belgrade come from off-beat rural areas, where they had no opportunity to attend foreign language courses apart from their lessons at school. On the other hand, some other students in this group come from urban areas where extracurricular engagement with English is available and common for children and teenagers of all ages starting from the pre-school age. This usually offers additional exposure and consequently better knowledge. When the students' general language proficiency was tested, it was clear that the group was a large mixed-ability class. Consequently, the activities included in the course needed to be carefully chosen to enable improvement and successful learning for most students in such a heterogeneous group of learners. Finally, the conclusions reached in this research aim at finding effective task types which prove functional for vocabulary acquisition in such classes.

The experiment was held during one of the regular lessons of the course. Before the experiment, the students were informed that they would

be taking part in a research and told that the results of the immediate and delayed tests would not have an effect on their course grade.

4.2. Target Words

The target words were chosen from an unfamiliar subject-matter text on soil maps. The lesson on soil maps and mapping and the text used in the study are a part of the regular curriculum of the ESP course at the Faculty of Forestry in Belgrade. During research design, i students' familiarity with the target words was prevented by avoiding some units from the textbook (e.g. the unit on glass-houses) whose subject-specific vocabulary (items such as *humidity, pest, artificial fertilizer etc*.) may be familiar to students due to the media coverage of the topic or exposure to the vocabulary at school. The chosen unit on soil maps contains subject-specific vocabulary which is less likely to be familiar to students before the research than the subject specific vocabulary of most units from the textbook as most of the students were likely to learn about the topic for the first time. The target words are two verbs, two adjectives and four nouns and they are the following: *soil map, mapping, survey, criss-cross, exacting, overlay, scale,* and *customary*.

Before the experiment a test of familiarity with the words was given to a second year class which had never had the lesson on soil maps. The control group used for this test of familiarity with the target words was supposed to be very similar to the group used in the research, as the students belonged to the same departments and had never read the text on soil maps before. The group consisted of students of a similar profile, as they were also a mixed-ability class, at the same faculty and departments, with a different English language learning history. The mean score of the familiarity test was less than 1.5 words recognized out of the 8 target words. The prediction was that students in the research groups were a similar group, as unfamiliar with the target words as the control second-year group.

4.3. Tasks

In this research *Task 1* was reading comprehension with marginal glosses of the target words followed by comprehension questions. The target words were printed in bold in the text and an equivalent to each word in L1 (Serbian) was given in the margin. The students were given 15 min-

utes to read the text and glosses. The leaflets with tasks were then taken away from them. After a short break, they were given seven True or False comprehension questions on the topic of soil maps and mapping. The students were supposed to answer the questions without access to the text of the tasks. The involvement index calculated from three components, need, search and evaluation for this task was 1. The need component was moderate, because it was imposed by the task and its value was 1. The components search and evaluation were absent and the involvement index for this task was derived using the following equation: need 1 + search 0 + evaluation 0 = 1.

Task 2 was a reading comprehension plus fill-in, where bold target words were replaced by blanks and given on a separate piece of paper with four other unrelated words. The words were followed by a definition in L2 (English) plus an example sentence and a translation of the word in L1 (Serbian) in brackets. The students were given 20 minutes to study the words and fill in the blanks. After a short break, the task was followed by the same seven comprehension questions as Task1. The need in this exercise was moderate or imposed by the task, the evaluation was moderate since the students needed to compare the words given in order to fill in the blanks, and its value was 1 and the search component was absent or 0. The involvement load index was 2 (need 1 + search 0 + evaluation 1= 2).

Task 3 was composition writing with the words given and the instruction said that the students had to use the words given. Target words were the same as in Task 2 with four more unrelated words and the same definitions in L2 (English) plus an example sentence and a translation of the word in L1 (Serbian) in brackets. Students had 25 minutes to complete the task. Task 3 had the highest involvement index. Need was moderate, imposed by the task, search was absent, and evaluation was strong, since the students had to use the words in sentences of their own. The involvement index was 3 (need 1 + search 0 + strong evaluation 2= 3).

4.4. Procedure

Although the tests were announced, which is one of the features of intentional learning (Keating, 2008), the students knew that the testing would not affect their course grade and we cannot say that learning which took place was intentional and not incidental only on the basis of that. Furthermore, it is doubtful that they were deliberately trying to engage in

learning strategies since there was no difference if their test results would be good or bad. They were also aware that the text was a part of the regular curriculum and that the vocabulary learned would be as important to them as any other lesson learned during the term. The students were also informed that the post-tests were going to be delivered twice, immediately and two weeks later.

The number of students who completed Tasks 1, 2 and 3 was much larger than the final number of participants whose scores were analyzed in the study. The reason was that as both lessons were regular lessons, the number of participants varied. Some of them were absent in the delayed post-test lesson two weeks later, whereas some other students who were not present in the first research lesson appeared in the delayed post-test lesson.

Although the tasks were done by a much larger number of students, only the ones that belonged to the students who were present in all research lessons were analyzed. The numbers of those students were the following: for Task 1 n=17, Task 2 n = 17 and for Task 3 n= 18. Means for each of the groups were calculated and they were compared using one-way ANOVA, and the posthoc Tukey test was applied for further data analysis.

Although the students performed Tasks 1, 2 and 3 in random mixed groups, the teacher would find a student's name in the records and put them in the lower or the higher general language proficiency group. Students at CEF levels A2 and B1 were classified as the lower general proficiency group and Students at B2 and C1 levels as the higher general proficiency group. After the classification, it was clear that Task 1 was performed by nine students from the more advanced group and eight students from the lower proficiency group. Task 2 was performed by nine students from the more advanced group and eight students from the lower proficiency group and Task 3 by nine students from the lower proficiency group and nine students from the more advanced group. Means for each of the groups were calculated, and they were submitted to one-way ANOVA for comparison.

4.5. Testing and Scoring

The participants were given a list of eight target words and were asked to provide their translation into L1 (Serbian). The immediate post-test was delivered during the same lesson as the tasks, after a short 10-minute break. The delayed post-test was delivered in a regular lesson two weeks later.

The productive word recall post-test was delivered after a short break following the receptive word recall test in the form of a Serbian-English sentence translation task. Each of the eight sentences contained one of the target words. In the delayed post-test the sentences were changed but they still contained the target words. The tests were scored on a 0-8 point scale. A semantically equivalent word and not the exact target word would receive half a point.

5. Results

5.1. Receptive word recall

Scores of the immediate and delayed receptive word recall tests for groups 1 and 2 were submitted to one-way ANOVA, an analysis between groups with Task (reading with glosses, reading and fill-in or composition writing) as the between-subjects factor. Table 2 shows N- the number of participants, SD- standard deviation, and the immediate and delayed MEAN- (mean scores) for the receptive word recall tests of Group 1.

Table 2. Receptive word recall tests for Group 1

Tasks	Immediate			Delayed	
	N	mean	SD	mean	SD
Task 1	9	3.22	1.1331154	1.44	0.5270463
Task 2	9	2.89	0.993808	2.33	0.7071068
Task 3	9	5.33	1.1547005	3.33	0.942809

Table 3 shows N- the number of participants, SD- standard deviation, and the immediate and delayed MEAN-(mean scores) for the receptive word recall tests of Group 2.

Table 3. Receptive word recall tests for Group 2

Tasks	**Immediate**			**Delayed**	
	N	mean	SD	mean	SD
Task 1	9	1.67	0.6666667	0.89	0.781736
Task 2	9	1.56	0.6849349	1.56	0.5270463
Task 3	9	2.89	0.7370277	2.11	0.8748898

In both groups mean score in the immediate receptive word recall test was higher for the participants who performed Task 1 than for the ones who performed Task 2, unlike in the delayed test in which participants who performed Task 2 had a higher mean score than the ones who performed Task 1. In both tests, the participants who completed Task 3 outperformed the ones in the other two groups.

5.2. Productive Word Recall

Table 4 shows N- the number of participants, SD- standard deviation, and the immediate and delayed MEAN- (mean scores) for the productive word recall tests of Group 1.

Table 4. Productive word recall tests - Group 1

Tasks	Immediate			Delayed	
	N	mean	SD	mean	SD
Task 1	9	1.67	0.6666667	0.89	0.781736
Task 2	9	1.56	0.6849349	1.56	0.5270463
Task 3	9	2.89	0.7370277	2.11	0.8748898

Table 5 shows N- the number of participants, SD- standard deviation, and the immediate and delayed MEAN- (mean scores) for the productive word recall tests for Group 2.

Table 5. Productive word recall tests- Group 2

Tasks	Immediate			Delayed	
	N	mean	SD	mean	SD
Task 1	9	1.11	0.6372093	0.44	0.503077
Task 2	9	0.89	0.4829039	0.67	0.6666667
Task 3	9	2.33	0.942809	1.44	0.6849349

Once again the immediate productive word recall test showed that participants who completed Task 1 outperformed the participants who performed Task 2. Conversely, the delayed productive word recall test showed that students who completed Task 2 were superior to those who completed

Task 1. Students who completed Task 3 had the highest mean score in both the immediate and delayed productive recall post-tests.

The mean scores of groups 1 and 2 were submitted to one-way ANOVA, and the analysis of the scores of the immediate receptive word recall test for group 1 revealed the following results: the main effect of Task, *F*- statistic = 11.698630 and *p*-value = 0.00078 < 0.5, which means very strong evidence against the null hypothesis. The scores of the immediate receptive post-test for group 2 reached the following values: *F*- statistic = 8.9478261 and *p* = 0. 00204 < 0.5. This suggests very strong evidence against the null hypothesis.

The scores of the delayed receptive post-test for group 1 also indicated very strong evidence against the null hypothesis when submitted to ANOVA. Interestingly, the scores of the same delayed test for Group 2 revealed the value of *F*- statistic= 0.5975236, but *p*= 0.55935 > 0.5, which suggests moderate evidence against the null hypothesis.

When mean scores of the immediate and delayed active word recall tests were submitted to ANOVA, all cases revealed evidence against the null hypothesis, which were very strong except for the delayed productive word recall test for Group 2, which found moderate evidence against the null hypothesis (*F*- statistic= 4.6589714 and *p*-value = 0.02105). As most tests revealed strong evidence against the null hypothesis, the next step was to determine the significance.

5.3. The Posthoc Tukey Test

The Posthoc Tukey Test was applied after the ANOVA to determine which groups differ significantly from each other.

The scores of the immediate receptive word recall post-tests for Group 1 are HSD=1.1809171< M1-M2 =1.935648, M1-M3 = 2.136785 and M2-M3= 2.432897. The scores of Group 2 revealed similar results, and in both cases, the scores of Task 1 were significantly higher than the scores of Task 2 and the scores of Task 3 were significantly higher than the scores of Task 1.

In the delayed receptive Group 1 post-test the results are: HSD= 0.785453< M1-M2 =0.8837489; M1-M3 = 1.8358889 and M2-M3= 2.3365783. Table 6 shows the application of the Posthoc Tukey Test on the delayed receptive word recall post-test of Group 1.

Table 6. Posthoc Tukey test of the delayed receptive word recall post-test for Group 1

	1		2		3	
	del.	x^2		x^2		x^2
	1	1	2	4	3	9
	2	4	3	9	2	4
	2	4	3	9	4	16
	1	1	3	9	3	9
	1	1	2	4	5	25
	2	4	3	9	2	4
	1	1	2	4	4	16
	1	1	2	4	3	9
	2	4	1	1	4	16
SUM	13	21	21	53	30	108
SUM^2	169		441		900	
MEAN	1.4376821		2.3347923		3.3228675	
M1 vs. M2	3.4641016	q	M1 - M2	0.8837489	q	HSD
					3.553	
M1 vs. M3	7.3612159	q	M1 - M3	1.8358889	3.061	0.785453
M2 vs. M3	3.8971143	q	M2 - M3	2.3365783		

The scores of Task 2 were significantly higher than the scores of Task 1, and the scores of Task 3 were significantly higher than those of Task 2.

The productive word recall tests revealed the same model with differences between the mean scores of groups higher than the HSD value, which indicated significance. The scores of the immediate productive word recall post-test for Group 1 are HSD= 0.750681< M1-M2 =0.98675, M1-M3 = 1.239725 and M2-M3= 1.342837. In the delayed productive post-test of Group 1 HSD= 0.758453< M1-M2 =0.83935, M1-M3 = 1.43733 and M2-M3= 2. 33496, which meant that scores of Task 2 were significantly higher than those of Task 1 and scores of Task 3 were significantly higher than the ones of Task 2. Once again, Group 2 followed the same pattern.

6. Discussion

The groups of higher and lower proficiency levels followed the same pattern in vocabulary acquisition in both the receptive and produc-

tive word recall. The results show that in all cases Task 3 with the highest involvement load brought about the best results in lexical acquisition and retention. The delayed post-tests revealed that Task 2 was more effective than Task 1, which is totally in line with the predictions of the hypothesis, whereas the immediate post-tests indicated that Task 1 was superior to Task 2, which is not in accordance with it. Some explanations for such findings are discussed in the sections below.

6.1. Task effectiveness and time-on-task

The results of the delayed post-test concur with the results of the Hulstijn and Laufer's (2001b) Hebrew-English experiment in the sense that Task 3 was superior to Task 2 and that Task 2 was superior to Task 1. Surprisingly, the results of the immediate post-tests are closer to the Dutch-English experiment in that study, which does not fully support the Involvement Load Hypothesis, in that Task 2 did not produce significantly higher retention than Task 1. What is more, the results of the immediate post-test in this study show that Task 1(reading comprehension with marginal glosses) was superior to Task 2 (reading comprehension plus fill in with marginal glosses) and the posthoc Tukey test revealed significance in this regard (e.g. active word recall post-test for Group 1 HSD= 0.750681< M1-M2= 0.98675), even though the involvement load was higher in Task 2.

The cases of partial and not full correspondence of the results of this research with the Involvement Load Hypothesis may have a possible explanation in the effect of the time allotted for task completion. The allotted time for the first part of Task 1 (prior to delivering the comprehension questions) was 15 minutes, which could have been considerably longer than the time needed to complete the task. The students had enough time to revert to the text and the glosses at least twice if not several times. In that way, these learners could have received additional exposure to the target words. Better acquisition and short-term retention recorded in the immediate post-test may have been the result of repetition, which was absent in other exercises.

Nation (2001) compared spaced repetition to massed repetition and concluded that the results of spaced repetition are remembered for a longer time. Massed repetition involves spending a continuous period of time paying repeated attention to a word. According to Nation (2001) it only leads to short-term retention of vocabulary. Baddely, in Nation (2001, p.

77) speculated that "massed learning does not allow enough time for the regeneration of neuro-chemical substances which make physical changes on the brain and thus cannot continue to make physical changes needed for learning". This may be one of the reasons why students who completed Task1 in this research outperformed the learners who were engaged in Task 2 in the immediate post-test, but not in the delayed post-test.

The results inconsistent with the hypothesis, in this case, can be explained for by the inadequate time allowed for task completion. Athough the tests were announced, the students were also informed that the tests would not influence their course grade. Their motivation to devote extra time to massed repetition of words during extra time in Task 1 may have been moderate. This study does not focus on the time-on-task component, but suggests time-on task and detailed study of words learned per minute as variables which should be taken into account when estimating task effectiveness in future research.

Conversely, the delayed post-tests showed that Task 2 scores were significantly higher than Task 1 scores. This finding is totally in line with the predictions of the Involvement Load Hypothesis. One more reason for differences in the delayed post-test results may be the expiry of the effect of massed repetition. Short-term retention, which appeared immediately, is likely to fade very soon in the absence of subsequent rehearsal.

On the other hand, Task 3 was the most effective of the three tasks in both post-tests. Some evidence suggest that benefits related to more effective tasks disappear when completion times are kept constant for all tasks in the research design (Webb, 2005). Completion times for this research were held constant, but time-on-task was well–designed for Task 3. The students had enough time to complete this exercise.

In the second experiment of a study by Webb (2007), where the allotted time-on-task depends on the time-on-task needed for completion of the writing task, that task was more effective than the reading task. If the second experiment is an example of authentic learning, a stronger argument can be made for the use of productive over receptive tasks. Similarly, in this research the time on Tasks 1, 2 and 3 varied and the tasks were designed to provide the learners with as much time as needed for the completion of a respective task based on the teacher's estimate. This turned out to be enough time for Task 3 and more than enough for Task 1. Task 3 being superior to Tasks 1 and 2 in all tests supports the findings of Webb (2005)

that when given enough time-on-task productive tasks yield better results and tend to be more effective than the receptive ones.

6.2. Task types and input or output orientation

Prior to their experiments Hulstijn and Laufer (2001a) analyzed a considerable number of studies which investigated task effectiveness effect on vocabulary acquisition and retention. The hypothesis predicts that a task which involves the reader in deeper elaboration, i.e. greater involvement load, yields better results in lexical acquisition. It does not speculate on whether the tasks are input or output oriented. Hulstijn and Laufer's (2001 b) experiment and the current study gave results which lead to the presumption that output oriented tasks instigate better lexical acquisition. Conversely, Keating's (2008) study showed that learners involved in an input oriented task outperformed the ones involved in an output oriented task in the delayed post-test.

Interestingly, Laufer (2005) concluded that active knowledge is difficult to acquire since there is so much to learn about a word in order to use it properly (pronunciation, spelling, collocations, register etc.). According to Laufer (2005) if the word has been acquired productively, it will be less likely to be forgotten. This study supports that premise as the productive task (Task 3) appeared to be the most effective in all post-tests.

On the other hand, a study on task effectiveness by Keating (2008) found that Task 3 (sentence completion) was not more effective than Task 2 (reading plus fill-in). Keating (2008) suggested an explanation for such results in the type of writing exercise. While it was composition writing in Hulstijn and Laufer's (2001b) study, Task 3 was a sentence writing task in his study.

The current study chose composition writing for Task 3 like the Hulstijn and Laufer's (2001b) study, and its results indicate that the productive task was superior. The reason for such different results may be found in the assumption that producing connected discourse involves the student in more elaborate processing of words than producing disconnected sentences. Although that could be the explanation for such different results finding evidence to support this premise is one of the tasks left to future research.

Furthermore, the findings of this study are in favour of productive tasks, but proving definite superiority of productive over receptive tasks requires more research. The current research confined itself only to the

comparison of tasks of different involvement load, regardless of their productive or receptive nature. One of the suggestions left to future research is to compare the effectiveness of tasks with the same involvement index but different input/output orientation.

The findings of this study show that all students' word knowledge deteriorated in the period between the immediate and delayed post-tests. The task which recorded the highest retention of words in the immediate post-test also suffered the greatest decline in vocabulary growth after two weeks (e.g. productive word recall test for Group 1 immediate M3=2.33 > delayed M3= 0.68; for Group 2 immediate M3=2.89 > delayed M3= 0.87), which is similar to the Keating's (2008) experiment. This may be the result of the absence of repetition and rehearsal, or the opportunity to use these words in context. The thing which is more important for long term retention of the newly acquired vocabulary than the conditions under which new words have been come across for the first time are recurrent exposures to the words, i.e. practice (Hulstijn, 2003). Repetition is essential for vocabulary learning, because there is so much information to learn about each word that seeing it only once is not sufficient for retention (Nation, 2001). Repetition and particularly spaced repetition ensures acquisition which can be remembered for a long time.

6.3. Incidental and Intentional Learning

Although the Involvement Load Hypothesis, which was tested in the current study, was constructed for incidental vocabulary acquisition, some conditions in the course of this resewrch, such as test announcement, were more typical of intentional learning.

However, Nation (2001) argues that intentional and incidental learning are complementary activities and that each can improve the learning that comes from the other. The distinction between message-focused, incidental learning and language-focused intentional learning is not distinct, and as Nation (2001, p. 232) noted "all learning involves conscious attention".

Learning vocabulary from context like in the tasks of this research is supposed to be incidental, because the tasks of this research are message-focused items rather than direct study of language items. Learning from context does not involve deliberate learning of words and their definitions. However, Keating (2008, p.16) noted that "test announcement is the main distinctive feature of intentional learning". In this research, the immedi-

ate and delayed post-tests were announced, but the learners were also informed that they were participating in a research and that the test results would not have impact on their course grade. That is why they were not consciously making an effort to acquire the words, and it is highly improbable that they were engaged in any kind of dictionary look-up of target words in the period between the immediate and the delayed post-test, since they were not motivated enough to do so. In addition to that, the results report on the relatively low acquisition of vocabulary which is typical of incidental vocabulary acquisition.

6.4. Receptive and Productive Target Word Recall

The results of this study also show that higher involvement load leads to gains in both receptive and productive knowledge of words. This is true for most students of the mixed-ability class in this study. Nation (2001) argues that receptive vocabulary use can be noticing a word form and recalling its meaning while reading, whereas productive vocabulary use implies expressing the meaning through speaking or writing and providing the suitable word form.

Nation (2001) considers Corson's idea of the *lexical bar*[4] (barrier) important for making receptive/productive distinction. "The lexical bar is a gap between everyday meaning systems and the high status meaning systems created by the introduction of an academic culture of literacy. This is a barrier that has to be crossed by everyone at some stage in their lives if they want to be successful in conventional forms of education." (Corson, as cited in Nation, 2001, p.26). Briefly, lexical bar is the consequence of being unfamiliar with academic meaning systems, and that is the reason why for some learners certain vocabulary items remain receptive.

This research was carried out in an academic ESP class, in which both the lower and the higher general language ability students were not inhibited by the lexical bar, since they are educated enough in conventional forms of education. This can serve as the explanation for no considerable difference in the scores of the receptive and productive posttests for most students in the mixed-ability ESP class.

4 Corson in Nation (2001) presents the theory of lexical bar—a hypothesized semantic barrier in the English (of England and Australia) lexicon which is the reason why some vocabulary items remain receptive for learners that are unfamiliar with academic meaning systems.

6.5. Pedagogical Implications

As McCarthy (1990, p. 9) noted "advances in language teaching stem from the independent efforts of teachers in their own classrooms". Teachers of ESP academic classes sometimes have to focus on a challenging task of teaching subject-specific vocabulary to mixed-ability classes, which is why they need to design teaching materials for that purpose. Bejan (1989) argues that subject specific vocabulary used in the register of a particular field is one of the main focuses of a good ESP course. Subject-matter reading, as part of ESP courses, contains subject-specific vocabulary, which can be followed by effective tasks aimed at vocabulary acquisition. This research, which investigates task effectiveness of three different task types, reached the conclusion that tasks with a higher involvement load lead to better vocabulary acquisition and longer retention of that vocabulary. This conclusion can contribute to the creation of tasks with high involvement load as effective materials to introduce reading or create effective tasks and vocabulary exercises to accompany subject-matter reading. In addition, the findings of this research refer to a mixed-ability class as a whole, since the two groups of lower and higher general language proficiency followed the same pattern in vocabulary acquisition.

In the first place, the results of this study indicate that an output oriented productive task with a strong evaluation component (Task 3) is superior to tasks which are input oriented receptive tasks (reading comprehension exercises, i.e. reading and reading plus fill-in). These findings are in line with the studies which suggest that productive, i.e. output oriented tasks tend to be more effective than the receptive ones, i.e. input oriented tasks, although more studies need to be conducted to prove that.

Secondly, the thing which is definitely true for Task 3 is that it had the highest involvement index. The findings of this study suggest tasks with high involvement load as the most effective ones, and this can help teachers prioritize in the choice of tasks used after or instead of reading for the necessary practice and rehearsal of the target vocabulary.

Thirdly, the delayed vocabulary post-test fully supported the Involvement Load Hypothesis. Students had enough time to complete Task 3 (writing), while for Task 1 the students had some extra time for massed repetition. Consequently, the immediate vocabulary post-test revealed only short–term better retention of the newly-acquired vocabulary for stu-

dents who performed a task with a lower involvement index. Both findings suggest that time-on-task should be adequately allotted.

Finally, vocabulary knowledge of all students deteriorated over time, which is why the current study puts emphasis on the necessity of repetition and rehearsal after lexical acquisition in order to prevent fading of the knowledge.

7. Conclusions

The research results of this study have implications which are not limited to ESP courses. They are generalizable to different types of foreign language courses, since most of them deal with vocabulary acquisition to a certain extent and need effective task types for vocabulary acquisition. They are also not limited to mixed-ability classes, as both groups of lower and higher English language proficiency followed the same pattern in vocabulary acquisition when analyzed independently. Therefore, it can be concluded that findings of this research may help language researchers and teachers outside the specific context of this research in finding effective task types and vocabulary exercises which can accompany reading. These are productive tasks, such as writing of a paragraph with the words given, and non-productive tasks, such as reading comprehension with a gap-fill rather than reading comprehension with the words given and explained in the margins. The first two tasks, and primarily the productive task, are recommended due to their involvement load.

During the research, it was shown that exercises with higher involvement load lead to more successful vocabulary acquisition and longer retention for most students in a mixed-ability ESP class, when compared to exercises with a lower involvement index. The study also implies that these exercises contribute to both students' receptive and productive word recall.

The aim of this study was to be one more trial of the Involvement Load Hypothesis, in this case in a mixed-ability ESP class. The higher level of processing of information turned out to be more effective in vocabulary acquisition, which is in line with the predictions of the hypothesis, while partial discrepancies between the hypothesis and the results draw our attention to the issue of time-on-task.

It was concluded that the acquired vocabulary tends to fade rather quickly in the absence of repetition. That is why, it is suggested to provide

long term retention of the acquired vocabulary with appropriate rehearsal to prevent deterioration of the knowledge.

In the course of this research a lot of interesting issues arose that could be a useful follow up to this study. Due to the format and time limits, it was not possible to include these potential extensions in this study. These possible foundations for future research can be summed up as the following: investigating the effect of time-on-task (i.e. limited, sufficient or extra time-on-task) on task effectiveness and taking into account words learned per minute when estimating task effectiveness, as well as investigating the impact of task effectiveness in vocabulary acquisition on different types of word knowledge. The study also suggests comparison of two exercises with the same involvement load, but different output or input orientation, and comparison of different types of writing exercises, i.e. composition writing and writing of separate sentences on vocabulary acquisition.

REFERENCES

Bejan, N. (1989). Teaching Vocabulary in English for Special Purposes. In: Peterson, Pat Wilcox, *ESP in Practice* (pp. 93-99) Washington, D. C.: English Language Programs Division. Bureau of Educational and Cultural Affairs. United States Information Agency.

Cho, K. & Krashen, S.D. (1994). Acquisition of Vocabulary from the Sweet Valley Kids Series: Adult ESL Acquisition. *Journal of Reading*, *37* (8), 662-667. Retrieved from http://www.sdkrashen.com/content/articles/1994_sweet_valley_high_with_kscho.pdf

Corson, D. (1983). Social dialect, the semantic barrier, and access to curricular knowledge. *Language in Society*, *12*, 213-222. https://doi.org/10.1017/S0047404500009817

Craik, F.I.M. & Lockhart, R. S. (1972). Levels of Processing: A Framework for Memory Research. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, *11*, 671-684. https://doi.org/10.1016/S0022-5371(72)80001-X

Craik, F.I.M. & Tulving, E. (1975). Depth of Processing and the Retention of Words in Episodic Memory. *Journal of Expermental Psychology: General*, *104* (3), 268-294. https://doi.org/10.1037/0096-3445.104.3.268

Douglas, V. (2016). Enhancing English academic vocabulary acquisition and retention in intensive English programs with the Involvement Load Hypothesis. *Theory and practice in language studies*, *6* (12), 2237-2244. http://dx.doi.org/10.17507/tpls.0612.01

de la Fuente, M. J.(2006). Classroom L2 vocabulary acquisition: Investigating the role of pedagogical tasks and form-focused instruction. *Language Teaching Research*, *3* (10), 263–295. https://doi.org/10.1191/1362168806lr196oa

Haratmeh, M.S. (2012). Involvement load and task type in task effectiveness: Two aspects of vocabulary knowledge. *International Journal of Academic Research*, *4* (4), 86-116. http://dx.doi.org/10.7813/2075-4124.2012/4-4/B.13

Hu, M. & Nation, P. (2000). Unknown Vocabulary Density and Reading Comprehension. *Reading in a Foreign Language, 13* (1), 403- 430. Retrieved from https://www.victoria.ac.nz/lals/about/staff/publications/paul-nation/2000-Hu-Density-and-comprehension.pdf

Huang, S., Eslami, Z. & Willson, V. (2012). The Effects of Task Involvement Load on L2 Incidental Vocabulary Learning: A Meta-Analytic Study. *The Modern Language Journal*, *96* (4), 544-557.

Hulstijn, J.H. (2003). Incidental and intentional learning. In: C. Doughty & M.H. Long (Eds.), *The handbook of second language research (pp.349-381)*. London: Blackwell. Retrieved from https://books.google.rs/books?hl=en&lr=&id=xmLoVScagwYC&oi=fnd&pg=PA349&ots=jlCDUgjYn6&sig=01il1TG2aQlUO2vJ4kG7uEL26J8&redir_esc=y#v=onepage&q&f=false

Hulstijn, J. (2002). Towards a Unified Account of the Representation, Processing and Acquisition of Second Language Knowledge. *Second Language Research*, *18* (3), 193-223. https://doi.org/10.1191/0267658302sr207oa

Hulstijn, J. (1993). When Do Foreign-Language Readers Look up the Meaning of Unfamiliar Words? The Influence of Task and Learner Variables. *The Modern Language Journal*, *77* (2), 139-147. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1993.tb01957.x

Hulstijn, J. & Laufer, B. (2001a). Incidental Vocabulary Acquisition in a Second Language: The Construct of Task-Induced Involvement. *Applied Linguistics*, *1* (22), 1-26. https://doi.org/10.1093/applin/22.1.1

Hulstijn, J. & Laufer, B. (2001b). Some Empirical Evidence for the Involvement Load hypothesis in Vocabulary Acquisition. *Language Learning*, *51* (3), 539-558. https://doi.org/10.1111/0023-8333.00164

Hulstijn, J., Hollander, M. & Greidanus, T. (1996). Incidental Vocabulary Learning by Advanced Foreign Language Students: The Influence of Marginal Glosses, Dictionary Use, and Reoccurrence of Unknown

Words. *The Modern Language Journal*, *3* (80), 327-339. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1996.tb01614.x

Jing, L.& Jianbin, H. (2009). An Empirical Study of the Involvement Load Hypothesis in Incidental Vocabulary Acquisition in EFL Listening. *Polyglossia, 16*, 1-11. Retrieved from http://www.apu.ac.jp/rcaps/uploads/fckeditor/publications/polyglossia/Polyglossia_V16_Lu_Huang.pdf,.

Joe, A. (1995). Text-based Tasks and Incidental Vocabulary Learning. *Second Language Research*, *11* (2), 149-158.

Keating, G. (2008). Task Effectiveness and Word Learning in a Second Language: The Involvement Load Hypothesis on Trial, *Language Teaching Research*, *12* (3), 365-386. https://doi.org/10.1177/026765839501100206

Krashen, S. (1987). *Principles and Practice in Second Language Acquisition.* Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall International.
Retrieved from http://www.sdkrashen.com/content/books/principles_and_practice.pdf

Krashen, S. (1989). We Acquire Vocabulary and Spelling by Reading: Additional Evidence for the Input Hypothesis. *The Modern Language Journal*, *73* (4), 440-464. https://doi.org/10.1111/j.1540-4781.1989.tb05325.x

Laufer, B. &, Paribakht, S.T. (1998). The Relationship Between Passive and Active Vocabularies: Effects of Language Learning Context. *Language Learning*, *48* (3), 365-391. Retrieved from http://www.academia.edu/9833737/The_Relationship_Between_Passive_and_Active_Vocabularies_Effects_of_LanguageLearning_Context

Laufer, B. (2006). Comparing Focus on Form and Focus on FormS in Second language Vocabulary Learning. *The Canadian Modern Language Review, 63* (1), 149- 166. https://doi.org/10.3138/cmlr.63.1.149

Laufer, B. (2005). Focus on form in second language vocabulary learning. *EUROSLA Yearbook*, *5*, 223–250. https://doi.org/10.1075/eurosla.5.11lau

Laufer, B. (2003). Vocabulary Acquisition in a Second Language: Do Learners Really Acquire Most Vocabulary by Reading: Some Empirical Evidence. *The Canadian Modern Language Review*, *59* (4), 567-587. https://doi.org/10.3138/cmlr.59.4.567

Luppescu, S. & Day, R. (1993). Reading, Dictionaries, and Vocabulary Learning. *Language Learning*, *43* (2), 263-278. https://doi.org/10.1111/j.1467-1770.1992.tb00717.x

McCarthy, M. (1990).*Vocabulary*. Oxford: Oxford University Press.

Meara, P. (2002). Vocabulary. In Schmitt, N., *An Introduction to Applied Linguistics* (pp. 35- 55). London: Arnold. A member of the Hodder Headline Group.

Nation, P. (2001). *Learning Vocabulary in Another Language*. Cambridge: Cambridge University Press. Retrieved from http://catdir.loc.gov/catdir/samples/cam031/2001269892.pdf

Newton, J. (1995). Task-based Interaction and Incidental Vocabulary learning: A Case Study. *Second Language Research*, *11* (2), 159-177. https://doi.org/10.1177/026765839501100207

Paribakht, S.& Wesche, M. (2000). Reading-Based Exercises in Second Language Vocabulary Learning: An Introspective Study. *The Modern Language Journal, 84* (2), 196-213. https://doi.org/10.1111/0026-7902.00062

Soleimani, H., Rahmanian, M. & Sajedi, K. (2014). A Revisit to Vocabulary Acquisition in Involvement Load Hypothesis. In *Procedia – Social and behavioral sciences* (2015), 192 (pp. 388-397). Second Global Conference on Linguistics and Foreign Language Teaching LINELT-2014, United Arab Emirates, Dubai. Retrieved from http://www.academia.edu/14169986/Soleimani_H._Rahmanian_M._and_Sajedi_Kh._2015_._A_revisit_to_vocabulary_acquisition_in_involvement_load_hypothesis_Procedia_Social_and_Behavioral_Sciences_192_388-397

Tonić, A. (1989). *Engleski jezik.* Beograd: Šumarski fakultet, Univerzitet u Beogradu, Kneza Višeslava br. 1, Beograd.

Webb, S. (2007). Learning Word pairs and Glossed Sentences: The Effect of a Single Context on Vocabulary Knowledge. *Language Teaching Research*, *11* (1), 63-81. https://doi.org/10.1177/1362168806072463

Webb, S. (2005). Receptive and productive vocabulary learning: The effects of reading and writing on word knowledge. *Studies in Second Language Acquisition*, *27* (1), 33–52. https://doi.org/10.1017/S0272263105050023

Katarina O. Lazić

TEST HIPOTEZE O OPTEREĆENJU UČEŠĆEM U GRUPI MEŠOVITOG NIVOA ZNANJA NA KURSU ENGLESKOG JEZIKA ZA POSEBNE NAMENE

Sažetak

Ovo istraživanje testira postulat Hipoteze o opterećenju učešćem koju su 2001. godine postavili Hulstijn i Laufer, koja pretpostavlja da usvajanje i zadržavanje novousvojenog vokabulara zavise od opterećenja učešćem u određenom zadatku. Hipoteza je testirana u razredu mešovitog predznanja, koji pohađa kurs engleskog jezika za specifične potrebe, sa ciljem da ispita njena predviđanja za većinu studenata u takvom razredu i njihovo receptivno i produktivno znanje usvojenih reči. Tri zadatka sa različitim ideksima učešća (čitanje i razumevanje teksta sa ciljnim rečima objašnjenim na margini, čitanje i razumevanje sa popunjavanjem praznina u tekstu i pisanje pasusa sa datim rečima) zadata su grupi od pedeset i dva studenta na Šumarskom fakultetu u Beogradu. Njihovo receptivno i produktivno znanje ciljnog vokabulara je testirano odmah i nakon dve nedelje. Rezultati testova potvrđuju predviđanja hipoteze. Najbolji su kod studenata koji su radili zadatak pisanja, lošiji kod onih koji su radili čitanje sa razumevanjem i popunjavanje praznina i najlošiji kod onih koji su radili čitanje sa razumevanjem i objašnjenim rečima. Mada je većina rezultata u saglasnosti sa predviđanjima hipoteze u radu se razmatraju i odstupanja za koja su data neka moguća objašnjenja.

Appendix A: Vocabulary acquisition tasks used in this study

Task 1

Read the text and the explanations below. You have 15 minutes.
After that answer True or False.

SOIL MAPS AND MAPPING

One of the major occupations of soil scientists is surveying and **mapping** soils and the production of **soil maps**. To **survey** soils is a most **exacting** scientific task because soils do not have sharp boundaries but gradually grade from one into another.

There are various methods for conducting soil surveys. Most are "free surveys" based on the experience of the soil surveyor who **criss-crosses** the area making inspections at points in the landscape where he considers it necessary to determine the nature of the soils and to establish boundaries.

The type of map on which the data are recorded can vary very much from place to place. In countries such as Britain, ordnance survey maps are used, but for many places such maps have not been produced. Then it is **customary** to use aerial photographs and to record data either directly on to the photograph or on to a transparent **overlay**. Aerial photographs have a number of advantages, particularly with regard to finding one's location, but aerial photographs have a varying **scale** across the photograph, therefore they cannot be used as complete substitutes for maps.

The surveyor draws lines on a map or photograph to enclose areas of relative uniformity and so to produce a soil map. The field map is then submitted to the drawing office for the preparation of the final coloured map and its accompanying legend.

Mapping- kartiranje
Soil map- pedološka karta
Survey- snimati teren
Exacting- precizan
Criss-cross- ići cik-cak po terenu
Customary-uobičajen
Overlay- folija
Scale- razmera

Task 2

Read the text and the explanations below and fill in the blanks. You have 20 minutes.

SOIL MAPS AND MAPPING

One of the major occupations of soil scientists is surveying and **1.**_____soils and the production of **2**_____**.** To **3.**_____ soils is a most **4.**_____ scientific task because soils do not have sharp boundaries but gradually **5.**_____ from one into another.

There are various methods for conducting soil surveys. Most are "free surveys" based on the experience of the soil surveyor who **6.**_____ the area making inspections at points in the landscape where he considers it necessary to determine the nature of the soils and to establish boundaries.

The type of map on which the data are recorded can vary very much from place to place. In countries such as Britain, ordnance survey maps are used, but for many places such maps have not been produced. Then it is **7.**_____ to use aerial photographs and to record data either directly on to the photograph or on to a transparent **8.**_____. **9.**_____ photographs have a number of advantages, particularly with regard to finding one's location, but aerial photographs have a varying **10.**_____ across the photograph, therefore they cannot be used as complete substitutes for maps.

The surveyor draws lines on a map or photograph to enclose areas of relative **11.**_____ and so to produce a soil map. The field map is then submitted to the drawing office for the preparation of the final coloured map and its **12.**_____ legend.

Criss-cross- To move back and forth through or over: *ići cik-cak po terenu*

Aerial- Of, in, or produced by the air. (Sj.) vazdušni , iz vazduha

Soil map- Soil map is a map showing distribution of soil types and/or soil properties. (*Sj).pedološka karta*

Survey- To survey soils, is to engage in the process of classifying soil types and other soil properties in a given area *(Sj.) snimati teren*

Exacting- strictly accurate or correct: *an exact likeness; an exact description. (Sj.) precizan*

Customary- According to or depending on custom; usual; habitual.- *(Sj.) uobičajen*

Uniformity- The state or quality of being uniform; overall sameness, homogeneity, or regularity. *(Sj.) Jednobraznost*

Scale- the ratio of distances or sometimes of areas on a map to the corresponding values on the earth. *(Sj.)razmera*

Mapping- To explore or make a survey of (a region) for the purpose of making a map. *(Sj.)kartiranje*

Accompanying- To go along or in company with; join in action: *to accompany a friend on a walk. (Sj.) Prateći*

Overlay- A sheet of transparent paper placed over a photograph – *(Sj.)folija*

Grade- To cause to pass by degrees, as from one color or shade to another. *(Sj.)Postepeno prelaziti.*

Task 3

Write a paragraph of about 100 words on the production of soil maps using these words. You must use the words given! You have 25 minutes.

Criss-cross- To move back and forth through or over: *ići cik-cak po terenu*

Aerial- Of, in, or produced by the air. (Sj.) vazdušni , iz vazduha

Soil map- Soil map is a map showing distribution of soil types and/or soil properties. (*Sj).pedološka karta*

Survey- To survey soils, is to engage in the process of classifying soil types and other soil properties in a given area *(Sj.) snimati teren*

Exacting- strictly accurate or correct: *an exact likeness; an exact description. (Sj.) precizan*

Customary- According to or depending on custom; usual; habitual.- *(Sj.) uobičajen*

Uniformity- The state or quality of being uniform; overall sameness, homogeneity, or regularity. *(Sj.) Jednobraznost*

Scale- the ratio of distances or sometimes of areas on a map to the corresponding values on the earth. *(Sj.)razmera*

Mapping- To explore or make a survey of (a region) for the purpose of making a map. *(Sj.)kartiranje*

Accompanying- To go along or in company with; join in action: *to accompany a friend on a walk. (Sj.) Prateći*

Overlay- A sheet of transparent paper placed over a photograph – *(Sj.)folija*

Grade- To cause to pass by degrees, as from one color or shade to another. *(Sj.)Postepeno prelaziti.*

Appendix B: The subject matter text on soil maps and mapping as the target vocabulary source

Soil Maps and Mapping

One of the major occupations of soil scientists is surveying and mapping soils and the production of soil maps. Surveying soils is a most exacting scientific task because soils do not have sharp boundaries but gradually grade from one into another. Further, this graduation is seldom clearly expressed on the surface of the ground and has to be determined by making numerous examinations which take the form of small inspection pits or auger holes.

There are various methods for conducting soil surveys. Most are "free surveys" based on the experience of the soil surveyor who criss-crosses the area making inspections at points in the landscape where he considers it necessary to determine the nature of the soils and to establish boundaries. At each point of inspection the properties of the soil are recorded on a map and when necessary in a notebook. Alternatively, he carries out inspections at predetermined locations which are based on some type of statistical programme. This technique is more objective, but is often time consuming.

The type of map on which the data are recorded can vary very much from place to place. In countries such as Britain, ordnance survey maps are used, but for many places such maps have not been produced. Then it is customary to use aerial photographs and to record the data either directly onto the photograph or on to a transparent overlay. Aerial photographs have a number of advantages, particularly with regard to finding one's location, but aerial photographs have a varying scale across the photograph, therefore they cannot be used as complete substitutes for maps. The scale of the map or photograph varies depending upon the object of the investigation and time available. The scale seldom exceeds 10 cm to 1 km except for special purposes such as irrigation. From the data recorded on the map or photograph and in his notebook, the surveyor draws lines on a map or photograph to enclose areas of relative uniformity and so to produce a soil map. The field map is then submitted to the drawing office for the preparation of the final coloured map and its accompanying legend.

The unit on soil maps and mapping taken from "Engleski jezik" Tonić (1989).

Maja P. Ivanović[*]
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju
Bojana J. Drljan
Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju
i rehabilitaciju

811.163.41'367
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.13
Originalni naučni rad
Primljen: 19.05.2019
Prihvaćen: 22.07.2019

RAZUMEVANJE IDIOMA KOD MLAĐIH I STARIJIH ODRASLIH OSOBA[**]

U jeziku postoje ustaljeni izrazi koji se sastoje od dve ili više reči. Oni imaju jedinstveno značenje koje se ne može izvesti na osnovu značenja pojedinačnih reči od kojih su sastavljeni. Takve jedinice u leksikonu su idiomi. S obzirom na frekventnost njihove upotrebe, razumevanje idioma je od velikog značaja za uspešnu komunikaciju.

Cilj rada je bio da se ispita sposobnost razumevanja idioma kod odraslih osoba budući da radovi stranih autora iz ove oblasti ne ukazuju nedvosmisleno da li ova sposobnost opada sa godinama. Uzorak je činilo 57 ispitanika podeljenih u dve uzrasne grupe (od 20 do 25 i od 70 do 90 godina) kod kojih se razumevanje idioma procenjivalo na osnovu definisanja deset izabranih izraza i navođenjem situacije u kojoj bi se dati primer mogao upotrebiti. Dobijeni rezultati nisu pokazali da ova sposobnost opada s godinama, ali je utvrđeno da ona i kod mlađih i kod starijih osoba zavisi od stepena izloženosti idiomima, kao i od stepena semantičke prozirnosti samog izraza. Rezultati su utoliko dragoceniji jer se odnose na ispitivanje kasnijeg jezičkog razvoja izvornih govornika srpskog jezika, te pored teorijskog mogu imati i praktični značaj kod usvajanja sintaksičkih i semantičkih svojstava leksema i izraza, kao i u radu sa decom kod koje su uočeni različiti oblici razvojnih jezičkih poremećaja.

Ključne reči: kasniji jezički razvoj, idiomi, semantika, sintaksa

* majapivanovic@gmail.com

** Rad je realizovan u okviru projekata *Jezici i kulture u vremenu i prostoru* OI 178002 i *Evaluacija tretmana stečenih poremećaja govora i jezika* OI 179068 koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

UVOD

U jeziku postoje lekseme koje su duže od jedne reči. Leksikon ih uglavnom određuje kao frazeologizme, frazeološke izraze (obrte), frazeme, ustaljene konstrukcije ili idiome. U zavisnosti od autora, svi navedeni termini mogu se manje-više upotrebljavati kao sinonimi, ili kao izrazi među kojima postoje izvesne razlike u značenju. U srbističkoj literaturi se spomenuti izrazi najčešće posmatraju kao *ustaljene jezičke jedinice koje se sastoje od najmanje dve jedinice i imaju jedinstveno značenje*, odnosno kod kojih se *značenje celine ne može izvoditi iz značenja svake reči ponaosob iz koje se sastoji frazeologizam* (Dragićević, 2007: 24).

Frazemi se tradicionalno tretiraju kao ustaljene sintagmatske ili predikativne celine čiji su leksički elementi uglavnom izgubili semantičku autonomnost i u toj jedinstvenoj vezi konotiraju nov sadržaj (Mršević Radović, 1987; Šipka, 2006; Šafer, 2016). Tako bi, u širem smislu, u frazeologizme mogle da se ubroje poslovice, izreke i aforizmi (Šipka, 2006).

Osim što značajno variraju od jezika do jezika, idiomi se i u okviru istog jezičkog sistema međusobno veoma razlikuju po sintaksičkim i semantičkim svojstvima, pa njihovo razumevanje može predstavljati problem čak i za izvorne govornike. Kako idiome razlikovati od običnih leksema u jeziku i koji nam mehanizmi signaliziraju da je uopšte reč o posebnim jedinicama leksikona, pitanja su koja tek poslednjih godina dobijaju neke od odgovora s obzirom da su se idiomi tradicionalno posmatrali kao dugačke, velike reči (*giant words,* Stock, Slack, et al., 1993), što samo po sebi ne zahteva posebnu analizu.

Sa semantičkog aspekta, idiomi predstavljaju skupove u kojima se svaka od leksema desemantizovala i izgubila svoju značenjsku autonomnost da bi u udruživanju sa ostalim leksemama učestvovala u formiranju nove, jedinstvene značenjske celine (Mršević Radović, 1987). Sa stanovišta sintakse, idiome odlikuje čvrsta struktura i uklapanje u kontekst (Matešić, 1982). U najvećem broju slučajeva idiomi predstavljaju prostu ili složenu leksičku jedinicu, čije bi se značenje moglo prevesti samo jednom rečju (na primer, *otegnuti papke* znači umreti; *hvatati maglu* – pobeći). S obzirom da idiomi predstavljaju specifične jedinice leksikona, oni imaju i neka posebna svojstva u odnosu na ostale lekseme. Međutim, idiomi se u značajnoj meri razlikuju i između sebe, pre svega u odnosu na stepen do kojeg mogu da istrpe morfološke i sintaksičke transformacije. Stepen

do kojeg izraz može da toleriše pomeranja u sintaksičkom i morfološkom smislu zavisi od stepena okamenjenosti date konstrukcije. Prema stepenu prisustva ovog svojstva, idiomi mogu varirati od veoma okamenjenih do veoma fleksibilnih (Flores d'Arcais, 1993). U tom smislu, ne može se reći otegao je papak, nego samo *otegao je papke*; s druge strane, dozvoljeno je reći i *poslednji modni krik* i *poslednji krik mode* (Matešić, 1982). Drugo bitno obeležje idiomatskih konstrukcija je stepen semantičke prozirnosti. To je stepen udaljenosti figurativnog značenja od doslovnog, prema kome idiomi mogu imati u manjoj ili većoj meri predvidljivo značenje (Flores d' Arcais, 1993). Ovo svojstvo, u suštini, predstavlja odnos između doslovnog i prenesenog značenja idioma (Nippold & Taylor, 1995). Na osnovu opisanih karakteristika pojedini idiomi se mogu definisati kao izrazi koji imaju samo metaforički upotrebljeno osnovno značenje, kao što je slučaj u primeru *ići po tankom ledu* ili *roditi mečku*, dok neki drugi, poput *sisati vesla (nije neko sisao vesla),* ili *brati kožu na šiljak,* imaju vrlo malo ili nimalo veze sa osnovnim značenjem (Gibbs, 1991). Izrazima koji su neprozirni nije moguće predvideti jedinstveno značenje na osnovu doslovnog značenja upotrebljenih leksema. Prema navedenim osobinama, idiomi mogu biti u većem ili manjem stepenu prozirni odnosno fleksibilni, pa se zbog toga ova variranja uglavnom svrstavaju u kategorije tipa više/manje, pre nego u one tipa da/ne. U pragmatskom smislu, značenje koje se pripisuje nekoj sintaksičkoj jedinici u skladu je sa kontekstom u okviru koga se jedinica ili konstrukcija javlja, što znači da jezičko okruženje može da obezbedi dodatnu informaciju o komunikativnim namerama govornika prilikom upotrebe datog izraza; drugim rečima, kontekst pruža informaciju na osnovu koje se može zaključiti i o značenju idioma. Ako su podaci iz konteksta ograničeni, sagovornik mora više da se osloni na svojstva samog idioma, a ukoliko je reč o manje prozirnom frazemu, kao što je *sisati vesla (neko nije sisao vesla),brati kožu na šiljak*, pažnja se mora posvetiti kontekstualnoj zavisnosti. Međutim, ako je izraz poznat i ako postoji prethodno iskustvo u vezi sa datom konstrukcijom, to svakako može da ublaži visok stepen netransparentnosti i izostanak kontekstualne podrške (Flores d' Arcais, 1993). Kod semantički prozirnijih izraza, do približnog značenja može da se dođe sabiranjem značenja pojedinačnih reči (*ići po tankom ledu, roditi mečku, držati jezik za zubima*).

S obzirom da značenje celine nije jednako zbiru značenja delova iz kojih se sastoji, jedna od nedoumica je i kako se ustaljeni izrazi skladište

u mentalnom leksikonu. U vezi s tim, lingvističke teorije razmatraju tri modela: prvi polazi od pretpostavke da osim popisa leksičkih jedinica naš mentalni leksikon sadrži i spisak idioma. To znači da se za reči koje su deo idioma obavlja dvostruka pretraga – pretražuje se i lista običnih leksema i lista idioma. Prema drugom modelu, idiomi ne postoje kao posebne celine već se do značenja dolazi na osnovu značenja jedne ili više leksema koje su obeležene odgovarajućim oznakama za preneseno značenje. Treći pristup podrazumeva da značenje idioma nije uskladišteno kao takvo nego se otkriva svaki put na osnovu leksičke jedinice i sintagmatske strukture postupkom koji je sličan konstruisanju metafora (Flores d' Arcais, 1993).

Procesima koji su uključeni u razumevanje značenja idioma i ostalih frazeologizama najviše se bave istraživači kasnijeg jezičkog razvoja budući da se njihovi zameci javljaju u ranom detinjstvu i razvijaju tokom školskog uzrasta da bi se pouzdanija kompetencija za ovu leksičko-semantičku komponentu stekla tek u periodu adolescencije i u odraslom dobu (Ackerman, 1982; Brasseur & Jimenez, 1989; Douglas & Peel, 1979; Gibbs, 1987; Levorato & Cacciari, 1992; Lodge & Leach, 1975; Nippold & Martin,1989; Nippold & Rudzinski, 1993; Prinz, 1983; Strand & Fraser, 1979; Thorum, 1986; prema Nippold & Taylor, 1995). Ranije se mislilo da se obrada prenesenog značenja u jeziku odvija na drugačiji način. Smatralo se da sposobnost za produkciju i razumevanje idioma ne počiva na istim temeljima kao i opšta jezička sposobnost, pre svega zahvaljujući činjenici da je razumevanje figurativnog jezika osetljivije na kontekst od uobičajene upotrebe jezika. Značajan broj inostranih radova pokazuje da se idiomi lakše razumeju kad se jave u kontekstu nego kad su dati izolovano (Ackerman, 1982; Cacciari & Levorato, 1989; Gibbs, 1987,1991; Levorato & Cacciari, 1995; Nippold & Martin, 1989; prema Nippold, Moran & Schwarz, 2001), te da se kompetencija za razumevanje figurativnog značenja u maternjem jeziku razvija kada dete dostigne kognitivni nivo formalnih operacija (Smith, 1966, prema Nippold & Taylor, 1995; Piaget, 2002).

Iako ne možemo sa sigurnošću reći kada se jezički razvoj pojedinca završava, znatan broj studija navodi da pojedini aspekti jezičke kompetencije opadaju posle sedamdesete godine života. Rezultati pojedinih studija su ukazali na progresiju teškoća u pristupu leksikonu kod starijih osoba (Barresi, 2000), kao i teškoća sa sintaksičkim procesiranjem koje se mogu javiti u poznijem dobu (Waters & Caplan, 2001). S obzirom na

to da se idiomi uče i skladište na sličan način kao i pojedinačne lekseme, tako se i njihovo prizivanje iz leksikona odvija na sličan način (Vulchanova, Saldaña, et al., 2015). Pored toga, obrada idioma se odvija na sličan način kao i sintaksičko procesiranje (Jackendoff & Jackendoff, 2002; Vulchanova, Vulchanov, et al., 2011). Shodno navedenoj dualnoj prirodi idioma, moguće je da opadanje sposobnosti bilo leksičkog bilo sintaksičkog segmenta može uticati na sposobnost razumevanja idioma kod starijih osoba. Starije osobe sporije i nepreciznije imenuju i predmete i aktivnosti veoma frekventne u svakodnevnom životu, češće imaju teškoće u prisećanju poznatih reči tokom uobičajenih radnji (Burke & Shafto, 2008, prema Hung & Nippold, 2014). Slabljenje sposobnosti za prizivanje leksema iz mentalnog leksikona oko sedamdesete godine života pripisuje se oslabljenim vezama između uskladištenih leksičkih jedinica (i jednočlanih leksema i idioma) i njihovog glasovnog oblika. Pored toga, rezultati nekih studija ukazuju na povezanost kognitivnih sposobnosti (opseg radne memorije i egzekutivne sposobnosti) i razumevanja idioma (Fogliata et al., 2007; Papagno, Lucchelli, Muggia & Rizzo, 2003; Qualls & Harris, 2003, Schettino et al., 2010). Kako je, sa jedne strane, evociranje reči iz mentalnog leksikona sposobnost koja starenjem slabije funkcioniše, dok sa druge strane kognitivna fleksibilnost takođe opada sa godinama (Fisk & Sharp, 2004), postavlja se pitanje da li sposobnost za razumevanje idioma ide uzlaznom linijom do kraja života ili i ona postepeno slabi posle sedamdesete godine.

Razumevanje idioma je opsežno istraživano u kliničkim populacijama (npr. Cacciari et al., 2006; Papagno et al., 2003; Qualls, et al., 2004; Vulchanova et al., 2015), kao i kod dece tipičnog razvoja (npr. Caillies & Le Sourn Bissaoui, 2008; Cain, et al., 2009; Laval, 2003). Međutim, iako u literaturi postoji značajan broj studija koje su se bavile proučavanjem sposobnosti za razumevanje idioma kod starijih osoba i da li starenjem dolazi do slabljenja ove sposobnosti, istraživanja takvog tipa na srpskom govornom području još uvek nisu rađena. U jednoj od takvih studija na engleskom govornom području, istraživanju Kvalsove i Harisove (Qualls & Harris, 2003), rezultati su pokazali da stariji ispitanici (54-73 god.) pokazuju bolje razumevanje idioma u poređenju sa mlađim odraslim ispitanicima (17-31 god.). Međutim, rezultati druge studije, sprovedene takođe među izvornim govornicima engleskog jezika u kojoj je uzorak ispitanika uključio znatno veći broj starijih govornika, ukazuju na propadanje spo-

sobnosti za pripisivanje doslovnog značenja idiomima kod osoba starijih od 70 godina (Westbury & Titone, 2011).

CILJ RADA

Osnovni cilj rada je bio da se ispita i bliže odredi sposobnost za razumevanje idioma kod odraslih osoba budući da studije stranih autora posvećene ovom pitanju ne ukazuju nedvosmisleno da li ova sposobnost opada s godinama. Takođe, s obzirom na to da specifičnosti različitih jezika mogu uticati na razumevanje idioma (Bortfeld, 2003), istraživanje na srpskom govornom području dobija na značaju. Idiomi se često mogu sresti u svakodnevnoj govornoj i pisanoj komunikaciji, uključujući i veliki broj televizijskih emisija, neformalne razgovore, predavanja, novinske članke, časopise, knjige i internet (Gibbs, Wilson, et al., 2012); s obzirom na frekventnost njihove upotrebe, nerazumevanje značenja idioma može dovesti do ozbiljne konfuzije između učesnika u komunikaciji. U užem smislu, cilj rada je bio da se ispita da li na razumevanje idioma utiče prethodno iskustvo, činjenica da su se govornici već ranije sreli sa tim izrazima, kao i to da li na razumevanje idioma utiče i stepen njihove semantičke prozirnosti. Rezultati bi mogli baciti više svetla na razvoj opšte jezičke sposobnosti i sam tok kasnijeg jezičkog razvoja pored toga što mogu poslužiti kao polazište za tumačenje teškoća koje neke osobe u zrelom dobu pokazuju prilikom leksičkog i semantičkog odlučivanja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

Ispitanici. Istraživanje je sprovedeno u junu i oktobru 2017. godine među studentima treće godine studijskog programa Logopedija Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju Univerziteta u Beogradu i među korisnicima usluga Gerontološkog centra Beograd (Dom za stara lica Bežanijska kosa).

Nije bilo ispitanika sa neurološkim ili kognitivnim oštećenjima kao ni sa psihijatrijskim oboljenjima koja bi mogla da imaju uticaja na rezultate testa. Svi uključeni u istraživanje su izvorni govornici srpskog jezika; bilo ih je ukupno 57 a podeljeni su u dve uzrasne grupe – prvu grupu su činile mlade zdrave osobe od 20 do 25 godina, njih 29 (AS=21,9), dok je druga grupa sastavljena od 28 ispitanika uzrasta od 70 do 90 godina (AS=79,6). Najstariji ispitanik je u trenutku sprovođenja istraživanja imao

90 godina, a najmlađa ispitanica 20. Što se tiče polne strukture, u mlađoj grupi su bile sve osobe ženskog pola, a u starijoj je bilo 13 muškaraca i 15 žena. S obzirom da prvu grupu sačinjavaju studenti, svi su u procesu sticanja visokoškolskog obrazovanja, dok je u drugoj grupi bilo 8 muškaraca sa srednjom stručnom spremom, 3 sa višom i dva sa visokom, a među ženskim ispitanicima je bilo 4 sa završenom srednjom školom, 4 sa višom i 7 sa završenim fakultetom.

Opis instrumenta. Za potrebe istraživanja sastavljen je test za procenu razumevanja idioma. Test se sastojao od 10 idioma koji su dati izolovano, a od ispitanika se tražilo da zaokruže koliko puta su čuli svaki od ponuđenih primera koristeći petostepenu skalu Likertovog tipa: ovaj idiom sam čuo: (1) nikada do sada; (2) samo jednom; (3); retko; (4) više puta; (5) mnogo puta. U sledećem koraku se od ispitanika očekivalo da objasne značenje datog idioma, da ga definišu, dok se poslednji zahtev odnosio na opisivanje komunikativne situacije u kojoj bi se ponuđeni idiom mogao upotrebiti. Dobijeni odgovori su tumačeni i rangirani u skladu sa objašnjenjima koja se nalaze u Frazeološkom rječniku hrvatskoga ili srpskog jezika (Matešić, 1982). Idiomi od kojih je sastavljen test bili su: 1) loviti u mutnoj vodi – iskorištavati zamršenu, nesređenu priliku; nastojati šićariti, nečasno izvući korist iz nejasne, zamršene situacije (Matešić,1982: 748); 2) izvući deblji kraj – slabo proći u kakvom poslu; nadrljati, nastradati (Matešić, 1982: 272); 3) iznositi prljav veš – govoriti o nekome ružno; prljave stvari (Matešić, 1982: 593); 4) baciti nekome rukavicu – izazivati nekoga na dvoboj; stupiti u borbu; oštro se suprotstaviti u kakvu sporu (Matešić, 1982: 593); 5) biti na tri ćoška – biti neraspoložen, zle volje; ne biti u redu (Matešić, 1982: 75); 6) roditi mečku – s velikim naporom što uraditi, namučiti se dok se što uradi (Matešić, 1982: 334); 7) vaditi nekome mast – izmučiti nekoga, mrcvariti; dosađivati nekome; mučiti, naljutiti koga (Matešić, 1982: 116); 8) sedeti pa nemati kad – nemati što raditi, dosađivati se (Matešić, 1982: 764); 9) sisati vesla (nije neko sisao vesla) – ne biti lud, ne biti naivan (Matešić, 1982: 737); 10) brati kožu na šiljak – biti spreman na batine, na kaznu ili kakvu odgovornost (Matešić, 1982: 269).

Postupak sprovođenja istraživanja. Ispitanici prve grupe su rešavali opisani test za procenu razumevanja idioma u velikoj sali Fakulteta za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju (jun 2017), a korisnici usluga doma za stara lica u zajedničkoj prostoriji Doma (oktobar 2017). Kako bi se ispitanici upoznali sa zadatkom, ispitivač je naglas pročitao uputstvo koje je

dato u samom testu i na koje su ispitanici mogli i sami da se vraćaju više puta tokom rešavanja zadataka: *Idiomi su izrazi koji imaju posebno značenje. Na primer, držati jezik za zubima je idiom koji znači ćutati. Može se upotrebiti u sledećoj situaciji: Marko polaže ispit, a Janko šapuće Marku dok odgovara. Ako profesor kaže:„Janko, drži jezik za zubima!", to znači da Janko treba da prestane da priča, da treba da ćuti. Upitnik koji je pred vama sastoji se od 10 idioma. Vi treba da zaokružite broj na skali koji se odnosi na to koliko su vam navedeni idiomi poznati. Pored toga, vaš zadatak je i da definišete svaki primer kao i da navedete konkretnu situaciju u kojoj bi idiom mogao da se upotrebi*.

Kako se može videti, poznavanje i razumevanje idioma se procenjuje u odnosu na stepen prethodne izloženosti (koliko su ih puta ispitanici čuli) i u odnosu na to koliko nepostojanje konteksta doprinosi ili odmaže u razumevanju figurativnog značenja. Svaki od ponuđenih idioma sastoji se od jedne glagolske sintagme koja u svom sklopu ima od dve do četiri reči. Svi primeri su dati izolovano, bez konteksta koji bi mogao da nagovesti značenje.Vreme za odgovore je bilo neograničeno. Zadatak u kojem se traži da opišu situaciju u kojoj bi upotrebili dati idiom osmišljen je da se proveri razumevanje zbog toga što se samostalnim konstruisanjem konteksta potvrđuje znanje o leksičkoj semantici, što predstavlja dodatni kvalitet u leksičkom odlučivanju. Kriterijumi za bodovanje odgovora na svakom zadatku: 2 – odgovor je relevantan, jasan i potpun (tačan); 1– odgovor je relevantan, smislen, ali nejasan ili nepotpun (delimično tačan); 0 –odgovor je neodgovarajući ili ne postoji (netačan).

REZULTATI SA DISKUSIJOM

Dobijeni rezultati pružaju uvid u sposobnost za razumevanje idioma odraslih osoba koje su izvorni govornici srpskog jezika, ali i u to koliko postojeće iskustvo i frekventnost javljanja idioma utiče na definisanje njihovog značenja. Na osnovu dobijenih rezultata može se reći da sposobnost za razumevanje idioma mladih osoba i osoba iznad sedamdeset godina u velikoj meri korelira sa stepenom prethodne izloženosti idiomima i da je prethodno iskustvo u vezi sa njima relevantno za razumevanje njihovog značenja, što je u skladu sa zaključcima nekih inostranih studija (Nippold, 1985; Qualls & Harris, 2003).

Tabela 1

Deskriptivni pokazatelji rezultata ispitanika dve grupe na zadatku definisanja idioma na nivou pjedinačnih ajtema i ukupno

	Korisnici usluga doma za stara lica *N* = 28			**Studenti *N* = 29**		
Idiom	**Min–Max**	***M***	***SD***	**Min–Max**	***M***	***SD***
loviti u mutnoj vodi	0–2	1,25	0,75	0–2	0,38	0,73
izvući deblji kraj	0–2	1,36	0,78	0–2	1,72	0,65
iznositi prljav veš	0–2	1,43	0,74	0–2	1,52	0,69
baciti nekome rukavicu	0–2	1,32	0,91	0–2	0,21	0,62
biti na tri ćoška	0–2	0,89	0,92	0–2	0,45	0,83
roditi mečku	0–2	1,54	0,79	0–2	1,34	0,81
vaditi nekome mast	0–2	1,00	0,94	0–2	1,00	1,00
sedeti pa nemati kad	0–2	0,89	0,92	0–2	0,48	0,83
sisati vesla	0–2	0,82	0,86	0–2	1,90	0,41
brati kožu na šiljak	0–2	0,64	0,87	0–2	0,28	0,65
Ukupno	3–20	11,14	4,98	1–18	9,28	3,29

Ispitanicima je u obe grupe najmanje poznat izraz *brati kožu na šiljak,* najređe su se s njim sretali. S obzirom da mu je idiomatsko značenje neprozirno i prilično udaljeno od osnovnog, nisu ga mogli razumeti na odgovarajući način jer nije bilo ni podrške konteksta. Stariji ispitanici su takođe na netransparentnom izrazu *sisati vesla (neko nije sisao vesla)* imali najslabije postignuće, dok su studenti loš skor imali i na definisanju idioma *baciti nekome rukavicu*. Slabo postignuće u primeru 8 – *sedeti pa nemati kad,* naročito kod mladih, može se tumačiti kao posledica toga što je njegovo značenje suprotno osnovnom, pa je moglo da utiče na ispitanike da se odluče da ga posmatraju kao izrazito proziran frazem, isključujuću figurativnu komponentu. I jedni i drugi su najbolje objasnili idiome *roditi mečku, iznositi prljav veš i izvući deblji kraj*. Osim ovih, studenti su imali uspeha u definisanju izraza *loviti u mutnoj vodi*, dok su stariji u najvećem broju uspešno definisali primer na kojem su studenti pokazali najslabije razumevanje, reč je o idiomu *sisati vesla.*

Kod frazeologizama čije se značenje teže može prozreti iz doslovnog dolazi do nerazumevanja jer su teži za dešifrovanje. Time se potvrđuje stav da se različite strategije primenjuju na različite vrste idioma – neki se uče holistički, a kod nekih se značenje izvlači iz osnovnog značenja reči od kojih su formirani (Nippold & Taylor, 1995). U suštini, prema jednoj od dve glavne strategije usvajanja idioma značenju se pristupa direktno i u celini. Tu je u velikoj meri prisutno oslanjanje na učestalost pojavljivanja izraza i stepen izloženosti govornika takvim izrazima. Prema drugoj se do prenesenog značenja stiže preko osnovnog i ona prednjači kad je reč o prozirnijim idiomima (Flores d' Arcais, 1993).

Međugrupne razlike u definisanju idioma ispitane su primenom multivarijantne analize varijanse (MANOVA), sa grupom kao faktorom (nezavisnom varijablom) i učinkom na pojedinačnim zadacima kao zavisnim varijablama. Rezultati MANOVA-e pokazuju da postoji značajan efekat grupe na tačnost definisanja idioma (*Wilks' λ* = .29, *F* (10, 46) = 11,93, *p*< ,001), čime se potvrđuje da su stariji ispitanici i statistički značajno uspešniji od studenata u definisanju zadatih idioma. Kako pokazuju rezultati naknadne jednofaktorske analize varijanse, ova ukupna razlika je značajno determinisana razlikama u postignuću ispitanika dve grupe na sledećim idiomima: *loviti u mutnoj vodi* (*F* (1) = 19,75, *p*< ,001), *baciti nekome rukavicu* (*F* (1) = 29,61, *p*< ,001) i *sisati vesla* (*F* (1) = 36,52, *p*<

,001). U slučaju sva tri idioma, postignuće starijih ispitanika je statistički značajno bolje.

Rezultati našeg istraživanja potvrđuju rezultate dobijene u studiji Kvalsove i Harisove (Qualls & Harris, 2003). Međutim, prosečna starost starijih ispitanika u našem i u navedenom istraživanju se razlikuju (79,6 vs. 63,25), tako da naši rezultati pokazuju da sposobnost razumevanja idioma ne opada ni posle sedamdesete godine. Sa druge strane, rezultati istraživanja studije Vestburija i Titonove (Westbury & Titone, 2011), koje je obuhvatilo i strarije ispitanike (AS=70,3), ukazali su na usporavanje procesa pripisivanja doslovnog značenja idiomatskim strukturama kao i na to da su stariji osetljiviji na raskorak između doslovnog i figurativnog značenja (Westbury & Titone, 2011). Kao posredan dokaz koji ide u prilog rezultatima do kojih su došli autori u prethodno navedenoj studiji a odnose se na slabljenje sposobnosti za pripisivanje neidiomatskog značenja idiomatskim konstrukcijama u poznim godinama, mogu se smatrati odgovori jednog broja naših ispitanika u starijoj grupi koji su, gde im se činilo prikladnim, jedan idiom objašnjavali drugim, na primer: *mutne radnje* (loviti u mutnoj vodi); *dobiti po ušima* (izvući deblji kraj); *...iznositi ružne stvari o neistomišljenicima...pa ni Dunav ni Sava ne mogu da vas operu* (iznositi prljav veš); *nisu mi sve koze na broju*; *neraspoložen, pa još ako imate kratak fitilj, onda može da bude krvi do kolena*; *nakrivo nasađena*; *sedeti na iglama* (biti na tri ćoška); *izvući deblji kraj* (roditi mečku); *isterivati ,,mak na konac"* (vaditi nekome mast); *odbiti da te neko nasanka na tanak led* (nije neko sisao vesla) i dr. Ovo je značajno zbog toga što se na ovaj način favorizuje model obrade idioma koji podrazumeva njihovu semantičku celovitost i obaveznost pripisivanja prenesenog značenja ovakvim jedinicama leksikona (npr. Libben & Titone, 2008; Titone & Connine, 1999; prema Westbury & Titone, 2011).

U Tabeli II su izneseni rezultati koji se odnose na iskustvo koje ispitanici obeju grupa imaju u upotrebi datih idioma.

Tabela 2

Deskriptivni pokazatelji iskustva ispitanika obe grupe u upotrebi pojedinačnih idioma i ukupno

	Korisnici usluga doma za stara lica *N* = 28			**Studenti *N* = 29**		
Idiom	**Min–Max**	***M***	***SD***	**Min–Max**	***M***	***SD***
loviti u mutnoj vodi	0–2	1,25	0,75	0–2	0,38	0,73
izvući deblji kraj	0–2	1,36	0,78	0–2	1,72	0,65
iznositi prljav veš	0–2	1,43	0,74	0–2	1,52	0,69
baciti nekome rukavicu	0–2	1,32	0,91	0–2	0,21	0,62
biti na tri ćoška	0–2	0,89	0,92	0–2	0,45	0,83
roditi mečku	0–2	1,54	0,79	0–2	1,34	0,81
vaditi nekome mast	0–2	1,00	0,94	0–2	1,00	1,00
sedeti pa nemati kad	0–2	0,89	0,92	0–2	0,48	0,83
sisati vesla	0–2	0,82	0,86	0–2	1,90	0,41
brati kožu na šiljak	0–2	0,64	0,87	0–2	0,28	0,65
Ukupno	3–20	11,14	4,98	1–18	9,28	3,29

Najfrekventniji idiomi sa kojima su se sretali i korisnici doma za stara lica i studenti su – *izvući deblji kraj, iznositi prljav veš,* za starije još i *roditi mečku*, *biti na tri ćoška* i *loviti u mutnoj vodi*, za mlađe govornike veoma poznat je i izraz *sisati vesla*. Spomenuti idiomi imaju visok nivo prethodnog iskustva, odgovori se prosečno kreću od 4,79 do 4,50 za *izvući deblji kraj,* odnosno od 4,61 do 4,14 za *iznositi prljav veš*. U grupi u kojoj su stariji govornici postoje pojedinci koji nikada nisu čuli idiome *brati kožu na šiljak, sedeti pa nemati kad* i *vaditi nekome mast,* dok su u grupi studenata svi ispitanici makar jednom čuli svaki od ponuđenih primera. Najređe su se u obe grupe sretale sa idiomima *brati kožu na šiljak* (2,46, odnosno 1,59) i *sedeti pa nemati kad* (2,64 odnosno 1,31) dok su pored ovih, stariji najmanje puta čuli još i *sisati vesla*, a studenti *baciti nekome rukavicu* i *vaditi nekome mast.*

Rezultati su pokazali da na razumevanje idioma kod mladih odraslih osoba od 20 do 25 godina, kao i kod osoba između 70 i 90 godina veoma utiče izloženost takvim konstrukcijama; razumevanje, zapravo, u velikoj meri korelira sa prethodnim iskustvom i činjenicom da se idiomi koji su se čuli više ili mnogo puta, lakše prepoznaju i razumeju od idioma koji su nepoznati. S druge strane, idiomi čije je metaforičko značenje bliže doslovnom značenju reči od kojih su sastavljeni, u semantičkom smislu su transparentniji, lakše se razumeju jer jača veza između dva značenja može biti od pomoći prilikom dekodiranja idioma koji su potpuno nepoznati. Rezultati izneti u ovom radu, dobijeni analizom materijala prikupljenog među izvornim govornicima srpskog jezika, potvrđuju rezultate prethodnih istraživanja na drugim govornim područjima (npr. Chan & Marinellie, 2008; Nippold & Rudzinski, 1993; Nippold & Taylor, 1995; Hung & Nippold, 2014). S druge strane, inostrani radovi takođe navode da je razumevanje bolje ako su idiomi prezentovani u kontekstu; ako ispitanik ima kontekstualnu podršku koja podupire njegovu figurativnu interpretaciju nego ako su idiomi dati samostalno (npr. Gibbs, 1987; Levorato & Cacciari, 1999; Nippold & Martin, 1989; Hung & Nippold, 2014). Međutim, ovde se pokazalo da će, ukoliko su idiomi odranije poznati, značenje koje im se pripisuje u najvećem broju slučajeva biti odgovarajuće i da razumevanje izraza u celini neće izostati usled nedostatka konteksta. Inostrane studije takođe navode da je razumevanje idioma osetljivo na stepen metaforične transparentnosti (npr. Gibbs, 1987; Nippold & Duthie, 2003; Nippold & Rudzinski, 1993; Nippold & Taylor, 1995; Hung & Nippold, 2014), što su potvrdili i razultati koji su ovde izneseni. U većini primera do razumevanja se došlo zahvaljujući pre svega frekventnoj upotrebi, pa je ispitanicima

bilo lakše da ih razumeju i navedu situaciju u kojoj bi mogli da ih upotrebe jer ona već postoji u njihovom komunikativnom iskustvu. Prema hipotezi jezičkog iskustva, razvoj figurativnog jezika u velikoj meri zavisi od stepena izloženosti konstrukcijama koje nemaju doslovno značenje (Ortony, Turner, et al., 1985). To znači da se idiomima koji imaju frekventniju upotrebu lakše pripisuju metaforična značenja i da su lakši za razumevanje.

Međugrupne razlike u iskustvu sa zadatim idiomima ispitane su primenom multivarijantne analize varijanse (MANOVA), sa grupom kao faktorom (nezavisnom varijablom) i iskustvom u pojedinačnim zadacima kao zavisnim varijablama. Rezultati MANOVA-e pokazuju da postoji značajan efekat grupe na iskustvo u upotrebi idioma (*Wilks'λ* = .26, *F* (10, 46) = 13,01, *p*< ,001), čime se potvrđuje da su stariji ispitanici bili u većoj meri izloženi zadatim idiomima nego studenti. Kako pokazuju rezultati naknadne jednofaktorske analize varijanse, ova ukupna razlika je posledica statistički značajne razlike u iskustvu sa gotovo svim idiomima, izuzev idioma *izvući deblji kraj* i *iznositi prljav veš* gde se ne dobijaju statistički značajne razlike u odnosu na prethodni nivo iskustva. O statistički značajno većem iskustvu starijih ispitanika u upotrebi idioma govore primeri: *loviti u mutnoj vodi* (*F* (1) = 30,99 , *p*< ,001), *baciti nekome rukavicu* (*F* (1) = 73,74, *p*< ,001), *biti na tri ćoška* (*F* (1) = 12,96, *p*< ,01), *roditi mečku* (*F* (1) = 5,65, *p*< ,05), *vaditi nekome mast* (*F* (1) = 10,48, *p*< ,01), *sedeti pa nemati kad* (*F* (1) = 19,70, *p*< ,001) i *brati kožu na šiljak* (*F* (1) = 5,59, *p*< ,05). Jedino u slučaju idioma *sedeti pa nemati kad* mlađi ispitanici izveštavaju o većoj izloženosti ustaljenim konstrukcijama (*F*(1) = 6,60, *p*< ,05).

Na kraju je unutar svake od grupa ispitana povezanost uspešnosti u definisanju idioma sa prethodnim iskustvom u okviru zadatih idioma. Rezultati korelacione analize pokazuju da je uspeh u definisanju idioma statistički značajno pozitivno povezan sa prethodnim iskustvom koje ispitanici imaju u upotrebi idioma koji su im ponuđeni. U grupi korisnika usluga doma za stare korelacija je visoka (*r* = ,70, *p*< ,001), a u grupi studenata umerene visine (*r* = ,51, *p*< ,001).

Na osnovu iznetih rezultata može se zaključiti da su adekvatne odgovore prilikom definisanja značenja idioma ispitanici dali upravo za one izraze koje su čuli više puta, koji su im poznati i koji imaju najviši stepen semantičke prozirnosti. Generalno bi se moglo reći da stariji ispitanici najbolje razumeju idiome koji su im već poznati zato što su ih najviše puta čuli i one koji im nisu poznati ali čije su značenje mogli da naslute na osnovu male razlike između dva tipa značenja.

Zaključak

Rezultati koji su izloženi u ovom radu ne ukazuju da dolazi do opadanja sposobnosti razumevanja idioma kod starih osoba. Skorašnja ispitivanja potvrđuju da za razumevanje idioma nema jedinstvene strategije, već da način na koji se ovakvi izrazi definišu zavisi od same strukture izraza. Dok se jedni usvajaju holostički, za druge važi razuđenija strategija kod kojih se preneseno značenje nazire iz osnovnog značenja reči iz kojih se sastoji (Gibbs, 1987; 1991; Nippold & Rudzinski, 1993). Faktori koji utiču na razumevanje idioma su frekventnost upotrebe i stepen prozirnosti značenja. Osim toga, kontekst je bitan činilac razumevanja frazeologizama, ali kada su primeri dati samostalno, razumevanje neće trpeti ukoliko su izrazi poznati od ranije – što su se ispitanici više puta sreli s njima, bolje su ih razumeli i objasnili. S druge strane, ukoliko se sa nekim idiomom sreću prvi put, razumevanje će biti olakšano kod primera koji se mogu okarakterisati kao prozirniji tj. kao oni čije je preneseno značenje bliže osnovnom. Idiomi koji postoje u komunikativnom iskustvu i koji spadaju u prozirnije, lakši su za razumevanje od onih koji su nepoznati i čije je značenje netransparentno.

LITERATURA.

Barresi, B. A., Nicholas, M., Tabor Connor, L., Obler, L. K., & Albert, M. L. (2000). Semantic degradation and lexical access in age-related naming failures. *Aging, Neuropsychology, and Cognition*, *7*(3), 169–178.

Bortfeld, H. (2003). Comprehending idioms cross-linguistically. *Experimental psychology*, *50*(3), 217– 230.

Cacciari, C., Reati, F., Colombo, M. R., Padovani, R., Rizzo, S., & Papagno, C. (2006). The comprehension of ambiguous idioms in aphasic patients. *Neuropsychologia*, *44*(8), 1305–1314.

Caillies, S., & Le Sourn-Bissaoui, S. (2008). Children's understanding of idioms and theory of mind development. *Developmental Science*, *11*(5), 703–711.

Cain, K., Towse, A. S., & Knight, R. S. (2009). The development of idiom comprehension: An investigation of semantic and contextual processing skills. *Journal of experimental child psychology*, *102*(3), 280–298.

Chan, Y-L., & Marinellie, S. A. (2008). Definitions of idioms in preadolescents, adolescents, and adults. *Journal of Psycholinguistic Research, 37,* 1–20.

Dragićević, R. (2007). *Leksikologija srpskog jezika*. Beograd: Zavod za udžbenike.

Fisk, J. E., & Sharp, C. A. (2004). Age-related impairment in executive functi-

oning: Updating, inhibition, shifting, and access. *Journal of clinical and experimental neuropsychology*, *26*(7), 874–890.

Flores d' Arcais, G. (1993). The Comprehension and Semantic Interpretation of Idioms. In C. Cacciari, P. Tabossi (eds), *IDIOMS: Processing, Structure, and Interpretation* (pp. 79–99). Hillsdale, New Jersey Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates.

Fogliata, A., Rizzo, S., Reati, F., Miniussi, C., Oliveri, M., & Papagno, C. (2007). The time course of idiom processing. *Neuropsychologia*, *45*(14), 3215–3222.

Gibbs, R. W. (1987). Linguistic factors in children's understanding of idioms. *Journal of Child Language, 14*, 569–586.

Gibbs, R. W. (1991). Semantic analyzability in children's understanding of idioms. *Journal of Speech and Hearing Research, 34,* 613–620.

Gibbs, R. W., Wilson, N. L., & Bryant, G. A. (2012). Figurative language: Normal adult cognitive research. In M. J. Spivey, K. McRae, & M. F. Joanisse (eds), *The Cambridge handbook of psycholinguistics* (pp. 465–484) New York: Cambridge University Press.

Hung, P. F., Nippold, M. A. (2014). Idiom understanding in adulthood: examining age-related differences. *Clinical Linguistics & Phonetics, 28(3)*, 208–221.

Jackendoff, R., & Jackendoff, R. S. (2002). *Foundations of language: Brain, meaning, grammar, evolution*. USA: Oxford University Press.

Laval, V. (2003). Idiom comprehension and metapragmatic knowledge in French children. *Journal of Pragmatics*, *35*(5), 723–739.

Levorato, M. C. (1993). The Acquisition of Idioms and the Development of Figurative Competence. In C. Cacciari, P. Tabossi (eds), *IDIOMS: Processing, Structure, and Interpretation* (pp. 101–129). Hillsdale, New Jersey Hove and LOndon: Lawrence Erlbaum Associates.

Matešić, J. (1982). *Frazeološki rječnik hrvatskoga ili srpskog jezika.* Zagreb: Školska knjiga.

Mršević Radović, D. (1987). *Frazeološke glagolsko-imeničke sintagme u savremenom srpsko- hrvatskom jeziku*. Beograd: Filološki fakultet.

Nippold, M. A. (1985). Comprehension of figurative language in youth. *Topics in language disorders*, *5*, 1–20.

Nippold, M. A., & Duthie, J. K. (2003). Mental imagery and idiom comprehension: A comparison of school-age children and adults. *Journal of Speech, Language, and Hearing Research, 46*, 788–799.

Nippold, M. A., & Rudzinski, M. (1993). Familiarity and transparency in idiom explanation: A developmental study of children and adolescents. *Journal of Speech and Hearing Research, 36*, 728–737.

Nippold, M. A., Moran, C., Schwarz I. E. (2001). Undestanding in Preadolescents: Synergy in Action. *American Journal of speech-language pathology, 10(2)*, 169–179.

Nippold, M. A., Tarrant Martin, S. (1989). Idiom interpretation in isolation versus context: A developmental study with adolescents. *Journal of Speech and Hearing Research, 32*, 59–66.

Nippold, M. A., Taylor, C. L. (1995). Idiom Understanding in Youth: Further Examination of Familiarity and Transparency. *Journal of Speech and Hearing Research, 38,* 426–433.

Ortony, A., Turner, T. J., & Larson-Shapiro, N. (1985). Cultural and instructional influences on figurative language comprehension by inner city children. *Research in the Teaching of English, 19,* 25–36.

Papagno, C., Lucchelli, F., Muggia, S., & Rizzo, S. (2003). Idiom comprehension in Alzheimer's disease: The role of the central executive. *Brain*, *126*(11), 2419–2430.

Piaget, J. (2002). *The language and thought of the child.* Psychology Press.

Qualls, C. D., & Harris, J. L. (2003). Age, Working Memory, Figurative Language Type, and Reading Ability. *American Journal of Speech-Language Pathology*, 12, 92–102.

Qualls, C. D., Lantz, J. M., Pietrzyk, R. M., Blood, G. W., & Hammer, C. S. (2004). Comprehension of idioms in adolescents with language-based learning disabilities compared to their typically developing peers. *Journal of Communication Disorders*, *37*(4), 295–311.

Šafer, M. (2016). Frazeologizmi sa leksemama đavo (vrag)/devil u srpskom i engleskom jeziku. *Zbornik za jezike i književnosti Filozofskog fakulteta u Novom Sadu.* Novi Sad: Filozofski fakultet, 159–191.

Šipka, D. (2006). *Osnovi leksikologije i srodnih disciplina.* Novi Sad: Matica srpska.

Schettino, A., Lauro, L. R., Crippa, F., Anselmetti, S., Cavallaro, R., & Papagno, C. (2010). The comprehension of idiomatic expressions in schizophrenic patients. *Neuropsychologia*, *48*(4), 1032–1040.

Stock, O., Slack, J., Ortony, A. (1993). Building Castles in the Air. Some computational and Theoretical Issues in Idiom Comprehension'. In C. Cacciari, P. Tabossi (eds), *IDIOMS: Processing, Structure, and Interpretation*. (229–249). Hillsdale, New Jersey Hove and London: Lawrence Erlbaum Associates.

Vulchanova, M., Vulchanov, V., & Stankova, M. (2011). Idiom comprehension in the first language: a developmental study. *Vigo International Journal of Applied Linguistics*, *8(1)*, 207–234.

Vulchanova, M., Saldaña, D., Chahboun, S., & Vulchanov, V. (2015). Figurative language processing in atypical populations: the ASD perspective. *Frontiers in human neuroscience*, *9*, 24.

Waters, G. S., & Caplan, D. (2001). Age, working memory, and on-line syntactic processing in sentence comprehension. *Psychology and aging*, *16*(1), 128–144.

Westbury, C., & Titone, D. (2011). Idiom literality judgments in younger and older adults: Age-related effects in resolving semantic interference. *Psychology and aging*, *26*(2), 467–474.

Maja P. Ivanović
Bojana J. Drljan

THE ABILITY TO UNDERSTAND IDIOMS IN YOUNGER AND OLDER ADULTS

Summary

There are well-established terms in a language that consist of two or more words. They have a unique meaning that cannot be derived from the meaning of individual words of which they are composed. Units with this status in the lexicon are idioms. Given the frequency of their use, understanding idioms is of great importance for successful communication.

The aim of the paper was to examine the ability to understand idioms in adults, since the work of foreign authors about issue does not clearly indicate whether this ability declines with ageing. A total of 57 subjects were divided into two age groups (20 to 25 and 70 to 90 years of age) in which the understanding of the idiom was assessed by defining ten selected terms and describing the situation in which the example could be used. The results obtained did not show that this ability declines with age, but it was found that in both younger and older adults it depends on the degree of exposure to idioms as well as on the degree of semantic transparency of the expression itself. The results are even more valuable as they relate to the examination of the later language development in native speakers of Serbian, and in addition to theoretical, they may have practical value in the acquisition of syntactic and semantic features of lexemes and expressions, as well as, in the work with children who have manifested different forms of developmental linguistic disorders.

Key words: later language development, idioms, semantics, syntax

Jelena V. Šajinović Novaković*
Filološki fakultet
Banja Luka

811.163.4'36
811.111'36
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.14
Originalni naučni rad
Primljen: 12.02.2019
Prihvaćen: 18.04.2019

KOMUNIKATIVNA FUNKCIJA ZAPOVJEDNO-ODRIČNIH REČENICA U ENGLESKIM I SRPSKIM POSLOVICAMA

Pored sintaksičkih karakteristika, zapovjedno-odrične rečenice imaju i svoje komunikativne karakteristike koje se ispoljavaju prilikom komunikacije u kojoj ljudi „vrše određene socijalne radnje koje nazivamo govornim činovima (Mrazović, Vukadinović 1990: 598") kao što su molba, savjet, pitanje, upozorenje, obećanje, zahvaljivanje i mnoge druge radnje. U sintaksičkoj semantici ova pojava vezuje se za kategoriju apelativnosti i govornikovu želju i volju da sagovornik nešto uradi ili ne uradi, a u teoriji govornih činova za pojam direktivnosti (Piper 2005). Cilj ovog rada je da se ispita komunikativna funkcija zapovjedno-odričnih rečenica na korpusu poslovica u engleskom i srpskom jeziku, te stepen ilokutivnog napona koje nose. Pored toga, u radu će biti riječi o načinima negiranja u ovoj vrsti rečenice kao i o tome da li i u kojoj mjeri način negiranja utiče na komunikativnu funkciju iskaza. Najveći broj primjera zapovjedno-odričnih rečenica kod kojih je imperativni oblik glagola u predikatu negiran pomoću *do not* (a takvih je 32 primjera od ukupnih 40) ili pomoću negativnog priloga *never* (11 primjera od ukupnih 17) u engleskom jeziku ima slabiji ilokutivni napon i uglavnom izražava savjet. Zapovjedno-odrične rečenice u kojima je negacija izvršena negativnom zamjenicom *nothing* i determinatorom *no* imaju komunikativnu funkciju izražavanja preporuke. S druge strane, u srpskom jeziku, zapovjedno-odrične rečenice kod kojih je imperativni oblik glagola u predikatu negiran pomoću partikule *ne* gotovo u 1/2 analiziranih primjera imaju slabiji ilokutivni napon i funkciju davanja savjeta (u 38 primjera od ukupnih 85), a u 1/3 primjera nešto jači napon i funkciju davanja upozorenja (u 27 primjera od ukupnih 85). Gotovo svi primjeri rečenica upućenih trećem licu jednine u konstrukciji *neka+prezent* izražavaju upozorenje.

Ključne riječi: zapovjedno-odrična rečenica, govorni činovi, ilokutivni napon, engleski jezik, srpski jezik.

* jelena.sajinović-novakovic@flf.unibl.org

Uvod

Jedan tip odričnih rečenica čine „zapovedno-odrične rečenice“ (Piper 2005: 969) koje dijele neke osobine i sa zapovjednom i sa odričnom rečenicom. Formalno gledajući, sastoje se od negacije i imperativnog oblika glagola u predikatu.

Negacija se u ovoj vrsti rečenice može realizovati ili uobičajenim negiranjem imperativnog oblika glagola u predikatu ili upotrebom nekih drugih negativnih riječi. Uobičajena pravila negiranja u rečenicama sa imperativom navode Thomson i Martinet (1986:245) koji kažu da: prvo lice imperativa u engleskom jeziku negira dodavanjem *do not* ispred glagola, što podsjeća na oblik indikativa, a drugo lice dodavanjem *not* prije infinitiva u konstrukciji *let us not.* Osim pomenutog, rečenice sa imperativom mogu da se negiraju i upotrebom negativnog priloga *never,* determinatora *no* i negativne zamjenice *nothing* (Biber, Johansson i dr. 2007: 168) kao i postverbalnom negacijom, odnosno dodavanjem rječice *not* iza glagola.

U srpskom jeziku, odrični oblik imperativa imperfektivnih glagola se pravi pomoću partikule *ne* ispred glagola ili upotrebom defektnog glagola *nemoj* sa glagolskim dopunama u infinitivu ili u konstrukciji *da+prezent* (Mrazović, Vukadinović 1990: 130). Prema istim autorima, perfektivni glagoli rjeđe grade odrični oblik imperativa uz pomoć odrične partikule *ne*. Osim pomenutih načina negiranja, negacija se u srpskom jeziku još može realizovati i pomoću konstrukcija sa rječcama *ne, ni, niti,* veznikom *ni,* odričnim zamjenicama, zamjeničkim pridjevima i prilozima kao na primjer *niko, nikakav, nikad* i sl. „Pri normalnim okolnostima saopštavanja nije uobičajeno da se oblik imperativa upotrebljava za iznošenje podsticaja odsutnom licu; otuda ovaj oblik i nema posebnu formu trećeg lica. Kad postoji potreba da se odsutnom licu iznese nekakav imperativni stav, upotrebljava se konstrukcija *neka+ prezent* „ (Tanasić 2005: 455-456).

Stoga se, uglavnom, imperativni oblik glagola koristi pri obraćanju govornog lica nekom drugom prisutnom licu i pokazuje njegovu namjeru prema radnji koja tek treba da se izvrši. „Namera govornika (ilokutivna komponenta) nije odraz stvarnost, ona je usmerena ka tome da se ta stvarnost na neki način izmeni“ (Mrazović, Vukadinović 1990: 599), te tako postaje neka vrsta podsticaja sagovornika na izvršenje neke radnje. Na osnovu namjere govornika, Mrazović i Vukadinović (1990: 600) klasifikuju govorne činove u dvije veće skupine i to u: govorne činove koji su upućeni sagovorniku i govorne činove koji se tiču govornika. Većina govornih

činova koji se ostvaruju zapovjedno-odričnim rečenicama pripada prvoj grupi uz izuzetak želja koje mogu da se tiču i samog govornika.

U zavisnosti od prirode podsticanja, iskazi mogu imati jači ili slabiji ilokutivni napon. "Jačim stepenom ilokutivnog napona odlikuju se iskazi sa funkcijom naredbe, zahteva, upozorenja, zabrane, pretnje (Popović 2005: 1020), a slabijim ilokutivnim naponom iskazi sa funkcijom davanja savjeta, preporuke ili molbe da se neka radnja izvrši," sve u zavisnosti od situacije i namere govornika" (Mrazović, Vukadinović 1990: 454).

„Kao što u imperativnim konstrukcijama uopšte stepen kategoričnosti može biti veći ili manji, tako i u rečenicama koje imaju zapovedno-odrični oblik postoje značenja kategoričnije iskazane direktivnosti i manje kategorične direktivnosti, sve do iskazivanja molbe" (Piper 2005: 969-970). Stoga bi pogrešno bilo poistovjetiti zapovjedno-odrične rečenice sa govornim činom zapovijesti i prohibicije jer se njima može izraziti niz govornih činova sa manje obavezujućom namjerom i slabijim ilokutivnim naponom.

Metode

U radu se analiziraju zapovjedno-odrične rečenice kod kojih je nagacija izvršena na neki od načina o kojima je već bilo riječi u uvodu ovog rada. Analizom je obuhvaćena 101 poslovica u srpskom i 61 u engleskom jeziku. Ovakav omjer rezultat je činjenice da u jeziku srpskih poslovica ima gotovo dvostruko veći broj primjera zapovjedno-odričnih rečenica. Prilikom analize, prvo je izvršena klasifikacija po osnovu tipa negacije, zatim je analiziran stepen ilokutivnog napona i funkcija iskaza te se pokušala utvrditi moguća veza između njih. Broj u zagradi pokazuje broj primjera za svaku pojedinčanu vrstu negacije ili komunikativne funkcije ostvarene ovim tipom rečenica.

Rezultati

Gotovo svi analizirani glagoli u imperativu u korpusu engleskog jezika su imperfektivni po značenju, izuzev glagola *say.* U najvećem broju primjera (40) negacija se u ovoj vrsti rečenica vrši pomoću *do not*, u 17 primjera pomoću negativnog priloga *never* (*Never lie to your lawyer*), u 2 primjera postverbalnom negacijom (*Judge not, that ye be not judged*) u 1 primjeru pomoću determinatora *no* (*Call no man happy till he is dead*) i u 1 primjeru negativnom zamjenicom *nothing* (*Say something nice, or say nothing at all*).

S druge strane, u srpskom jeziku zapovjedno-odrična rečenica se negira pomoću partikule *ne* u najvećem broju primjera (85) i kod perfektivnih (*Ne daj mi Bože ni na putu sresti*) i kod imperfektivnih glagola *(Ne kudi konja kojeg nisi jahao)*. Negacija pomoću defektnog glagola *nemoj* registrovana je u 9 primjera i to isključivo kod imperfektivnih glagola (A*ko mi ne možeš pomoći, nemoj mi odmagati*), pomoću rječice *ni* u 3 primjera (*Ni mudru teci, ni ludu ostavi*), pomoću veznika *nit* u 2 primjera (*Nit kupuj s proljeć kobile, nit ljubi na sajmu djevojke)* i pomoću priloga *nikada* u svega 2 primjera (*Nikada se ne požali onom ko ne pati kao ti*).

Zapovjedno-odrične rečenice u engleskom jeziku uglavnom realizuju govorne činove slabijeg ilokutivnog napona tipa savjet (44) i preporuka (4) i nešto jačeg napona kao što je upozorenje (12). Govorni činovi najjačeg ilokutivnog napona, kao što je prohibitiv (zabrana), nisu karakteristični za poslovice i registrovani su u svega 1 primjeru i to kada je negacija izvršena postverbalno i odnosi se na treću osobu. Ovakvim tipom negacije prema Van der Auwera i Leune (2005) postiže se eksplicitna komanda da se neka radnja ne vrši. Jedina moguća parafraza rečenice sa ovako negiranim imperativom može se izvesti pomoću izraza *neka niko* (let not anyone):

Speak not of my debts unless you mean to pay them.
Let not anyone speak of my debts unless he means to pay them.

Govornim činom savjeta „govornik želi da podstakne sagovornika na akciju koja je za sagovornika povoljna (Mrazović, Vukadinović 1990: 620)“. Komunikativnu funkciju izražavanja savjeta u najvećem broju primjera imaju one zapovjedno-odrične rečenice kod kojih je imperativni oblik glagola u predikatu negiran pomoću *do not* (što je slučaj u 32 rečenice od ukupno 40 negiranih na ovaj način), ali i one rečenice u kojima je negacija ostvarena negativnim prilogom *never* (što se dešava u 11 rečenica od ukupno 17 negiranih na ovaj način). U velikom broju rečenica ovog tipa, imperativ se može zamijeniti modalnim glagolom *should*:

Don't let the grass grown under your feet.
You should not let the grass grown under your feet.

U manjem broju analiziranih primjera (12), zapovjedno-odrična rečenica negirana pomoću *do not* i *never* izražava upozorenje, odnosno „skreće pažnju na nepoželjne posledice sagovornikovog ponašanja ili na

neku opasnost po njega (Mrazović, Vukadinović 1990: 618). Pri tom, moguće negativne posljedice na koje govornik upozorava ne moraju nastati djelovanjem govornika, već bi se mogle javiti kao rezultat sagovornikovog nesmotrenog ponašanja, pri čemu ovakve rečenice imaju nešto jači ilokutivni napon:

Don't throw the baby out with with the bathwater.

Najrjeđe se zapovjedno-odričnim rečenicama izražava govorni čin preporuke (4) i to u slučajevima kada je negacija izvršena negativnom zamjenicom *nothing* i determinatorom *no*. Od savjeta, koji ima „usmjerivački karakter" (Mrazović,Vukadinović 641), preporuka se razlikuje po tome što se može parafrazirati pomoću fraze *bolje bi ti bilo:*

Say something nice, or say nothing at all.
It would be better to say nothing than not to say something nice.

Pošto se direktivi kako to navodi Palmer (2001:71) osim imperativom mogu izraziti i modalnim glagolom *must,* logično bi bilo pomisliti da je modalni glagol *must* (morati) adekvatna zamjena imperativu. Međutim, do zamjene modalnim glagolom *must* dolazi samo u sljedećem analiziranom primjeru: *Never wear a brown hat in Friesland*, koji bi se mogao parafarazirati pomoću deontičkog *must* kojim se izražava neophodnost: *When a man is in a new place, country or situation he must adapt himself to new customs.*

U poređenju sa rezultatima analize na engleskom jeziku, govorni činovi koji se izražavaju zapovjedno-odričnim rečenicama u srpskom jeziku su raznovrsniji. Pored savjeta (46 primjera) i upozorenja (30 primjera), koji imaju primat, dolazi i do ostvarenja nekih drugih govornih činova kao što su želja (11), zabrana (4), zahtjev u užem smislu (3), prekorijevanje (3), preporuka (2) i naređenje (1), molba (1), mada u neuporedivo manjem broju primjera.

„Kod govornih činova zahteva postoji gradacija izricanja zahteva prema njihovom intenzitetu pa se mogu razlikovati zahtev u užem smislu, molba i naređenje (Mrazović, Vukadinović 1990: 612). Za razliku od molbe, kojom sagovornik na učtiv način traži izvršenje neke radnje u korist govornika: *Ne bud' po zapovijesti*, kod zahtjeva u užem smislu govornik na manje učtiv način traži da sagovornik učini nešto što će govorniku ići u prilog: *Ne gledaj me ko sam bio, već ko sam sad.*

Govorni čin prekorijevanja spada u govorne činove srednjeg napona kojim govornik izražava svoje neslaganje sa onim što sagovornik radi ili je već uradio. Cilj prekorijevanja je da se sagovornik natjera da preispita svoje djelovanje kako u budućnosti ne bi ponovio neku sličnu nepoželjnu radnju: *Nemoj tražiti dlaku u jajetu.*

Zapovjedno-odrična rečenica može da izrazi i želju govornog lica da se ostvari ono što čini sadržaj iskaza. U srpskim narodnim poslovicama vezuje se za višu silu na koju se apeluje da ostvari izrečenu želju. S obzirom na to da je često upućena Bogu, sadrži elemente molbe da se neka želja ostvari. Ilokutivni napon ovako upotrebljenog imperativa nije jak, a ostvarenje želje se može odnositi na bilo koga uopšteno: *Ne daj Bože s poganima prijateljevati*, na nekog određenog: *Ne upiši mu Bože u grijeh* ili na samog govornika: *Ne daj mi Bože što mi majka misli, daj mi bože što mi žena misli.*

Najjači stepen ilokutivnog napona nose zapovjedno-odrične rečenice čija je funkcija izražavanje zabrane (4) kojom se traži sprečavanje nekog djelovanja kao u primjeru: *Ne dajte mu na plot.* Poređenja radi, u engleskom jeziku samo jedna rečenica ima ovu funkciju.

Najčešći oblik imperativa u analiziranom korpusu srpskog jezika stoji u jednini i to u drugom lice jednine, a svega jedan primjer u drugom licu množine. Pet primjera javlja se u konstrukciji *neka* + *prezent*, od kojih četiri primjera imaju komunikativnu funkciju upozorenja, a jedna preporuke.

Zapovjedno-odrične rečenice u kojima je negacija ostvarena pomoću partikule *ne* (takvih je 85 ukupno) izražavaju savjet (38), ali i upozorenje (27). U svim analiziranim primjerima u kojima je imperativ negiran defektnim glagolom *nemoj,* glagolska dopuna stoji u infinitivu. Ovaj tip negacije imperativnog oblika glagola u predikatu zapovjedno-odričnim rečenicama daje komunikativnu funkciju izražavanja savjeta, ali i upozorenja.

Rečenice u kojima je negacija izvršena pomoću veznika *niti* i negativnim prilogom *nikad* takođe imaju slabiji ilokutivni napon i izražavaju savjet. Rečenice sa negativnim prilogom *nikad* zahtijevaju negiranje i predikata, pa tu na snazi imamo višestruku negaciju koja se javlja samo u srpskom jeziku.

Rečenice u kojima je negacija izvršena pomoću rječce *ni,* uglavnom imaju slabiji ilokutivni napon i izražavaju savjet i želju, dok 1/4 primjera ima nešto jači ilokutivni napon i izražava upozorenje.

Zaključak

Zapovjedno-odrična rečenica u engleskom jeziku negira se uglavnom pomoću *do not.* Ovakav tip negacije javlja se u 40 analiziranih primjera od ukupnih 61. Negacija negativnim prilogom *never* registrovana je u 17 primjera, dok u ostalim primjerima negaciju vrše negativne riječi kao što su determinatori i zamjenice. Zapovjedno-odrična rečenica u srpskom jeziku se uglavnom negira partikulom *ne* (u 85 primjera od ukupnih 101), znatno rjeđe defektivnim oblikom *nemo*j (u svega 9 primjera), a najrjeđe konstrukcijama sa *ni, niti* i *nikad.*

Generalno gledajući, ni u jednom jeziku zapovjedno-odrične rečenice ne ostvaruju govorne činove jakog ilokutivnog naboja. U engleskom jeziku, zapovjedno-odrične rečenice uglavnom izražavaju savjet, a u manjem broju primjera imaju nešto jači ilokutivni napon tipa upozorenja. Savjet se uglavnom izražava zapovjedno-odričnim rečenicama u kojima je negacija izvršena pomoću *do not* (u 32 primjera od ukupnih 40) i negativnim prilogom *never* (11 primjera od ukupnih 17). Negacija izvršena negativnom zamjenicom *nothing* i determinatorom *no* zapovjedno-odričnim rečenicama daje komunikativnu funkciju izražavanja preporuke.

U srpskom jeziku, govorni činovi koji se izražavaju zapovjedno-odričnim rečenicama pored savjeta (46) i upozorenja (30), uključuju i želju (11), zabranu (4) zahtjev u užem smislu (3), prekorijevanje (3), preporuku (2), naređenje (1), molbu (1). U oba jezika najjači stepen ilokutivnog napona ima zabrana.

Zapovjedno-odrične rečenice kod kojih je imperativni oblik glagola u predikatu negiran pomoću partikule *ne* u najvećem broju primjera imaju slabiji ilokutivni napon kao što je savjet (u 38 primjera od ukupnih 85) i nešto jači kao što je upozorenje (u 27 primjera od ukupnih 85). Gotovo svi primjeri rečenica upućenih trećem licu jednine u konstrukciji *neka+prezent* izražavaju upozorenje.

Najčešći oblik imperativa u analiziranom korpusu stoji u drugom licu jednine i to u oba jezika. U srpskom jeziku je registrovano svega pet primjera kojima se imperativom upućuje na treće lice jednine u konstrukciji *neka+prezent,* od kojih četiri rečenice imaju komunikativnu funkciju upozorenja, a jedna preporuke.

LITERATURA

Biber, D. S., Johansson S., Leech, G., Conrad, S., i Finegan, E. (2007). *Longman Grammar of English Spoken and Written Language*. Pearson Education.

Mrazović, P. i Z. Vukadinović (1990). *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*. Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića ─Novi Sad: Dobra vest.

Palmer, F. R. (2001). *Mood and Modality,* 2nd edn. Cambridge University Press.

Piper, P. (2005). Semantičke kategorije u prostoj rečenici: sintaksička semantika, u *Sintaksi savremenog srpskog jezika, prosta rečenica* M.Ivić (redak.), Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, str. 575-978.

Popović, Lj. (2005). Komunikativne funkcije proste rečenice, u *Sintaksi savremenog srpskog jezika, prosta rečenica* M.Ivić (redak.), Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, str. 983-1060.

Van der Auwera, J. and L. Lejeune (2005). The prohibitive. In: *The World Atlas of Language Structures,* M. Haspelmath (ed.), 290–289. Oxford University Press.

Tanasić, Sreto (2005). Sintaksa glagola u *Sintaksi savremenog srpskog jezika, prosta rečenica,* M.Ivić (redak.), Beograd: Institut za srpski jezik SANU, Beogradska knjiga, Matica srpska, str. 354-568.

Thomson A. J i A.V, Martinet (1986). *A practical English Grammar*, fourth edition, low-priced, Oxford: Oxford University Press

Izvori

Ivanović, S.(2008). *Poslovice pravoslavnih naroda*. Podgorica: Unireks.

Čubelić, T. (1957). *Narodne poslovice i zagonetke*. Zagreb: Moja biblioteka.

Rožin B. N. (1963). *Narodne drame, poslovice i zagonetke.* Zagreb: Zora matica Hrvatska.

Simpson, J. i Speake, J. (2003). *The Concise Oxford Dictionary of Proverbs, Oxford University Press.*

Simpson, J. i Speake, J. (2008). *A Dictionary of Proverbs, Oxford University Press.*

Stefanović K. V. (1972). *Srpske narodne poslovice.* Beograd: NOLIT.

Šaulić, A.(1976). *Narodne poslovice*. Beograd: Reč i misao.

Vlajinac, Z. M. (1975). *Žena u narodnim poslovicama.* Beograd: SANU.

680 *English proverbs, with their meanings and origins explained* dostupno preko: https://www.phrases.org.uk/meanings/proverbs.html. (septembar 2018)

Jelena V. Šajinović Novaković

COMMUNICATIVE FUNCTION OF NEGATIVE IMPERATIVE CLAUSES IN ENGLISH AND SERBIAN PROVERBS

Summary

Apart from syntactic features, negative imperative sentences have features that are expressed in the communication process in which people „perform social activities called speech acts“ (Mrazović, Vukadinović 1990: 598) such as plea, advice, question, warning, promise, atitude and many other activities. The aim of this paper is to examine the communicative function of negative imperative clauses in English and Serbian proverbs and determine the degree of illocutionary force they carry. Moreover, the paper will deal with the ways of negating in this type of a sentence and with the possible relation between negation and the communicative function of an utteranace. In English, negative imperative clauses negated with *do not* (32 examples out of 40) or negative adverb *never* (11 examples out of 17) have weaker illocutionary force and mainly express advice, whereas those negated with the negative pronoun *nothing* and determiner *no* express recommendation in all examples. In Serbian, negative imperative sentences that are negated with particle *ne* in most cases have weak illocutionary force and express advice (in 38 examples out of 85) whereas 27 examples (out of 85) have somewhat stronger illocutionary force and expess warning. Almost all examples in which imperative refers to the third person singular in the construction *neka+present* express warning.

Key words: negative imperative clauses, speech acts, illocutionary force, English, Serbian.

Nevena Ž. Vučen Papić*
University of Banja Luka

https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.15
Originalni naučni rad
Primljen: 22.03.2019
Prihvaćen: 12.05.2019

OPEN-MOUTHED WONDER – AN ACCOUNT OF METONYMY-BASED COMPOUND EPITHETS

Compound epithets tend to be widely used in contemporary fiction and are thoroughly addressed by rhetoric and stylistic studies. Still, there are few linguistic accounts for these creative utterances in cases when they are based on metonymical shifts. The paper aims to account for the applicability of Conceptual integration theory to metonymy-based compound epithets. The goal is to demonstrate the process of cross-mapping of mental spaces in cases of compound epithet metonymy. By using the fictional discourse examples dependant on the context, we shall provide an explanation for the process behind these metonymical constructions in terms of cross-mapping of different mental spaces.

Key words: compound epithets, metonymy, conceptual integration, cross-mapping, blend.

1. Introduction

Epithets have long been considered as one of most frequent stylistic devices. They are certainly not new to either global or English literature. The epithet is a means based on the interplay between emotional and logical meanings, which tends to be subjective and evaluative. Definitions of epithets are many – from those referring to it as a word or a phrase reflecting individual perception of authors instead of plainly defining an object or a phenomenon (Karavaeva, 2009) to those claiming that an epithet is a subjective connection with the object being described (Simpson, 2004). If we, for a moment, set the theory aside, a conclusion arises that epithets largely depend on creativity, perception and intention of those who create them. What is interesting is that once we use adjectives (in the paper referred to as epithets for their function and not form), which regularly tend to be lexicalized, in a work of written art, they inspire completely new sensations even though they do not result in new lexical meanings. The

* nevena.vucen@pmf.unibl.org

taxonomy of epithets based on the semantic criterion has been addressed in a large body of work (Galperin 1997; Onoprienko 2002). Among epithets based on metaphor, comparison or hyperbole, we shall focus on compound metonymy-based epithets.

Compound epithets represent neither linguistic nor literary phenomenon of a recent date. They were well-recognized in ancient epic drama as Homer used them to introduce picturesque images. He was well-known for his "combinations of adjectives and nouns which we nowadays refer to as Homeric epithets" (Beckson and Ganz, 1960: 55)". Today, we "categorize them as compound epithets; they tend to have figurative meaning and they point out the metaphorical dimension of language" (Sakran, 2005: 4). Homeric epithets were embraced by English poets and writers such as Shakespeare, Milton and Spenser. Eventually, compound such as *all-seeing* and *bitter-sweet* were lexicalized and their usage became ordinary. Still, contemporary writers also tend to rely on them in order to achieve valuable and vivid effects. Modern stylistics recognizes different classification of epithets based on semantic criterion. A most general one was offered by Karavaeva (2009) who semantically distinguishes between two types of epithets: emotional and figurative.

Speaking of compound epithets and their figurative occurrence, we shall focus on those whose figurative meaning arises from the metonymical shifts based on contiguity relations between the modified noun and the original noun from which the epithet is transferred. Now, we come to what is referred to as transferred epithet which is an effective stylistic device resulting from the "abuse" of traditional grammatical rules. In this regard, among many definitions of transferred epithets offered by different scholars, Lanham pointed out that "transferred epithet is a change in the relation of words by which a word, instead of agreeing with the case it logically qualifies, is made grammatically with another case" (1991:86). Furthermore, A Dictionary of Literary Terms (Cuddon, J. A, 1979:315) defines transferred epithet as "a figure of speech in which the epithet is transferred from the appropriate noun to modify another to which it does not really belong". There have been recent studies on transferred epithet offering a constructionist approach (Shibuya, 2006) and description of semantic mechanisms (Barancheeva, 2016). Still, we believe that traditional approaches cannot account for these metonymical constructions as detailed as integration theory can.

In addition, the paper addresses not all types of transferred epithet but rather those examples in which compound-adjectives represent left constituents. For the purpose of the paper, the term *metonymy-based compound epithet* will be adopted precisely to point out the nature of the left constituent. Namely, there is a strong reason why we shall account for those metonymy-based epithets (transferred epithets) where the noun is modified by a compound adjective. Transferred epithets are powerful stylistic devices which result in effective utterances ranging from comic to bombastic ones. Compound adjectives in these utterances may only contribute to the expressiveness of construction and make it even more powerful. We may refer to these compounds as words tightly-packed with meaning as they are space-saving, eye-catching paraphrases.

2. Metonymy

Classical rhetoric recognized up to 250 stylistic devices, including metonymy. Later on, Roman Jacobson and his structuralism studied tropes by connecting them with different art movements on one side and different cognitive processes on the other. More specifically, Jacobson narrowed rhetoric down to two single tropes, metaphor and metonymy, for which he believed to have been universal semiotic mechanisms. Each stylistic device possesses at least one quality based on which it is generated. Metonymy had long been comprehensively discussed within stylistics and rhetoric until the emergence of cognitive linguistic studies which provided a whole new perspective on this phenomenon. According to Lakoff and Johnson (1980), metonymic concepts "allow us to conceptualize one thing by means of its relations to something else". The relation to something else or "belonging together" is what we refer to as contiguity relations. The different ways of 'belonging together' are called contiguity relations, which will be discussed in the passages to follow. Some other scholars refer to metonymy as "an embodied mental process occurring naturally and unconsciously as a result of synaptic links in the parts of the brain supporting mental and linguistic activities" (Bierwiaczonek, 2013:37)" or as to natural inference schemas, i.e. easily activatable associations among concepts that can be used for inferential purposes (Panther & Thornburg, 2004).

A definition providing the sum of the cognitive nature of metonymy was provided by Langacker who illustrated metonymy as "a process

which consists in mentally accessing one conceptual entity via another entity" (1993: 30). Speaking of metonymy and conceptual blending, Alac & Coulson inferred that metonymy does involve the conceptual blending of the concept evoked by the source term and the concept evoked by the intended target (2004). Among all the viewpoints of metonymy held by cognitive linguists, most of them concur those metonymy is a mental access to one conceptual entity via another. Hence, the conceptual blending helps us realize that the source concept does not simply vanish but is emerges in the meaning of the metonymic blend. It seems that the phenomenon of metonymy-based adjectives has been quite neglected when compared to metonymy-based nouns. On one side, it is understandable as adjectives are semantically dependant on the nouns they modify. Nevertheless, due to their attributive nature, adjectives offer many opportunities resulting in metonymic relations. Although metonymy-based epithets have been well accounted for in terms of stylistic studies, there seems to be plenty of space for linguistic reports.

3. Conceptual Integration and Blending

Speaking of conceptualization, two theories emerged within the domain of cognitive approaches – the Conceptual Metaphor Theory initiated by Lakoff and Johnson (1980) and the Theory of Mental Spaces which gave rise to the Theory of Conceptual Integration resulting from a joint venture by Fauconnier and Turner (1998, 2003). Lakoff and Johnson assumed that „…the locus of metaphor is not in language at all, but in the way we conceptualize one mental domain in the terms of another." (Lakoff 2006: 185). Based on their observations, Conceptual integration theory was initiated in early 1990s only to be summed up by its authors in a 2002 work titled The Way We Think. According to them, "Conceptual blending is a basic mental operation that leads to new meaning" (Fauconnier and Turner, 2003). In Fauconnier's words, the Theory is based on the notion of mental spaces: "small conceptual packets constructed as we think and talk for purposes of local understanding and action … partial assemblies containing elements … structured by frames and cognitive models" (Fauconnier 2006: 662).

The role of domains from Conceptual Metaphor Theory was replaced by mental spaces in CIT. Still, these two notions do not represent counterparts - „...while domains (i.e. concepts, frames etc.) are stable

and stored, mental spaces are transitory and ephemeral, and usually not memorized, though they can turn into stabilized semantic knowledge." (Kok, Bublitz 2011: 295). Unlike the Conceptual Metaphor Theory, CIT comprises of four mental spaces: two input spaces, generic space and the blend. The input spaces are similar to source and target domains as elements from both spaces are conceptually integrated. Generic space represents conceptual structure that is shared by both inputs and the blended space is where material from the two inputs combines and interacts. In the process, a mapping takes place in which an object or element in one mental space corresponds to an object or element in another.

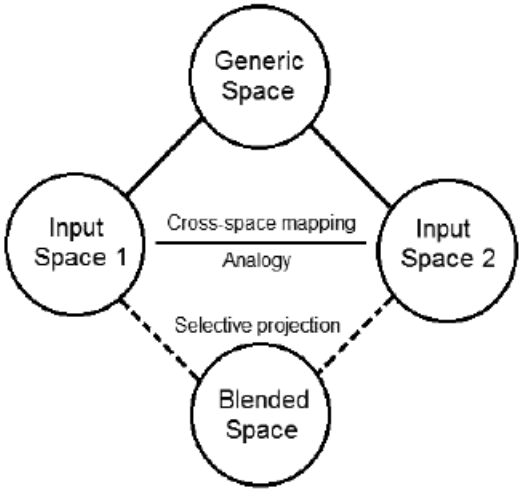

Figure 1. Schematic representation of conceptual blending (Fauconnier, 1997:51)

As Fauconnier (1994) points out, mental spaces are related through co referential identity as well as analogic, metaphoric and categorial cognitive mapping. Along with Turner, Faucconier came to a conclusion that integration networks achieve systematic compression. In other words, relations which connect different mental spaces may be "compressed into a representation relation or an identity relation within the integration network, such as in The Grim Reaper or Clinton and the Titanic" (Faucconier and Turner, 2008). The outcome is a blend rich in information and effectiveness as is the case with our metonymy-based compound epithets. "Crucially, the blended space remains connected to the inputs by the mappings, so that

real inferences can be computed in the inputs from the imaginary situation in the blended space." (Faucconier and Turner, 2003: 59). In the paper, the focus will be on the fact that mental spaces are arranged sets with elements and their interrelations, open to new elements and relations. We shall attempt to account for these new elements in compound metonymy-based epithets and see what happens when adjectives (epithets) are shifted from their ordinary nouns.

4. The corpus

Studies focused on adjectives commonly use dictionaries in order to provide the corpus to be analyzed. On the other hand, if we are to address epithets, we must draw to the English fictional discourse. The examples analyzed for the purpose of the paper emerged during an extensive reading of 6 contemporary fictional books by English/American authors. The aim was to single out examples of compound metonymy-based epithets which would be used as model instances of what we would refer to as discourse metonymy. The reason for this is that, unlike the ordinary and static metonymy (e.g. *powerful throne*), our examples completely depend on the context; they are highly unexpected and rely on the author's imagination and perception. Thus, the patterns used in the paper fully reflect creativity and mind of the writers as the "word combinations" fail to be found in dictionaries. One of few studies on noun compounding was conducted by Reka Benzces (2006), who provided an account of metaphorical and metonymical noun compounds in English claiming they were motivated by author's creativity. Still, metonymically-based adjectives dependant on the writer's creativity and imagination remain insufficiently addressed.

One of the shortcomings of our study is the limited number of valid examples of metonymy-based epithets as they highly depend on the writer's imagination, creativity and how often they use them. Still, there have been few cognitive linguistic reports on this phenomenon, which is why this paper might cast some light in terms of motivation for the usage of such epithets. The following passages aim to account for the semantic shifts that occur in these highly striking word coins in terms of the theory of mental spaces and conceptual integration (Fauconnier and Turner, 1994). We shall see what happens when the adjective is shifted from its ordinary noun and what the process results in. We suggest that the semantic shift results in powerful expressiveness. In the paper, the primary goal is twofold:

a) firstly, we aim to see to which extent and how the conceptual integration theory may account for compound metonymy-based epithets

b) secondly, we shall demonstrate that compound-adjective part of the metonymical blend adds to the effective meaning.

5. Metonymical mapping of metonymy-based epithets

For the purpose of metonymical mapping of metonymy-based epithets the following examples will be used:

a) The man gave him a *tobacco-stained smile*. (Brown:109)

b) In Sexton's den, six entrepreneurs jumped up in *wild-eyed horror.* (Brown:292)

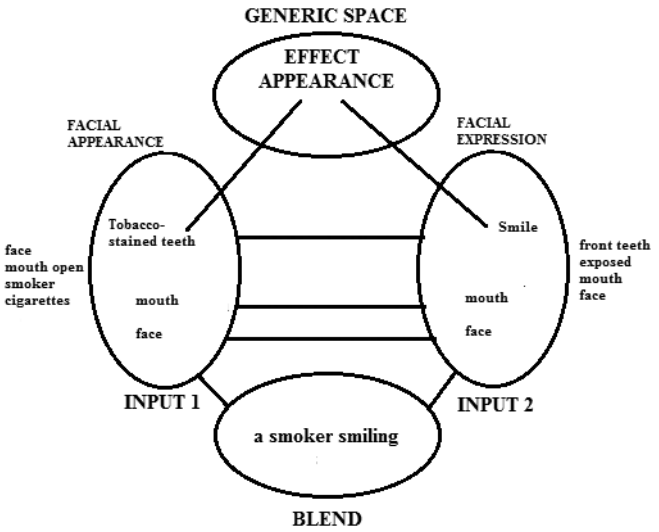
c) As if in slow motion, he set down the phone and stared in *open-mouthed wonder.*(Brown:45)

d) A *white-starched butler* descended from an upper terrace and waited until the precautions were complete.(Forsyth:215)

e) Or there is dictatorship, a terrible tyranny to match anything your *long-suffering country* has ever seen.(Forsyth:299)

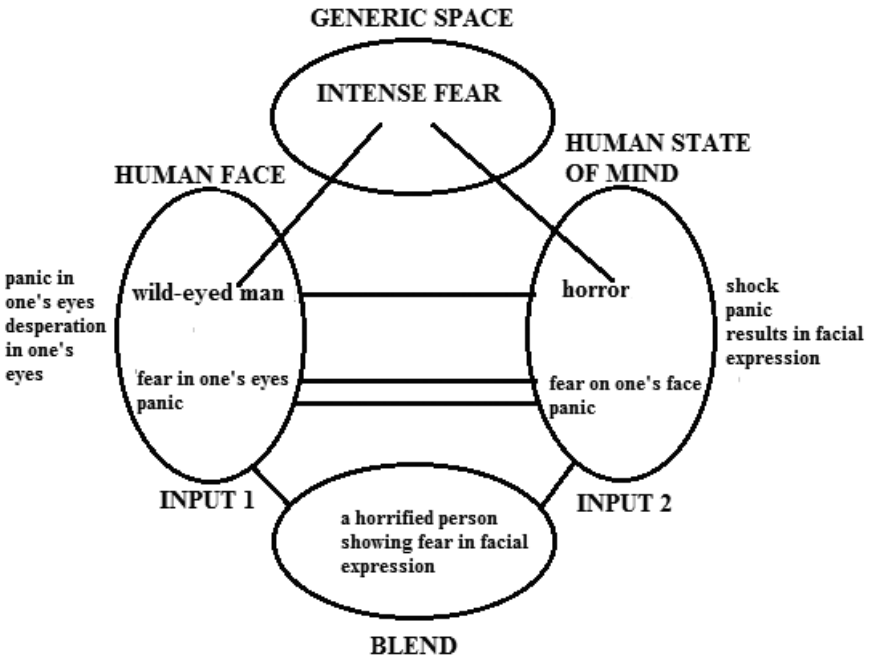
f) In all his *red-faced glory*, George Rathbun booms from the speakers.(King: 343)

The tobacco-stained smile

What happens with the integration networks in this example is that we have Input 1 which is the mental space "Human, facial appearance" and Input 2 which is the mental space "Human, facial expression". First, the structure of human facial appearance is described for Input 1 (mouth open, cigarettes, personal hygiene) and for Input 2 (front teeth exposed, mouth open, pleased, amused). Once we described the elements of the two inputs, the cross-mapping between the inputs occurs. Nevertheless, the projection we perform is selective and fragmentary because not all the elements from the two inputs are equivalent. The emergent structure in the blend is that people who make the facial expression of smiling commonly show their teeth, which in turn might be tobacco-stained if they are smokers. The blend construction is completed by metonymical projection from teeth to smile so it is the teeth that are stained with tobacco rather than the smile.

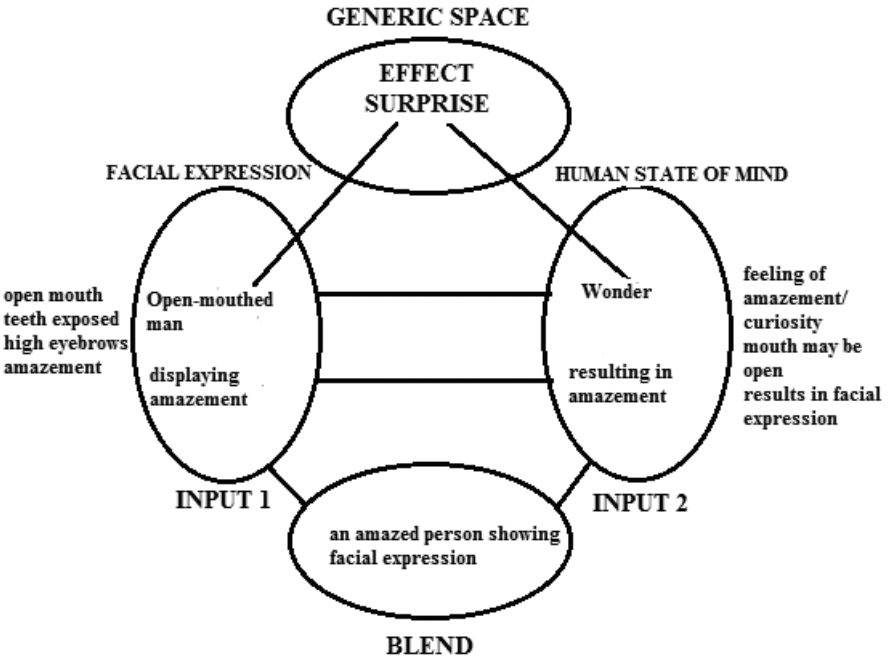
Wild-eyed horror

Again, there are two Inputs, i.e. different mental spaces, which result in a construction of a new mental space. The adjective wild-eyed belongs to the mental space "Human being, facial expression" whereas the noun

horror belongs to the mental space "Human state of mind". The elements of both Inputs are singled out and the cross-mapping is performed. Even though both inputs belong to the mental space "Humans", they differ in that one draws to human facial expression and the other to the human state of mind. The opposition of the two inputs results in a highly expressive and effective metonymical blend in which it is the man who is wild-eyed and not the horror itself. After the metonymical projection from man to horror, the blend construction is completed. The compound adjective itself does not change its lexical category the meaning but rather shifts from its original noun resulting in a potent construction.

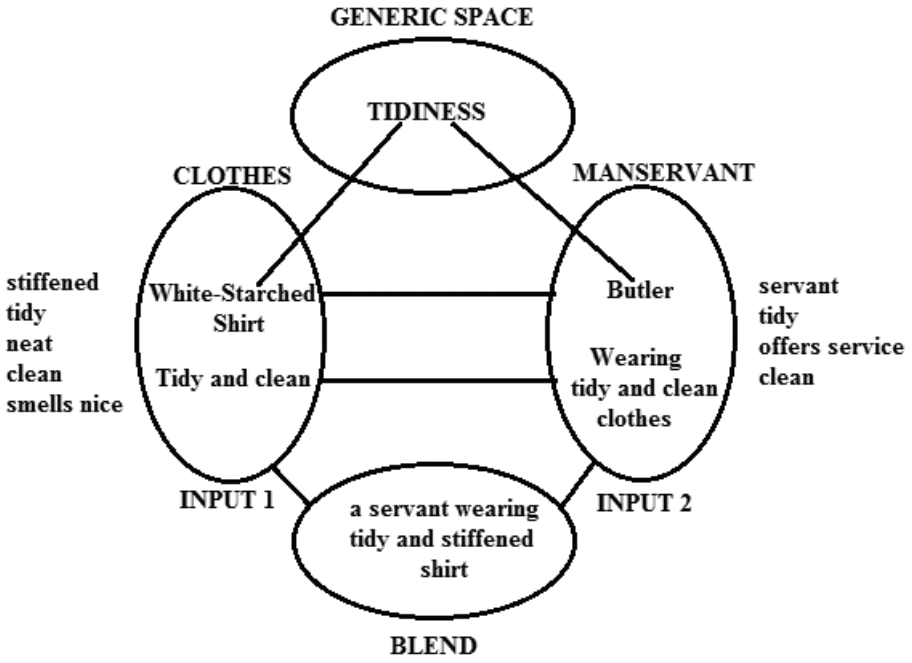
Open-mouthed wonder

In this construction, there is Input 1 within the mental space "Human being, facial expression" and Input 2 within the mental space "Human state of mind". The elements of human state of mind are being described (amazement, curiosity, mouth open) followed by the elements of facial expression of amazement (open mouth, eyes wide open). The selective projection is performed after which the blend structure emerges. The

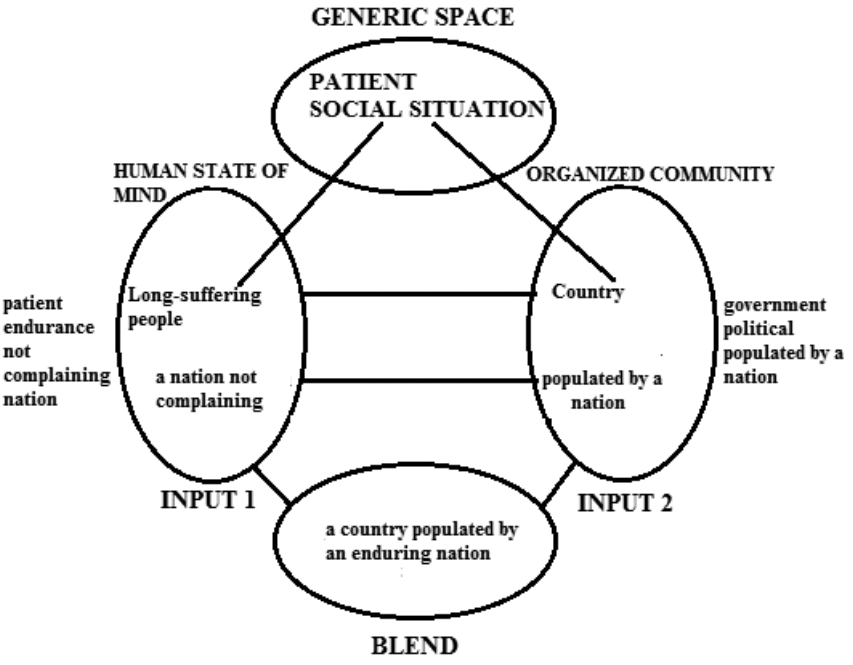
metonymical projection from man to wonder occurs so the new blend means that it is actually the man who is open-mouthed and not the wonder. The opposed mental spaces of Human facial expression and Human state of mind yet again generate a highly vivid construction.

White-starched butler

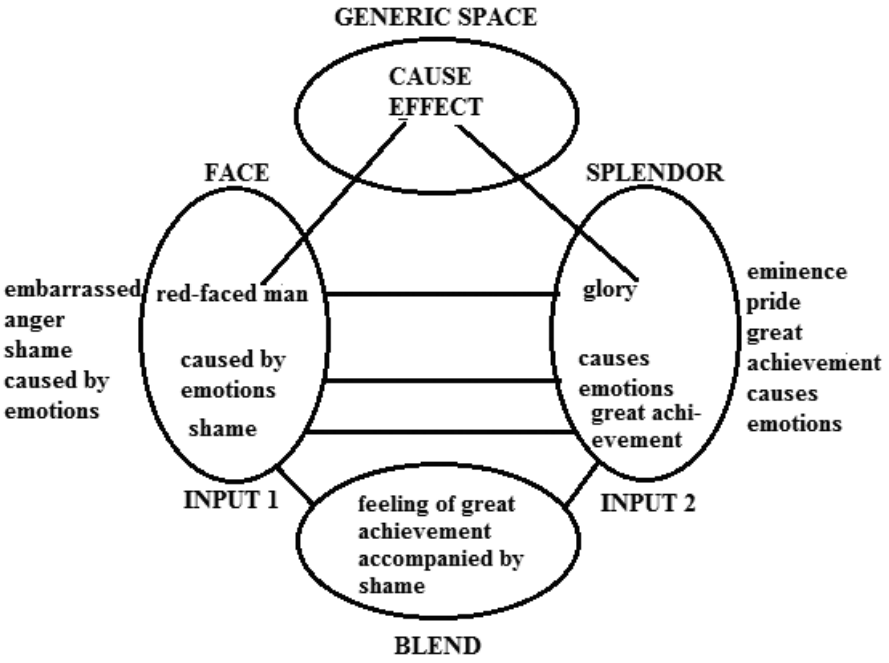
The two Inputs are from different mental spaces, "Clothes" and "Human, manservant", respectively. After the elements from both mental spaces are singled out, the selective projection results in a blend structure describing a person wearing a tidy, stiffened shirt. The metonymical projection from shirt to butler tells us that it is the shirt the he is wearing is starched and not the butler himself. The opposition between the two mental spaces created a highly vibrant and striking utterance.

Long-suffering country

In the example, there is Input 1 within the mental space "Human state of mind" and Input 2 within the mental space "Organized community". The generic space representing commonalities between the two inputs indicates a social situation. After the inputs are described and common elements are extracted, the pivot construction emerges. The cross-mapping generates a structure which tells us that it is an organized community populated by patient and enduring people. So the metonymical projection illustrates that it is the people who are long-suffering and not the political organized community. In addition, the metonymical relation rises from the external connection between the subject (country) and the part/member (people).

Red-faced glory

The generic space in this example specifies feeling of embarrassment. The integration network works like this: one input is the mental space "Face complexion" and the other input is the mental space "Splendor". After the structure of both inputs is accounted for, the cross-mapping occurs. The projection is once more fragmentary and selective and the emergent structure suggests that people may have the feeling of great accomplishments accompanied by embarrassment. Once the blend construction is completed by metonymical projection from man to glory, we understand that it is the man who are red-faced and not the glory itself. Yet again, the pivot blend structure generated a highly vivid and expressive utterance.

6. Final remarks

The previous section attempted to account for the metonymical mapping of metonymy-based epithets. We saw that emergent blend structures resulted in highly expressive and efficient utterances typical of fictional discourse. What happened after the adjective was shifted from

its original noun was a new contextual meaning. In all these metonymical blends, the adjectives do not change their lexical category but rather shift from their original nouns. They syntactically correspond with the noun they modify but semantically they refer to another noun. Consequently, the original noun is being either implied or reallocated in the sentence. We saw that all our metonymy-based epithets shift from entity 1 to entity 2. In *open-mouthed wonder,* open-mouthed shifted from entity 1 (man) to entity 2 (wonder); in *white-starched butler*, white-starched shifted from entity 1 (shirt) to entity 2 (butler), etc. The epithets, i.e. the adjectives functioning here as epithets, do not change their grammatical class.

We also saw that these highly effective constructions are only more empowered by the nature of compound adjectives which are themselves expressive enough but only add to the already figurative meaning. Speaking of transferred epithets, or of what we refer to as metonymy-based compound epithets, a *blood-thirsty axe* is certainly more effective than a *scornful eye* and a *wild-eyed horror* evokes a more bombastic effect than *a weary road*. It is exactly the nature of compound adjectives that allows more information than in the case of single adjectives. Hence, they tend to be more vivid in descriptions and they represent a potent addition to already figurative and expressive epithets such as those based on metonymy. As compound adjectives represent eye-catching constructions packed with ample meanings, they help fictional writers achieve pompous effects when they are used in metonymical blends.

Finally, we met our primary goals in terms of applicability of CIT to compound metonymy-based epithets. We saw that cross-mapping is an excellent means to clarify and illustrate how metonymy-based epithets are created. Once the structure of both inputs is described, the cross-mapping between two input spaces occurs. What is interesting is the fragmentary and selective projection as not all the elements from the two input structures must concur. The emergent structure in the blend helps us understand the hidden connection between the modified noun and the one implied. Finally, the construction is completed by metonymical projection which results in an effective utterance.

Once we account for the motivation and creation of metonymy-based epithets and how they work, we may actually better understand the writer's intentions. Then, they no longer appear to be so vague and our perception may not be so distant from the author's.

REFERENCES

Alac, M. and S. Coulson (2004). The Man, the Key, or the Car: Who or What Is Parked out Back? *Cognitive Science Online, Vol: (2):* 21-34

Barancheeva, E.I. (2016). Semantic mechanisms of transferred epithet in English. *Novosibirsk State Pedagogical University Bulletin . Vol. 30 Issue 2,* 94-103

Beckson, K. and A. Ganz. (1960). *A reader's guide to literary terms*. New York: Noonday Press

Benczes, R. (2006). *Creative compounding in English: the semantics of metaphorical and metonymical noun-noun combinations*. Amsterdam: John Benjamins.

Bierwiaczonek, B. (2013). *Metonymy in Language,Thought and Brain*. Sheffield: Equinox

Cuddon, J. A. (1979). *A Dictionary of Literary Terms*. Great Britain: W and J Mackay Limited

Fauconnier, G. (1994). *Mental spaces.* New York: Cambridge University Press.

Fauconnier, G. (1997). *Mappings in Thought and Language.* Cambridge, U.K.: Cambridge University Press.

Fauconnier, G. (2006). Pragmatics and Cognitive Linguistics. *In Laurence R. Horn & Ward, Gregory L. (eds.), Malden, MA, Oxford: Blackwell.* 658–674.

Fauconnier, G and M. Turner (2003). *Conceptual Integration*. Shanghai: Foreign Languages .

Fauconnier, G and M. Turner (1994). Conceptual Pr ojection and Middle Spaces. *Technical Report no. 9401. Department of Cognitive Science, University of California, San Diego.*

Fauconnier, G and M. Turner (1998). Conceptual Integration Networks. *Cognitive Science 22:2.* 133- 187.

Fauconnier, G. and M. Turner (2003). Conceptual blending, form and meaning. *Rech. Commun.19*, 57–86.

Fauconnier G. and M. Turner (2008). Rethinking Metaphor. *In Ray Gibbs, ed. Cambridge Handbook of Metaphor and Thought. Cambridge University Press.*

Galperin, I. R. (1977). *Stylistics*. MOSCOW "HIGHER SCHOOL"

Караваева Н.А. (2009). *СТИЛИСТИКА АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА*. ИНСТИТУТ СОЦИАЛЬНЫХ И ГУМАНИТАРНЫХ ЗНАНИЙ. Казань

Kok, S. and W. Bublitz (2011). "Conceptual blending, evaluation and common

ground: George W. Bush and Saddam as friend or foe?", *in Handl, S. & H.-J. Schmid (eds). Windows to the Mind. Metaphor, Metonymy and Conceptual Blending. (Cognitive Linguistics Research 48)*. Berlin/Boston: De Gruyter. 291-309.

Lakoff, G. (2006). *Whose Freedom? The Battle over America's Most Important Idea*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Lakoff , G. and M. Johnson (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago and London: The University of Chicago Press.

Langacker, R. W. (1993). Reference-Point Constructions. *Cognitive Linguistics, 4,* 29-40.

Lanham, R. A. (1991). *A Handlist of Rhetorical Terms*. USA: University of California Press.

Panther, K.U. and L. L. Thornburg. (2003). Metonymies as natural inference and activation schemas: Th e case of dependent clauses as independent speech acts. *In Panther, K.U. and L. L. Th ornburg. (Eds.). Metonymy and Pragmatic Inferencing,. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.* 127-147.

Sakran N. (2005). A Stylistic Analysis of Compound Epithets in *Shakespeare's Romeo and Juliet. Journal of the College of Arts. University of Basrah No. (38)*

Shibuya, Y. (2006). On transferred epithet: a constructionist approach. *Proceedings of the 2006 Seoul International Conference on Linguistics*: 229-238.

Simpson, P. (2004). *Stylistics*. Routledge.

SOURCES

Brown, D. (1998). *Digital fortress*. New York: St. Martin's Press.

Brown, D. (2000). *Angels and demons*. New York: Pocket Books.

King, S. (2001). *Black House*. New York: Gallery Books

Forsyth, F. (1996). *Icon.* New York: Bantam books.

Forsyth, F. (2003). *Avenger.* New York: Bantam books.

Nevena Ž. Vučen Papić

OPEN-MOUTHED WONDER - O EPITETIMA U FORMI SLOŽENICE ZASNOVANE NA METONIMIJI

Sažetak

Mada su složeni epiteti čest predmet izučavanja retoričkih i stilističkih studija, mali je broj radova koji se bave ovim konstrukcijama u slučajevima gdje postoje očigledni metonimijski odnosi. Cilj rada je da objasni motivaciju tvorbe ovakvih složenica primjenjujući teoriju konceptualne integracije. Osnovni cilj je prikaz mapiranja mentalnih prostora kod metonimijskih složenih epiteta pri čemu je naglasak na epitetima kod kojih lijevi constituent čine isključivo složeni pridjevi. Osim toga, pokazaćemo kako upravo složeni epiteti doprinose ekspresivnosti metonimijskih složenica u ciljnom diskursu.

Aljoša S. Milenković[*]
University of Belgrade,
Faculty of Philology

811'374.2'
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.16
Originalni naučni rad
Primljen: 22.03.2019
Prihvaćen: 18.05.2019

ARCHAISMS AND INNOVATIONS IN POLABIAN PHONOLOGY: SOME COMPARATIVE REMARKS[**]

The article analyses some significant phonological isoglosses in the Polabian language, from the point of view of comparative Slavic linguistics. The primary goal is to shed new light on traditional problems, but the article is also aimed at determining the exact position of Polabian within the Lekhitic subgroup of West Slavic (which consists of Polabian, Kashubian and Polish). The issues discussed here are: the **ę-przegłos*, the outcome of **čr-*, vowel length resolution, and the liquid metathesis in Lekhitic.

Key words: West Slavic, Lekhitic, Polabian, *przegłos lechicki*, the liquid metathesis, linguistic geography, isoglosses.

1. INTRODUCTORY NOTES

1.1. Polabian, an extinct West Slavic language, attested in merely a few written monuments from the late seventeenth and the early eighteenth centuries, has always attracted the most prominent names of Slavic and Indo-European linguistics. The interest in this language culminated in the second half of the twentieth century, when it got a comprehensive etymological dictionary (SEJDP), the four-volume *Thesaurus linguae Dravaenopolabicae* (TLDP)[1] and the bilingual *Polabian-English Dictionary* (PED). Needles to say, Polabian phonology and inflexion have been extensively examined, both synchronically and diachronically (cf. Lehr-Spławiński, 1929; Suprun, 1987; Polański, 2010). The language contact with Low German, which has left its most noticeable traces in Polabian syntax and lexicon, has not been neglected either (e.g. Lehr,

* aljosa97milenkovic@gmail.com

** The paper represents an altered version of the presentation *Osobenosti polapske fonologije: tipološka analiza* held at *Stulikon* in Zagreb (May 12th 2018).

1 The forth volume being indices.

1917; Polański, 1962). The amount of what has been written on Polabian indeed markedly exceeds the amount of what has been written in Polabian.

1.2. Still, the role of Polabian in the reconstruction of Proto-Slavic has not always been widely understood and appreciated. It has commonly been ignored and not incorporated into wider theories, which was the initial incentive for the present study. I intend to show that, in spite of being fragmentarily documented, Polabian does provide researchers with a lot of useful information for historical survey of the Slavic languages.

In addition, the article is aimed at clarifying some remaining problems of Polabian historical phonology. I shall also analyze the position of Polabian within the Lekhitic subgroup of West Slavic, on the basis of certain phonological isoglosses that have not drawn a lot of attention from the scholars so far.

1.3. The phonological features of Polabian which are to be dealt with include: (1) the results of the Lekhitic **ę-przegłos*; (2) the fate of the Proto-Slavic dialectal anlaut cluster **čr-*; (3) vowel length resolution and the development of the Polabian vowel system in comparison to the ones of Kashubian and Polish; and (4) the liquid metathesis in the interconsonantal sequences **el* and **ol*.

It might be objected that not all of the above isoglosses have been neglected, notably the liquid metathesis. Where this is the case, I only seek to elucidate some aspects of the problem.

1.4. As a starting point, Lekhitic is believed to be a group of closely related idioms which shared several common innovations, albeit not completely consistently. It comprises Polabian, Kashubian and Polish. The westernmost Kashubian dialect, Slovincian, abundantly recorded, had gone extinct by the half of the twentieth century. So-called West Pomeranian (Pl. *gwary zachodnopomorskie*) is attested in place names (Rzetelska-Feleszko, Duma, 1991). Our knowledge on Polabian is mostly based on the dialect of the region of Drawehn. The vernacular was recorded in the seventeenth and the early eighteenth centuries, at the very end of its existence.

1.5. Before proceeding to discuss the problems, a few notes on the sources and transcription should be put forward.

Polabian examples are taken from the upper-mentioned dictionaries (PED, SEJDP and TLDP). Whenever they do not exhibit the same phonemic interpretation of the attested forms, I shall adhere to the solutions presented in PED. The phonemic transcriptions are to be separated from the actual

recordings by being enclosed, as in /*zenă*/ ‘woman, wife’ - the transcription, versus Séna - an example taken from an original Polabian monument (in this case, Pfeffinger’s *Vocabulaire Vandale*; Rost, 1907). This solution has originally been applied in Kortlandt, 1989 (= 2011: 193-197).

The main sources for Slovincian, an extinct North Kashubian dialect, are Friedrich Lorentz’s *Slowintzische Grammatik* (Lorentz, 1903) and *Slowintzisches Wörterbuch* (SW) and his notational system shall be applied in the article. Stankiewicz’s notation (1993), which is rather simplified but fails to capture the essential features of Slovincian phonology, such as diphthongization of the stressed vowels and vowel timbre changes, shall not be utilized here.[2]

As regards the other Kashubian dialects, including what is nowadays considered to be the Kashubian standard, several writing systems have been used in the past (cf. Ramułt, 1893; Lorentz, 1925; Sychta, 1967-1976 etc.). I will quote the examples from Kashubian using Macéj Banjdur’s system, presented and first applied in his translation of Exupéry’s *Le Petit Prince* (2018). Even if taken from other sources, they will be transliterated to Banjdur’s system.

2. ISSOGLOSES

2.0. As already announced, several issues in the history of Polabian phonology shall be tackled in the following.

2.1. **The **ę-przegłos* in Lekhitic**. It is a known fact that Proto-Slavic soft vowels (**e*, **ě*, **ę*, including **ьr* and **ьl*) have been hardened before non-palatalized anterior consonants in Lekhitic, the preceding consonant having got palatalized as the only trace of a previously soft vowel (**e* > **’o*, cf. **bèrǫ* > Pl. *biorę*; **ě* > **’a* and so on). However, the results of this process do not occur consistently throughout the Lekhitic area.

2.1.1. First of all, **e* > *’o* has never operated in Polabian (Schleicher 1871: 47 ff., Lorentz 1902, Lehr-Spławiński, 1929: 31 ff., Suprun, 1987: 19); cf. Plb. /*brezə*/ ‘birch’, /*cerə*/ ‘yesterday’, /*metlə*/ ‘broom’, /*sestrə*/ ‘sister’, /*zenə*/ ‘woman, wife’, /*led*/ ‘ice’, /*sedlü*/ ‘saddle’, /*veslü*/ ‘oar’, /*zelǫd*/ ‘acorn’, /*sredə*/ ‘middle, Wednesday’, /*med*/ ‘honey’ /*vicer*/ ‘evening’, /

2 I also refer to the discussion in Stankiewicz, 1993: 292. His objections to the phonetism of Lorentz’s notation should not be disregarded.

sestě/ ‘sixth’[3] < PSl. **bèrza*, **vьčerà*, **metъlà*,[4] **sestrà*, **ženà*, **lêdъ*, **sedlò*, **veslò*, **žẽlǫdъ* **serdà*, **mêdъ*, **vèčerъ*, **šestý*,[5] respectively.

Ostensible counterexamples from Polish are in fact analogical: cf. datsg/locsg *żonie* ‘wife’ (not the expected **żenie*) after nomsg *żona*. The same would hold for Slc. *mjìẹ̯tlă* ‘broom’ (after datsg/locsg; but also the regular outcome *mjɨ̀ɨ̯̀ǫ̯̀tlă*) < PSl. **metъlà* (C), also *vjìeslǫ*/*vjɨ̀ɨ̯̀ǫ̯̀slǫ* ‘paddle’ < PSl. **veslò*, praes 1sg *ńìẹ̯są* ‘carry’ << PSl. **nȅsǫ* (praes 1sg *ńɨ̀ɨ̯̀ǫ̯̀są*, which is phonemically regular, has been remodeled after praes 2sg *ńìẹ̯sěš*); Lorentz, 1903: 66. Still, some Slovincian forms cannot be accounted for by an analogy within the paradigm, like the adverb *fčerå̯ų̯* ‘yesterday’ < PSl. **vьčerà*. (Lorentz, 1903: 67)

2.1.2. The **ě-przegłos* appears to have been more widely spread in Lekhitic. In Polabian, it exhibits no exceptions, cf. Plb. /*vótěr*/ ‘wind, air’, /*b’olě*/ ‘white’, /*gńozdě*/ ‘nest’, /*móro*/ ‘measure’, /*ľotü*/ ‘year, summer’, /*ľos*/ ‘wood, woods’, /*gjozdă*/ ‘star’, /*sťonă*/ ‘wall’, /*śonü*/ ‘hay’, /*kjot*/ ‘flower’, /*ziľozü*/ ‘iron’, /*ćol*/ ‘whole’, /*ťüľonaį̯*/ ‘knee’, /*ďolü*/ ‘work, effort’ < PSl. **větrъ*, **bělỹ*, **gnězdò*, **měra*, **lěto*, **lěsъ*, **gvězdà*, **stěnà*, **sěno*, **květъ*, **želèzo*, **kolèni*, **cělъ*, **dèlo*, respectively. Once again, analogical leveling could have disturbed the original patterns (see Długosz-Kurczabowa, Dubisz, 2006: 86 ff. for Polish).

2.1.3. Accordingly, PSl. **ę* should be expected to have been reflected as ** ’ǫ* under the same circumstances. While there has been no doubt about the previous developments, the problem of the **ę-przegłos* has misled several scholars, which has resulted with some inaccurate conclusions. One of those misconceptions is that modern Polish and Kashubian data are relevant to the problem. For instance, Klemensiewicz (1976: 18) adduces Pl. *piąty* ‘fifth’, Kash. *pjõti* ‘id.’ < PSl. **pę́tỹ* in order to illustrate *ę* > *ǫ* / _ [+cons, +ant].

3 As for Plb. /*sestě*/, it was interpreted as /*sistě*/ in Polański, 2010: 121. The attestations (Sêste, sêsse and Seste) indicate that the notation /*sestě*/ (SEJDP: 705, PED: 130, TLDP: 980) would rather be the correct one.

4 Lehr-Spławiński’s derivation from PSl. **metla* (1929: 97) can no longer be maintained, in view of the South Slavic descendents, like NŠtok. *mètla*, with the sequence *tl*. It is a clear indicator of **ъ* in the underlying PSl. form.

5 S. p. C in Derksen, 2008 (486): **šêstъ*. If so, this is another irregular reflex of a s. p. C adjective in Polabian (see below, fn. 10).

As a matter of fact, Polish and Pomeranian merger of the nasals and their later division based on quantity have obscured their earliest Lekhitic timbre.[6] Consequently, *ą* in Pl. *piąty* and *õ* in Kash. *pjõti* do not represent the result of the **ę-przegłos*, as they are here due to the length in which the long neoacute is reflected.

On the contrary, no fusion of the nasal vowels in this position has taken place in Polabian, which makes it the only language of the group which betrays their earliest timbre (cf. Lehr-Spławiński, 1929: 38-39). Therefore, Plb. /*pąt*/ 'five' and /*pǫ́tě*/ 'fifth' actually reflect the timbre of PSl. **pę̂tь*, **pę́tȳ* (> **pǫ́ty*), respectively. The **ę-przegłos* can be observed in the following examples: /*jǫzěk*/ 'tongue' < PSl. **jezỳkъ*, /*vǫ́zăt*/ 'bind, tie' < PSl. **vęzàti*, /*jǫtră*/ 'liver' < PSl. **ję́tra*,[7] /*sjǫtě*/ 'holy, saint' << PSl. **svętý*,[8] /*pl'ǫsăt*/ 'dance' < PSl. **plęsàti*, /*pǫ́tě*/ 'fifth' < PSl. **pę́tȳ*, /*divǫ́tě*/ 'ninth' < PSl. **devę́tȳ* and so on.

2.1.4. In conclusion, besides the fact that some scarce information on the problem could be deduced from the earliest Old Polish monuments (like the *Bulla Gnieźnieńska*; Długosz-Kurczabowa, Dubisz, 2006: 84), what is known on the **ę-przegłos*, a distinctive innovation of the Lekhitic subgroup of West Slavic, is solely based on the data from Polabian.

2.2. ***čr-* in Polabian**. Polabian is the only Lekhitic language with preserved initial cluster **čr*. Unlike Pl. and Kash. (including Slc.), the cluster had been kept intact, until it yielded /*cr*/ as a result of *mazurzenie*.

2.2.1. In Polabian, one finds /*crevü*/ 'intestine', nompl /*crevă*/, /*criv*/ 'shoe', /*crivněk*/ 'shoemaker' < PSl. **červ̂o*, **červà*, **červь*, **červьnikъ*, respectively. As for the other West Slavic languages, cf.: PSl. **čerdà* (B) 'herd'[9] > Pl. *trzoda*, Kash. (*s*)*trzóda*, Slc. *střóu̯dă*, Cz. (*s*)*třída*, Slk. *črieda*, US *črjóda*; PSl. **červ̂o* 'intestine' > Pl. *trzewo*, Slc. *tři̯e̯vɷ*, Cz. (*s*)*třevo*,

6 As correctly pointed out in Długosz-Kurczabowa, Dubisz 2006: 84.

7 According to Derksen (2008: 158), Plb. /*jǫtră*/ continues the nompl form of the s. p. B neuter noun **ętrò*. This is additionally corroborated by Sln. *ję́tra*, gen *-tər* 'die Leber' (Pleteršnik) and Čak. *j'ẽtra* 'liver' (Kalsbeek, 1998: 458).

8 I consider it to be an irregular outcome of PSl. **svętý* since the stress was not retracted from a long final syllable (Kortlandt, 2011: 195). Therefore, the reduced vowel /*ě*/ of the ultimate syllable must have been taken over from s. p. B adjectives (like /*b'olě*/).

9 Elsewhere I have argued (2018: 8-9) that the s. p. C of this noun is attested in Pl. *trzoda* (OPl. *czrzoda*), the Slc. variant with a short vowel of the stem, (*střoda* in Stankiewicz's notation; 1993: 295) and Čak. *črēdȁ*, acc sg *črêdu* (Novi). Pl. dial. *strzoda* and OCz. *tředa* (ESSJa IV: 60-63, s.v. **čerda*) should be added to this list.

Slk. *črevo*, US *čŕjewo*, LS *ćŕowo*; PSl. **čerslò* ‘groin’ > Pl. *trzosła*,[10] Cz. (*s*)*třísloˇ*, Slk. *čriesla*, US *čŕjósło*, LS *ćŕosło*; PSl. **čerp̂ъ* ‘tile’ > Pl. (*s*) *trzep*,[11] Cz. (*s*)*třep*, Slk. *črep*, US *čŕjop*, LS *ćŕop*; PSl. **čermъxa* ‘ramson’ > Pl. *trzemcha*, Cz. *střemcha*, OCz. *třemcha*, Slk. *čremcha*; PSl. **čern̂ъ* ‘stem’[12] > Pl. *trzon*, Kash. *trzón*, Slc. *střóu̯nk* (< PSl. **černъkъ*), OCz. *střen*, Slk. *čren*, US *črona*, LS *ćŕono*.

2.2.2. PSl. **č* reflects an earlier **k* succeeded by **e*, **ě*$_1$ (< PIE **eh*$_1$), **i*$_1$ (< PIE **ei*/**iH*), **ъ* or **ę*. It is therefore conspicuous that the Proto-Slavic dialectal anlaut cluster **čr* must have resulted from a more recent development. There is no doubt that it was the liquid metathesis of **čer*C- that gave rise to **čr*- in West and South Slavic. The sequence has undergone the pleophony in East Slavic, thus becoming **čere*C-. This has later been partially concealed in Russian by the inflow of Church Slavonic loanwords, South Slavic in origin, e.g. Rus. standard *črevo* ‘intestine’, which, as opposed to dialectal *čérevo* ‘id.’ (ESSJa IV: 82), does not exhibit the expected East Slavic reflex.

2.2.3. It may be argued that the further West Slavic development of the cluster may have been dependent on the outcome of **ŕ*. If it yielded the trill fricative **ř*,[13] the preceding **č* would change, which is an attractive solution from a phonetic standpoint.

The available West Slavic data, in spite of their scarcity, suggest that **ŕ* > **ř* is exactly what prompted the decomposition of **č* in this cluster. The change **čr* > **tř*/**stř* has appeared in Czech, Polish and Kashubian (with Slovincian), all of which display **ŕ* > **ř*, which is assumed to have taken place in the thirteenth century in each of these languages. While Czech has preserved the phonetic value [r̝], **ř* yielded fricatives in Polish ([ʒ] / [ʃ]). According to Banjdur (2018), Kash. *rz* is pronounced as [r̝], i.e. ‘‘drëżõcé [...] jak v czescjim *tři* /tr̝ɪ/, *řeka* /r̝ɛka/’’. However, in some Kashubian dialects, more precisely ‘‘na vestrzédnëch a pôłnjovëch Kaszëbach’’, [r̝] yielded [z̨] (Banjdur loc.cit.). The problem has also been taken up by Jocz (ms.). His empirical survey of the North Kashubian vernacular of Jastarnia

10 Also dial. *trzósła*, with the expected *ó*.

11 Old Polish and dialectal attestations (ESSJa IV: 72).

12 S. p. C, according to Sln. *črę̑n* and Rus. *čéren* (Milenković, 2018: 16).

13 IPA r̝. This sound has traditionally been noted as *ř* in Slavic linguistics, in accordance with Czech orthography. It has been usually referred to as *r frykatywne* in Polish dialectology (Jocz, ms.).

has shown that the phonetic value [r̥] has been preserved to a greater extent than previously assumed, even in younger generations.

2.2.4. The cluster has not got dissimilated in Polabian, although one finds Plb. /*crevü*/ for PSl. **čeřvo* 'intestine'. In Polabian, like in some dialects of Polish, PSl. **č*, **ž*, **š* were reflected as *c*, *z*, *s*, respectively, which is usually referred to as *mazurzenie* (*Polabian mazurzenie*, Polański, 1993: 799), though /*š*/ and /*č*/ have been reintroduced via Low German loanwords (Polański, 2010: 90). This explains the final outcome /*cr*/.

In Lower Sorbian, the opposition between **č* and **c* has been abolished (Shevelov, 1965: 590-591, Schaarschmidt, 1997: 115-116). Unlike Polabian and the Polish dialects with *mazurzenie*, the merger has not affected the pairs *ž* : *z* and *š* : *s* (Schaarschmidt, loc. cit.). LS *cr-* in *ćŕop*, *ćŕowo*, *ćŕono* etc. and Plb /*cr-*/ in /*crevü*/, /*criv*/ and /*crivněk*/ do not represent the dissimilation of **čr-* into *cr-*, as in Štokavian and Macedonian, where PSl. **č* has been regularly reflected as such, having turned into *c* only in the initial cluster **čr* (cf. Shevelov, 1965: 590, Carlton, 1991: 330); e.g. Plb. /*coso*/ vs. NŠtok. *čȁša*, Mac. *čаša*; all from PSl. **čàša* 'glass'; NŠtok. *čȁs*, Mac. *čas* vs. LS *cas* < PSl. **čàsъ* 'moment'.

2.2.5. However, Polabian does not provide one with a considerable amount of salient examples, since, in addition to /*crevü*/, only two of them are found, at least to my knowledge: /*criv*/ 'shoe' and /*crivněk*/ 'shoemaker' (SEJDP: 84-85; PED: 47). Moreover, not only is the latter word evidently derived from the former, but it has also been suggested (ESSJa IV: 84) that the two go back to the same etymon (PSl. **červ-*) as PSl. **čeřvo*. This implies that one is left with a single root exemplifying the history of the initial cluster **čr* in Polabian. Still, I believe it to suffice for drawing a conclusion, inasmuch as no counterexamples have been made available.

2.2.6. To sum up, the Polabian trill *r* has not triggered any further changes of the preceding affricate **č*. The cited examples demonstrate that the Polabian course of the development of **čr-* diverges from the remaining Lekhitic languages, and coincides with the Sorbian and Slovak state of affairs. The resemblance between West and South Slavic is striking here. Central innovative areas (South Slavic - Štokavian and Macedonian, with *čr* > *cr*; West Slavic - Czech, Polish and Kashubian, with **čŕ* > **čř* > **tř*/**stř*) are divided from two archaic peripheries: Western (South Slavic

- Slovene, Kajkavian and Čakavian;[14] West Slavic - Polabian and Sorbian) and Eastern (South Slavic - Bulgarian; West Slavic - Slovak).

2.3. **Vowel length resolution in Lekhitic**.[15] An interesting observation has been made by Lorentz (1927: 26), who stated that ∅ quantitative development of the vowel phonemes (*iloczasowy rozwój samogłosek*) is a feature in which Kashubian and Polish diverge from Polabian. It implies that no such process as vowel length resolution has taken place in Polabian.

2.3.1. This claim opens what has been one of the most stumbling problems of Polabian studies - the prosodic properties of Drawehn vernacular. The question whether the opposition between long and short vowels was phonemically relevant in Late Polabian (like in present-day Czech, for example) or not (like in Polish) has been the subject of an exhaustive polemic.

Some scholars, including Trubetzkoy (1929), plead for the former. According to Trubetzkoy's approach, accent placement was dependent on syllable weight, since the stress was predictably attracted by the syllable containing the penultimate mora of a word. A word would therefore be oxytonic if its ultimate syllable was long, or paroxytonic, in case of its short last syllable vocalism. However, his view has been criticized on several occasions, most recently in Polański, 2010. Polański adopted and slightly modified Lehr-Spławiński's hypothesis that the stress was either ultimate or penultimate, depending on whether the last syllable nucleus was full or reduced. I completely agree that it was the opposition between full and reduced vowels, not between long and short, that the stress placement in Late Polabian was determined by.

2.3.2. The question now arises of how the Late Polabian opposition between full and reduced vowels reflects the earliest Lekhitic prosodic system with quantitative distinctions. There have been quite a lot of attempts to stipulate the correlation between Proto-Slavic and Late Polabian prosody, already in Lehr-Spławiński, 1929. The same author

14 This is just a rough sketch, taken from manuals of Serbo-Croatian dialectology. It is, of course, not surprising that this isogloss does not perfectly correspond with the borders between dialects, e.g. *cr'ę̄vo*, *c'r̄n* in the Kajkavian idiom of Đurđevec (Marešić, 1999: 196).

15 By vowel length resolution, I refer to the transphonologization of vocalic quantity, which can be accomplished in various ways.

devoted a comprehensive article to this topic (Lehr-Spławiński, 1963). The historical development of Polabian accentuation has later, partially or in general, been tackled by Mickelsen (1986), Kortlandt (1989 = 2011: 193-197), Ambrosiani (1996), Bethin (1998: 180-183) and Carlton (1998, 1999). Mickelsen's thesis that the PSl. circumflex and acute were prone to a progressive shift in Polabian (PSl. **pîvo* > Plb. /*paiv̋ŭ*/; PSl. **bàba* > Plb. /*bobó*/) has turned out to be far from compelling. His rather complicated relative chronology has been dismissed by Kortlandt. Even Ambrosiani (1996: 350) and Bethin (1998: 159-160) argue against the necessity of postulating progressive accent shifts in Polabian and find Kortlandt's hypothesis more satisfactory.

Assuming that the vowels carrying the acute and circumflex accent were reflected short, while the long neoacute regularly yielded length in Polabian, just like in Polish and Pomeranian, Kortlandt (1989: 166 = 2011: 195) hypothesizes that it was the vowel length that caused the vowel reduction in succeeding syllables. This is generally accepted by Ambrosiani (1996: 350 ff.); unfortunately, the author's failure to discriminate between the inherited length (like PSl. **bělȳ* > Plb. / *b'olĕ*/, as well as Kash. *bjôłi*) and the newly introduced, Polabian length (PSl. **ženà* > Plb. /*zenă*/, but Pl. *żona*, Slc. *žu̯o̯nă*), which arose in open syllables from the short rising accent, both inherited (PSl. **vòľa* > Plb. /*viľă*/) and the one that originates from the retraction of the stress from a short ultimate syllable (/*zenă*/); Kortlandt, 1989: 166 ff. = 2011: 195 ff., has led him to the hardly defendable conclusion that Polabian has preserved pretonic length in s. p. C substantives (PSl. **rǫkà* > Plb. /*rǫkă*/), unlike any other West Slavic language (Ambrosiani, 1996: 353). However, the length found in /*rǫkă*/ is a Polabian innovation and the same in origin as that of /*zenă*/.

2.3.3. After the operation of the vowel reduction, the distribution of long vowels became predictable and phonologically irrelevant. In Kashubian and Polish, the same has been accomplished by the rise of the new timbre distinctions, as assumed for Proto-Slavic. The early Lekhitic opposition between long and short vowels has been remodeled in Kashubian as follows: **a* : **ā* > *a* : *ô*, like in **b'ăbă* > Kash. *baba* vs. **b''āłȳ*> Kash. *bjôłi*. The outcomes are less consistently visible in standard Polish, as they are restricted to the nasals (**V*^{n} > Pl. *ę*, **V*^{m} > Pl. *ą*) and *o* : *ó* [u] < **o* : **ō*.

2.3.4. Lorentz's claim cited in the introductory paragraph of this section cannot be maintained as such. Polabian does not differ from Polish

and Pomeranian in that no vowel length resolution has occurred in it, but in the way in which the process has been carried out.

2.4. **The liquid metathesis: PSl. *C*el*C and *C*ol*C in Polabian, Kashubian and Polish**. The main courses of the development of *C*el*C and *C*ol*C in Lekhitic have already been established. In this section, the relevance of certain data traditionally considered to illustrate **el* > **ol* shall be cast into doubt.[16] The entire material is available in Lehr-Spławiński, 1929: 67 (Polabian) and Lorentz, 1903: 80 (Slovincian). The non-Slovincian Kashubian correspondences are taken from Sychta's dictionary.

2.4.1. As to PSl. **el*, two opposite tendencies have determined its reflex in Lekhitic. It either merged with the one of PSl. **ol* (> *lo*/*ło*) or it gave rise to *le*. Dejna (1973: 88) argues that the southern border of the fusion is the line Magdeburg-Berlin-Bydgoszcz-Gdansk, i.e. that the innovation occurred in Polabian and a part of Kashubian dialects, most consistently in Slovincian.

2.4.1.1. In Polabian, both **el* and **ol* have the same outcome /*lå*/, with no exceptions surfacing; e.g. Plb. gensg /*mlåkă*/ 'milk' < PSl. **melkà* = Plb. /*glåvă*/ 'head' < PSl. **golvà* etc. Yet, Plb. inf /*vlåcĕt*/ 'drag', praes 3sg /*vlåcĕ*/[17] is not an example of PSl. **el* > Plb. /*lå*/, as Lehr-Spławiński believed (1929: 67), for the fact that it descended from PSl. **volčìti* (SEJDP: 1011-1012; PED: 174; TLDP: 1482).

2.4.1.2. The **lo* reflex prevails in Slovincian (Lorentz 1903: 80), cf. Slc. *mlu̍o̯c*, *mlǫ́u̯ko*, *plu̍o̯vä*, *plu̍o̯c* < PSl. **mèlti* 'grind, mill', **melkò* 'milk', **pèlvy* 'glume', **pelti* 'jäten', 'weed'. One encounters the simultaneous existence of the two reflexes in the same word in Slc. *mlǫ́u̯č*/*mlé̯i̯č* 'Fischmilch' < PSl. **mélčь*.[18] Slc. *vlie̯c* < PSl. **velktì* 'drag' exhibits the **le* reflex.

2.4.2. The Polish and Kashubian correspondences of the cited forms are usually not affected by the merger of **el* and **ol*, cf. Kash. *plevë*, *vléc*, *mlékò*, *mlécz*, but *młoc*, *płoc*; Pl. *plewy*, *mleko*, *mlecz*, *wlec*, *mleć*, *pleć*. However, **el* > **ol* seems to have operated after **č*, **ž*, **š*. Dejna claims:

16 By **el* and **ol*, I am referring to *C*el*C and *C*ol*C hereafter.

17 Vaillant (1950: 157) correctly points out that Plb. /*vlåcĕ*/ could reflect both PSl. **vólči* and **velčè*. Since the form constitutes the same paradigm with the infinitive /*vlåcĕt*/ < **volčìti* (PED: 174), which must continue PSl. **volčìti*, this is completely irrelevant.

18 The length found in West Slavic (besides Slovincian, cf. Cz. *mléč*/*mlíč*, Slk. *mliečˇ*; ESSJa XVIII: 76-77) can be taken as a proof of the s. p. B of the noun.

"Pozostałe dialekty lechickie oraz dialekty serbołużyckie wymienili międzyspółgłoskowe *el* w *ol* po *č*, *ž*, *š*" (1973: 66) and adduces (loc. cit.) several examples: (1) PSl. **čêlnъ* > Pl. *człon* 'member', PSl. **čelnъkъ* > Kash. *człónk* (Slc. *člóu̯nk*); (2) PSl. **žêlbъ* > Pl. *żłób* 'manger';[19] Kash. *żłób*, Slc. *žlóu̯b*;[20] (3) PSl. **šèlmъ* > OPl. *szłom* 'helmet'; (4) Pl. *człowiek* 'man', which would then be derived from **čelvěkъ*, which is arguable.

2.4.2.1. The etymon**čelvěkъ* is at variance with Cz. *člověk*, Slk. *človek*, NŠtok. *čòv(j)ek*, Sln. *človẹ́k*, Mac. *човек*, Bulg. *човѐк*. All of these forms, alongside with Pl. *człowiek* and Kash. *człovjek*, can be traced back to PSl. **čьlovȅkъ*. ESSJa (IV: 48-50), Vasmer (III: 312-313), Brückner (1985: 79), Boryś (2008: 99), and Derksen (2008: 80) all reconstruct **čelověkъ*. Brückner proposes that the initial etymon **čelověkъ* underwent an early remodeling to **čolvěkъ*, already in Proto-Slavic. On the contrary, in order to account for the aberrant form **čьlovȅkъ*, Derksen subscribes to Kortlandt's theory, according to which **e* > **ь* "after a palatalized consonant in a pretonic syllable" (2008: 80-81).[21] Kortlandt (1984-1985: 367) argues that PSl. *e "was raised in a palatal environment", and presents several more instances of the supposed development: OCS imp 2sg *pьci*, *rьci*, *tьci* (praes 1sg *pekǫ*, *rekǫ*, *tekǫ*), where PSl. **pecì* > **pьcì* etc.; OCS *vьčera* vs. *večerъ*; PSl. **večerà* > **vьčerà*; Slk. *šiel* 'went' < PSl. **šьd́lъ* (by the retraction from a final jer; Kortlandt, 2011: 18 ff.) < **šьdlъ̀* (from the *e*-grade of **xodìti*), and so on. This could likewise be the case with **čelověkъ* > **čьlovȅkъ*, which satisfies all conditions for the said narrowing of **e* to appear, as observed by Derksen.

2.4.1.2. This cannot hold for Plb. /*clåvěk*/, which, unlike the rest of the West Slavic forms, cannot be derived from PSl. **čьlovȅkъ*. It would presumably be reflected as Plb. */*clüvěk*/. PSl. **o* > Plb /*å*/ only after /*v*/, provided that the sequence was followed by a hard syllable, cf. Plb. /*zai̯våtăk*/ 'heart' < PSl. **životъkъ*, but it does not explain /*å*/ of /*clåvěk*/. Polański and Sehnert therefore reconstruct **čelvěkъ* (PED: 47) as an underlying form.

2.4.3. The said fusion after **č*, **ž*, **š* is also found outside Lekhitic and Sorbian - in Czech-Slovak and South Slavic. According to Vaillant

19 Pl. *żleb* is seen as a borrowing from Slovak dialects by Boryś (2008: 754).

20 It must have belonged to the mobile paradigm in Proto-Slavic, taking NŠtok. *žlêb*/*žlîjeb*, Sln. *žlẹ́b*, and Rus. *žólob* into account.

21 Similarly, Vasmer (loc. cit.): "Ursl. **čelověkъ*, daraus gekürztes **čьlověkъ*".

(1950: 157-158), this process was posterior to the metathesis. The progressive assimilation is believed to have been conditioned phonetically, as it would entail the depalatalization of *č, *ž, *š. Just the opposite, ESSJa (IV: 44-45, s.v. *čelnъ) accepts Meillet's view that *e yielded *o in front of a hard resonant in Proto-Slavic; similarly - SP (II: 125-126, s.v. čelnъ). The *o*-reflexes appear in NŠtok. *člân*, *člànak*/*člának*, Cz. *žlab* and *žlaza* 'gland'; besides *žleb*, *žleza* (Vaillant, loc. cit.). Not only does Machek (1968: 729) reconstruct both PSl. *želbъ and *žolbъ, but he also goes even further, stating that the two forms were semantically specified and that *želbъ originally denoted 'údolí, raztoka', while *žolbъ came to mean 'koryto'.

Taking this into account, the merger of *el and *ol after *č, *ž, *š is not a Sorbian-Lekhitic, but Proto-Slavic dialectal innovation. Still, it does appear most consistently in Sorbian and Lekhitic.

2.4.4. Except from the phonemically regular merger of *ol and *el after *č, *ž, *š, we are purportedly dealing with *el > *ol in Pl. praes 1sg *włokę* 'drag'. This cannot be right in view of the fact that Pl. *włokę* is apparently innovative, whilst the original *wlekę* (PSl. *vêlkǫ) is attested dialectally, as well as in Old Polish (Boryś, 2008: 703).[22] Slovincian has *vlièc̯*, praes 1sg *vlièk̯ą*, as already presented. Pl. *włóczyć*, praes 1sg *włóczę*, 3sg *włóczy*, Kash. *vłóczëc*, praes 3sg *vłóczi* (Sychta, VI: 90) and Slc. *vl̀tọ̄č̯ĭc*, praes 2sg *vlǫ́u̯čïš* (SW: 1319) are, without any doubt, derived from PSl. *volčìti, an *i*-verb with the root in *o*-grade, as is additionally witnessed by NŠtok. (*iz*)*vláčiti*, praes 1sg (*iz*)*vlāčīm* 'drag out'). The preservation of pretonic length in the Polish infinitive[23] and the NŠtok. accent prove its affiliation with the stress pattern B. The stem-vocalism of *włóczyć*/*vłóczëc* might have been the source of the secondary *włokę*/*vlokã*.

22 Similarly, Kashubian has *vlécz*, praes 1 sg *vlokã*, i.e. *vlėc, vloką* (Sychta, VI: 90).

23 The pretonic length is not really expected to occur in Kashubian s. p. B infinitives. Slovincian inf. *vl̀tọ̄č̯ĭc* points to a short root-vowel here.

3. CONCLUSION

3.1. A peripheral Lekhitic and the westernmost Slavic idiom, the Polabian vernacular of Drawehn expectedly exhibits remarkable phonological archaisms, such as the complete absence of the *e-przegłos* and the preservation of *dz*. Quite the contrary was the Polabian treatment of **šč* (> **št*), as the innovation is entirely unknown to the other Lekhitic languages. The dissimilation **čŕ* > *stř*/*tř*, phonetically triggered by **ŕ* > **ř*, has never reached Polabian, unlike the merger of PSl. *C*el*C and *C*ol*C. The view that no vowel length resolution tendencies have appeared during the phonological development of Polabian has been dismissed by adopting Kortlandt's hypothesis that the opposition between full and reduced vowels, which existed in Late Polabian, reflects the quantitative oppositions of an earlier stage. It is of utmost importance for traditional Slavic historical linguistics to embrace the outstanding achievements of modern Balto-Slavic accentuation, i.e. the approach stemming from Stang's groundbreaking monograph (Stang, 1957). The present article tried to make a modest contribution in this respect.

3.2. The table below concisely depicts some noteworthy phonological isoglosses in Lekhitic.

	Polabian	Slovincian	Kashubian	Polish
šč > **št* [a]	1	0	0	0
čŕ* > [čř*] > *stř*/*tř* [b]	0	1	1	1
dz > *z* [c]	0	1	0	0
*C*or*C > C*ar*C [d]	1	1/2	1/2	2
*C*el*C = *C*ol*C [e]	1	1/0	0/1	0
e-przegłos [f]	0	1/0	1	1
vowel length resolution [g]	1	1	1	1

0 = archaism; 1 = innovation; 0/1 = archaic feature prevails; 1/0 = innovative feature prevails; 2 = innovated in a different way; 1/2 = two innovative features occur.

[a] For *šč* > **št*, see Schleicher, 1872: 140; Lorentz, 1902: 17; Lehr-Spławiński, 1929: 99; cf. Plb. /*sťauo̯ko*/, Kash. *szczëka*, Pl. *szczuka* < PSl. **ščùka* 'pike'.

[b] See 2.2.

[c] Cf. Plb. /*miʒ́ă*/, Slc. *mjìe̯zå*, Kash. *mjedza*, Pl. *miedza* < PSl. **medjà* 'border'; Kash./Pl. *nodze* < PSl. datsg/locsg **nȍdzě* 'leg'; Slc. *drʉo̯zä*, Pl. *drodze* < PSl. datsg/locsg **dòrdzě* 'way, road'. Slc. praes 1sg *sìe̯ʒą* (<< PSl. * **sȇdǫ** 'sit') has taken over its ʒ from the other praes forms (Lorentz, 1903: 135), like 2sg *sìe̯ʒiš*, where ʒ represents the reflex of **d* before a front vowel. The issue has been addressed in: Schleicher, 1872: 140-141; Lehr-Spławiński, 1929: 89 ff.; Lorentz, 1902: 17; Lorentz, 1903: 134-136.

[d] See, among others, Lorentz, 1903: 74-76 (Slovincian); Lehr-Spławiński, 1929: 64; Polański, 2010: 60 ff. (Polabian). PSl. *C*or*C > Lekh. dial. *C*ar*C, whence Plb. /*or*/, with the only exception of Plb. /*brödă*/ and /*brödăvai̯că*/, which point to **ro* (Lehr-Spławiński, 1929: 65; Knoll, 2011: 38). In Slovincian, both **ar* and **ro* appear, sometimes in the same etyma: PSl. **mòrzъ* > Slc. *mȁ́rz*/*mrȍ́u̯z* 'frost' (Lorentz, loc. cit.).

[e] Not counting the cases with a preceding **č*, **ž*, or **š*. See 2.4.

[f] See 2.1.

[g] See 2.3.

Symbols and abbreviations

* unattested form
> *regularly yields*
< *regularly descended from*
<< *irregularly descended from*

1, 2, 3 verbi personae
adj adjectivum
acc accusativus
def definite adjective form
f femininum
gen genitivus
imp imperativum
int instrumentalis
loc locativus
masc masculinum

nom nominativus
pl pluralis
praes praesens
praet praeteritum
sg singularis

Bulg. Bulgarian
Cz. Czech
Čak. Čakavian
dial. dialectal
Kash. Kashubian
Kajk. Kajkavian
Lekh. Lekhitic
LS Lower Sorbian
Mac. Macedonian
NŠtok. Neo-Štokavian
OCz. Old Czech
OCS Old Church Slavonic
Rus. Russian
PIE Proto-Indo-European
Pl. Polish
Plb. Polabian
PSl. Proto-Slavic
Slc. Slovincian
Sln. Slovene
PSl. Proto-Slavic
US Upper Sorbian

REFERENCES

Ambrosiani, P. (1996). K voprosu o polabskix otraženijax praslovjanskix prosodičeskix otnošenij. In *Rusistika. Slavistika. Indoevropeistika. Sbornik k 60-letiju Andreja Anatoľeviča Zaliznjaka* (pp. 346-355). Moskva: Izdateľstvo Indrik.

Banjdur, M. (2018). Vimòva vedle International Phonetic Alphabet (IPA). In Antoine de Saint-Exupéry: *Môłi princ*. Z francëscjéwo jãzëka knigã przekłôd Macéj Banjdur. Złocieniec: Vëdôvjizna Skra.

Bethin, Ch. (1998). *Slavic Prosody. Language Change and Phonological Theory*. Cambridge: University Press.

Boryś, W. (2008[2]). *Słownik etymologiczny języka polskiego*. Kraków: Wydawnictwo literackie.

Carlton, T. (1991). *Introduction to the Phonological History of the Slavic languages*. Columbus: Slavica Publishers.

Carlton, T. (1998). Polabian Stress. Part 1: The Noun. *Slavia Occidentalis 55*, 7-26.

Carlton, T. (1999). Polabian Stress. Part 2: The Verb and Adjective. *Slavia Occidentalis 56*, 43-58.

Dejna, K. (1973). *Dialekty polskie*. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk: Zakład narodowy imienia ossolińskich.

Derksen, R. (2008). *Etymological Dictionary of the Slavic Inherited Lexicon*. Leiden – Boston: Brill.

Długosz-Kurczabowa, K.; S. Dubisz (2006). *Gramatyka historyczna języka polskiego*. Warszawa: Wydawnictwo Uniwersytetu warszawskiego.

ESSJa = *Etimologičeskij slovar' slovjanskix jazykov* (pod redakciej O. N. Trubačeva), 1-. Moskva: Izdateľstvo Nauka. 1974-.

Gussman, E. (2007). *The Phonology of Polish*. Oxford: University Press.

Ivić, P. (1957-1958). Značaj lingvističke geografije za uporedno i istorisko proučavanje južnoslovenskih jezika i njihovih odnosa prema ostalim slovenskim jezicima. *Južnoslovenski filolog XXI, knj. 1–4*, 179-206.

Jocz, L. (ms.). *Kilka uwag o wymowie *r^{j} we współczesnej gwarze Jastarni*. <academia.edu>

Kalsbeek, J. (1998). The Čakavian Dialect of Orbanići near Žminj in Istria. *Studies in Slavic and General Linguistics 25*. Amsterdam – Atlanta: Rodopi.

Klemensiewicz, Z. (1976). *Historia języka polskiego*. Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe.

Knoll, V. (2011). Výskit a význam skupiny TarT v kašubském literárním jayzce. In K. Kedron, M. Příhoda (eds.), *Historické promeny a současný stav* (pp. 37–48). Červený Kostelec – Praha.

Knoll, V. (2012). *Kašubština v jazykovém kontaktu*. Praha: Filozofická fakulta Univerzity karlovy.

Kortlandt, F. H. H. (1984-1985). On Reduced Vowels in Slavic. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku XXVII–XXVIII*, 367-368.

Kortlandt, F. H. H. (1989). Der Polabische Wortakzent. *Zeitschrift für slavische Philologie 49/1*, 163-170.

Kortlandt, F. H. H. (2011). *Selected Writings on Slavic and General Linguistics*. Amsterdam – New York: Rodopi.

Lehr, T. (1917). Zapożyczenia dolnoniemieckie w języku połabskim. *Materiały i Prace Komisji Językowej Akademii Umiejętności*, 7, 271-318.

Lehr-Spławiński, T. (1929). *Gramatyka połabska*. Lwów: K. S. Jakubowski.

Lehr-Spławiński, T. (1963). Z rozważań o powstaniu akcentuacji połabskiej. *Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej 4*, 73-102.

Lorentz, F. (1902). Das gegenseitige Verhältniss der sogenannten lechischen Sprachen. *Archiv für slavische Philologie 24*, 1-73.

Lorentz, F. (1903). *Slovintzische Grammatik*. St. Peterburg: Buchdrucherei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Lorentz, F. (1908–1912). *Slovintzisches Wörterbuch*, *I-II*. St. Petersburg: Buchdrucherei der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

Lorentz, F. (1925). *Geschichte der pomoranischen (kaschubischen) Sprache*. Berlin – Leipzig: Walter de Gruyter.

Lorentz, F. (1927). *Gramatyka pomorska*. *Zeszyt 1*. Poznań: G. Gebethner.

Machek, V. (1968[2]). *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: Academia.

Marešić, J. (1999). Đurđevečki rječnik. *Hrvatski dijalektološki zbornik 11*, 187-254.

Mickelsen, L.R. (1986). Polabian Accentology. *Wiener slavistischer Alamnach 17*, 365-381.

Milenković, A. (2018). SCr. *krd*(*o*) ‘herd’. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku LXI/2*, 7-20.

PED = Polański, K.; J. A. Sehnert (1967). *Polabian-English Dictionary*. The Hague: Mouton.

Pleteršnik, M. (1894–1895). *Slovensko-nemški slovar*, *I-II*. V Ljubljani: Založilo in na svetlo dalo Knezoškofijstvo. <bos.zrc-sazu.si/pletersnik.html>

Polański, K. (1962). *Morfologia zapożyczeń niemieckich w języku połabskim*. Wrocław: Ossolineum.

Polański, K. (1993). Polabian language. In Bernard Comrie, Gerville G. Corbett (eds.). *The Slavonic Languages* (pp. 795–824). London – New York: Routledge.

Polański, K. (2010). *Gramatyka języka połabskiego*. Katowice: Biblioteka Uniwersytetu Śląskiego.

Ramułt, S. (1893). *Słownik języka pomorskiego, czyli kaszubskiego*, W Krakowie: Nakładem Akademii umiejętności.

Rost, P. (1907). *Die Sprachreste der Draväno-Polaben in Hannöverschen*. Leipzig: J. P. Hinrichs’sche Buchhandlung.

Rzetelska-Feleszko, E.; J. Duma. (1991). *Dawne słowiańskie nazwy miejscowe Pomorza Szczecińskiego*. Warszawa: Slawistyczny Ośrodek Wydawniczy-Omnitech Pres.

Schaarschmidt, G. (1997). *Historical Phonology of the Upper and Lower Sorbian Languages*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Schleicher, A. (1871). *Laut- und Formlehre der polabischen Sprache*. St.-Petersburg: Commissionäre der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften.

SEJDP = Lehr-Spławiński, T.; K. Polański (1962–1994). *Słownik etymologiczny języka Drzewian połabskich*, *I–VI*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład narodowy imienia ossolińskich-Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.

Shevelov, G. (1964). *A Prehistory of Slavic. The Historical Phonology of Common Slavic*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

SW = Lorentz, 1908–1912.

SP = *Słownik prasłowiański* (pod red. Franciszeka Sławskiego), 1-. Wrocław etc. 1974-.

Stang, Ch. (1957). *Slavonic Accentuation*. Oslo: Universitetsvorlaget.

Stankiewicz, E. (1993). *The Accentual Patterns of the Slavic Languages*. Stanford: Stanford University Press.

Suprun, A. E. (1987). *Polabskij jazyk*. Minsk: izdateľstvo universitetskoe.

Sychta, B. (1967-1976). *Słownik gwar kaszubskih na tle kultury ludowej*, *I-VII*. Wrocław – Warszawa – Kraków: Zakład narodowy imienia ossolińskich – Wydawnictwo Polskiej akademii nauk.

TLDP = Olesch, R. (1983-1987). *Thesaurus linguae Dravaenopolabicae*, *I-IV*. Köln-Wien: Böhlau Verlag.

Trubetzkoy, N. S. (1929). *Polabische Studien*. Wien: Hölder-Pichler-Tempsky.

Vaillant, A. (1950). *Gramaire comparée des langues slaves. Tome I, Phonétique*. Lyon: IAC.

Vasmer, M. (1953-1958). *Russisches etymologisches Wörterbuch*. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.

Аљоша С. Миленковић

АРХАИЗМИ И ИНОВАЦИЈЕ У ПОЛАПСКОЈ ФОНОЛОГИЈИ: НЕКОЛИКЕ КОМПАРАТИВНО-ИСТОРИЈСКЕ НАПОМЕНЕ

Сажетак

Чланак представља покушај преиспитивања положаја изумрлог полапског језика у оквиру лехитске подгрупе западнословенских језика (којој, осим полапског, припадају још и пољски и кашупски). Фонолошке црте којима је посвећена нарочита пажња јесу: преглас псл. назала **ę*, одраз позноправословенске иницијалне консонантске групе **čr*, префонологизација квантитативних опозиција у полапском (у поређењу са сличним процесима у кашупском и пољском) и метатеза ликвида у интерконсонантским секвенцама **el* и **ol*.

Испоставља се да је полапски лехитски језик који пружа најважније и најпоузданије податке о отврдњавању псл. меког назалног вокала испред тврдих антериорних консонаната (*d*, *t*, *z*, *s*, *r*, *l*, *n*). Фрагментарне податке о овом процесу дају нам и најстарији старопољски споменици, док савремени пољски и кашупски, због стапања назала, те каснијег поновног увођења двају назалних вокала као вида префонологизације квантитативних опозиција, не пружају никакве информације о најранијој лехитској боји носних самогласника.

Како полапски није знао за фрикативизацију меког **ŕ*, иницијална група **čr-* је у њему, за разлику од кашупског и пољског (али и чешког), очувана. Управо **ŕ* > *ř* сматра се окидачем дисимилације **čř* > *stř*/*tř* у пољ., каш. и чеш., што је атрактивно решење са фонетске тачке гледишта. Уочава се занимљив паралелизам у распростирању ове изоглосе у западнословенском и јужнословенском (у коме је она, колико нам је познато, детаљније изучена). Централна иновативна област (јсл. – штокавски и македонски, где **čr* > *цр*; зсл. – кашупски, пољски и чешки) одваја се од двеју архаичних периферија (западне: јсл. – словеначки, кајкавски и чакавски, зсл. – полапски, горњолужички и доњолужички и источне: јсл. – бугарски, зсл. – словачки).

Када је реч о прозодијском развоју полапског, основно је питање овде како је лехитски систем, у основи квантитативни, одражен у полапској опозицији вокала по редукованости. Супротно мишљењу неких пионира лехитских студија (нпр. Фридриха Лоренца), полапски се не разликује од кашупског и пољског по томе што у њему није било префонологизације квантитетских опозиција. Ова је тенденција била присутна и у полапском, само је остварена на друкчији начин. Док су у пољском и кашупском пређашње опозиције по квантитету преобликоване у опозиције по вокалској боји (какав се процес претпоставља и за прасловенски језик), у полапском је, према

мишљењу Кортланда, дошло до редукције вокала којима је претходио дуг слог. На тај начин је дистрибуција дужине постала предвидива, а ово обележје фонолошки ирелевантно.

Метатеза ликвида свакако спада међу најисцрпније испитане изоглосе у словенској лингвистици, укључујући и зсл. језике, па и саму лехитску подгрупу. Ипак, нека традиционална решења завређују поновни осврт и преиспитивање, па се указује на ирелевантност и секундарност неких примера за које су аутори сматрали да илуструју стапање рефлексâ псл. секвенци *C*el*C и *C*ol*C.

Према свему изнетом, намећу се закључци да се у полапском, осим сачуваних архаичних црта, очекиваних за рубно подручје (полапски је најзападнији засведочени словенски идиом!), срећу и значајне структурне иновације, и то такве какве су непознате остатку лехитске заједнице (нпр. **šč* > **št*). Неке га особености, углавном архаичне, повезују са пољским (нпр. наставак инструментала једнине о-основа), мада, разуме се – будући архаизмима – не имплицирају ништа одређеније; неке опет са поморским дијалекатским континуумом (неизвршена метатеза у групи *C*or*C > *C*ar*C; стапање рефлексâ псл. *C*el*C и *C*ol*C, које је, додуше не доследно, забележено у кашупском и сл.). Коначни закључци о сложеним односима унутар лехитске групе западнословенских језика не могу се донети без узимања у обзир свих релевантних језичких црта, па и преиспитивања налаза традиционалне славистике, која је умногоме допринела нашем познавању мањих лехитских језика. Уз то, у историјску словенску лингвистику неопходно је инкорпорирати импресивне резултате савремене, постстанговске (балто)словенске акцентуације. Овај чланак представља само мали корак у том погледу.

Кључне речи: западнословенски, лехитски, полапски, лехитски преглас (*przegłos lechicki*), метатеза ликвида, лингвистичка географија, изоглосе.

Saša Bradašević*
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

811.512.161'367.634
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.17
Originalni naučni rad
Primljen: 27.03.2019
Prihvaćen: 18.06.2019

SISTEM VEZNIKA U ORHONSKIM NATPISIMA

Orhonski natpisi predstavljaju najstarije književne pisane spomenike turskog jezika. Potiču iz 8.veka i pružaju precizne podatke o nastanku najstarije turske države. Jezik orhonskih natpisa je jedan od dijalekata kojim su govorili Gokturci, preci današnjih Turaka. Danas se taj dijalekat zvanično naziva staroturskim jezikom. On je prilično udaljen od svog savremenog naslednika i u sebi sadrži sistem veznika od kojih većina nije više u upotrebi. Savremeni turski gramatičari smatraju da veznici nisu svojstveni turskom jeziku. Veznici koji su prisutni u tekstovima sa orhonskih spomenika su po svome poreklu gerundiji ili postpozicije koji vrše vezničku funkciju u rečenici, a u ređim slučajevima se u navedenoj funkciji javlja čak i kopulativni glagol. Aglutinativni jezik kao što je turski, u velikoj meri neguje asindetske rečenice koje su zastupljenije što se više ide u prošlost. Tokom svog razvoja i pod uticajem drugih jezika, stari turski jezik je počeo da koristi određene vrste reči kao što su to gerundiji ili postpozicije koje su kasnije u potpunosti preuzele funkciju koordinativnih i subordinativnih veznika U ovom radu će biti reči o poreklu veznika koji se mogu pratiti do najranijih pisanih spomenika na turskom jeziku i njihovim ekvivalentima u savremenom turskom jeziku sa ciljem ukazivanja na evoluciju sistema veznika.

Ključne reči: orhonski natpisi, Gokturci, staroturski jezik, gerundiji, postpozicije, sistem veznika, aglutinativni jezik, asindetska rečenica, koordinativni veznici, subordinativni veznici

1. Istorijat orhonskih natpisa

Orhonski natpisi su prvi registrovani pisani spomenici Turaka iz 8. veka koji nam daju precizne podatke o istoriji i civilizaciji najstarije turske države. Jezik ovih natpisa je stari dijalekt turskog jezika dešifrovan još u 19. veku. Njime su govorili drevni Turci – Gokturci (*Göktürkler*), koje su

* sasabradasevic@hotmail.com

Kinezi zvali *Tü-Küe* i koji su prvobitno živeli između reke Orhona i donjeg sliva reke Jenisej u Mongoliji. Dijalekat kojim su pisani Orhonski natpisi je bio zvanični jezik drugog Istočnog turskog carstva u periodu 680-740. n.e. (Tekin, 2012: 22). U naučnoj orijentalistici je za ovaj dijalekat u upotrebi bilo više naziva. Radlov (*Radloff*) ga je zvao staroturski (*Alttürkisch*), dok je V. Bang (*Wilhelm Bang*) koristio naziv kokturski (kökturkisch). Kod N. A. Baskakova (Никола́й Алекса́ндрович Баска́ков) je prisutan termin staroogуski ili staroujgurski (Kononov, 1956: 195)

Orhonski natpisi su pronađeni na teritoriji današnje Mongolije, u dolini reke Orhon, po kojoj i nose ime. Natpisi potiču od starih turskih vladara Gultekina (*Kül Tigin*), Bilge Kagana (*Bilge Kagan*), Tonjukuka (*Tonyukuk*), Išbara Tarkana (İşbara Tarkan). Ruski arheolog N. M. Jadrincev (Никола́й Миха́йлович Ядри́нцев) je 1889. godine otkrio pomenute natpise, ali je čast da ih dešifruje pripala Dancu Vilhelmu Tomsenu (*Vilhelm Ludwig Peter Thomsen*) četiri godine kasnije. Pronađeni spomenici govore o mitskom poreklu Turaka, o zlatnom dobu njihove istorije, padu pod kinesku vladavinu i konačno, oslobođenju pod vođstvom Bilge Kagana.

Iako su veoma važni sa stanovišta političke istorije Turaka, Orhonski natpisi, kao najstariji pisani spomenik na turskom jeziku pokazuju, kada je reč o veznicima, u kojoj je meri došlo do promena u broju i učestalosti upotrebe veznika. Prilikom obrade ove teme neophodno je naglasiti da je veliki doprinos razumevanju jezika Orhonskih natpisa dao Ahmet Bidžan Erdžilasun (*Ahmet Bican Ercilasun*) baveći se isključivo književnim aspektom natpisa na spomenicima vladara Tonjukuka i Gultekina. U ovom radu će pažnja biti usmerena na pomalo kontroverznu temu veznika u turskom jeziku[1], odnosno ukazivanje na poreklo veznika u Orhonskim natpisima i njihove ekvivalente u savremenom turskom jeziku.

2. Veznici u Orhonskim natpisima

Prema definiciji, veznici su reči ili izrazi koji vezuju delove jedne rečenice ili čitave rečenice (Đinđić, 1991:330). U skladu sa ustrojstvom turske rečenice, veznici su najčešće prisutni u kraćim rečenicama (Hengirmen, 1995:175). Broj reči koje imaju funkciju veznika se u bitno razlikuje između starog turskog i savremenog turskog jezika. Pravih veznika u savremenom turskom jeziku je malo (Gencan, 1979:446). Većina veznika iz

1 Mnogi turski gramatičari smatraju da ne postoje izvorno turski veznici (prim.aut.).

starog jezika nije u upotrebi u savremenom jeziku. Glavni razlog za ovakvu drastičnu promenu leži u činjenici da je turski jezik u srednjem veku pretrpeo veliki uticaj arapskog i persijskog jezika (Demir&Yılmaz, 2009:142) od kojih je preuzeo mnoge veznike, što je za posledicu imalo i promenu na sintaksičkom planu rečenice koja je je sve više imala sindetsko ustrojstvo.

U tekstovima Orhonskih natpisa prisutne su dve grupe veznika: koordinativni i subordinativni (Tekin, 1997: 168). Takođe valja napomenuti da su üçün i *artuq* jedini veznici koji po svom poreklu nisu gerundiji.

Posmatrajući turski jezik iz dijahronijske perspektive, ovde će se pokazati kako je zapravo došlo do formiranja veznika od reči sa glagolskim značenjem.

Transkripcija i prevod na savremeni turski jezik rečenica sa veznicima preuzeti su iz navedenog dela T.Tekina, dok je prevod na srpski jezik autorski.

2.1. Koordinativni veznici

Prema definiciji, ovi veznici (konjunktori) služe za povezivanje (koordinaciju) dve ili više nezavisnih rečenica u jednu nezavisnosloženu rečenicu.

Azu 'ili' (od korena *az* "zastraniti") (Академия Наук СССР, 1963:43).

Po poreklu ovaj veznik predstavlja gerundij (Tekin, 1997: 168). Prvi put se pojavljuje na Orhonskim natpisima koji se pripisuju Guntekinu, i to na njihovoj južnoj strani.

Ovaj veznik je preveden zahvaljujući korelaciji sa tuvinskim korenom *azi* u značenju 'zastraniti'. Takođe, ovaj veznik je prisutan u kazaškom jeziku u formi *az* ili u jakutskom u formi *as*.

Ekvivalent pomenutog veznika u savremenom turskom jeziku je rastavni veznik *veya* (ili) ili suprotni veznik *fakat* (samo, nego) koji su doslovno preuzeti iz arapskog jezika.

Azu bu sabïmda igid bar γu? (Tekin, 1997: 168).
Yoksa, bu sözümde yalan var mı?
Ili možda ima laži u mojim rečima?

Artuqi ' još', 'i više', (od korena *artuq* 'višak' sa dodatkom prisvojnog sufiksa trećeg lica jednine *–i*) (Академия Наук СССР, 1963:57).

Ovaj veznik je prvi put zabeležen na jugozapadnoj strani spomenika podignutog od strane Bilge Kagana (Tekin, 1997: 168). Za pomenuti veznik se tvrdi da je jedini veznik koji po svome poreklu nije gerundij (Tekin, 1997: 168). Ovaj veznik je prisutan i u savremenom turskom jeziku, i to u svom nesufigiranom obliku u *artık* (još, konačno, više). Neophodno je spomenuti da u savremenom truskom jeziku postoji i glagol *artmak,* u značenju "povećati se, biti višak". Ovaj veznik koji se pojavljuje u najstarijim pisanim spomenicima, ima svoj ekvivalemt u savremenom turskom jeziku kao sastavni veznik *ve* (i).

Bunča barqïγ bädizig uzuγ*...bilgä qaγan atisï yolluγ tigin män ay artuqï* tört kün olurup bitidïm bädiztim (Tekin, 1997: 168).

Bilge Kağan kitabesini Yollug Tigin, yazdım. Bunca türbeyi, resimi, sanatı ... kağanın yeğeni i ollug Tigin ben bir ay (artık) dört gün oturup yazdım.

Sve ove statue, slike i ukrase… Ja, princ Joluk, sestrić Bilge Kagana, napisah i ukrasih, sedeći trideset i (još) četiri dana.

Biriki 'i' (od korena *birik* 'pridružiti, spojiti') (Академия Наук CCCP, 1963:102).

Prvi put je ovaj veznik zabeležen na južnoj strani spomenika posvećenoj vladaru Guntekinu. Važno je napomenuti da se ovaj veznik (Tekin 1997:170) smatra gerundijem glagola *birikmek* 'sakupiti, okupiti', s obzirom da su se gerundiji u starom turskom jeziku formirali dodavanjem nastvka *-i* na infinitivnu osnovu. U savremenom turskom jeziku postoji dosta sličan oblik *beriki* u značenju 'najbliži, ovaj, pomenuti'. Prema Tekinu, ovaj veznik se na savremeni turski jezik prevodi sastavnim veznikom *ve* 'i'.

Sabïmïn tükäti äsidgil ulayu ini yägünüm oγlanïm biriki oγušum bodunum. Sözümü tamamiyle işit. Bilhassa küçük kardeş,yeğenim. (Tekin, 1997: 169).

Poslušajte me od početka do kraja, svi vi, moja mlađa braćo i moja deco i moja rodbino…

Taqï 'i' u složenici *anča-taqï* 'više nego' (Академия Наук CCCP, 1963:536).

Po prvi put je pomenuti veznik zabeležen na južnoj strani spomenika posvećenog vladaru Guntekinu. Po svome obliku predstavlja prilog za način (Tekin, 1997: 150), izveden od glagola *takmak* (spojiti, dodati, zakačiti za) koji je prisutan i u savremenom turskom jeziku u istom značenju. Ekvivalent ovog veznika u savremenom turskom jeziku je sastavni veznik *ve* (i).

B[u ... il] erser, anca takı erig yirte irser, anca erig yirte berfggü taş tokıtdım, bitid[d]im.

Il ise, şöyle daha erişilir yerde ise, işte öyle erişilir yerde ebedî taş yontturdum, yazdırdım. (Tekin, 1997: 169).

Otkada je ovo glavno (?) mesto i mir vlada na velikoj teritoriji, na ovakvom mestu ja ispisah i podigoh kamen za uspomenu.

Udu 'i' (dosl. 'koji sledi') od *ud* 'slediti' (Академия Наук СССР, 1963:605)

Po prvi put je ovaj veznik zabeležen na istočnoj strani Orhonskih natpisa posvećenih vladaru Tonjukuku (Tekin, 1997: 169). Zapravo se radi o glagolu *imek* 'biti' koji je prisutan u savremenom turskom jeziku kao kopulativni glagol u imenskoj rečenici. U starom tuskom jeziku je imao funkciju pravog glagola sa značenjem 'slediti'. Ekvivalent ovog veznika u savremenom turskom jeziku je sastavni veznik *ve* (i).

Ilteris qaγan qazγanmasar udu bän özüm qaz*γanmasar ..., qazγan tuqīn üčün udu*

özüm qaz*γantuqum üčün il yämä il boltï bodun yämä bodun boltï.*

İlteriş Kağan kazanmasa udu, ben öz'üm kazanmasam...Kazandığı [için] *udu* öz'üm *kazandığım için il yine il oldu, boy yine boy oldu.* (Tekin, 1997: 169).

Da Ilteriš Kagan nije pobedio, i da ja nisam pobedio, ..., pošto je on pobedio, i pošto sam ja pobedio, obe države su postale države i narod je postao narod.

Ulayu 'i' (dosl. 'koji povezuje') od *ula-* 'povezati, pridružiti, spojiti' (Академия Наук СССР, 1963:615)

Pomenuti veznik je prvi put zabeležen na istočnoj strani spomenika posvećenog vladaru Guntekinu. Ovaj veznik je upotrebljen u funkciji

sastavnog veznika ‘i’. Po svom obliku on predstavlja gerundij *–a/ -e* od glagola *ulamak* (Tekin, 1997: 168). Pomenuti glagol je prisutan i u savremenom turskom jeziku u značenju ‘dodati, pridružiti’. Pored toga što ima funkciju sastavnog veznika, ovaj gerundij u vezničkoj funkciji se može smatrati za interpunkcijski znak zareza, upotrebljen za nabrajanje.

Ögum qatun *ulayu öglärim äkälärim käliŋünüm qunčuylärïm, ... , ekī šad ulayu iniyägünüm oγlanïm bäglärim bodunum közī qašī yablag boltači tip saqïntïm*

Annem hatun ve analarım, ablalarım, gelinlerim, prenseslerim,... İki şadın ve küçük kardeş yeğenimin, oğlumun, beylerimin, milletimin gözü kaşı kötü olacak diyip düşünceye daldım. (Tekin, 1997: 168).

Moja majka, žena i moje maćehe, starije sestre, snaje, moje princeze..., “plašim se da su oči trepavice moje mlađe braće, sinova, velmoža i naroda propali od plakanja.“

Yämä ‘i**,** takođe’ od korena *yäm* ‘dodati’ (Академия Наук СССР, 1963:231)

Pomenuti veznik je prvi put zabeležen na istočnoj strani Orhonskih natpisa posvećenih vladaru Guntekinu (Tekin, 1997: 170). Sličan oblik je zabeležen i u mongolskom jeziku kao ‘*neme’*. Prema svojoj konstrukciji predstavlja gerundij *–a/ -e* od glagola koji više nije u upotrebi. Ekvivalent ovog veznika u savremenom turskom jeziku je sastavni veznik *ve* ‘i’.

Bilgä qaγan ärmis alp qaγan ärmis buyruqī yämä bilgä ärmis ärinč alp ärmis ärinč.

Bilgili kağan imiş, cesur kağan imiş. Buyruku yine bügili imiş tabiî, cesur imiş tabiî. *(Tekin, 1997: 170)*

Mudri kagani su bili pametni i hrabri.

Postoje slučajevi kada se ovaj veznik pojavljuje reduplicirano yämä,…, *yämä* u značenju ‘i … i’ što dosta podseća na konstrukciju „*hem ... hem de*“ u savremenom turskom jeziku. Ovakav način upotrebe veznika je zabeležen na istočnoj strani spomenika posvećenog vladaru Tonjukuku.

Bäglarī yämä bodunī yämä tüz ärmis.

Beğleri yine boyları yine düz imiş. *(Tekin, 1997: 170)*

I vladari i narodi su bili mirni.

Veznik *yämä* može biti čak ponovljen i tri puta (Tekin, 1997: 171)

Ovakav način upotrebe ovog veznika ukazuje da je reč o vezniku za nabrajanje.

Qapγan qaγan türük sir bodun yerīntä bod yämä bodun yämä kisī yämä idi yoq ärtäči ärti.

Kapağan Kağan›ın Türk Sir boylarının yerinde boy yine, boylar yine, kişi yine iyi[ce] yok edecek idi. (Tekin, 1997: 171)

Pod Kapkagan Kaganom ne bi bilo ni plemena ni ljudi ni ničega.

3. Subordinativni veznici

Ovi veznici služe za iskazivanje odnosa zavisnosti jedne ili više rečenica u odnosu na glavnu rečenicu (Čaušević, 1996:491)

U literaturi je zabeleženo šest zavisnih veznika i svi su po svome poreklu gerundiji, izuzev veznika *artuqi* (Ergin, 1997: 95).

U najstarijem turskom tekstu postoje i subordinativni veznici, iako je turski jezik iz toga perioda veoma sklon asindetskim konstrukcijama. Pomenuti veznici su veoma frekventni u tekstovima Orhonskih spomenika. Međutim, samo jedan od njih se sačuvao u savremenom turskom jeziku, i to u fonetski izmenjenom obliku. Radi se o vezniku üçün (*için*).

3.1. Üçün ‘jer, kao, zbog’ (Академия Наук СССР, 1963:622)

Navedeni veznik po svome obliku podseća na tursku postpoziciju *için* (‘za, zbog’).Upotrebljava se za uvođenje uzročnih rečenica. Prvi put je zabeležen na istočnoj strani spomenika posvećenog vladaru Guntekinu (Ercilasun 2004: 132). Predstavlja zavisni veznik čija fonetska varijanta *için* postoji i u savremenom turskom jeziku. U periodu Karahanidskog turskog jezika u 11. veku zabeležene su moge fonetske promene u odnosu na stari turski jezik. Tako je došlo i do promene okruglog vokala ü u široki vokal *i* (Demir&Yılmaz, 2009:71). Gore pomenuti veznik se najčešće pojavljuje posle predikativnih konstrukcija zavisne rečenice i povezuje ih sa nezavisnom rečnicom. Samim time, nosi značenje namernog veznika ‘ da bi’ i predloga ‘za’.

Qutum bar üčün ülūgüm bar üčün *öltäči bodunuγ tirgürü igit(t)im.*

Devletim, kısmetim var olduğu için, ölecek milleti diriltip besledim. (Tekin, 1997: 171)

Pošto sam imao sreću, dao sam život ugroženima i podigao sam ih.

Teyin, tiyin ‘jer, zato što, zbog’ (dosl. ‘govoreći’) (Академия Наук СССР, 1963:549)

Prvi put je ovaj veznik primećen na istočnoj strani Orhonskih spomenika posvećenih Bilge Kaganu (Tekin, 1997: 171). Po svome obliku ovaj veznik predstavlja gerundij koji predstavlja fonetsku varijantu gerundija glagola *demek* (‘kazati’). Funkcija ovog veznika je da poveže uzročnu rečenicu sa glavnom. Ekvivalent ovog veznika u savremenom turskom jeziku je gerundij *diye* koji se upotrebljava kao namerni veznik, ali i kao znak za direktni govor.

Arqiš ïdmaz tiyin sülädim.
Kervan etmez diye sevk ettim. (Tekin, 1997: 171)
Otišao sam u pohod pošto nisu poslali karavane.

Tip ‘da bi, sa namerom da’ (dosl. ‘govoreći›) (Академия Наук СССР, 1963:561)

Kao i prethodni veznik, otkriven je na istočnoj strani spomenika posvećenih Bilge Kaganu. Po svome obliku predstavlja gerundij na *–ip* od glagola *demek* (‘kazati’). Poseduje isto značenje kao savremeni veznik *diye*. Na srpski jezik se prevodi namernim veznikom ‘da bi’. Ovaj subjunktor ima veoma široku upotrebu u savremenom turskom jeziku. Njegova široka upotreba dolazi od njegovog osnovnog značenja, a to je da markira direktni govor, odnosno glagolski prilog sadašnji “govoreći”. Iz ovakve uporebe gerundija koja je uslovljena sklonošću starog turskog jezika ka asindetskim rečenicama, vremenom su diferencirana mnoga značenja subordinacije (Čaušević, 1996:510).

*Anï anïtayīn tip s*ülädim.
Onu korkutayım deyip sevk ettim. (Tekin, 1997: 172)
Da bih ih zaplašio krenuo sam u pohod na njih.

4. Gerundiji u funkciji veznika

Iako gerundiji u srpskom jeziku ne mogu da se percipiraju kao pravi veznici, u turskom jeziku oni imaju funkciju veznika, to jest, poseduju osobine subordinacije i koordinacije. Zato ih je neophodno navesti s obzi-

rom da postoji značajan broj gerundija koji vrše funkciju veznika. Asindetske rečenice su bile svojstvene starom turskom jeziku. One su se formirale tako da se jednostavne rečenice nižu jedna do druge tako da među njima postoji neka uska smisaona veza. Dakle, odnos na semantičkom planu može biti i zavisan i nezavisan (Čaušević, 1996:479). Gerundiji su tako bili prirodna granica između dve rečenice. Oni imaju finalnu poziciju u rečenici, budući da je takav položaj glagola i glagolskih reči jedna od karakteristika aglutinativnih jezika. Iz njihovog položaja proizilazi i vezničk a funkcija gerundija.

4.1. Gerundij na *–p* ‘i’

Ovaj gerundij upućuje na radnju koja se desila pre neke druge radnje. Po svome obliku je dosta sličan gerundiju *-ip* koji se koristi u savremenom turskom jeziku. Način upotrebe ovog gerundija je ostao nepromenjen sve do danas. Prvi put je zabeležen na severnoj strani spomenika posvećenog Bilge Kaganu (Tekin, 1997: 182). Ovaj gerundij upućuje na radnje koje su se sukcesivno dešavale. Kao i sve gerundije karakteriše ga odsustvo lica. To znači da se koristi u funkciji nabrajanja radnji koje je izvršilo isto lice. S obzirom da ima funkciju nabrajanja, to nas dovodi do zaključka da ga je moguće upotrebiti i kao znak zareza, a ne samo sastavnog veznika *ve* (i).

*Toquz oγuz bodun yerīn subīn ïd-*ïp *tabγač γaru bardï.*

*Dokuz Oğuz boyları, yerini, suyunu bırak*ıp Çin’e vardı. (Tekin, 1997: 182)

Narodi Tokuz-Oguz napustiše svoju zemlju i odoše put Kine.

Amγa qorγan qïšla-p yazīŋa oγuzγaru sü tašïqdïmïz.

*Amga Kurgan›da kışlay*ıp *yazın[d]a Oğuz›a doğrusü taşındık.* (Tekin, 1997: 182)

Proveli smo zimu u Amga-Korganu i na proleće krenusmo na Oguze.

4.2. Gerundij na *–pan / -pän* ‘i’

Pomenuti gerundij predstavlja proširenu verziju gore pomenutog gerundija na *–ip*. Zabeležen je kako na istočnoj strani spomenika Bilge Kaganu tako i istočnoj strani spomenika Tonjukuku (Tekin, 1997: 183). S

obzirom da predstavlja proširen oblik gerundija *–ip*, ukazuje na sukcesivne radnje. Na srpski jezik se najčešće može prevesti sastavnim veznikom *ve* (i). U savremenom turskom jeziku najčešće je zamenjen gerundijom *–ip,* veznikom *ve* ili jednostavno znakom zareza.

Bunča bodun käl-ipän siγtāmiš yoγlāmiš.

Bunca boyları gelip ağlamış, yas tutmuş. (Tekin, 1997: 183)

Mnogi ljudi dođoše i behu u žalosti.

Sülä – pan tört buluŋdaqï bodunuγ *qop alamis qop baz qïlmis.*

Ordu sevk ederek dört taraftaki milleti hep almış, hep tâbi kılmış. (Tekin, 1997: 183)

Krenuli su sa vojskama, pokorili su i zavladali narodima sa sve četiri strane sveta.

4.3. Gerundij *–yïn / -yin* ‘nakon što›

Po prvi put je zabeležen na istočnoj strani spomenika posvećenog Tonjukuku (Tekin, 1997: 183). Njegova upotreba i značenje su isti kao kod već pomenutog gerundija *–a/ -e*. Slični oblici postoje u kipčačkom jeziku (*-y*), odnosno u čagatajskom *–may/- mey*. Ovaj gerundij se retko javlja u tekstovima na starom turskom jeziku. Po funkciji je isti kao i gerundij na *–ince* koji u savremenom turskom jeziku ima vremensko značenje i prevodi se temporalnim subjunktorom ‘kada’. Na isti način se prevodi i na srpski jezik, s obzirom da je reč o radnji koja je završena i koja prethodi nekoj drugoj radnji.

Bilgä toñuquq boyla baγa tarqan birlä ilteris qaγan bol-uyïn biriyä tabγačïγ önrä qïtañïγ yïrïya oγuzuγ *üküs ök ölürti.*

Tonyukuk, Boyla Bağa Tarkan ile İlteriş kağan olunca beride Tabgaçı önde Kıtayı, yukarıda Oğuz’u pek çok öldürdü. (Tekin, 1997: 183)

I *kada je postao kagan u društvu Bilge Tonjukuk Bojla Baga Tarkana, Ilteriš je pobio mnoge Kineze na jugu, Kitajce na istoku i Oguze na severu.*

4.4. Gerundij *teyin ~tiyin* ‘govoreći’

Koristi se kao marker za direktni govor. Po svojoj upotrebi odgovara gerundiju

-diye koji je zastupljen u savremenom turskom jeziku. Zabeležen je na istočnoj strani spomenika Tonjukuku. Po svome obliku predstavlja

proširenі oblik prethodnog gerundija. Na srpski jezik se može prevesti glagolskim prilog ‘govoreći’ ili jednostavno interpunkcijski, znacima navoda.

Kögmän yolī bir ärmis tumis te-yin äsidip.
Kögmen’in yolu bir imiş, tu[tuk]muş diye işitip(Tekin, 1997: 184)
Tada sam čuo da ima samo jedan put za Kogmen, i on je pod snegom.

4.5. Gerundij *na –matī / -mätī, -matīn/ - mätīn* ‘a da ne’

Ovaj gerundij služi kao negacija gerundija na *–a/ -ä, -ï/ -i, -u/ -ü, i –p, -pan/ -pän.* Po svome značenju i funkciji sličan je gerundiju *-madan* koji je zastupljen u savremenom turskom jeziku. On služi za građene načinskih priloga od glagola. Poseduje značenje suprotnog veznika *a* ili priloga za način u srpskom jeziku.

Tün udi-matī küntüz olur - matī… isig kučüg bertim ök.
Gece uyuyamadım, gündüz oturmadan, kızıl kanımı döktü, kara terimi yöğürdü, işi gücü [ona] verdim ök. (Tekin, 1997: 184)
Služio sam (kaganu), a da nisam spavao noću i odmarao se danju.

4.6. Gerundij *–γalï/ -gäli* *‘da bi ‘*

Gerundij na *–γalï/ -gäli* iskazuje nameru vršenja neke radnje. Na srpski jezik se prevodi konstrukcijom ‘*da bi’*. U savremenom turskom jeziku više nije u upotrebi, već se umesto njega koristi skraćeni infinitiv u dativu koji pokazuje nameru vršenja radnje.

Yadaγ yabïz boltï tip al γalï kälti.
Yaya, yavuz oldu deyip almaya geldi. (Tekin, 1997: 184)
Došli su da nas pokore misleći da nemamo konje i da smo u lošem stanju.

Isti gerundij ukazuje i na radnju koja se dešava paralelno sa radnjom glavne rečenice. tada nosi značenje gerundija *-eli* koji se u savremenom turskom jeziku koristi za uvođenje vremenske rečenice.

4.7. Gerundij ä***rkli*** ‚koji jeste‘

Ova supstantivirana forma participa ärkli ‹koji jeste‘, zajedno sa participom na *–r* gradi gerundij i označava radnju koja počinje da se dešava u trenutku dok traje radnja glavne rečenice. Prvi put je otkriven na istočnoj strani spomenika posvećenog vladaru Tonjukuku (Tekin, 1997: 186). U

savremenom turskom jeziku njegov ekvivalent je gerundij *–ken*. Na srpski jezik prevodi se veznikom za vremensku rečenic ‚dok'.

Kül Tigin yiti otuz yaşıriga Karluk budun erür barur erkli yağı boldı.
Kül Tigin yirmi yedi yaşına gelince Karluk kavmi hür ve müstakil iken düşman oldu. (Tekin, 1997: 186)
Kada je Guntekin napunio dvadeset i sedam, Karluci koji su slobodni, postadoše dušmani.

5. Zaključak

Nakon deskriptivne analize karakteristika i funkcija veznika i vezničkih priloga koji se pojavljuju u Orhonskim natpisima i njihovog upoređivanja sa savremenim turskim jezikom, može se zaključiti da je ova vrsta reči, bez obzira na to što pojedini gramatičari negiraju njeno postojanje ili je smatraju nesvojstvenom turskom jeziku, veoma je zastupljena i igra veoma važnu ulogu u iskazivanju različitih odnosa između rečenica i rečeničnih delova. U najstarijem pisanom spomeniku na turskom jeziku nalazi se relativno mali broj pravih veznika. Njihovu funkciju vrši veliki broj gerundija ili relativno mali broj imenica koje su poprimile osobine veznika. Odnosi subordinacije i koordinacije u staroturskom jeziku su mnogo češće bili iskazivani promenom položaja rečeničnih delova nego upotrebom veznika. Do današnjeg dana se održao mali broj veznika koji su zabeleženi u staroturskom jeziku, ali su se zato pojavili mnogi „pravi" veznici. Osim toga, gerundiji, kao glagolske reči i dalje vrše svoju ulogu vezničkih elemenata, s obzirom da je položaj glagolskih reči u turskoj rečenici ostao nepromenjen do danas. Ovo istraživanje je utoliko značajno što pokazuje iz dijahronijske perspektive, veliku razliku u broju veznika, odnosno vezničkih konstrukcija. Razvitkom jezika, nauke i kulture kao i kontaktima sa drugim jezicima došlo je do prodora mnogih reči (veznika) koji su neminovno uticali na sintaksičko ustrojstvo u okviru turske rečenice.

LITERATURA

Академия Наук СССР. (1969). Древнетюрский Словарь. Ленинград: Издательство Наука.

Čaušević, E. (1996). *Gramatika suvremenoga turskog jezika*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.

Demir,N.,Yılmaz.E. (2009). *Türk Dili*. Ankara: Ofset Yayıncılık.
Ercilasun, A.B. (2004). *Türk Dili Tarihi*. Ankara: Akçağ.
Đinđić, S. (1991). *Udžbenik turskog jezika*.Beograd: Naučna knjiga.
Gencan,T.N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
Hengirmen, M. (1995). *Türkçe Dilbilgisi*. Ankara: Engin Yayınevi.
Lewis, G. L. (1985). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford at the Clarendon Press.
Кононов, А. Н.(1956). Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва: Академии наук СССР.
Tekin, T. (1997). *A Grammar of Orkhon Turkic*.London: Routledge.

Saša Bradašević

SYSTEM OF CONJUCTIONS IN THE ORKHON INSCRIPTIONS

Summary

The Orkhon inscriptions represent the oldest written records of Turkish language. They date back to 8th century A.D. and they offer precise information about establishing the oldest Turkic state. The language of The Orkhon Inscriptions is actually one of the dialects spoken by the Gokturks, the ancestors of the modern Turks. Today, that dialect is officially called the Old Turkish. It is quite distant from its modern day heir, and contains within itself the system of conjuctions that are not in use in modern language. Many Turkish grammerians advocate the idea that conjuctins are not innate to Turkish language. The conjuctions present in the Orkhon Inscriptions are gerunds or postpositions by its origin, having the role of the conjuction in a phrase or a sentence. There are cases, however, when the copulative verb was used in the same manner. As a member of agglutinative languages, Turkish language gives yield to asyndetic constructions especially when one goes further back in history of language. With the evolution of language and after many influences from other cultures and languages, hte Old Turkish begun to introduce certain word groups such as gerunds and postpositions, that overtook the function of both subordinate and coordinate conjuctions.

Key words: Orkhon Inscriptions, Gokturks, Old Turkish, gerunds, postpositions, system of conjuctions, agglutinative language, asyndetic sentence, subordinate conjuctions, coordinate conjuctions.

Snežana Z. Detar Jevđović*
Osnovna škola
„Petar Petrović Njegoš“
Beograd

371.3::811.131.1
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.18
Originalni naučni rad
Primljen: 10.04.2019
Prihvaćen: 15.06.2019

MEĐUJEZIČKI UTICAJ U PISANOJ PRODUKCIJI ITALIJANSKOG KAO DRUGOG STRANOG JEZIKA: ULOGA NIVOA ZNANJA I KOLIČINE IZLOŽENOSTI

Međujezički uticaj posmatra se u radu kao jedna od specifičnosti učenja drugog stranog jezika koja nastaje kao posledica sličnosti i razlika ciljnog jezika i bilo kog drugog jezika koji je učenik prethodno učio. Nivo znanja i količina izloženosti predstavljaju najrasprostranjenije faktore koji do ovog uticaja dovode. Međujezički uticaj je najevidentniji na polju leksike i morfologije i u velikoj meri definiše prirodu i odlike međujezika koji se tom prilikom javlja. U fokusu rada je istraživanje koje, uz utvrđivanje varijabli nivo znanja i količina izloženosti engleskom jeziku, obuhvata i kritičku analizu leksičkih i morfoloških oblika učenika sedmog razreda. Analizom rezultata pisane produkcije otkrili smo da se međujezički uticaj na uzrastu u okviru koga je obavljeno istraživanje u najvećoj meri javlja kao transfer oblika, dok se oblici transfera značenja retko ili skoro uopšte ne sreću.

Ključne reči: međujezički uticaj, nivo znanja, količina izloženosti, leksika, morfologija, transfer oblika, transfer značenja.

1. Uvod

Proučavajući multilingvizam i fenomen međujezičkog uticaja, finski istraživač Ringbom u svojoj opsežnoj studiji iz 1986. razlikuje nekoliko oblika međujezičkog transfera stranog jezika koje je uopšteno kategorizovao kao pozajmljenice (u koje uključuje i hibridne tvorevine i složenice) i oblike leksičkog transfera (kalkovi, semantičke ekstenzije, kognati i lažni prijatelji). U istoj studiji, ovaj autor objašnjava da pozajmljenice i oblici leksičkog transfera nisu jasno definisane kategorije, već pre predstavljaju kontinuum, pošto se učenik retko oslanja samo na značenje ili samo na oblik. Distinkcija pre postoji u smislu toga koji od dva faktora jeste dominantan faktor u poje-

* biancaneve301@hotmail.com.

dinačnom obliku (Ringbom 1986: 158). Kasnije, u svojim radovima iz 2001. i 2006, Ringbom pravi razliku između pozajmljenica, hibridnih tvorevina, slivenica i kognata kao tipova transfera forme, ističući da ovi oblici mogu nastati nezavisno od nivoa znanja jezika. Transfer forme čini upotreba reči iz prvog stranog jezika, prilagođenih ili ne ciljnom jeziku u toku produkcije ciljnog jezika (Ringbom, 2001: 60). Kada je u pitanju transfer značenja, Ringbom pravi razliku između kalkova i semantičkih ekstenzija (Ringbom, 2001: 60). U vezi s tim navodi da je, bez obzira na sličnosti između prvog i drugog stranog jezika, ovaj tip transfera zasnovan na maternjem jeziku, a retko kada na prvom stranom (osim ukoliko strani jezik nije maternji).

U vezi s međujezičkim uticajem u oblasti učenja drugog stranog jezika, Ringbom (1986) objašnjava da što manje učenik zna ciljni jezik više je prisiljen da se osloni na druga prethodna znanja koje poseduje. Ova znanja odnose se na sve strane jezike koje je polaznik prethodno učio, kao i na uticaj maternjeg jezika. Međutim, da bi prvi strani jezik pružio materijal za transfer, govornik mora posedovati određeni nivo znanja tog jezika (Hammarberg, 2001).

Pregledanjem literature o međujezičkom uticaju (Ortega, 2008; Ringbom, 1987; Tremblay, 2006; Williams i Hammarberg, 1998), uprkos nesumljivoj centralnoj ulozi faktora nivo znanja, dosadašnja istraživanja (Williams i Hammarberg, 1998) ukazuju i na izloženost stranom jeziku kao faktoru koji dovodi do transfera. Williams i Hammarberg (1998) primećuju da se sa povećanjem nivoa znanja i količinom izloženosti prvom stranom jeziku povećava i učestalost transfera iz prvog stranog jezika.

Imajući u vidu gorenavedene studije, zanimalo nas je da u radu ispitamo uticaj engleskog kao prvog stranog jezika na učenje italijanskog kao drugog stranog jezika, a u kontekstu formalnog obrazovanja u Srbiji. Fokusiraćemo se prvenstveno na analizu uticaja varijabli 1. nivo znanja engleskog jezika i 2. količina izloženosti engleskom jeziku na pojavu međujezičkog uticaja kod učenika sedmog razreda. Zapravo, analizom ćemo, pored definisanja gorepomenutih faktora, obuhvatiti i izdvojiti oblike međujezičkog uticaja na polju leksike i morfologije. Glavni cilj rada usmeren je na ispitivanje da li engleski jezik ima veći uticaj kod onih ispitanika koji poseduju viši nivo znanja engleskog jezika i koji su u većoj meri bili njemu izloženi. Zatim, pokušaćemo da utvrdimo da li se transfer može uočiti i kod onih ispitanika koji poseduju nizak nivo znanja i koji su slabo bili izloženi engleskom jeziku. U istraživanju smo pošli od pretpostavke da

varijable nivo znanja i količina izloženosti utiču na pojavu međujezičkog uticaja, kao i da je međujezički uticaj veći na polju leksike i morfologije kod onih ispitanika koji poseduju viši nivo znanja engleskog jezika i koji su u većoj meri bili njemu izloženi.

Empirijski deo rada obuhvata analizu upitnika za učenike i nastavnika i testova za proveru nivoa znanja engleskog jezika, kao i analizu rezultata testiranja pisane produkcije italijanskog kao drugog stranog jezika. Pored ličnih podataka, u upitniku za nastavnika su i podaci u vezi sa strukturom časova, sredstvima koje koristi u nastavi, upotrebom stranog i maternjeg jezika u nastavi, kao i kriterijumima pri ocenjivanju učenika. Upitnik za učenike sadrži uvodne napomene, lične podatke, kao i informacije o upotrebi engleskog jezika i oceni na poslednjem polugodištu. Testovi za proveru nivoa znanja engleskog jezika sadrže vežbanja, aktivnosti i tehnike poput onih koje se mogu sresti u udžbeniku koji se koristi u nastavi (v. Poglavlje 2.1). Za testiranje pisane produkcije italijanskog kao drugog stranog jezika za sedmi razred korišćene su dve vrste testa. Prvi test podrazumeva opis slike sobe i uključuje poznatu leksiku i strukture rađene na časovima engleskog i italijanskog jezika. Drugi test odnosi se na pisanje kratkog sastava (sastav je vođen, a instrukcije su date na maternjem jeziku na temu ličnog predstavljanja, o čemu je već bilo reči na časovima engleskog i italijanskog jezika).

U okviru istraživanja primenjena je kombinovana metoda, koja uključuje neke aspekte kvalitativne i kvantitativne metode. Kada je reč o sagledavanju konteksta nastave engleskog jezika, upotrebljena je kvalitativna metoda. Sa druge strane, za poređenje i analizu rezultata anketiranja i testiranja ispitanika primenjena je kvantitativna metoda.

U istraživanju su učestvovali učenici sedmog razreda osnovne škole „Petar Petrović Njegoš“ (43 ispitanika), koji uče engleski jezik od prvog razreda i italijanski od petog. Pored ovih ispitanika, za potrebe istraživanja uključena su i dva nastavnika, od kojih je jedan držao nastavu engleskog jezika, a drugi italijanskog.

2. Analiza upitnika za nastavnika i učenike sedmog razreda

2.1. Količina izloženosti engleskom jeziku

Podatke vezane za količinu izloženosti engleskom jeziku utvrdili smo uzimajući u obzir nastavni i vannastavni input.

Nastavni input čini celokupan materijal koji je korišćen u nastavi engleskog jezika: udžbenički komplet, kao i dodatni materijal koji donosi predmetni nastavnik. Na osnovu podataka dobijenih upitnikom za nastavnika, saznajemo da se u nastavi engleskog jezika za sedmi razred kao osnovno sredstvo koristi udžbenički komplet Project 4 (Third edition).

Nastavnik engleskog jezika u upitniku naglašava da na svojim časovima često koristi dodatni materijal. Objašnjava da su, uglavnom, u pitanju slike, fleš-karte, posteri koje koristi za uvežbavanje opisivanja istih i razvijanje govornih veština. Takođe, anketirani nastavnik ističe da koristi i dodatna vežbanja koja preuzima iz stranih udžbenika ili ih sam osmišljava, u cilju uvežbavanja pređenog gradiva. Dodaje da u radu koristi i tekstove stranih popularnih pesama, u cilju uvežbavanja gramatičkih konstrukcija ili poznatih reči, kao i ludičke aktivnosti poput kvizova i ukrštenica. Prezentacije najčešće učenici sami osmišljavaju u vidu projekta koji se brojčano ocenjuje.

Vannastavni input uključuje one sadržaje kojima su ispitanici bili izloženi izvan nastavnog okruženja. Sprovedeni upitnik za učenike nam daje uvid u ovaj deo podataka.

Obradom ovog dela upitnika, saznajemo da pri učenju engleskog jezika učenici sedmog razreda koriste udžbenik, video ili TV zapise – filmove, serije, klipove (60.5 %), dodatni materijal koji im donosi predmetni nastavnik (20.9 %), rečnik (23.3 %), pisma i razglednice (11.6 %), autentične materijale – brošure, reklame, menije i slično (14 %), audio cd (32.6 %), kompjuter/cd rom (55.8 %), časopise, novine, knjige i stripove (34.9 %), poeziju, priče i bajke (9.3 %), pesme i recitacije (34.9 %), igrice (60.5 %).

Detaljnim sagledavanjem gorenavedenih podataka, imajući u vidu pojedinačne stavke iz upitnika za nastavnika i učenike, došli smo do zaključka da je 46.5 odsto ispitanika sedmog razreda u velikoj meri izloženo engleskom jeziku, a 53.5 odsto u manjoj.

2.2. Analiza testova nivoa znanja engleskog jezika

Podatke vezane za nivo znanja utvrdili smo prikupljanjem ocena ispitanika, izvođenjem srednje prosečne ocene, kao i analizom testova za proveru nivoa znanja engleskog jezika.

Nakon analize zaključnih ocena iz engleskog jezika učenika sedmog razreda na polugodištu školske 2014/2015. godine primećujemo da je 79 odsto učenika postiglo odličan i vrlodobar uspeh, dok je 21 odsto postiglo dobar i dovoljan uspeh.

S druge strane, rezultati testiranja učenika iz engleskog jezika u drugom polugodištu školske 2014/2015. godine nedvosmisleno pokazuju da je 81 odsto učenika sedmog razreda postiglo odličan i vrlodobar uspeh, a 19 odsto njih dobar i dovoljan.

Na osnovu gorenavedenih podataka, poređenjem uspeha učenika na testovima sa zaključnim ocenama na polugodištu školske 2014/2015. godine i izvođenjem aritmetičke sredine, uočavamo da 80 odsto ispitanika poseduje viši nivo znanja engleskog jezika (ocene 4 i 5), dok 20 odsto njih pokazuje niži nivo iz engleskog jezika (ocene 2 i 3).

2.3. Podela ispitanika na grupe

Obrađeni upitnici i ankete pružili su nam celokupnu sliku vezanu za nivo znanja i količinu izloženosti ispitanika sedmog razreda engleskom jeziku i omogućili dodatnu podelu ispitanika na grupe. U skladu sa iznetim podacima, zaključili smo da se razlikuju sledeće grupe:

I Visok nivo znanja/velika količina izloženosti;

II Visok nivo znanja/mala količina izloženosti;

III Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti.

Na osnovu dalje analize podataka iz upitnika za učenike i testova nivoa znanja engleskog jezika, nameće nam se zaključak da se 47 odsto ispitanika sedmog razreda (20 učenika) može svrstati u grupu I, 30 odsto (13 učenika) u II, a 23 odsto (10 učenika) u III.

2.4. Analiza rezultata testova pisane produkcije učenika sedmog razreda

Na osnovu rezultata koje su učenici sedmog razreda ostvarili u okviru pisane produkcije na italijanskom jeziku, dolazimo do zaključka da se kod sve tri grupe ispitanika (I Visok nivo znanja/velika količina izloženosti; II Visok nivo znanja/mala količina izloženosti i III Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti) mogu uočiti oblici međujezika nastalih pod uticajem transfera iz engleskog jezika.

Ukoliko napravimo paralelu sa klasifikacijom konstrukcija međujezika iz 2007. koju daje De Angelis (2007: 42), kod učenika sedmog razreda možemo uočiti sledeće oblike međujezičkog uticaja: kalkove, semantičke ekstenzije, kognate, hibridne tvorevine i slivenice, kao i pozajmljenice.

2.4.1. Kalkovi

U pogledu **kalkova** kod prve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti), beležimo sledeće primere, odnosno greške koje su napravila dva učenika:

1. **Photo macchina** (eng. photo camera; it. macchina fotografica);
2. **Aria-plane** (eng. airplane; it. aereo);
3. **Ariaporto** (eng. airport; it. aeroporto).

Kod druge (Visok nivo znanja/mala količina izloženosti) i treće (Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti) grupe učenika sedmog razreda nisu zapaženi oblici **kalkova**.

Kao što se može uočiti, samo kod prve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/ velika količina izloženosti) nailazimo na oblike kalkova, što nas navodi na zaključak da visok nivo znanja nije uslov za pojavu ovog tipa međujezika, već je neophodno da učenik u velikoj meri bude izložen engleskom jeziku. Takođe, mali broj primera ovog oblika transfera nam ukazuje da se kalkovi ne baziraju prvenstveno na uticaju prvog stranog jezika, što je u skladu sa tezom Ringboma (2001: 60), prema kome je ovaj tip međujezika zasnovan na maternjem jeziku, a retko kada na prvom stranom, osim ukoliko strani jezik nije maternji.

2.4.2. Semantičke ekstenzije

Ukoliko pogledamo oblike **semantičkih ekstenzija** kod prve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti), nailazimo na primere neodgovarajuće upotrebe imenica ili neodgovarajuće lične zamenice u konstrukcijama sa glagolom piacere:

1. **Organizzazione** ili čak **organizazione/organizatione** kod trojice učenika (eng. organization – u značenju organizacija, dok je adekvatna reč za dati kontekst it. associazione);
2. **Foresta** (eng. forest – označava gustu šumu, dok je adekvatna reč za dati kontekst it. bosco);
3. **Lei** piace stare nel parco (eng. She likes; it. A lei piace).

U pogledu **semantičkih ekstenzija** kod druge grupe učenika (Visok nivo znanja/mala količina izloženosti), izdvajamo primere upotrebe neodgovarajuće imenice, kao i lične zamenice u konstrukcijama sa glagolom piacere:

4. **Io** piace la statua di Michelangelo (eng. I like; it. Mi piace) – dva učenika koriste ovaj oblik;

5. **Organizazione** (eng. organization – u značenju organizacija, dok je adekvatna reč za dati kontekst it. associazione) – kod dva učenika zabeležen je ovaj oblik.

Kod treće grupe učenika (Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti) nisu zapaženi oblici **semantičkih ekstenzija**.

Kao što se može primetiti, ovaj oblik međujezika je karakterističan za prve dve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti i Visok nivo znanja/mala količina izloženosti), koje poseduju visok nivo znanja engleskog jezika, što nas navodi na zaključak da je visok nivo znanja neophodan za pojavu ovog oblika međujezika, a da količina izloženosti nije varijabla od presudnog značaja. Takođe, kao i u slučaju kalkova, mali broj primera semantičkih ekstenzija nas upućuje na zaključak da se ovaj tip transfera ne zasniva prevashodno na uticaju prvog stranog jezika.

2.4.3. Kognati

Kada je reč o **kognatima** kod prve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti), nailazimo na sledeće primere:

1. Sono anadato a Firenze con i miei **parenti** (eng. parents – u značenju roditelji, umesto it. genitori – dok parenti na it. označavaju rodjake) – tri učenika koriste ovaj oblik;

2. Molti monumenti **popolari** ili **populari** (eng. popular – u značenju poznat, umesto it. famoso – dok popolare na it. znači svetovan);

3. **Mobile** (eng. mobile – u značenju mobilnog telefona, umesto it. telefonino/cellulare – dok mobile na it. znači pokretan);

4. **Presente ili presento** (eng. present – u značenju poklon, umesto it. regalo);

5. **Caldo ili coldo** (eng. cold – u značenju hladan, umesto it. freddo – dok caldo na it. znači topao);

6. **Camera** (eng. camera – u značenju foto-aparata, umesto it. macchina fotografica – dok na it. znači soba) – kod dva učenika je zabeležen ovaj oblik;

7. **Rumore** (eng. rumor – u značenju glasina, umesto it. voce – dok na it. znači buka);

8. Nella città non ci sono **fattorie** (eng. factory – u značenju fabrike, umesto it. fabbriche – dok na it. znači farma);

9. I momenti che io **spendevo** con la famiglia (eng. spend – u značenju provoditi vreme, umesto it. passare – dok na it. znači trošiti, potro-

šiti); još jedan učenik koristi glagol spendere u značenju provoditi vreme: A lei piace come **spende** il tempo;

10. Lei **resta** nel parco (eng. rest – u značenju odmarati se, umesto it. riposarsi – dok na it. znači ostati);

11. **Commerciali** (eng. commercials – u značenju reklame, umesto it. pubblicità – dok na it. znači trgovački, komercijalni).

U pogledu **kognata** kod druge grupe učenika (Visok nivo znanja/mala količina izloženosti), zapažamo sledeće primere:

12. **Ci stendiamo** (eng. stand – u značenju stajati, umesto it. stare in piedi – dok na it. stendersi znači ispružiti se, leći);

13. **Camera** (eng. camera – u značenju foto-aparata, umesto it. macchina fotografica – dok na it. znači soba) – kod dva učenika je zabeležen ovaj oblik;

14. Ho comprato un **presente** bellissimo (eng. present – u značenju poklon, umesto it. regalo), a jedan učenik koristi i oblik **presento**;

15. **Caldo** (eng. cold – u značenju hladan, umesto it. freddo – dok caldo na it. znači topao) – kod tri učenika se sreće ovaj oblik;

16. **Populare ili čak popularo** (eng. popular – u značenju poznat, umesto it. famoso – dok popolare na it. znači svetovan);

17. Con i miei **parenti** (eng. parents – u značenju roditelji, umesto it. genitori – dok parenti na it. označavaju rodjake) – dva učenika koriste ovaj oblik.

Kada je reč o **kognatima** kod treće grupe ispitanika (Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti), izdavajamo samo tri primera:

18. **Populare** (eng. popular – u značenju poznat, umesto it. famoso – dok popolare na it. znači svetovan) – kod četiri učenika je zabeležen ovaj oblik reči;

19. **Coldo** (eng. cold – u značenju hladan, umesto it. freddo – dok caldo na it. znači topao);

20. **Presenti** da donne (eng. present – u značenju poklon, umesto it. regalo).

Na osnovu gorenavedenih primera, možemo primetiti da se ovaj tip međujezika javlja kod sve tri grupe ispitanika (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti, Visok nivo znanja/mala količina izloženosti i Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti), što bi moglo da nas navede na zaključak da se ovaj tip međujezičkog uticaja javlja nezavisno od nivoa znanja i količine izloženosti engleskom jeziku. Međutim, budući da je broj

primera kognata kod treće grupe učenika dosta manji u odnosu na prvu grupu, zaključujemo da nivo znanja donekle ima ulogu u pojavi ovog tipa transfera. Ovo zapažanje nije u skladu sa tvrdnjama Ringboma (2001), koji zastupa mišljenje da kognati, kao tip transfera forme, mogu nastati nezavisno od nivoa znanja jezika.

2.4.4. Hibridne tvorevine i slivenice

Među oblicima **hibridnih tvorevina i slivenica** kod prve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti), najviše se uočavaju oni primeri kod kojih se na reč iz engleskog jezika dodaje morfema za građenje muškog ili ženskog oblika, kao i oblika množine reči u italijanskom jeziku; zatim morfeme za građenje oblika prezenta glagola, imenica koje označavaju mesto gde se nešto obavlja, kao i reči napisanih pod uticajem fonetskih pravila engleskog jezika. S tim u vezi, beležimo sledeće primere:

1. Ci sono tre ragazzi che rajd**ano** la bicicletta (eng. ride; it. vanno in);

2. Restaurant**e** (eng. restaurant; it. ristorante) – tri učenika koriste ovaj oblik;

3. Baloon**e** ili čak ballon**e**/balon**e** (eng. balloon; it. pallone);

4. Plac**i** verdi (eng. place; it. posti, luoghi);

5. Dopo siamo return**o** (engl. return; it. tornati);

6. Tradi**t**ionale (eng. traditional; it. tradizionale), kao i imenica tradi**t**ione (eng. tradition; it. tradizione);

7. La macchina di **ph**otogra**ph**ia, čak i **ph**otogra**ph**ica (eng. photography; it. fotografia);

8. Il pullover**o** (eng. pullover; it. pullover maglione);

9. Pa**t**ient**i** (eng. patient; it. paziente) – kod dva učenika je zabeležen ovaj oblik;

10. Tro**ph**eo je oblik koji koriste tri učenika ili tro**ph**ei (eng. trophy; it. trofeo);

11. Vinjard**o** (eng. vineyard; it. vigneto);

12. Popular**e** (eng. popular; it. popolare) – čak četiri učenika koriste ovaj oblik; kod jednog učenika je zabeležen i oblik popular**a**;

13. Titl**a** (eng. title; it. titolo) – dva učenika su upotrebila ovaj oblik;

14. Appoint**a**ment**o** (eng. appointment; it. appuntamento);

15. Februar**io** (eng. February; it. febbraio);

16. Reservation**e** ili reservazion**e** (eng. reservation; it. prenotazione);

17. Caffet**eria** ili cafet**eria** (eng. coffee; it. caffè);

18. Pochett**i** (eng. pocket; it. tasca);

19. Sc**h**uola (eng. school; it, scuola) – kod dva učenika je zabeležen ovaj oblik;

20. Il suo cane favorit**o** (eng. favorite – učenici su radili pridev preferito sa predmetnim nastavnikom) – dva učenika koriste ovaj oblik;

21. E poi rimembr**o** (eng. remember; it. ricordo).

Kada je reč o **hibridnim tvorevinama i slivenicama** kod druge grupe (Visok nivo znanja/mala količina izloženosti), moguće je izdvojiti one oblike koji su napisani pod uticajem fonetskih pravila engleskog jezika, zatim one nastale dodavanjem morfema za građenje oblika infinitiva ili trećeg lica jednine prezenta, kao i morfema za građenje muškog ili ženskog oblika, kao i oblika množine reči u italijanskom jeziku:

22. Cat**h**edrale (eng. cathedral; it. cattedrale) – čak kod tri učenika je primećen ovaj oblik;

23. **Ph**otogra**ph**ia (eng. photography; it. fotografia) – kod dva učenika se može primetiti ovaj oblik, a jedan učenik koristi i pridev **ph**otogra**ph**ica;

24. Un uomo sell**are** i ballon**i** (eng. sell balloons; it. vende i palloni); jedan učenik čak koristi i oblik glagola koji je nastao od prošlog vremena glagola sell – Un uomo che sold**e** (eng. sell, sold, sold; it. vendere);

25. Par**k**o (eng.park; it. parco);

26. Cap**a** (eng, cap; it. cappello);

27. Sport**i** (eng. sport; it. sport) – dva učenika koriste ovaj oblik;

28. Tro**ph**eo (eng. trophy; it. trofeo) – kod dva učenika je zabeležen ovaj oblik;

29. Control**e** (eng.control; it.controllo);

30. Reservazion**e** (eng. reservation; it. prenotazione) – dva učenika koriste ovaj oblik;

31. Ci sono ragazzi rajd**are** la bicicletta (eng. ride; it. andare in);

32. Il pullover**o** (eng. pullover; it. pullover maglione) – dva učenika koriste ovaj oblik;

33. Popular**e** (eng. popular; it. popolare) – čak tri učenika koriste ovaj oblik;

34. Titl**o** (eng. title; it. titolo);

35. Appoint**a**ment**o** (eng. appointment; it. appuntamento) – dva učenika koriste ovaj oblik.

Takođe, kod treće grupe učenika sedmog razreda (Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti) možemo uočiti oblike **hibridnih tvorevina i slivenica**, među kojima se najviše izdvajaju one konstrukcije kod kojih se na reč iz engleskog jezika dodaje morfema za građenje muškog ili ženskog oblika, kao i oblika množine reči u italijanskom jeziku, zatim reči napisanih pod uticajem fonetskih pravila engleskog jezika:

36. Balloon**e** ili čak balloon**o**/ballon**i**/balloon**i** (eng. balloon; it. pallone);

37. Park**o** (eng. park; it. parco);

38. Center**o** (eng. center; it. centro);

39. Capp**o** (eng. cap; it. cappello);

40. Pullover**o** (eng. pullover; it. pullover maglione);

41. Restaurant**e** (eng. restaurant; it. ristorante);

42. Reserva**z**ion**e** (eng. reservation; it. prenotazione) – kod tri učenika pronalazimo ovaj oblik reči;

43. Sport**i** (eng. sport; it. sport) – dva učenika koristi ovaj oblik reči;

44. Vi**ct**oria (eng. victory; it. vittoria);

45. Titl**o** (eng. title; it. titolo) – kod dva učenika zapažamo ovaj oblik reči;

46. T**h**eatro (eng. theater; it. teatro);

47. A**ct**ore (eng. actor; it. attore);

48. Do**ct**ore (eng. doctor; it. medico).

Mnoštvo primera hibridnih tvorevina i slivenica karakterističnih za sve tri grupe učenika sedmog razreda (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti, Visok nivo znanja/mala količina izloženosti i Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti) ukazuje nam na to da ovaj tip transfera nastaje pod uticajem engleskog jezika. S obzirom na to da je ovaj tip konstrukcija međujezika prisutan kod sve tri grupe, nameće nam se zaključak da ovaj oblik transfera nastaje nezavisno od nivoa znanja i količine izloženosti engleskom jeziku. Ovakvo mišljenje potvrđuje Ringbomovu tvrdnju da hibridne tvorevine i slivenice, kao tip transfera forme, nastaju prevashodno pod uticajem prvog stranog jezika, nezavisno od nivoa znanja (Ringbom, 2001). S druge strane, budući da se najveći broj oblika ovog tipa međujezičkog uticaja može uočiti kod prve grupe (Visok nivo znanja/

velika količina izloženosti), zaključujemo da nivo znanja i količina izloženosti utiču na sposobnost učenika da koriste sopstveno znanje engleskog jezika prilikom građenja hibridnih tvorevina i slivenica.

2.4.5. Pozajmljenice

Mnoštvo je primera **pozajmljenica** kod prve grupe ispitanika (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti) nastalih upotrebom engleskih reči napisanih u originalu. Jedan deo leksike odnosi se i na tehnološka dostignuća, pa učenici koriste, u tom kontekstu, dosta engleskih reči. Zanimljiva je i upotreba engleskih predloga to i on, kao i ličnih zamenica he i we. Radi bolje ilustracije, navodimo sledeće primere:

1. C'è un ragazzo e una ragazza a fare **jogging** ili sa članom **il jogging** (eng. jogging) – devet učenika koriste ovu reč, iako su sa predmetnim nastavnikom radili it. glagol correre;
2. **Restaurant** (eng. restaurant; it. ristorante);
3. **Balloon** (eng. balloon; it. pallone);
4. **Hotel** (eng. hotel) – čak šest učenika koriste ovaj oblik umesto it. albergo (oblik koji su radili sa predmetnim nastavnikom);
5. Ragazzi giocano **basket** (eng. basket; it. giocare a pallacanestro);
6. Leggi il nostro **plan** (eng. plan; it. piano);
7. Le **photo** (eng. photo; it. foto);
8. **Cathedral** (eng. cathedral; it. cattedrale);
9. **Success** (eng. success; it. successo) – tri učenika koriste ovaj oblik;
10. **Poster** (eng. poster umesto it. manifesto – oblik koji su radili sa predmetnim nastavnikom);
11. **Violence** (eng. violence; it. violenza);
12. Un **show** teatrale (eng. show; it. spettacolo);
13. **Films** (eng. films – oblik množine; it. film) – oblik koji koriste dva učenika;
14. **Caries** (eng. caries; it. carie);
15. **Protests** (eng. protests – oblik množine; it. protesta);
16. 2 **laptops** (eng. laptop; it. computer portatile);
17. Ha portato vestiti, cd, **mp3 player**, **tablet** (eng. mp3 player, tablet; it. mp3-player, tablet);
18. **He** è basso/**he** ha capelli corti (eng. he – lična zamenica; it. lui);
19. **We** andavo con il treno (eng. we – lična zamenica; it. noi);

20. Non vuole **to** andare (eng. to; it. vuole andare – konstrukcija bez predloga);

21. She **say on** telefono; (eng. say; on the phone; it. parlare al telefono);

22. **On** la via (eng. on; it. in).

Oblici **pozajmljenica** kod druge grupe (Visok nivo znanja/mala količina izloženosti) mahom uključuju reči preuzete direktno iz engleskog jezika i napisane u originalu. Za većinu ovih reči postoji adekvatna reč na italijanskom jeziku koju su učenici radili sa predmetnim nastavnikom. Interesantna je i upotreba lične zamenice he, kao i trećeg lica prezenta glagola to be:

23. **Hotel** (eng. hotel) – četiri učenika koriste ovaj oblik umesto it. albergo (oblik koji su radili sa predmetnim nastavnikom);

24. Ci sono due ragazzi a fare **jogging** ili sa članom **il jogging** (eng. jogging) – tri učenika koriste ovu reč, iako su sa predmetnim nastavnikom radili it. glagol correre. Zabeležen je i primer: Ci sono due ragazze **jogginig**;

25. I ragazzi che giocano il **basket** (eng. basket) – tri učenika koriste ovaj oblik reči, iako su sa predmetnim nastavnikom radili oblik na it. pallacanestro;

26. **Pullover** (eng. pullover; it. pullover maglione);

27. Loro giocano **football** (eng. football; it. giocano a calcio);

28. Molte persone **sitting** (eng. sit; it. essere seduto);

29. **Cap** (eng. cap; it. cappello);

30. Va al **shopping** (eng. shopping; it. fare le compere);

31. **Show** (eng. show; it. spettacolo) – dva učenika koriste ovaj oblik;

32. **Success** (eng. success; it. successo) – čak tri učenika koriste ovaj oblik;

33. Nelle **poster** toscane (eng. poster; it. manifesto);

34. **Piece** taatrale (eng. piece; it. spettacolo);

35. **Protest** (eng. protest; it. protesta);

36. **Reservation** (eng. reservation; it. prenotazione) – dva učenika koriste ovaj oblik;

37. **Victori** (eng. victory; it. vittoria) – kod dva učenika zabeležen ovaj oblik;

38. E' **fanny** (eng. fanny; it. buffo);

39. **He** prima va in casa in campagna/**He** ha noleggiato una macchina (eng. he; it. lui);

40. Lo sport ideale **is** (eng. is – treće lice jednine glagola biti; it. è).

Kada je reč o **pozajmljenicama** kod treće grupe učenika sedmog razreda (Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti), takođe nailazimo na primere reči iz engleskog jezika napisanih u originalu, kao i upotrebu engleskog glagola to hang, predloga to i with i veznika but:

41. Due persone fanno **jogging** (eng. jogging) – jedan učenik koristi ovu reč, iako je sa predmetnim nastavnikom rađen it. glagol correre;

42. Vado in **center** (eng. center; it. centro) – dva učenika koriste ovaj oblik;

43. **Hotel** (eng. hotel) – dva učenika koriste ovaj oblik umesto it. albergo (oblik koji su radili sa predmetnim nastavnikom);

44. **Restaurant** (eng. restaurant; it. ristorante);

45. Le persone **hanging to** cane (eng. hang to; it. vicine al);

46. **Basket** (eng. basket) – jedan učenik koristi ovaj oblik reči, iako je sa predmetnim nastavnikom rađen oblik na it. pallacanestro;

47. **Show** (eng. show; it. spettacolo);

48. Lui va **with** suo padre (eng. with; it. con);

49. Ascolta la musica **but not** molto (eng. but not; it. ma non).

Na osnovu gorenavedenih podataka, jasno se uočava da je ovaj tip međujezičkog uticaja karakterističan za sve tri grupe (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti, Visok nivo znanja/mala količina izloženosti i Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti), te dolazimo do sličnog zaključka kao i u pogledu hibridnih tvorevina i slivenica. U skladu sa Ringbomovom tvrdnjom (Ringbom, 2001), zapažamo da i ovaj tip kontrukcija međujezika nastaje pod uticajem prvog stranog jezika, nezavisno od nivoa znanja i količine izloženosti. Ne treba zaboraviti da ova grupa ispitanika drugi strani jezik uči već skoro tri godine i, u vezi s tim, očekivali smo da oni poseduju širi vokabular italijanskog jezika. Međutim, budući da je kod ove grupe učenika reč o slučajevima potpune zamene reči italijanskog jezika rečju iz engleskog, dolazimo do zaključka da ispitanici iz nesigurnosti u sopstveno znanje ili neautomatizovanog, stoga nedovoljnog, poznavanja reči drugog stranog jezika radije pribegavaju duže učenom, odnosno prvom stranom jeziku, kako se ne bi odustalo od komunikacije (Manchón Ruiz, 2001).

2.4.6. Uporedna analiza rezultata pisane produkcije učenika sedmog razreda

Ukoliko sagledamo rezultate celokupnog istraživanja, možemo zaključiti da je prva grupa ispitanika (Visok nivo znanja/velika količina izloženosti) napravila najveći broj grešaka na polju leksike i morfologije i da je međujezički uticaj iz engleskog jezika kod ove grupe najprisutniji (v. Tabelu 1). To je u skladu sa našom pretpostavkom da učenici koji poseduju viši nivo znanja i u velikoj meri su izloženi engleskom jeziku češće mešaju elemente engleskog i italijanskog jezika u odnosu na one koji poseduju niži nivo znanja engleskog jezika i u maloj količini su njemu izloženi (v. Uvod). S druge strane, kada je reč o trećoj grupi ispitanika (Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti), takođe primećujemo prisustvo jezičkih konstrukcija međujezika, no u dosta manjem obimu (v. Tabelu 1).

Međujezički uticaj iz engleskog jezika – 7. razred

	Visok nivo znanja engleskog jezika		Nizak nivo znanja engleskog jezika
	Velika količina izloženosti engleskom jeziku	Mala količina izloženosti engleskom jeziku	Mala količina izloženosti engleskom jeziku
	Broj učenika: 20	Broj učenika: 13	Broj učenika: 10
Kalkovi	3	/	/
Semantičke ekstenzije	5	4	/
Kognati	18	12	3
Hibridne tvorevine i slivenice	40	27	19
Pozajmljenice	41	31	13
Ukupno	107	74	35

Tabela 1: Oblici međujezika učenika sedmog razreda.

3. Zaključak

U skladu sa iznetim tumačenjima, možemo uočiti da se na uzrastu u okviru koga je obavljeno istraživanje (sedmi razred) u velikoj meri javljaju oblici transfera forme (pozajmljenice, hibridne tvorevine i slivenice, kognati), dok se oblici transfera značenja (kalkovi i semantičke ekstenzije) retko ili skoro uopšte i ne sreću (v. Tabelu 1). Samim tim, da se zaključiti da se međujezički uticaj u najvećoj meri javlja kao transfer oblika.

Osim toga, detaljnijom analizom konstrukcija međujezika učenika sedmog razreda uočavamo da se kalkovi javljaju samo kod grupe ispitanika koji poseduju visok nivo znanja engleskog jezika i koji su u velikoj meri njemu bili izloženi (v. Poglavlje 2.4.1). S obzirom na mali broj oblika ovog tipa međujezika, dolazimo do zaključka da ovaj tip međujezičkih konstrukcija nije tipičan za uzrast u okviru koga je obavljeno istraživanje. Takođe, nameće se i zaključak da se možda ovaj tip oblika međujezika ne zasniva prvenstveno na uticaju prvog stranog jezika (Ringbom, 2001).

Ukoliko uporedimo oblike semantičkih ekstenzija, zapažamo da se ovaj oblik međujezičkih konstrukcija javlja samo kod učenika koji poseduju visok nivo znanja engleskog jezika, bez obzira na količinu izloženosti (v. Poglavlje 2.4.2), što nas navodi na zaključak da je visok nivo znanja neophodan za pojavu ovog oblika međujezika, a da količina izloženosti nije varijabla od presudnog značaja.

Što se oblika kognata tiče, zapažamo da se ovaj oblik međujezika javlja i kod učenika koje odlikuje nizak nivo znanja engleskog jezika, bez obzira na količinu izloženosti (v. Poglavlje 2.4.3). Budući da je kod ove grupe ispitanika sedmog razreda (Nizak nivo znanja/mala količina izloženosti) mali broj ovakvih primera (samo tri), dolazimo do zaključka da nivo znanja donekle ima ulogu u pojavi ovog tipa transfera. Ovo zapažanje nije u potpunosti u skladu sa tvrdnjama Ringboma (2001), koji zastupa mišljenje da kognati, kao tip transfera forme, mogu nastati nezavisno od nivoa znanja jezika (v. Uvod).

Ukoliko osmotrimo oblike hibridnih tvorevina i slivenica učenika sedmog razreda, možemo zapaziti veliki broj sličnih primera reči engleskog jezika kod kojih se dodaje italijanska morfema za građenje oblika muškog ili ženskog roda, kao i oblika množine reči u italijanskom jeziku i infinitiva, zatim odgovarajućeg lica prezenta i imenica koje označavaju mesto gde se nešto obavlja, kao i reči napisanih pod uticajem fonetskih pravila engleskog jezika (v. Poglavlje 2.4.4). Budući da se ovaj tip međujezičkih konstrukcija javlja kod svih grupa ispitanika sedmog razreda, možemo zaključiti da se

slažemo sa Ringbomovom tvrdnjom po kojoj hibridne tvorevine i slivenice kao tip transfera forme nastaju prevashodno pod uticajem prvog stranog jezika, nezavisno od njegovog nivoa znanja (v. Uvod).

Najveći broj oblika međujezika kod učenika sedmog razreda zapažamo u okviru pozajmljenica. Ovaj tip konstrukcija međujezika javlja se kao upotreba engleskih predloga, zamenica I, they i me, nastavka 's za građenje saksonskog genitiva, trećeg lica jednine glagola to be, kao i imenica napisanih u originalu. Uključuje, pored gorenavedenih, i zamenice he i we, zatim veoma čestu upotrebu predloga to, on i with, veznika but, glagola to hang, kao i dobar deo leksike koji se odnosi na tehnološka dostignuća (v. Poglavlje 2.4.5). Na osnovu opisanih rezultata i svega navedenog, moguće je zaključiti da su učenici sedmog razreda skloni upotrebi pozajmljenica, što je veoma neobično, budući da italijanski jezik uče skoro tri godine, te smo očekivali da poseduju širi vokabular drugog stranog jezika. Pretpostavljamo da je razlog za to nesigurnost u sopstveno znanje ili neautomatizovano, stoga nedovoljno, poznavanje reči drugog stranog jezika, pa zato radije pribegavaju duže učenom, prvom stranom jeziku, kako se ne bi odustalo od komunikacije (Manchón Ruiz, 2001).

Na osnovu rezultata učenika sedmog razreda, moguće je uočiti da se pozajmljenice, hibridne tvorevine i slivenice javljaju usled nedovoljne svesnosti postojanja nameravanog oblika reči umesto koje se koristi reč (u celosti ili modifikovana) iz prvog stranog jezika (v. Poglavlja 2.4.4 i 2.4.5). S druge strane, nameće se zaključak da kognati nastaju usled svesnosti postojanja reči u ciljnom jeziku (italijanskom), ali iz zbunjenosti nastale zbog sličnosti te reči i reči iz engleskog jezika (v. Poglavlje 2.4.3). Kada je reč o semantičkim ekstenzijama, zaključujemo da one nastaju zbog svesnosti postojanja reči u ciljnom jeziku, ali ne i njenog semantičkog ograničenja (v. Poglavlje 2.4.2). Osim toga, analiza oblika kalkova upućuje na zaključak da ovaj oblik konstrukcija međujezika nastaje usled svesnosti postojanja delova reči, ali ne i izvesnog semantičkog ili kolokacionog ograničenja (v. Poglavlje 2.4.1).

Rezultati našeg istraživanja nam ukazuju na činjenicu da se kod ispitanika sedmog razreda javlja potreba da se popune praznine u znanju ciljnog jezika. Potreba da se saopšte ideje dolazi u koliziju sa manjkom leksičkog znanja drugog stranog jezika i, da bi se prevazišao ovaj problem, učenici se oslanjaju na prvi strani jezik tako što umeću reči iz prvog stranog jezika u diskurs drugog. U istraživanjima o međujezičkom uticaju (Agustín Llach, M. P, 2010; Ringbom, 1986) ovi mehanizmi su poznati kao komunikacione ili kompenzacione strategije, te dolazimo do zaključka

da se transfer koristi kao kompenzaciona strategija kako se ne bi odustalo od komunikacije.

Na osnovu celokupne analize rezultata, moguće je zaključiti da dve vrste međujezičkog uticaja dominiraju prilikom građenja ciljnih reči u pisanoj produkciji na italijanskom jeziku učenika sedmog razreda:

1. Međujezički transfer koji se odnosi na upotrebu cele neciljne reči (iz engleskog jezika) u produkciji ciljne reči (u italijanskom jeziku);

2. Međujezički transfer koji se odnosi na produkciju oblika međujezika kod koga se slobodna ili vezana morfema iz engleskog jezika kombinuje sa slobodnom ili vezanom morfemom iz italijanskog jezika u cilju nastajanja reči slične onoj u ciljnom jeziku.

Na kraju ovog poglavlja možemo da zaključimo da se procesi koji uključuju međujezički transfer reči uglavnom baziraju na pretpostavljenom inputu iz prvog stranog jezika i da su uslovljeni faktorima nivo znanja i količina izloženosti, to jest veća količina izloženosti i viši nivo znanja vode do većeg međujezičkog uticaja.

LITERATURA

Agustín Llach, M. P. (2010). An Overview of Variables Affecting Lexical Transfer in Writing: Review Study. *International Journal of Linguistics*, *2,* 1–17.

De Angelis, G. (2007). *Third or Additional Language Acquisition*. Clevedon: Multilingual Matters.

Hammarberg, B. (2001). Roles of L1 and L2 in L3 production and acquisition. In J. Cenoz, B. Hufeisen and U. Jessner (eds), *Cross-linguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives* (pp. 21–41). Clevedon: Multilingual Matters.

Manchón Ruiz, R. (2001). Un acercamiento psicolingüístico al fenómeno de la transferencia en el aprendizaje y uso de segundas lenguas. In V. Salazar, & S. Pastor (eds.), *Tendencias y líneas de investigación en adquisición de segundas lenguas* (pp. 39–71). Anexo 1: ELUA Estudios de Lingüística de la Universidad de Alicante.

Ortega, M. (2008). Cross-linguistic influence in multilingual language acquisition: The role of L1 and non-native languages in English and Catalan oral production. *Íkala, revista de lenguaje y cultura, 13,* 121–142.

Ringbom, H. (1986). Crosslinguistic influence and the foreign language learning process. In M. Sharwood Smith & E. Kellerman (eds.), *Crosslinguistic*

influence in second language acquisition (pp. 150–162). Oxford, UK: Pergamon Press.

Ringbom, H. (1987). *The Role of the First Language in Foreign Language Learning.* Clevedon: Multilingual Matters.

Ringbom, H. (2001). Lexical transfer in L3-production. In J. Cenoz, B. Hufeisen and U. Jessner (eds), *Cross-linguistic Influence in Third Language Acquisition: Psycholinguistic Perspectives* (pp. 59–68). Clevedon: Multilingual Matters.

Ringbom, H. (2006). The Importance of Different Types of Similarity in Transfer Studies. In J. Arabski (Ed.), *Cross-linguistic Influences in the Second Language Lexicon* (pp. 36–45). Clevedon: Multilingual Matters.

Tremblay, M.-C. (2006). Cross-Linguistic influence in Third Language Acquisition: The role of L2 Proficiency and L2 Exposure. *Cahiers Linguistiques d'Ottawa*, *34,* 109–119.

Williams, S. and Hammarberg, B. (1998). Language switches in L3 production: implications for a polyglot speaking model. *Applied Linguistics*, *19: 3*, 295–333.

Snežana Z. Detar Jevđović

CROSS-LINGUISTIC INFLUENCE IN THE WRITTEN PRODUCTION OF ITALIAN AS THE SECOND FOREIGN LANGUAGE: THE ROLE OF LANGUAGE PROFICIENCY AND AMOUNT OF EXPOSURE

Summary

The paper details a cross-linguistic influence as one of the complex features related to the second foreign language acquisition resulting from similarities and differences between the target language and any other language a learner has previously acquired. Language proficiency and amount of exposure present the most prevailing factors leading to this influence. Cross-linguistic influence is the most evident in the field of lexis and morphology defining to a large extent the nature and characteristics of interlanguage occurring on that occasion. In addition to definig the factors language proficiency and amount of exposure the paper focuses on examining critically lexical and morphological characteristics with regard to the interlanguage of the seventh grade pupils. By analyzing the results of the written production, we discovered that the cross-linguistic influence, at the age in which the study was carried out, mostly occurs as a transfer of form, while the forms of transfer of meaning rarely or almost do not appear in the research.

Key words: cross-linguistic influence, language proficiency, amount of exposure, lexis, morphology, transfer of form, transfer of meaning.

Marko S. Grubačić*
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

930.85(520)
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.19
Originalni naučni rad
Primljen: 19.04.2019
Prihvaćen: 18.06.2019

SUBJEKTIVNOST I MODERNIZACIJA – POTRAGA ZA SOPSTVOM U MEĐURATNOJ JAPANSKOJ KUTURI

Dok je na Zapadu pojam subjektivnosti bio predmet viševekovnih rasprava u znaku filosofskog načela modernosti, u japanskoj kulturnoj taj pojam dobija poseban značaj tek u posleratnom periodu, kada postaje jedna od gorućih tema japanske filozofije i književne teorije u okviru tzv. „debata o subjektivnosti" (*šuta-iseiron*). Šezdesete godine minulog veka tumače se kao prelomni period u kojem su japanski umetnici konačno stvorili svoj autentični avangardni jezik, čija originalnost može da se meri sa savremenim strujanjima na Zapadu. Međutim, oštra podela na posleratnu „progresivnu" i međuratnu „derivativnu" umetnost, kao i „retorika kaskanja" za Zapadom predstavljaju istorijsku simplifikaciju. Ona previđa dostignuća japanskih umetničkih kolektiva i pojedinaca koji su samostalno, ili u dosluhu sa evropskom avangardom, nalazili subverzivne potencijale za kreativno izražavanje kroz aktivan otpor društvenom i političkom establišmentu.

Ključne reči: Japan, modernizacija, subjektivnost, umetnost i politika, avangarda

Otvaranje Japana posle Meiđi restauracije 1868. predstavljalo je revoluciju koja je, uz prateće socijalne promene, odigrala presudnu ulogu u oblikovanju i usmeravanju umetničkih izraza u XX veku. Period Meiđi (1868-1912) obeležile su korenite promene u skoro svim aspektima japanskog života; one će u toku nekoliko decenija doprineti transformaciji Japana u modernu vojnu i industrijsku silu. Vlasti su pošle od pretpostavke da će razvoj pojedinca direktno doprineti tehnološkom i ekonomskom napretku nacije, međutim, naglo jačanje individualizma, hrišćanstva i socijalističke misli pokazalo se kao opasnost po opstanak japanske države. Ubrzano usvajanje okcidentalnih naučnih i filosofskih tekovina, po svojoj prirodi često kontradiktornih, dovelo je do nesnalaženja, pa i do izvesnog

* marko.grubacic@fil.bg.ac.rs

zamora među japanskim intelektualcima. Sve je to izazvalo snažan otpor reakcionarnih, nacionalističkih i antizapadnjački nadahnutih slojeva, otpor koji je posebno ojačao u poslednjim decenijama XIX veka. Ova promena duhovne klime i burno nezadovoljstvo zbog brzine sprovođenja reformi krunisani su donošenjem tzv. Meiđi Ustava 1889, pisanog i oblikovanog pod raznovrsnim uticajima šintoističkih, konfučijanskih i nemačkih teorija države. Ovaj konzervativni dokument otelovljavao je pojam *kokutai* (国体), ideju „nacionalne suštine". Reč je o ideji zajedničkog porekla i rasne homogenosti svih Japanca, ujedinjenih pod vladavinom monarha, čija božanska, neprekinuta loza seže do samog nastanka sveta. To je, dakako, ona vrsta istorizma koja predstavlja konstrukciju zasnovanu na *večnoj slici prošlosti* i vanistorijskom, idealističkom poimanju razvoja, čiji se odjeci i damari mogu ostetiti sve do današnjeg dana.

Šire diskusije o individualizmu, nacionalnom identitetu i kulturi u periodu Meiđi pratilo je i pitanje definisanja svrhe *umetnosti* i uloge umetnika u savremenom japanskom društvu. Ovaj zaokret ka individualizmu, smatra Fuđi, mora biti sagledan i u kontekstu „obnovljenih društvenih sporenja oko položaja individue u jednom društvu koje se nedavno ponovo poklonilo caru, i kome je bilo neophodno novo društveno ustrojstvo kako bi se obezbedilo upravljanje populacijom" (1993: 16). Pobeda Japana u Prvom kinesko-japanskom ratu (1894-1895) izazvala je neslućen porast samopouzdanja i vere u sopstvene mogućnosti, da bi se, ubrzo potom, novom pobedom u Rusko-japanskom ratu (1904-5) iznova stekli istorijski uslovi za oslobađanje japanskog društva od dominacije usko nacionalnih ciljeva, što je otvorilo prostor za uticaj humanističkih ideja i vere u značaj individue. Veliki broj umetnika inspirisanih romantizmom, hrišćanstvom, zapadnjačkim humanizmom i individualizmom, a naročito umetničkim impresionizmom i postimpresionizmom, počeo je da naglašava značaj samosvojnog izražavanja (*điko hjogen,* 自己表現) i autonomnih dostignuća pojedinca.

Tome je svakako doprineo povratak brojnih umetnika sa školovanja na Zapadu, među kojima je bio vajar i pesnik Takamura Kotaro (高村高太郎, 1883-1956), koji je verovao da umetnik mora koristiti svoj talenat kao sredstvo ispoljavanja sopstvenog umetničkog izraza. Njegov čuveni članak „Zeleno sunce" (*Midori iro no taijo,* 緑色の太陽), objavljen u magazinu *Plejade* (*Subaru,* スバル) 1910, inspirisao je i nagnao veliki broj umetnika u periodu koji se sada zvao Taišo (1912-26), da se pobune protiv

tiranije establišmenta koji je propagirao naturalizam i realističku estetiku, ističući apsolutni autoritet umetničke ličnosti i zahtevajući slobodu u prikazivanju prirode. Takamura Kotaro je tom prilikom, između ostalog, naveo i sledeće:

"Ja tragam za potpunom slobodom u umetnosti. Ja cenim neograničeni autoritet ličnosti umetnika. U svakom smislu želim da razmišljam o umetnosti iz perspektive jednog ljudskog bića i želim da procenjujem delo počevši od razmatranja same ličnosti. Želim da proučim ličnost kakva zaista jeste i da ne ostavim mnogo mesta sumnji. Ako ja nešto zamišljam kao plavo a neko drugi to vidi kao crveno, kritika treba da pođe od tačke gledišta sa koje ta osoba vidi predmet kao crven, i da se zatim ograniči na pitanje kako je ta crvena boja tretirana. Ne vidim razlog za negodovanje ako neki umetnik vidi predmet drukčije od mene. Zapravo, ja se radujem svakom načinu posmatranja koje prirodu vidi drugačije od mene. Više volim da razmišljam o tome kako je taj umetnik došao do suštine prirode i na koji način je ostvario svoja osećanja [...] Pa i ako neko naslika 'zeleno sunce', ja neću reći da je to pogrešno. To je upravo zbog toga što i ja u jednom trenutku mogu videti sunce na isti način. Neću moći da zanemarim ukupnu vrednost slike samo zato što je na njoj naslikano 'zeleno sunce'. Dobra ili loša strana jedne slike ne zavisi od zelenog ili plamteće crvenog sunca."[1]

Značajni pokreti nastali su na prelazu iz perioda Meiđi u period Taišo, poput književnog *Udruženja bele breze* (*Širakabaha*, 白樺派, 1910), njihovog satelitskog likovnog udruženja *Fjuzenkai* (フユウザン会, 1912), kao i likovnog *Udruženja druge sekcije* (*Nikakai*,二科会, 1914.). Oni su takođe glorifikovali ulogu kreativnog pojedinca u borbi za poboljšanje i modernizaciju društva. Pozivajući na razdvajanje pojedinca od države, promovisali su ideju individualizma i humanizama u umetnosti i ukazivali na značajnu društvenu ulogu *nezavisnog umetnika*. Štaviše, nastavljajući da razrađuju i razvijaju „zapadnjačke" umetničke stilove, umetnici perioda Taišo i rane faze epohe Šova stavili su sopstvenu samosvest u središte stvaralačke prakse. Udaljili su se od diskursa o nacionalnoj svesti, tačnije, pojam nacionalnog je postao samo jedno od mogućih polja za rasprave o umetničkom identitetu.

Oni su, uopšteno govoreći, pokazivali neskriven otpor prema dominaciji japanskog istorijskog konteksta. Čak se i kratkotrajna pojava pro-

1 Cit. prema Danchev, A (Ed.). (2011). *100 Artists' Manifestos: From the Futurists to the Stuckists.* London: Penguin Books Limited, 19-23.

leterskog umetničkog pokreta (1926-1934) – uprkos proklamovanoj brizi o drugima u društvu – može uzeti kao manifestacija subjektivizma; čak se i ona u tom pogledu može izjednačiti s otvoreno individualističkim karakterom japanskog nadrealizma 30-tih i 40-tih godina XX veka. Treba reći da japanski predratni avangardni umetnici, slično umetnicima u Evropi, nisu bili puki nosioci formalne kreativne inovacije. Oslobođeni diktata nametnutog nacionalnog ukusa, njihovi su diskursi ponikli na istorijskom raskršću novog pozicioniranja umetnika u odnosu na samo delo.

Nije teško pretpostaviti da je ideja individualizma u očima japanskih vlasti izgledala veoma opasno. Vlada je računala na poslušnost individue koja bi, u saradnji sa društvom i vlastima, morala da služi zajedničkim nacionalnim ciljevima. Međutim, najveći paradoks se sastojao u tome što je i sam birokratski sistem iz sopstvenih motiva i pobuda podržavao ideju individualnog oslobađanja. Ideja slobode pojedinca još se više zaoštrila u vreme takozvane „Taišo demokratije“ koja je počela s razvojem populističkih pokreta početkom XX veka, a završila se 1932. padom kabineta Vlade *Seijukai* partije, odnosno preuzimanjem vlasti od stane visokih vojnih zvaničnika. Istoričar Andrew Gordon je ovo paradoksalno doba nazvao periodom ”carske demokratije”. Pravo doba „Taišo demokratije” nastupilo je nakon što je političar Hara Kei (原敬, 1856-1921) preuzeo premijersko mesto posle „pirinčane pobune” 1918. godine. Japan je po prvi put dobio partijsku vlast. U narednoj deceniji su Harina stranka *Seijukai* i nešto liberalnija partija *Kenseikai/Minseito* naizmenično formirale vladu. Obe stranke su se borile za naklonost narodnih masa ukidajući stroge zakone o radu, dozvoljavajući sindikalno organizovanje, donoseći dekret o opštem pravu glasa za muškarce, razmišljajući čak i o tome da to isto pravo daju ženama.[2]

Sve su to bili prelomni, nestandardni, uzbudljivi trenuci socijalne istorije, ali se ipak smatra da je tek Prvi svetski rat Japanu omogućio zamajac naglog industrijskog razvoja, pre svega zahvaljujući značajnom izvozu u savezničke zemlje. Socijalni i ekonomski uslovi su se brzo menjali: uslovili su neprekinutu migraciju iz sela u grad, nagli razvoj industrijske radne snage i nastanak nove *srednje* klase. Međutim, blagostanje „zlatnih godina” nije dugo trajalo. Radnička klasa nije profitirala od novo-

2 „Opšti zakon o glasanju” – *Fucu senkjo ho* (普通選挙法) – predviđao je glasačko pravo za sve muškarce iznad 25 godina starosti. Predložila ga je partija Kenseito, a usvojila japanska Skupština u maju 1925. godine.

nastalih okolnosti, naprotiv, inflacija u toku rata i posleratna depresija koja je zahvatila svetsko tržište, uslovile su opadanje realne vrednosti zarada i samim tim rast nezadovoljstva. Socijalni nemiri su kulminirali u događajima poput pomenute „pirinčane pobune", ali ih je vlast surovo gušila.

Radikalni politički pokreti ne mogu se isključiti iz rasprava ove vrste. Politička i socijalna previranja oduvek su predstavljala pogodno tlo za rađanje političkog radikalizma; to je, uostalom, bilo sasvim u skladu s japanskom političkom tradicijom. Već je početkom XX veka nastalo više desničarskih pokreta, poput *Udruženja Crnog zmaja* (*Kokurjukai*, 黒竜会) Ućide Rjoheija (内田良平, 1873-1937), radikalnog imperijalističkog lojaliste. Najuticajniji desničarski intelektualac početkom dvadesetih godina bio je Kita Iki (北一輝,1883-1937), koji je u knjizi *Nacrt plana za reorganizaciju Japana* (*Nihon kaizo hoan taiko,* 日本改造法案大綱, 1923) formulisao radikalnu nacionalističku viziju kojom će kasnije biti inspirisan politički teror. Međutim, vladajuća elita je najveću opasnost s pravom videla u levičarskim pokretima koji su bujali počev od vremena Ruske revolucije 1917. godine pa sve do početka tridesetih. Socijalizam, feminizam i sindikalni protesti došli su kao posledica rastućih klasnih razlika i socijalnih nepravdi uslovljnih kapitalizmom, jačanjem obrazovnog sistema i političkog idealizma i uspostavljanejem komunističkog režima u Rusiji.

Postavljajući pitanja o „smislu, svrsi i perspektivi nehumanog kapitalističkog uređenja", japanski socijalni kritičari, najbrojniji među njima, bili su posebno inspirisani događajima u Rusiji, nalazeći da je došlo vreme da se preduzme konkretna akcija u borbi protiv nejednakosti i siromaštva. Jedan od najaktivnijih sudeonika socijalnih pokreta bio je Osugi Sakae (大杉栄, 1885-1923), prisutan na političkoj sceni još od početka XX veka. On je je početkom dvadesetih stao na čelo anarhističkog pokreta, smatrajući da se za društvo jednakosti može izboriti jedino neposrednom akcijom – štrajkovima i direktnim obračunom s vlastima.

Period Taišo se suštinski ne može smatrati progresivnim, bez obzira na bogatu kulturnu produkciju i samo ime – „Taišo demokratija". Situacija je bila neuobičajena. Duhovna nadgradnja, masovna kultura, u ovom slučaju je funkcionisala kao *baza.* Kao osnova kapitalističkog pogleda na svet i verni saveznik autoritarne države. Uspon potrošačkog društva i jačanje individualizma u sklopu modernog kapitalizma bili su praćeni snažnim usponom militantnog mentaliteta. Dok je japansko društvo slavilo „brzinu i mašineriju", zagovornici i promoteri industrijskog kapitalizma su u sa-

radnji sa vojnim vlastima snabdevali novoosvojene kolonijalne oblasti i jačali svoje prisustvo „na terenu“.

Teren je ujedno bio pripremljen i za „domaću upotrebu” – kako za „pripitomljavanje” anacionalnog, kosmopolitskog duha, tako i za privođenje individualizma u kulturi i umetnosti pod okrilje autoritarnosti. Kosmopolitski duh avangarde urušen je, tako, industrijsko-militarističkim kapitalizmom koji je „kosmopolitizam praktikovao kao imperijalizam, inerkulturalnost kao razmenu vojne tehnike, a korporativnost kao pripremu vojnika za rat“ (Eckersall, 2010: 231).

U godinama nakon objavljivanja Takamura Kotarovog manifesta, pojavio se veliki broj avangardnih umetničkih pokreta, nošenih idejom o nužnoj duhovnoj i kulturnoj obnovi jednog smrti dopalog sveta koji se prodao obožavanju materije i moći. Apstraktno slikarstvo, nadrealizam, ruski konstruktivizam, dadaizam i futurizam našli su u Japanu plodno tlo. Anarhistički i proleterski pokreti, poput pokreta Mavo, koristili su novine, magazine i fotografiju, odnosno masovne medije koji su ugrožavali nastojanja vlade da održe hijerarskijski i rodno ustrojene oblike nacionalne kulture. Naglašavajući društvene tenzije, javili su se i jaki reakcionarni pozivi na povratak, na promociju tradicionalnih moralnih vrednosti i patrijarhalnih porodičnih odnosa.

Videli smo da je još od početka veka u Japanu bila prisutna dilema kako u isti mah biti modernista, avangardni umetnik i – Japanac. Takamura Kotaro se nakon povratka u Japan našao u procepu između savremenog duha evrope i japanskog konzervativnog društvenog i kulturnog sistema. On se zapitao u kojoj meri je moguće dati izraza svom egu; koji je to način na koji se može progovoriti iz ugla svoje neponovljive individualnosti (Jamasaki, 2014: 18). Takamura Kotaro je i na ovo pitanje pokušao da odgovori u pomenutom članku „Zeleno sunce“, podsećajući na činjenicu da prilikom stvaranja umetničkog dela „postoji samo jedno ljudsko biće“, kao i da nema opasnosti od uvođenja stranih tehnika, budući da ionako nema te sile koja će od umetničkog dela „stvoriti nešto ne-japansko“.

Više je nego očigledno da se dalekovidost i oštroumnost Takamurinih izjava ovde ne odnose samo na suštinu umetnosti, na osebujnost mentaliteta, na Japanca kao socijalnog čoveka, na njegove nevolje, potrebe i mogućnosti. Boraveći, pred kraj života, kao filozof koji živi u izolaciji, kao pustinjak koji dolazi iz instinkta i koji nalazi svoj uspeh tek na stranputicama, Takamura Kotaro će svojim pogledom hteti da obuhvati i spo-

zna celokupnu japansku kulturu u svoj njenoj problematičnosti, i u životu japanskog čoveka kulture sagledati baš tragiku čoveka uopšte – da bi je potvrdio svojom sopstvenom sudbinom.

Međutim, kada je reč o kontekstu *umetnosti*, valja imati u vidu da su Takamurine izjave date u sklopu takozvanog tehničkog sinkretizma, onog istog sinkretizma koji je nesumnjivo bio element modernizacije, ali je bio izmanipulisan nacionalističkim i ekspanzionističkim težnjama prisutnim još od početka perioda Meiđi. Japanska avangarda je mimo svoje volje trebalo da postane deo operacije „preskakanja istorije" (Clark, 1994: 42).

Uopšteno govoreći, mogu se prepoznati tri stupnja u japanskom avangardnom preispitivanju subjektivnosti pre 1945: formiranje avangardnih grupa u periodu od 1910-14; društveno pozicioniranje umetnika i umetničkih dela pod okriljem dadaističkog i proleterskog pokreta (1920-1934); i najzad, uspon nadrealizma i apstraktne umetnosti kao prećutno tolerisane kritike establišmenta u periodu od 1929-1941 (Clark: 41).

Savremenici su jasno uočili da umetnička dela pripadnika pokreta Mavo jasno, kao na dlanu, pokazuju svoju *tendencioznost*. Da svoj osnovni cilj vide u potpunoj slobodi umetničkog izražavanja – kao nosiocu socijalne revolucije. Iskreno su verovali da se praktikovanjem revolucionarnih umetničkih metoda može ostvariti društveni prevrat. Iako su već i njihovi prethodnici tvrdili da ne treba isticati posebnost japanskog nacionalnog bića, budući da se ono na prirodan način ionako mora izraziti u njihovim delima, umetnici pokreta Mavo su otvoreno propagirali pripadnost objedinjujućoj, internacionalnoj, kosmopolitskoj sceni. Odmah treba reći da je njihov socijalno osvešćeni indiviualizam imao, ustvari, dvostruko usmerenje: on se oštro suprotstavio kako subjektivnom individualizmu prethodne generacije, kao sto je bio onaj što su ga zastupali elitistički pripadnici *Širakabe*, tako i rastućem pritisku nacional-imperijalističkog narativa.

Grupa Mavo bila je aktivna u kasnom periodu Taišo. Ispitivala je prožimanje kulturnog života, ideologije, politike i društva u vreme velikih filozofskih rasprava o mestu individue i japanskom identitetu. Ako su umetnici pokreta Mavo kroz svoje likovne i književne radove ispitivali granice individualizma, onda to najpre znači da su težili transformaciji prirode umetničke prakse u Japanu. Jer, njihov celokupni rad obeležen je ispitivanjem odnosa ideologije i umetnosti.

Kult „stvaralačke destrukcije" dobio je u ovim rečima nove podsticaje iz socijalnog impulsa. U njima se ne ogleda samo jedan skoro fluidan

i multidimenzionalni osećaj telesnosti, nego i otpor prema autoritarno linearnom, istorijskom oblikovanju identiteta. Mavo je pozivao na dinamično i snažno preispitivanje čovekovog sopstva. Često bizaran, kakav je već u svojim prvim nastupima bio, ali i prijemčiv za sve savremene struje, on se poduhvatio da im udahne jednu kolektivnu dušu koja je već nekoliko godina lebdela u duhovnom svetu. Ta se kolektivna duša ispoljavala u apsolutnoj posvećenosti članova grupe proklamovanoj praksi i akciji kao sredstvima pronalaženja novog čoveka, nove epohe u svetu, i jednog novog, avangardnog, senzibiliteta. Ona ih je nužno vodila na put eksperimentisanja i pobune u potrazi za novim načinima postojanja.

Nema nikakve sumnje da je uticaj levo orijentisanih ideja i anarhističke političke misli snažno uticao na njihovo radikalno poimanje odnosa pojedinca i društva, odnosno pojedinca i države. Ali bez obzira na njihovu aktivnost, nipošto se ne može tvrditi da su svi oni delili istovetnu ideologiju. To je, pre svega, bio skup umetnika različitih pogleda na svet, što je jasno istaknuto i u njihovom manifestu iz 1923. godine. Patos koji prožima njihove zahteve jeste patos opšteg nezadovoljstva: „Mi nismo sputani, mi stojimo na frontu i stajaćemo tu večno. Mi smo radikalni/nasilni. Mi pravimo revoluciju. Mi napredujemo. Mi stvaramo. Mi večno potvrđujemo i poništavamo. Mi živimo u svim značenjima reči. Ništa se ne može porediti sa nama“.[3]

Neposredni prethodnik pokreta Mavo, *Umetničko futurističko udruženje* (*Miraiha biđucu kjokai*, 未来派美術協会) je bilo aktivno u relativno kratkom dvogodišnjem periodu (1920-1922). Nastalo je kada su nezadovoljni umetnici privrženi „ekspresionističkim“ principima – poput Fumon Gjoa (普門暁 1896-1972) – napustili *Nikakai*. Njima su se uskoro prodružili Kinošita Šuićiro (木下秀一郎1896−1991), Janase Masamu (柳瀬正夢 1900-45) i drugi. Istaknuti pobornik pokreta bio je pesnik Hirato Renkići (平戸廉吉, 1893-1922), urednik časopisa *Ćuo koron* (中央公論), koji je delio „Japanski futuristički manifest“ na ulicama Hibije u Tokiju u decembru 1921. godine.[4] U tome se ogleda nova, javna dimenzija avangardne umetnosti u Japanu. Udruženja i njihovi proglasi postaće karijatide što nose tada postojeću, i onu što dolazi, kulturu.

3 Cit. prema: Weisenfield, G. (2001). *Mavo: Japanese Artists and the Avant-Garde, 1905-1931*. University of California Press, 66.

4 Original i prevod manifesta dostupan preko: http://cabinetmagazine.org/issues/13/renkichi.php [22.2.2019]

Kambara Tai (神原泰1898-1997), prevodilac Marinetijevih futurističkih manifesta, odigraće presudnu ulogu u oblikovanju japanskog futirizma ne samo u književnosti već i u likovnoj umetnosti. Upravo on obljavljuje prvi manifest japanskih futurista 1920. godine, izjavljujući : „Odlazi, slikare, odlazi! Umetnost je apsolutna sloboda.“[5] Kambarin prijatelj, slikar Togo Seiđi (東郷青児, 1897-1978), učestvovao je u „Prvom propagandnom pokretu italijanskih futurista“ 1922. godine u Bolonji, gde je upoznao Marinetija (Jamasaki, 2004: 26).

Što se tumačenja ovog opšteg stanja tiče, teško da bi praznih tuku mogao ostati onaj ko bi to potkrepio dodatnim podacima. Jer, iako je futurizam vremenom sâm dobijao na snazi i profilisao se kao jedan od dominantnih oblika u kome će se avangarda izražavati u dvadesetim godinama XX veka, valja imati u vidu da je razvoju pokreta značajno doprinelo prisustvo i delovanje ruskog futuriste Davida Burljuka, koji je prilikom boravka u Japanu (1920-1922) doneo sa sobom brojne radove progresivnih ruskih umetnika, izazvavši pravu senzaciju na japanskoj umetničkoj sceni. Treba, međutim, imati u vidu da je to bila kulminacija procesa prihvatanja futurizma, koji je u Japanu započeo već maja 1909. godine, kada je čuveni japanski pisac Mori Ogai (森鴎外, 1862-1922) objavio prevod Marinetijevog „Futurističkog manifesta“. Ta činjenica donekle dovodi u pitanje opšteprihvaćenu retoriku „usporene recepcije“ koja se odnosi na prihvatanje avangardnih uticaja u Japanu. Slobodarski duh futurizma je pomogao japanskim umetnicima da se oslobode kolonijalnog kompleksa i prestanu da a priori smatraju kako je sve što dolazi sa Zapada dobro i napredno. U očima japanskih umetnika, futurizam nije bio percipiran kao „napredna“ evropska ideja, već kao univerzalni metod u umetnosti (Jamasaki, 2004: 33).

Murajama Tomojoši (村山知義 1901-1977), koji je svjom energijom i harzmom zaslužio epitet lidera pokreta Mavo, napustio je studije čiste filozofije na prestižnom Tokijskom carskom univerzitetu zarad umetničke karijere. Tokom jednogodišnjeg boravka u Nemačkoj, družio se sa istaknutim predstavnicima evropske avangarde i posećivao čuvenu galeriju *Der Sturm*, uporište ekspresionizma. Premijerno je izlagao svoje radove 1922. godine na *Grosse Futuristiche Ausstellung* (*Velikoj futurističkoj izložbi*) u galeriji Nojman (Neumann), kao i na dvema drugim izložbama

5 Cit. prema: Jamasaki, K. (2004). *Japanska avangardna poezija.* Beograd: Filip Višnjić, 29.

koje su obeležile ovaj period ispunjen izuzetno raznovrsnim i intenzivnim umetničkim aktivnostima. Tokom ovog kratkog boravka u Nemačkoj, Tomojoši Murajama je formirao stav o avangardi kao spoju kreativnosti i političke osvešćenosti. U njemu se, dakako, jasno razaznaju stari utopijski impulsi i klasični koncepti estetskog vaspitanja čoveka, odreda ustanovljeni u cilju ostvarenja njegovih najboljih mogućnosti.

Po povratku u Japan u decembru 1922, Murajama se priključio savremenoj japanskoj umetničkoj sceni zastupajući svoj subjektivni doživljaj evropskih modernističkih tokova, a pristup aktuelnim informacijama o savremenoj umetničkoj sceni nesumnjivo mu je pomogao da se istakne među japanskim kolegama. Uskoro je stao na kormilo grupe Mavo, nametnuvši primat sopstvenih ideja i interesovanja. To međutim nije narušilo raznorodnost i kolektivizam grupe Mavo, njen pluralizam – sa svim interakcijama i konfliktima karakterističnim za delovanje umetničkih udruženja.

Nije nepoznato da se Murajama, osim bavljanja slikarstvom i grafičkom umetnošću, aktivno bavio scenografijom, dramaturgijom, glumom i radikalnim eksperimentima u modernom plesu, istražujući fenomen individualnosti i slobode izražavanja. Godine 1930. objavio je zbirku eseja pod imenom *Eseji o proleterskom pozorištu u Japanu* (日本プロレタリア演劇論). Ovi eseji su bili prvi pozorišni „manifesti" u Japanu, koji su kombinovali lokalnu perspektivu sa idejom utopijsko-socijalističkog internacionalizma. Murajama je u svojim tekstovima isticao zavisnost avangarde od političkih i društvenih okolnosti. Svestan skromnog poznavanja evropskog kulturnog koda, on nije želeo da po svaku cenu podražava evropsko iskustvo, već je nastojao da izgradi specifičan avangardni senzibilitet koji bi u potpunosti odgovarao Japanu. Praktikujući razne vidove avangardnog delovanja, pokušavao je da rekonstruiše društvo i pojedinca kroz kreativno-političku fuziju života i umetnosti. Jedanaestu Marksovu tezu o Fojerbahu – da svetu nije potrebna interpretacija nego promena – Murajama prenosi na polje umetnosti.

Globalni diskurs emancipacije pomera se sa kulture na politiku. Umetnička dela svih vrsta mogu da pomognu da u datim okolnostima budu katalizatori „revolucije u životnim navikama". Umetnici pokreta Mavo su zato odbacivali tradicionalnu umetničku praksu kao površno reprodukovanje prirodnog sveta, zadajući sebi za cilj zapis o suštini modernosti iz perspektive potpune bezpredmetnosti i *odsustva figuracije*. Murajama je za opisivanje svog stvaralaštva skovao termin *keisei geijutsu* (形

成芸術: konstruisana umetnost, prevod nemačkog pojma *bildende kunst*), kao sinonim termina *kosei geiđucu,* (構成芸術: kontruktivna umetnost, konstruktivizam). On je takođe odbacio primat tehničkog umeća, potkovanosti, kao „nepotrebnu u doba subjektivnosti, kada su objektivni kritički standardi diskreditovani" (Weisenfeld, 1996: 66). Ali na drugoj strani, on sa racionalizmom deli silovitost, strast da preko širokih povesnih prostora širi svetlost ideala: napretka, nauke, uma.

Umetnost je, po njemu, preduslov emancipatorskog preobražaja društva. Stoga cilj umetnosti, smatra Murajama, nije stvaranje doboko ličnog stila kako bi se predstavio doživljaj unutrašnjeg sveta, već pomeranje granica same umetnosti. U tome presudnu ulogu ima slobodno korišćenje različitih ideja i medija, kako bi se posredstvom umetnosti pravilno uočila i prenela priroda života u novom tehnološkoj eri. Sa inscenacijama koje se zasnivaju na efektu, sa korišćenjem fototografija, filma i nedeljnih žurnala na umu, Murajama je posebno isticao značaj tri nova žanra kojima bi umetnici trebalo da se posvete – to su štampa, fotografija i film. Štampa, koja je prethodno bila samo puko sredstvo mehaničkog prenošenja, kopiranja teksta i slika (čime zauzima inferioran stav u odnosnu na stvarne predmete) – sve to dobija posebnu vrednost u doba masovne proizvodnje i potrošnje. Umesto da tehniku prepozna kao spoljašnji faktor ometanja koji uvodi u krizu umetnosti, Murajama, sagledavajući i vrednujući problem umetnosti kroz prizmu novih kodova, upravo tu vidi konstitutivnu ulogu i značajnu šansu za afirmativno oživljavanje estetskog.

Primećeno je da je i kinematografija doprinela svoj doprinos aktualizaciji „moderne japanske subjektivnosti" (Wada-Marciano, 2008: 6). Korišćenje filma u lične svrhe u Japanu započelo je već početkom XX veka, kada je sa Zapada uvezena prva 17.5mm kamera za potrebe amaterskog fotografisanja. Godine 1923, u Japan je iz Francuske uvezena 9.5mm Pathe fimska kamera, dok je iz SAD uvezena 16mm Kodascope kamera – upravo u tranutku kada se odvijalo intenzivno usvajanje tekovina zapadnjačkih avangardnih pokreta i kada je bujala nadasve kosmopolitska intelektualna razmena. Tada su i nastala prva prava japanska avangardna ostvarenja u domenu kinemtagorafije, poput filma *Krv i duša* (血と霊, 1923) Mizogući Kenđija 溝口健二1898-1956) ili filmova Kinugasa Teinosukea (衣笠貞之助 1896-1982) *Stranica Ludila* (狂った一頁, 1926) i *Raskršće* (十字路, 1928). Ova ostvarenja su, očekivano, reflektovala snažne uticaj evropskog avangardnog duha.

Međutim, ovakva ostvarenja motivisanih mladih stvaralaca javljala su se sporadično i nisu bila deo nekog šireg pokreta. Tako je i avangardni nemi film *Stranica ludila* nastao u Kinugasinoj sopstevenoj produkciji, koju je nazvao „Udruženje nove senzacije" (*šinkankakuunmei*,新感覚派運盟), prema tzv. „Školi nove senzacije" (*Šinkakakuha*), jednom modernističkom književnom kružoku koncipiranom u znaku naučne objektivnosti, koji je okupljao mlade i perspektivne autore poput Jokomicu Riićija (横光利一 1898-1947) i Kavabate Jasunarija (川端康成 1889-1972). Oni su se, između ostalog, suprotstavili književnim konvencijama tzv. *Šišosecu* (私小説) žanra, koji je dobio ime po nemačkom *Ich-Roman-u*, u kome se daje primat subjektivnom, ispovednom pripovedanju u prvom licu. Pojava žanra *Šišosecu* nakon Meiđi restauracije obično se tumači kao reakcija na zapadnjački naturalizam, i to u vreme kada su „japanski pisci i kritičari grozničavo prigrlili ove realističko-mimetičke konvencije, koje se oslanjaju na poimanje izdvojenog subjekta kao primarnog izvora značenja u književnosti" (Fujii, 1993: 1). Pojedinac nije bio samo pripovedač u prvom licu, već i osnovni nosilac značenja. Brojni japanski kritičari tumače „Ich-Roman" kao izraz „modernog sopstva" (*kindai điga*, 近代自我), međutim, ova formu ne bi trebalo nužno tumačiti kao afirmaciju sopstva, već pre kao preispitivanje samog sebe ili kao „teatar u kome protagonista glumi svoju ambivalentnost prema sopstvu" (Fowler, 1988: 14).

Pripadnici „Škole nove senzacije", čije pojavu i delovanje Aaron Gerow opisuje kao „odgovor na inherentu alijenaciju urbanog, kapitalističkog društva" (2008: 15), učestvovali su u osmišljavanju filma i izradi scenarija za *Stranicu ludila*. Princip „nove senzacije" nije sadržan u ovom filmu samo načelno, već je i praktično iskazan kroz preklapanje slike, kratke kadrove i duplu ekspoziciju (池田, 2011: 1). Eksperimentalni hod kamere i distorzirani, manipulisani kadrovi pokazuju potpunu opčinjenost mogućnostima novog medija. Film predstavlja još jednu himnu u slavu telesnosti, erotizma i, uopšte, subjektivizma koji više nije odgovoran nikome. Radnja je smeštena u ludnici, a bolesnike su glumili vodeći avangardni umetnici tog perioda, poput Inoue Masaa (井上正夫 1881-1950), koji odrekao novčane kompenzaciju za svoju ulogu (衣笠, 1971: 8-9).

Ekstatični, improvizovani ples glumaca svojim frenetičnim glumačkim izvedbama i skoro predmodernim ispadima ritualne preteranosti radikalno narušava društvena očekivanja i norme. Filmski izraz *Stranice ludila* doslovno nas uvodi u svet umne poremećenosti i halucinogenih efekata, a

najsrodniji je umetničkom izrazu nemačkih ekspresionista, mada pokazuje i uticaje *francuske* impresionističke kinematografije. Slobodna montaža slika i predmeta, njihovo premetanje u znakove, kaleidoskopsko sabiranje fragmenata stvarnosti zarad jednog izjednačavanja sveta koje svetluca između ironije i apokaliptičkog straha.

Ovaj jedinstveni eksperimentalni film, baziran je više na asocijativnoj logici nego na narativnoj deslednosti (Gardner, 2004: 59-78). Iz toga, onda, neposredno proizlazi pitanje kako ova umetnost komunicira, otelotvoruje ili na neki drugi način izražava svoje značenje? *Stranica ludila* nije razbijala samo kulturne, političke i religijske tabue, ona je svojom prenaglašenom glumom i razuzdanom gestikulacijom zderala masku dostojanstvenosti i pocepala plašt lažne politčke moralnosti vladajuće elite.

Čini da je i japanska predratna avangarda umnogome sledila staru maksimu: „Istina leži u krajnosti". Idući u ekstrem, nastojala da savremenom subjektu podari sasvim nov, nezavisan identitet i stavi u izgled jedan alternativni model društvenog ponašanja. Međutim, činjenica da ovaj film upotrebljava eksperimentalni jezik avangarde ne sme navesti na zaključak da je on bio namenjen elitnom, uskom krugu kosmopolitski orijentisane, umetnički osvešćene publike. Naprotiv, to je bio komercijalni film namenjen široj publici čija je asocijativna, evokativna struktura – iako zahtevna za praćenje – mogla dopreti i do običnih gledalaca.[6]

Kratak osvrt na „Stranicu ludila" zaključićemo zanimljivom činjenicom da je scenario za ovaj film nastao kao plod Kinugasine saradnje sa mladim Kavabata Jasunarijem, koji će postati prvi japanski pisac koji je dobio Nobelovu nagradu za književnost 1968. godine. Asistent kamermana, Tsuburaja Eiđi (円谷 英二 1901-1970) postao je vodeći posleratni stručnjak za specijalne efekte na filmu, zaslužan između ostalog za nastanak čuvenog *Godzile.*

Zajedno s pozorištem, filmom i likovnim umetnostima, međuratna poezija nam pruža neposredan i jasan uvid u ovaj period umetničke tranzicije od ključne važnosti za japansku kulturnu svest. Donekle po strani od organizovanih nastupa, a ipak sklon da se pridruži dadaističkom trendu u razmerama svetskim, planetarnim, stvarao je i Takahaši Šinkići (高橋新吉 1901–1987), jedan od kontroverznijih japanskih pesnika 20. veka. Nje-

6 Razloge za prijemčivost japanske publike nelinearnoj vremenskoj strukturi i naglašenom poetskom senzibilitetu, Donald Riči vidi u specifičnosti japanske umetničke tradicije i jedinstvenom poimanju realnosti (Richie, 1981:2).

gova čuvena pesma *Tanjir*（皿）nastala je nedugo nakon prvog pominjanja pojma Dada u japanskoj javnosti. Čini se kao da njegove reči i sintagme stiču sopstvenu slobodu ili barem jedan drugačiji život. Međutim, kao i kod svih dadaizmom ponesenih pesnika, umetnost je zapravo svesna igra, i čitalac se svaki put iznova pita gde su pravi motivi razbijanja koherentnog lirskog tkanja u dadaizmu. Kao svojevrsna „tipografska revolucija", ovo nasumičnoređanje reči već je bilo ironično anticipirano kod Šarla Bodlera, 1857. godine, u njegovom eseju o Edgaru Alanu Pou, u kome pesnik *Albatrosa* govori o tome kako pojedini pesnici, u svojoj „genijalnosti", polaze od pretpostavke da će ih, nakon bacanja slova u vazduh, dočekati na zemlji gotove pesme.

U Japanu su, međutim, kod Takahašija i njegovih pesama, mogle da se povuku paralele između dadaističke non-sense literature, koja podriva pojmovno mišljenje, i fenomena *koan*, poznatog iz zen budističkih spisa – jednog paradoksa koji meditativnom duhu omogućava skok na višu razinu, „s onu stranu intelekta", gde će doživeti *satori,* iskustvo prosvetljenja ili buđenja: drugi rođendan. Praksa zen-budizma, koja mu je bila bliska od detinjstva, ostavila je trajan pečat na njegovu fascinantnu liriku, za koju nije bilo mnogo razumevanja, čak ni i samom Japanu. Do nekog priznanja mu, doduše, nije bilo ni stalo, jer je sumnjao da su članovi žirija uopšte pročitali njegove pesme koje kao da je pisalo neko veliko dete, neki dobri duh nežne ali duboke kritike. Majstor zena, Šizan-roši (足利紫山), uručio mu je lično *inka šomei* (印可証明), zvaničnu potvrdu o prosvetljenju (buđenju), o čijoj suštinu je poznati sinolog Arthur Waley (pravim imenom: Schloss) napisao: „Kamen, reka, i drvo su u istoj meri delovi velikog skrivenog jedinstva [...] Pesma ptica, šum vodopada, grmljavina i šapat vetra u borovima – sve su to manifestacije apsolutnog (1922: 23)".

Naspram futurističkih vizija totalnog socijalnog preobražaja i snova o novoj „Sparti tehničkog doba", dadaisti – a donekle i rani nadrealisti – mogu da budu shvaćeni kao komplementarni programi avangarde. Oni su to upravo u onoj meri u kojoj svesnim pokušajima oblikovanja suprotstavljaju svoju opsednutost *slučajnim*, *nepredvidljivim, kontingentnim*: jer ona je upravo ta koja, po njima, prethodi svakoj formalnoj intenciji, ukazujući na *dionizijski non-sense,* iz kojeg će se, prema očekivanju, tek naknadno iznedriti smisao.

Dolazak nadrealizma u Japan krajem 20-tih predstavljao je još jedan krupan koncepcijski poremećaj u vreme velikog pritiska kojem je već

bila podvrgnuta proleterska umetnost. Istrage specijalne policije bile su usmerne na razne levičarske aktivnosti, računajući i one koje se odnose na kulturu. Nakon dolaska cara Hirohita na tron (1926) nacionalistički narativ se dodatno zaoštrio. Godinu dana pre toga, donesen je famozni *Zakon za očuvanje mira* (*Ćian iđi ho*, 治安維持法), koji je zabranjivao subverzivne aktivnosti protiv države. Jedna odredba je predviđala zatvorsku kaznu u trajanju do deset godina za pojedince kod kojih se „pouzdano utvrdi" da žele da „menjaju *kokutai*" (nacionalnu suštinu). Zakon je, zapravo, bio sročen tako uopšteno, da se praktično bilo koja aktivnost mogla okarakterisati kao osnov za hapšenje, pogotovo kada je reč o delovanju umetnika i intelektualaca uopšte.

Brzom urušavanju proleterskog pokreta nesumnjivo je doprinela još jedna okolnost. Ponegde se, naime, stiče utisak da se sve to odvijalo kao po komandi – kao da je ceo pokret odlučio da svesnim prenaglašavanjem, preteranim forsiranjem tendencioznosti – sam sebe umetnički „uguši" u sopstvenom propagandizmu i šablonskom figurativnom maniru. U tridesetim godinama su se pojavile brojne male grupe, koje su pozivale na odvajanje politike i slikarstva, na posvećenost meritumu umetnosti, samom razvoju slikarstva, zastupajući načelo – *larpurlartizma*. Japanskoj vladajućoj eliti stajala su na raspolaganju različita efikasna sredstva za suzbijanje avangardnih tendencija u kulturi. U zemlji u kojoj je vlast tradicionalno otuđena od građana, a demokratske institucije nestabilne, tajna policija je suzbijala, proganjala i, na kraju, savladala otpor prve generacije japanskih avangardnih umetnika.

Peter Ecersall (2006: 15) u svojoj studiji o *anguri*, japanskom posleratnom avangardnom pozorišnom pokretu, dosta prostora posvećuje pojmu *šutaisei,* odnosno ideji sopstva i samosvesti. Dok je na Zapadu pojam subjektivnosti bio predmet viševekovnih rasprava u kontekstu filosofskog principa modernosti, u japanskoj kulturnoj istoriji ideja subjektivnosti dobija poseban značaj u posleratnom periodu kada je postala jedna od gorućih tema japanske filozofije i književne teorije u okviru tzv. „debata o subjektivnosti" (*šutaiseiron*, 主体性論争). Treba napomenuti da nailazimo na izvesne probleme u prevođenju termina subjektivnost na japanski, u kome se istovremeno koriste dve reči – *šutaisei* i *šukansei.* U kontekstu posleratne individualnosti, samosvesti i sopstva manifestovanog u studentskim protestima i nastanku *angure,* pojam *šutaisei* svakako nosi veću težinu. *Šutaisei* (主体性) naglašava akciju, praktičnu stranu sopstva, dok

termin *shukansei* (主観性) izražava epistemološku dimeziju, jer u sebi sadrži kineski karakter kan 観, što bukvalno znači pogled, videti, izgledati ili znati. Dodatnu konfuziju unosi činjenica da je termin *šutaisei* u poslератnom Japanu tumačen na različite, ponekad kontradiktorne načine, ali ovaj predmet je već detaljno obrađen u brojnim studijama.[7]

Već smo uočili koliko je ideja individualnosti bila presudna za razvoj avangardnih pokreta još u eri Taišo, ali problematizovanje individualnog iskustva kao nosioca radikalnih političkih teorija promene nameće se kao ključ za razumevanje političke dimenzije avangardne umetnosti šezdesetih i sedamdesetih godina. Subjektivnost se ovde ne odnosi samo na napore „pojedinaca" da se aktualizuju u suprotnosti sa okruženjem koje ih oblikuje, iako je to ponekad slučaj. U drugim slučajevima, subjektivnost je kolektivna kategorija, što posebno dolazi do izražaja u kontekstu proliferacije aktivističkih umetničkih kolektiva tokom šezdesetih godina minulog veka.

Odavde se lako razotkriva ono što objedinjuje avangardna umetnička stremljenja i politički aktivizam u periodu nakon rata. U traganju za tim objedinjujućim faktorom naišli smo na samu *ideju potrage*. To je potraga za sopstvom i preispitivanje japanskog društva i njegove uloge u ratu. A to onda, po logici stvari, uključuje i pitanja nacionalnog identiteta i individualizma, uzajamno delovanje dinamike kolektivne akcije i nazavisnosti, probleme seksualnog oslobođenja i istraživanja subverzivnih potencijala kroz kreativno izražavanje.

Legenda još za života, vodeći japanski politički mislilac nakon II svetskog rata, Marujama Masao (丸山眞男1914-1996), izjavio je tim povodom sledeće: „Sloboda nije nešto poput predmeta, već pre nešto što se može zaštititi samo delovanjem u sadašnjosti; drugim rečima, nešto što može biti oslobođeno tek kroz svakodnevne napore uložene u oslobađanje".[8]

7 Up. Koschmann, J.V. (1996). *Revolution and Subjectivity in Postwar Japan*. Chicago: University of Chicago Press.

8 Cit. prema: Eckersall, 2006: 28.

LITERATURA

Clark, J. (1994). Artistic Subjectivity in the Taisho and Early Showa Avant-garde. In A. Munroe (ed), *Japanese art After 1945: Sream Againt the Sky* (pp. 41-53). New York : Harry N. Abrams.

Danchev, A. (Ed.). (2011). *100 Artists' Manifestos: From the Futurists to the Stuckists.* London: Penguin Books Limited.

Eckersall, P. (2006). *Theorizing the Angura Space: Avant-Garde Performance and Politics in Japan, 1960-2000.* Boston: Brill Academic Publishers.

Eckersall, P. (2010). From Liminality to Ideology: The Politics of Embodiment in prewar Avant-Garde Theater in Japan. In J. Harding (ed), *Theater: Theory/Text/Performance : Not the Other Avant-Garde: The Transnational Foundations of Avant-Garde Performance* (pp. 225-249). Ann Arbor: University of Michigan Press.

Fowler, E. (1988). *The Rhetoric of Confession: Shishōsetsu in Early Twentieth-Century Japanese Fiction.* Berkeley: University of California Press.

Fujii, J. (1993). *Complicit Fictions: The Subject in the Modern Japanese Prose Narrative*. Los Angeles: University of California Press.

Gardner, W. O. (2004). New Perceptions: Kinugasa Teinosuke's Film and Japanese Modernism. *Cinema Journal 43*, 59-78.

Gerow, A. (2008). *A Page of Madness: Cinema and Modernity in 1920s Japan*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Ikeda, H. (池田浩之, 2011). Ajia eiga no rekishi to kōryū (アジア映画の歴史と交流), *Notes for a speech delivered at the Busan Cinema Forum*, Busan: Korea.

Jamasaki, K. (2004). *Japanska avangardna poezija*. Beograd: Filip Višnjić.

Kinugasa, T. (衣笠 貞之助1971). Kurutta ippēji ga tsukurareta haikei (狂った一頁が作られた背景), *Eiga hyōron* (映画評論), *11*, 8-9.

Koschmann, V. J. (1996). *Revolution and Subjectivity in Postwar Japan*. Chicago: University of Chicago Press.

Richie, D. (1981). *Japanese Experimental Film 1960-1980*. New York: The American Federation of Arts.

Takahashi, S. (2000) *Triumph of the Sparrow*. Zen Poems of Shinkichi Takahashi. Transl. by Lucian Stryk with the assistance of Takashi Ikemoto. New York: Grove Press.

Wada-Marciano, M. (2008). *Nippon Modern: Japanese Cinema of the 1920s and 1930s*. Honolulu: University of Hawaii Press.

Waley, A. (1922). *Zen Buddhism and Its Relation to Art.* London: Luzac & Co., 23.

Weisenfeld, G. (1996). Mavo's Conscious Constructivism: Art, Individualism, and Daily Life in Interwar Japan, *Art Journal*, *Vol. 55*, *No. 3*, *Japan 1868-1945: Art, Architecture, and National Identity*, 64-73.
Weisenfield, G. (2002). *Mavo: Japanese artists and the Avant-Garde, 1905-1931.* Berkeley: University of California Press.

Marko S. Grubačić

SUBJECTIVITY AND MODERNIZATION – THE SEARCH FOR SELF IN JAPANESE CULTURE OF THE INTERWAR PERIOD

Summary

In the West, the notion of subjectivity has long been discussed in the context of the philosophical principle of modernity, but in Japan it received broad interest in the post-war period when it emerged as a crucial topic of Japanese philosophy and literary theory within the so-called "debates on subjectivity" (*shutaiseiron*). At the same time, the 1960s are usually interpreted as a turning point in Japanese art history when Japanese artists finally formulated their authentic avant-garde language, concurrent and comparable to the radical artistic pursuits in the West. However, this sharp division between the "progressive" post-war art and "derivative" interwar art, subsumed in the „rhetoric of delay" in catching up with the West, represents a historical simplification. It undervalues the achievements of interwar Japanese artistic collectives and individuals who - either independently or in dialogue with the European avant-garde - discovered subversive potentials for creative expression through active resistance to the social and political establishment.

Key words: Japan, modernization, subjectivity, arts and politics, avant-garde

Marina V. Jović Đalović
Univerzitet u Beogradu
Filološki fakultet

https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.20
930.85(520)(091)
Originalni naučni rad
Primljen: 22.03.2019
Prihvaćen: 19.05.2019

OBREDI I RITUALI KAO OBLIK STARE JAPANSKE KULTURE

U radu se prati razvoj obreda i rituala od njihovog nastanka u ranim predistorijskim periodima (Đomon, Jajoi), do pretvaranja u deo državne strukture sa normativno regulisanim sadržajem (period Kofun). Razvoj rituala prikazuje se kroz formiranje rane državnosti kao deo jedinstvenog procesa. Navode se šinto rituali, a posebno se prikazuju rituali očišćenja.

Ključne reči: Japan, obredi, rituali, razvoj rane državnosti, šinto rituali

UVOD

Koreni japanske kulture nalaze se duboko u praistoriji i vezani su kako za materijalne tako i duhovne izvore. Prvi značajniji materijalni spomenici potiču iz perioda Đomon i vezani su najvećim delom za keramičke predmete, sudove, skulpture, dok su duhovni spomenici, običaji, verovanja sačuvani tek iz kasnijeg perioda. Oni najstariji vremenom su se menjali i u obrađenom obliku stigli do perioda kada su bili zapamćeni. Među najstarijim nematerijalnim spomenicima su obredi, rituali, praznici koji su se održavali pred početak i završetak svakog značajnijeg događaja jer je prvo trebalo odobrovoljiti božanska bića, a na kraju im izraziti zahvalnost. Promene načina života, a posebno proizvodnje hrane imali su značajan uticaj na obrede i rituale, menjajući stare i uvodeći nove. Značajan uticaj imalo je povezivanje religioznih i upravnih funkcija.

U ovom radu se prati razvoj obreda i rituala u periodima Đomon, Jajoi i Kofun kao deo njihovih istorijskih karakteristika. Detaljnije se prikazuju rituali očišćenja, od navođenja u kineskim dinastičkim istorijama i japanskim mitovima, do normativne regulisanosti u periodu rane državnosti.

ISTORIJSKI PREGLED RAZVOJA RITUALA

"Neolitska revolucija" kako je engleski arheolog Čajld (*Childe 1892-1957*) nazvao promenu proizvodnih odnosa, prelazom od sakupljačkog oblika privređivanja na proizvodnu ekonomiju, u osnovi vezanu za zemljoradnju, dovela je u periodu Jajoi, do velikih društvenih i socijalnih promena u Japanu. One su u prvom redu vezane za sedentarni način života pojavom porodičnih zajednica kao zaokruženih ekonomskih celina, promenu socijalne strukture, usled veće proizvodnje hrane i porast uticaja magije da bi se obezbedili bolji prinosi.

Veća proizvodnja hrane, korišćenjem metalnih oruđa i tehnike plavnih polja u proizvodnji pirinča, dovela je do pojave viška vrednosti i početka društvenog raslojavanja. Dolazi do stvaranja seoskih zajednica kada se više porodičnih zajednica udružuje, po raznim pitanjima, posebno u zajedničkom sprovođenju molitvenih praznika i rituala u toku cele godine. To nije bila svesna pripadnost određenoj religiji, koja još nije postojala jer verska strana života još nije bila odvojena od društvenog i ekonomskog: svi aspekti života bili su tada u nerazdvojenom jedinstvu. Imovinska diferencijacija počinje kada se izdvaja grupa ljudi (uglavnom starešine zajednica) koja je imala mogućnost sakupljanja i raspolaganja viškom proizvoda.

Nemoć ljudi pred prirodnim silama od kojih je zavisila letina, povećavala je uticaj magije i dovela je do pojave različitih obreda i rituala, karakterističnih za agrarni kult da se stvore uslovi pogodni za nicanje, rast i sazrevanje poljoprivrednih useva. U seoskim zajednicama postali su obavezni obredi čiji je cilj bio da uz pomoć magijskih rituala garantuju uspešnu obradu zemlje i bogatu žetvu (Saburo,1972: str 31).

U početku, bili su samo obredi koji su obuhvatali "rasterivanje" zlih sila korišćenjem magije reči, da bi se kasnije, kao rituali, orijentisali na obraćanja božanskim bićima kada su ljudi, verujući u duh reči (*kotodama*), ritualnim molitvama (*norito*), igrom i pesmom, molili bogove da im daruju dobar rod.

Uzajamna veza društvene, ekonomske i verske oblasti života postepeno je prerasla u složeniji kulturni model, u kome su se pojedine porodice uzdigle posedovanjem više zemlje i raspolaganjem većim materijalnim vrednostima. Na početku nove ere, kada je japanska kultura već dostigla dovoljno visok nivo razvoja, počinje da se oseća uticaj kulture kontinentalne Azije (Earhart, 1996, 512).

Postepeno, od postojećih kolektivnih društvenih, ekonomskih i religijskih odnosa stvara se znatno centralizovanija i organizovanija nacionalna struktura, od tada poznata pod imenom Jamato. Osobina koja je karakterisala novonastalu nacionalnu zajednicu postala je poštovanje prema jedinom vladajućem rodu, koji je dobio status carske loze, a čije poreklo je bilo vezano za boginju Sunca, dok su rituali postali deo šinto ceremonija koji su propisane normativno i vezivane su za poljoprivredne radove, praznike hramova i posebno, carsku porodicu.

PERIOD ĐOMON

Đomon je period japanskog neolita, mlađeg kamenog doba (od 13000 - 8000 god pre n.e do 300 god n.e.), za koji postoje samo materijalni, arheološki spomenici, na osnovu kojih se zaključuje o svim relevantnim saznanjima vezanim za taj period, kako proizvodnim i društvenim tako i kulturnim i religioznim. Zato je potrebno razmatrati raspoložive arheološke nalaze da bi izdvojili one koji se mogu povezati sa religioznim saznanjima (obredima i ritualima) (zbog čega prikazujemo osnovne podatke o arheološkim nalazima).

Period Đomon je bio ravnomerno zastupljen na celoj teritoriji Japana (Жуков, 1998: 30). Dok je u centralnom delu trajao kasni neolit, na jugu je već bilo bronzano i gvozdeno doba (Kidder, 2003: 25). Ljudi su živeli u plemenskim zajednicama od lova i ribolova i sakupljanja prirodnih plodova. Po rečima japanskog arheologa Vatanabea "lovili su sve što se moglo uhvatiti" (Marković, Jovic, 2008: 29). O periodu Đomon ostalo je malo podataka izuzev ručno rađene keramike, ukrašene tragom konopca utisnutog u vlažnu glinu, što predstavlja glavnu karakteristiku ovog perioda. Krajem perioda počelo je gajenja pirinča bez navodnjavanja, tehnikom suvih polja, što je bio razlog početka stalnije naseljenosti.

O kulturi i verovanjima perioda Đomon i Jajoi nema neposrednih, izvornih podataka tako da se o njima zaključuje indirektno, na osnovu arheoloških materijala i paralela sa drugim starijim kulturama u regionu. Na osnovu toga se pretpostavlja da je kultura perioda Đomon (i kasnijeg dela perioda Jajoi i ranog Kofuna) imala elemente animizma, dok su pojedini arheološki nalazi pokazali elemente totemizma (Brown, 2008: 358).

Macumae Takeši navodi (Brown, 2008: 325) da su se u periodima Đomon-Jajoi koreni kulture i ranog šinta razvijali iz animističkih oblika obožavanja prirode. U ovom periodu ljudi su poštovali duhove planina,

polja i potoka u blizini svojih naselja, a mitovi su bili vezani za prirodu i poreklo najznačajnijih osobina iz okruženja. Ljudi ovog perioda razvili su magijske obrede sa ciljem da im pomognu u lovu, ribolovu i poljoprivredi, pa je svaki posao počinjao i završavao se obredima.

U toku kasnijeg perioda, koji prema Macumaeu (*ibid.*) obuhvata IV i V vek i dva naredna veka države Jamato, animistički duhovi bili su personifikovani i prerasli su u božanska bića - kamije, posebno poštovane duhove sa velikom snagom i mogućnostima.

Izvor religioznih saznanja u periodu Đomon predstavlja i materijal nađen u grobnicama. Njegovo prisustvo ukazuje da su ljudi verovali u postojanje duše i zagrobni život. Sastav takvog inventara su stvari koje su korišćene za života: češljevi, minđuše, narukvice, nakit, prstenje i pojas.

Još jedan artefakt vezan sa religioznim saznanjima ljudi perioda Đomon su keramičke ženske figure - *dogu*. Pretpostavlja se da dogu simboliše ženski element, porodicu, rađanje. Korišćeni su u obredima vezanim za kult plodnosti. Sa istim kultom asociraju se i falusni sumboli: kamene sekire - *sekibo*, kameni mačevi i noževi, koji simbolišu muški element, vlast i autoritet.

Keiđi Imamura navodi da su se *dogu* figure koristile u ritualima sa ranjenim ili bolesnim ljudima, zbog čega su, kod većine nađenih figura, udovi polomljeni (Imamura, 1996: 96). Pored toga, nađeni su i artefakti iz kasnog perioda Đomon za koje se smatra da pojačavaju ritualne funkcije. Osim keramičkih i kamenih figura to su keramičke maske, kameni štapovi, kamene ploče sa šarama (Imamura, 1996: 119). U završnom delu perioda Đomon broj ritualnih predmeta se smanjuje, tako da nestaju sa pojavom zemljoradnje u periodu Jajoi usled promena koje su pratile promenu uslova i načina života (Imamura, 1996: 120).

PERIOD JAJOI

Period Jajoi (300 god pre n.e.-250-300 god n.e.) je prelazni period između kamenog i metalnog doba, odnosno vreme u kome su istovremeno postojala kamena, bronzana i gvozdena oruđa. Početak ovog perioda vezan je za pojavu nove kulture, verovatno kontinetalnog porekla. Njene odlike bile su gajenje pirinča tehnikom plavnih polja, korišćenje grnčarskog točka i razboja, obrada metala (bakra, bronze i gvožđa) i gradnja zaštićenih naselja.

Početak gajenja pirinča tehnikom plavnih polja imao je ogroman uticaj na japansko društvo izmenivši celu njegovu strukturu. Ljudi su počeli

da se koncentrišu u naseljima. Pojavila se mogućnost sakupljanja viška proizvoda čime je počeo da se stvara sistem klasnih odnosa. Stvorena je nova društvena struktura – zemljoradnička zajednica, koja je predstavljala proizvodnu celinu koja je bila osnova za jače plemensko udruživanje, stvaranje plemenskih saveza i kasnije formiranje državne organizacije (Jovic Đalović, 2008: 129).

Keiđi Imamura, (Imamura, 1996: 197), smatra da su period Jajoi obeležila četiri sledeća glavna događaja:

1. Početak razvoja poljoprivrede zavisi najvećim delom od prinosa pirinča na plavnim poljima.

2. Nabavka i proizvodnja bronzanog i gvozdenog alata.

3. Aktivna razmena sa Korejom i Kinom uključujući migracije, trgovinu i diplomatske odnose.

4. Početak društvenog raslojavanja i pojava političkih tela koji se kasnije ujedinjuju u državu.

Za razliku od kulture perioda Đomon, kultura Jajoi nije se proširila na teritorije juga ostrva Kjušu, severa ostrva Honšu, ostrva Hokaido i Okinavu (Мещеряков, 2010: 62).

Religiozni život imao je u to vreme, po pretpostavkama istraživača, šamanistički karakter i na raniju, horizontalnu kosmologiju perioda Đomon, kada su bogovi i duhovi dolazili preko mora, iza horizonta, postavljena je vertikalna osa šamanskog sveta. Pošto se u centru privrednih, aktivnosti našlo gajenje pirinča tehnikom plavnih polja, verska aktivnost takođe je bila vezana za obrede plodnosti i prinosa letine (Smirnov, 2010: 51). Na osnovu mitova sastavljenih znatno kasnije, ali koji, kako se pretpostavlja, sadrže postupke iz ranijeg perioda, ovi obredi se imaju sličnosti sa praznicima u Jugo-istočnoj Aziji u oblastima Indonezije (Kumar, 1998: 265-276).

Vezivanje osnovne proizvodne grane za zemljoradnju, koja znatno zavisi od spoljašnjih uslova – prirode, klime, na koje čovek nije mogao da utiče, povećavalo je potrebu za magijom. Tako su u seoskim zajednicama postali obavezni različiti obredi čiji je cilj bio da uz pomoć magijskih rituala garantuju uspešnu obradu zemlje i prikupljanje bogate žetve. Stoga nije slučajno da su šamani koji su vršili magijske rituale imali istovremeno važnu ulogu u upravljanju seoskim zajednicama (Saburo, 1972: 31).

Migranti koji su preneli tehnike gajenja pirinča, doneli su rituale i običaje vezane za poljoprivredu. Priređivane su svetkovine u pojedinim

fazama poljoprivrednih radova (*matsuri*), da bi pozvali ili umirili lokalne duhove (božanstva). Bitni elementi ovih praznika predstavljaju razni oblici izražavanja poštovanja duhu pirinča i duhu hrane. Smatra se da su koristili i bronzana zvona (*dotaku*) da bi prizvali duhove pirinča, zemlje, a moguće i duhove predaka. Ritualne molitve (*norito*) koje su bile osnovni deo ovih svečanosti, ukazuju na prvobitna agrarna verovanja određujući kamija hrane Tojukea (*Toyouke Okami*) kao duha pirinča. On ima još jedno ime - *Ukanomitama*, ime koje se bukvalno prevodi kao "duh hrane" (Brown, 2008: 332).

Na bronzanim zvonama nalaze se likovi raznih životinja. Ajlin Kavago smatra da je najverovatnije da su ove životinje (jeleni, ribe, ptice, žabe, gušteri, kornjače, psi, zmije, pauci krabe) bile lokalna božanstva, koja su u to vreme poštovali ljudi iz perioda Jajoi i podnosili im darove. Arheolozi smatraju da su jeleni predstavljali duhove plodnosti zemlje , čaplje i ždralovi duhove pirinča.

Period Jajoi je prvi period japanske istorije o kome postoje pisana dokumenta. To su materijali kineskog porekla: *Han shu,* kompletiran oko 82 godine, *Wei chih,* kompletiran u trećem veku (Tsunoda, Carrington 1951: 1-16).

Najraniji materijal o Japanu nalazi se u "Han Šu" (*Han Shu*), Istoriji Rane (Zapadne) dinastije Han (206. godine pre nove ere 8. godine nove ere). U ovoj kineskoj dinastičkoj istoriji nalazi se prvo pominjanje Japana kao zemlje istočnih varvara Va. U Istoriji Kasne (Istočne) dinastije Han "Hou Han Šu" (*Hou-Han-Shu* 25-220 godine) ima više informacija o odnosima sa Japanom u I-II v. n. e. Najpotpuniji je treći kineski spomenik "Vei Ći" (*Wei chih*), Istorija kraljevstva Vei, koje je postojalo u Kini u III veku n. e. (221-265 godine). U ovoj hronici postoji posebno poglavlje o ljudima Va tj. o Japancima. To je najpotpuniji pregled Japana koji postoji u kineskim izvorima i za koji se smatra da je istorijski pouzdan. Dalje hronološki slede "*Sung-shu*", istorija kraljevstva Sung, koje je postojalo u Kini u V veku. "Istorija kraljevstva Sung" sadrži pominjanje Japana u V veku. Na taj način, kineski izvori daju podatke o Japanu, počev od I veka pre nove ere do V veka nove ere (Konrad, 1937: 2).

Za ovaj period je značajna i pojava plemenske organizacije. Plemena su se međusobno borila, a u toku tih borbi dolazilo je do mešanja plemena i stvaranja savremenog oblika Japanaca, produbljivalo se raspadanje poretka prvobitne zajednice, stvarao se sloj imućnijih članova zajednice koji su

bili na čelu velikih porodičnih grupacija, formirala se japanska narodnost. U toku ove borbe formiran je plemenski savez, koji se pominje u kineskoj dinastičkoj hronici "Istorija kraljevstva Vei" (*Wei chih*), na čelu koga je bila kraljica Himiko. Period vladavine Himiko bio je približno od 173-250. godine n.e. Plemenski savez Jamatai (*Yamatai*) nalazio se ili na ostrvu Kjušu ili na ostrvu Honšu (Кузнецов и др, 1988: 19).

PERIOD KOFUN

Period Kofun dobio je ime po velikim nasutim grobnicama (*kofun*) u kojima su tokom III-VII veka, sahranjivani predstavnici plemstva. U ovom periodu stvara se drugi plemenski savez koji će prerasti u prvu japansku državu Jamato (*Yamato*), zbog čega ga pojedini naučnici nazivaju period Jamato. U ovom periodu dolazi do jačanja ekonomske moći, pojave klasa u društvu, uzdizanja Jamato dvora, početne urbanizacije (izgradnja prestonice) i usvajanje budizma sa azijskog kontinenta.

Termin "kofun" označava ne samo "tumulus", već potpuno određeni sistem sahrane, koja je evoluirala tokom vremena. Postoje "kružni " i "kvadratni" tumulusi, kao i razne njihove modifikacije, ali se kao poseban, "japanski" tip, smatra "kvadratno-kružni" (tumulus u obliku ključaonice).

Sve najveće humke imaju upravo takvu formu što se može smatrati dokazom proširenosti takve konfiguracije. Ovaj tip tumulusa prvi put se pojavljuje u oblasti ravnice Nara u početku IV veku, a zatim se širi i na druge oblasti Japanu, što naučnici smatraju indikatorom uvlačenja novih teritorija u politički i kulturni uticaj države Jamato.

Najviše nasutih grobnica ima u oblastima Kinai, Osaka i Nara, a za najveće, u oblasti Kinai, veruje se da su mesta na kojima su sahranjeni carevi Sudun, Nintoku i Ođin, pri čemu je najveća bila grobnica cara Nintokua dužine 486 m površine 300.000 m^2 (Marković, Jović, 2008: 161).

Japanski naučnici dele period Kofun na dva ili tri potperioda: rani (4. vek), srednji (5. vek) i kasni (6. i 7. vek); ili rani (IV i V vek) i kasni (6. i 7. vek). Mi ćemo se u ovom radu pridržavati trodelne podele (Barnes, 2007: 8) i trajanja perioda od 250. (300.) do 710. godine tako da obuhvata i period Asuka, kao kasni potperiod Kofun.

Period ranog Kofuna karakteriše ritualizovan autoritet plemenskih vođa koji i dalje obavljanjaju verske funkcije spajajući svetovnu i versku vlast. U pogrebnom materijalu nađenom u grobnicama, pored oružja, ličnih ukrasa i drugih stvari praktične namene, nađeno je i mnogo predmeta

koji su se koristili za vođenje verskih obreda: bronzana ogledala, narukvice od jaspisa i drugi kultni predmeti od jaspisa. Centar političke moći bio je u to vreme u području Miva, jugoistočnog dela basena Nara, uključujući i okrug Makimuku u kojem se nalazi grobnica Haši haka - u kojoj se smatra da je sahranjena kraljica Himiko (Barnes, 2007: 10).

U srednjem delu perioda Kofun**,** plemenske starešine nastupaju kao političke vođe, oslobodivši se potpuno verskih obaveza. U pogrebnom materijalu umesto predmeta koju mogli imati versku funkciju povećava se broj predmeta sa svetovnom ulogom. Ако su do tada verske obrede vodile starešine klanova koji su čuvali dragocene obredne predmete, to se sada javljaju drugi, obični ljudi koji su počeli da obavljaju formalne obrede koristeći za to imitacije kultnih predmeta (Чан Су Бу, 1988: 128).

Ovaj deo potperioda Kofun obeležen izgradnjom veoma velikih grobnica u obliku ključaonice na ravnici Osaka. Sadržaj grobnice pretrpeo je značajne promene: bronzana ogledala i fini proizvodi od perli više nisu odlagani. Umesto toga, bilo je više gvožđa u obliku oklopa, oružja i alata (Barnes 2006a). Konjski pribor, keramika tipa Sue, pozlaćeni bronzani nakit i zlatni nakit počeli su da se pojavljuju u većim količinama sredinom V veka. Menjao se oblik sarkofaga. Postajali su veći i kitnjastiji. Ovaj potperiod se poklapa sa vladavinom careva dinastijeOđin i dvora Kavaći (Barnes, 2007:10).

Kasni potperiod Kofun poklapa se sa periodom Asuka (592-710 godine). Tada se sve ređe javljaju veći pravougaoni i okrugli tumuli, ali se naglo povećava broj manjih, koji se grade u većim grupama, na malom međusobnom rastojanju. To više nisu bile grobnice vođa klanova kojih nije bilo mnogo, već činovnika kojih je bilo znatno više. Pri tome, ovaj oblik sahranjivanja nije obuhvatao obične ljude.

Izgradnja grandioznih grobnica bila je moguća samo pri postojanju solidnog znanja iz oblasti građevinarstva, dovoljno razvijenim alatima za rad i sistem koji može da mobiliše ogromnu radnu snagu. Svi ovi preduslovi bili su stvoreni u prethodnom periodu Jajoi. Pojava običaja sahranjivanja u nasutim grobnicama i njegovo širenje bili su tesno povezani sa uspostavljanjem vlasti Jamato dvora i širenjem uticaja u celoj zemlji.

DRŽAVA JAMATO

Prva japanska država Jamato javlja se u kasnom potperiodu Kofun i o njenom stvaranju ne postoje pisani istorijski izvori. Kineske dinastičke

istorije potvrđuju da se u periodu Kofun vodila plemenska borba zbog koje se smanjivao broj plemena. Prema hronici Han Shu, na početku naše ere u zemlji Va je bilo više od 100 država, dok je, prema hronici Wei chih u III veku ostalo oko 30 država (Воробьев, 1958: 69).

Konrad navodi da se kao rezultat žestokih međusobnih borbi pojedinih klanova, početkom II veka inicira proces ujedinjenja i stvaranja plemenskog saveza u oblasti Kinai na mestu glavne koncentracije plemena Jamato. Ovaj integracioni proces verovatno u III veku dovodi do saveza više plemena i formiranja sredinom IV veka drugog plemenskog saveza u centru ostrva Honšu (Конрад, 1935: Лекция 06). Na čelu saveza, koji je kasnije prerastao u državu Jamato nalazio se klan Sumeragi, koji je objedinio svetovnu i duhovnu vlast.

U VI i VII veku Jamato dvor je jakim klanovima u provincijama postepeno smanjivao svetovnu vlast i nadležnosti u upravljanju magijsko-religijskim aktivnostima. Klanovi su formirali dvorsku aristokratiju u srodstvu sa carskim klanom, njihove tradicije su usvojene od strane carske porodice i korišćene za jačanje položaja cara. Boginja Sunca, Amaterasu bila je prihvaćena kao predak carske porodice i dodeljen joj je najviši položaj u panteonu. Na taj način, uočava se početak organizacije i sistematizacije šintoizma na državnom nivou.

Preuzimanje vrhovne religijske vlasti od strane Jamato dvora bio je postepeni proces, koji je obuhvatao asimiliranje lokalnih ceremonija, mitova, sakralnih vrednosti i kamija. Ovaj proces se može videti poređenjem običaja i mitova između Jamato i drugih provincija. Za početak, jaki lokalni klanovi ojačali su veze između svojih sveštenih i svetovnih funkcija. Oni koji su preuzeli religijsku vlast monopolišući obožavanje značajnog kamija počeli su neke od svojih predaka da poštuju kao kamije. Kombinovali su svetovnu i religijsku vlast kao neku vrstu "svetog kraljevstva" koje je potvrđeno posedovanjem regalija i periodičnim ponavljanjima rituala. Neki od ovih rituala se izvode i danas, iako su sveštenici izgubili prava na vršenje tih obreda pre više od milenijuma (Brown 2008: 342).

Pošto je carski klan bio u vojničkom pogledu jači od drugih, to je još u početku istorijskog doba počeo da ih podčinjava svom političkom i verskog uticaju. Ujedinjenje Japana pod klanom Sumeragi pratila je sistematizacja verske prakse i mitova svih klanova koji su ušli u njen sastav. U njihovom životu sada se osetilo prisustvo "nacionalnog kamija" tj. kamija klana Sumeragi (Kitagawa, 2005: 30).

Proglašavanjem boginje sunca Amaterasu za pretka carskog klana Sumeragi i dajući lokalnim ritualima i ceremonijama organizovaniji karakter prevodeći ih na nivo državnih, postavljen je temelj daljem stvaranju japanske nacionalne državnosti.

ŠINTO RITUALI

Šinto rituali su način komunikacije sa kamijima (duhovi - bogovi, koji postoje u svakom predmetu). Nastali su u najstarije vreme i bili su ili jednostrani, od čoveka ka kamijima, kada su se ljudi obraćali kamijima, izražavali im zahvalnost, tražili pomoć, ili dvostrani, od čoveka ka kamijima i od kamija ka čoveku, kada su ljudi želeli da dobiju odgovore na važna pitanja ili da saznaju rešenja svojih životnih problema. U tom slučaju postojao je posrednik, medijum ili svešteno lice, koji je prenosio odgovore kamija.

Smatralo se da kamiji prenose na ljude sposobnost i umeće da obavljaju određene poslove ili da sami kami preko ljudi obavljaju poslove korisne za ljude i zato je trebalo ritualima stalno komunicirati sa njima, moliti im se, pre otpočinjanja svakog posla, da omoguće uspešan rad, a po završetku, izražavali su im zahvalnost. Kroz rituale ljudi su želeli da utiču na kamije, na prirodne stihije i da održavaju harmoniju sa prirodom. U njima su dostizali osećaj jedinstva i spajanja sa prirodom, osećali ritam prirode i aktivnosti kamija.

Ritualni obredi praćeni su igrom, pesmom, muzikom, izgovaranjem molitvenih tekstova (*norito*), koji su pojačavali vezu između ljudi i božanstava dok se kroz mnogo mističnih elemenata, uzdizala veličina kamija. Iz ovih neobaveznih obreda i verovanja postepeno su se stvarali obavezujući obredi koji su se pretvorili u religioznu celinu, koju Kitagava naziva "rani šinto", odnosno šinto pre budizma i kineske filozofije. On navodi da u to vreme nije bilo kanonizovane liturgije, religijske organizacije ili detaljno razvijenih rituala. Većina religioznih obreda, osim kućnih, vršena su oko svetog drveta (*himorogi*), svetog kamena (*ivasaka*) a kasnije, sa pojavom zemljoradnje, i na pirinčanim poljima (Kitagawa, 2005:23-25).

Razmatrajući poreklo šinto rituala američki naučnik, prof. Dž. Kitagava navodi da stare Japance nije brinuo moralni greh već fizičko i mentalno zaprljanje, od koga su morali da se oslobode isterivanjem i uzdržavanjem. Mada jedna ritualna molitva (*norito*) pominje dve kategorije greha

(Phillippi 1990:44-46): smatralo se da su uzrok greha (*tsumi*) ili zla (*ashi*) prvenstveno bili spoljni faktori. Kao rezultat toga, nije se smatralo da zlo postoji objektivno, kao realni objekat, već se pre vezivalo za nedostatak harmonije i lepote, a čovek se ceremonijama pročišćenja (harae) mogao ispraviti i promeniti čim je izvršio egzorcizam (Китагава, 2005:25-26).

Japanski naučnici Okada Seiđi i Macumae Takeši, razmatrajući korene rituala povukli su paralele između mitova i obreda koji su vršeni na dvoru prve japanske države Jamato, a koji su kasnije ušli u kodekse Joro i Engišiki. U svojim radovima oni navoda sledeće paralele (Ермакова, 1997:36-37):

1. Mit o stvaranju japanskih ostrva – obred Osam velikih ostrva (*Yasoshima no matsuri*); ovaj ritual je verovatno prethodio Ceremoniji Velike probe nove žetve (*Ōnie no matsuri*) i bila osnova za ceremoniju uvođenja na presto;

2. Mit o rađanju boga vatre – obred umirivanja vatre (*Hi shijume no matsuri*);

3. Umivanje Izanagi na obali – obred gozbi na putevima (*Michiae no matsuri*);

4. Epizoda vezana za boravak boginje Amaterasu u prostoriji za tkanje, koji prethodi njenom skrivanju u Nebeskoj pećini – obred tkanja odeće za bogove (*Kami miso no matsuri*) u hramu Ise;

5. Mit o povlačenju boginje Amaterasu u Nebesku pećinu – ritual prenosa Ise hramova u pojedinim vremenskim periodima sa jednog na drugo mesto;

6. Igra boginje Ame-no-uzume – ritual umirenja duše [imperatora] (*Tamashizume no matsuri*);

7. Proterivanje Susanoa sa Ravnine visokog neba – ritual velikog isterivanja nečistoće (*Ōharai*);

8. Silazak Nebeskog unuka Ninigija sa neba na zemlju – uvodni ritual ustoličenja na presto, vezan za početak nove godine;

9. Pripovedanje o poseti dvorca morskog cara iz mitova Kjušu – obred služenja bogova i proba plodova nove žetve (*Niiname no matsuri*) i mesečni noćni obredi gošćenja bogova.

Rani carski dvor autorizovao je četiri porodice. Jedna porodica bila je zadužena za rituale i ceremonije. Druga je dobila zaduženje da očuva ritualnu čistotu i bude u neprestanom kontaktu sa kamijima. Treća porodica bila je odgovorna da spozna volju kamija, a članovi četvrte porodice

bili su plesači i muzičari. Samo mali broj ceremonija izvodio je sam car, i u najvećem delu, šinto obredi bill su povereni ovim porodicama. Od šinto sveštenika se nije zahtevao celibat. Molitve i rituali prenošeni su sa oca na sina, sa generacije na generaciju (Hare, 2002: 76).

OBREDI PROČIŠĆENJA

Obred pročišćenja je jedan od najstarijih šinto rituala i vezan je za uklanjanje svake nečistoće i oslobađanje grehova. Prva svedočenja o obredima nalazimo u kineskoj dinastičkoj hronici "Istoriji kraljevstva Vei" *(Wei Chih* oko 297. godine*)*: "Kada neko umre... glavne narikače plaču i zapevaju, a ostali rođaci igraju, pevaju i piju alkoholno piće. Po završetku sahrane, svi članovi porodice obavljaju ritualno očišćenje u vodi" (Tsunoda, Goodrich, 1951: 11).

U japanskoj mitologiji pojam nečistoće vezan je za mit o zaprljanju Izanagija u zemlji mraka Jominokuni, čime se uvodi da nečistoća potiče iz dodira sa drugim svetom[1]. Izanagi se posle povratka čistio nekoliko puta pranjem lica i celog tela. Ovo je poslužilo kao podloga uvođenju obreda prećišćavanja: harae, misogi, oharae, šubacu (*shubatsu*).

HARAE

Harae je egzorcizam, odnosno postupak mentalnog čišćenja, odbacivanja svih loših misli i osećanja. Čišćenje vrši sveštenik i ritual isterivanja zagađenja obuhvata molitvu, mahanje palicom za pročišćenje (*heihaku*) i često, posipanje soli ili slane vode, koji imaju moć pročišćenja. Najveća zagađenja donose dodir sa mrtvom osobom i krvlju (Sansom 1938, 50-51).

MISOGI

Misogi je obred očišćenja predviđen za otklanjanje nečistoće dobijene slučajnim dodirom sa nečistim stvarima - od prostog zagađenja do zagađenja usled bolesti i smrti. Vrši se pranjem celog tela u vodi protočnoj ili stajaćoj sa ili bez soli. Postoji više postupaka za izvođenje ovog rituala. Ovaj obred je izvodio Izanagi (Sansom, Ibid).

OHARAE

Obred predstavlja istovremeno očišćenje većeg broja ljudi. Njegov

1 Prvo pisano pominjanje zaprljanja od smrti, značajno i za savremenu kulturu, nalazi se u prvom svitku Nihon Shoki: "Ako u kući neko umre na vrata se stavlja natpis sa značenjem «tabu», «zabrana» i stanovnici u toku godinu dana ne smeju da ulaze u šinto hram, pošto su bili u dodiru sa nečistoćom" (Нихон Сёки¬ Анналы Японии (свитки I¬XVI) стр. 410, primedba 70).

cilj bio je da se spreči katastrofa čišćenjem sebe od greha i zagađivača (*kegare*) koji su se nesvesno zaprljali. U Odeljenju Zemaljskih i Nebeskih božanstava (*Jingikan*) opisana su dva oblika velikog pročišćenja *oharae*. Prvi je uobičajeni dvogodišnji obred koji je poslednjeg dana šestog i dvanaestog meseca vršio Car, pred svim zvaničnicima i članovima njihovih porodica u dvorištu. Drugi je poseban obred, koji se mora izvršiti po potrebi u različitim provincijama. Takođe se sprovodi na posebnoj osnovi u dvorištu kada je neko postao ritualno nečist ili nesvesno počinio bilo kakav zločin (Смирнов, 2010: 152).

Sansom navodi da su među sačuvanim starim rukopisima nalaze i opisi obreda "Veliko pročišćenje" i "Molitve za žetvu", koje sadrže najstarije verske predstave japanskog naroda i koji po svoj prilici potiču iz ranih faza plemenskog života. Prvi od ovih dokumenata odražava duboki smisao ritualne čistoće, a zasniva se na potrebi da se izbegavaju postupci koji prljaju, pre svega telo, ali samim tim i duh. Drugi je prožet velikom zabrinutošću u vezi s obezbeđenjem hrane i otkriva stavove vladajuće klase o značaju poljoprivrede za državu.

Obred velikog pročišćenja, bez obzira na to što sačuvani tekstovi potiču iz IX veka, svakako sadrži podatke iz najstarijih vremena. Obred je obavljan na carskom dvoru, u prisustvu prinčeva, plemića i svih ministara, sekretara, visokih činovnika i gradskih zvaničnika, kako civilnih tako i vojnih. Svrha tog obreda bilo je pročišćenje cele nacije od grehova koji su namerno ili nenamerno bili počinjeni ili mogli da budu počinjeni, što se postizalo molitvom i prinošenjem darova. Veoma je zanimljiv spisak nebeskih i zemaljskih grehova, koji se čita tokom molitve. Nebeski grehovi uopšteno se pripisuju naprasitom bogu Susanou koji se u mitu o dobu bogova pojavljuje kao neka vrsta izazivača nereda. Reč je o gresima koji su se posebno osuđivali u agrarnom društvu, budući da se radilo o postupcima koji su ugrožavali snabdevanje hranom – recimo, zatrpavanju kanala za navodnjavanje i sejanju kukolja – ili pak okajanju obredne čistoće time što su nečasnim radnjama zagadili sopstveni dom. Ovi gresi nazivali su se "nebeskim“ stoga što su se posebno odnosili na bogove koji su odlučivali o sudbini naroda. "Zemaljski“ gresi podrazumevali su remećenje društvenog poretka, postupke koji su bili gnusni zato što su uticali na dobrobit članova zajednice. Ovo je uključivalo ubistva i ranjavanja, incest, sodomiju, veštičarenje, čarobnjaštvo i sramotne bolesti, kao uzroke zagađenja i skrnavljenja pre nego kršenje moralnog zakona (Sansom, 1958: 79).

ZAKLJUČAK

Obredi i rituali bili su od ranijih perioda deo vlasti, način održavanja jedinstva plemena i obezbeđenja njegove budućnosti i u osnovi su bili vezani za tri ključne stvari: zemljoradnju, sile prirode i kult predaka. U najranijim periodima Đomon i Jajoi, osnovni cilj svih obreda bio je dobijanje obilne žetve, a komuniciranje sa prirodom i precima trebalo je da umilostivi duše predaka da pomognu da se dobije i očuva žetva. U potperiodima ranog i srednjeg Kofuna obredi i rituali, pored obreda obezbeđivanje hrane, obuhvatali su i obrede sahranjivanja. U kasnom potperiodu Kofun stvara se sistem verovanja, kasnije nazvan šinto, koji dalje razvija prihvaćene obrede i rituale dopunjujući ih odgovarajućim za dobrobit carske porodice.

LITERATURA

Brown D.M. ed, (1993) “The Cambridge History of Japan", Vol. 1, Ancient Japan”, Cambridge University Press,

Encyclopidia of Shinto http://eos.kokugakuin. ac.jp [27.12.2018.]

Gina L. Barnes (2007) "State Formation in Japan, Emergence of a 4th-century ruling elite", Routledge New York

Hare Paula (2002) "Šinto", Čigoja Beograd

Imamura Keiji (1996) “Prehistoric Japan: New Perspectives on Insular East Asia” University of Hawaii Press, Honolulu

Jović Đalović M.(2014) "Osnovne karakteristike razvojnog puta japanske kulture u periodima Jomon i Yayoi" Zbornik Filološka istraživanja danas Kultura, civilizacija, filologija, Beograd

Kumar Ann (1998) "An Indonesian Component in the Yayoi?: The Evidence of Biological Anthropology", Anthropological Science 106

Marković Lj. Jović M. (2003) "Istorija japanske civilizacije; Od početka do perioda Nara" Kokoro, Beograd

Philippi, D.L. (1990). "Norito –A translation of the ancient Japanese ritual prayers". New Jersey: Princeton Univ. Press

Sansom G.B. (1937) "Japan - A short cultural history", Stanford University Press

Tsunoda R, Carrington Goodrich L. (1951) “Japan in Chinese dynastic histories”, Perkins, South Pasadena

Воробьёв М.В. (1958) "Древняя Япония" Москва., Издательство восточной литературы

Ермакова Л.М. (1997)“Нихон-сёки” – культурный полицентризм и выбор культуры // Нихон-сёки: Анналы Японии, Гиперион, СПб.
Жуков А.Е. ред. (1998) "История Японии том I, Од древнейших времен до 1868 г.",РАН Москва
Иэрхарт Б. Г. сост, (1996), “Религиозные традиции мира”, том 2, КРОН-ПРЕСС, Москва
Киддер Дж. Э, (2003), Япония до буддизма : Острова, засел. богами, Москва, Центрполиграф
Китагава Дж.М. (2005) "Религия в истрии Японии" Санкт-Петербург , Наука
Конрад Н.И. (1937) "Лекции по истории Японии (1936/1937 уч. год.)". Моск. инст. Востоковедения. Москва
Кузнецов Ю.Д., Навлицкая Г.Б., Сырницкий И.М. (1988) “История Японии”, Mocква
Мещеряков А., Грачев М. (2010) "История древней Японии", Наталис, Москва
Сабуро И. (1972) “История японской культуры”, Прогресс, Москва
Смирнов И.С., ред (2010) "Энциклопедия Синто" Москва
Чан Су Бу (1988) "Период кофун в Японии" Очерки тихоокеанской археологии. Владивосто

Marina V. Jović Đalović

RITES AND RITUALS AS FORM OF EARLY JAPANESE CULTURE

Summary

The work deals with the development of rites and rituals since their emergence in the early prehistoric periods (Jomon, Yayoi) becoming part of the state structure with normatively regulated content (Kofun period). The development of the rituals is shown through the formation of early statehood as part of a unique process. Shinto rituals are listed, and in particular rituals of purification are shown.

Key words: Japan, rites, rituals, development of early statehood, Shinto rituals

Соња С. Вишњић Жижовић*
Агенција за издаваштво
Кокоро

796.853.4(520)
https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.21
Originalni naučni rad
Primljen: 12.04.2019
Prihvaćen: 15.06.2019

ЗЕН МАЧ: УТИЦАЈ ЗЕН БУДИЗМА НА ЈАПАНСКО МАЧЕВАЛАШТВО

Уметност мачевања у Јапану развијала се још од 12. века, а њено усавршавање било је једно од ствари које је највише заокупљивало владајућу класу Јапана. Сâм период Камакура тесно је повезан са зеном који је, управо тада, први пут уведен у Јапан као независна школа будизма. Велики број ратника окупљао се око бројних зен учитеља а одговарао им је њихов једноставан и непосредан метод подучавања. Наиме, пошто су животи ратника били у сталној опасности, а мачеви једино оружје које је могло да одреди њихову судбину, у Јапану се уметност мачевалаштва развила до чудесног степена савршенства. Зен је умногоме допринео оваквом развоју вештине мачевања у Јапану, а многи мајстори су својим ученицима давали не само савете по питању техника, већ превасходно по питању њиховог менталног става, пре свега по питању њиховог односа према смрти.

Иако је свакако било доста познатих јапанских мачевалаца који су се трудили да рукују мачем по начелима зен будизма, будући ограничени простором, за потребе овог рада смо одлучили да обрадимо и упоредимо дела три мајстора – Мијамото Мусашија, Јагју Муненорија и Такуан Сохоа, који се сматрају најзаслужнијим за сједињење духа зена са духом мача. Надамо се да ћемо анализом њихових дела успети да укажемо на њихову прожетост зен будизмом, чија су основна начела – празнина, не-ум, једноставност, природност – утицали на бројне уметности/вештине у Јапану, а у првом реду и на јапанско мачевалаштво.

Кључне речи: Јапан, мачевалаштво, зен будизам, празнина, не-ум, Мусаши, Муненори, Сохо.

1. УВОД

Од давнина јапански мач (*нихонто,*日本刀) игра значајну улогу у свести јапанског народа. Наиме, он је једна од три царске релик-

* liberkokoro@gmail.com

вије и један од главних симбола централног божанства шинтоистичког пантеона – богиње Сунца Аматерасу која је свом унуку Нинигију, претку оснивача јапанске царске лозе, предала огледало, драгуљ и мач када је силазио на Земљу.

Историјски гледано, порекло јапанских мачева везује се за VIII век и најранији развој челика у Јапану. Они су задивљујући због раног техничког мајсторства у обликовању челика, као и због елегантног облика, линија, састава и сенки боја у материјалу. За Јапанце, мач већ дванаест векова има духовни значај јер, поред тога што представља једну од три царске реликвије, он симболизује и мушу која се повезује са кишом и пиринчаним усевима. Због тога се у Јапану, још од давнина високо ценило ковање мачева. Најранији ковачи мачева су често били *јамабуши* или чланови шугендо секте који су са својим шегртима живели аскетским и религиозно повученим животом. По целом Јапану било је отприлике 200 школа јапанских ковача-уметника, а свака је имала своју историју, карактеристике и изненађујуће доследна обележја која се могу пратити кроз више векова уназад. Свака од ових школа имала је и посебан тип каљења оштрице, и управо је *хамон* (刃文), или прекаљени узорак оштрице, један од најлепших и најособенијих делова мача, али и важно средство за утврђивање његовог порекла.

Стручњаци тврде како се нигде у свету не праве ни приближно тако добре оштрице као у Јапану, а оно што разликује јапанске оштрице од других јесте њихов састав. Наиме, Јапан се са технологијом гвожђа упознао између III и IV века, а већ од VIII до X века у Јапану су се правиле оштрице високог квалитета. Након што би се челик исковао, површински слој гвожђа или оплата (*каваīане*, 皮金) ковала се, 10 до 20 пута, у плоче које су се онда очвршћавале, разбијале у делове величине новчића, развијале и поново спајале. После се овај очвршћени челик припајао уз површину мање кртог унутрашњег челика (*шинīане*, 心金). Ово понављање пресавијања и спајања, дало је јапанској оштрици један од њених јединствених квалитета, а то је састав попут влакни дрвета – *ђихада* (地肌).

И поред значајног историјског развоја јапанске оштрице, ми смо се одлучили да укажемо и на „духовне“ вредности јапанског мача. Наиме, према речима једног од великих познавалаца Јапана, Ричарда Сторија (Richard Storry), култ мача у јапанској историји и фолклору

заузима значајно место: „Као оштрица за сечење, као уметничко дело, као талисман и фетиш, мач самураја уживао је јединствено поштовање. Јапански ратници сматрали су да мач живи свој живот, а они поражени у борби одлазили су у храмове да се моле богу рата Хаћиману[1] и питају га зашто је њихов мач изгубио дух. Тако се веровало да мач у рукама грубог и агресивног човека може да постане оружје којим се дивља, али да у рукама мајстора који негује *буши но насаке*, или ратничко осећање милосрђа и благости, може да постане доброћудан и да чак очува живот“ (Стори 1987: 50).

Важно је напоменути како јапански мач мора да одражава нешто што снажно делује на дух људи. И заиста, Јапанци на њега не гледају као на оружје којим се уништава, већ на предмет надахнућа. Отуда и легенда о ковачу мачева Оказуки Масамунеу:

Крајем периода Камакура (1185-1333), у благостању је живео велики ковач мачева Масамуне, а његове творевине подједнако су ценили сви познаваоци мачева. Што се тиче ивице оштрице, Масамуне можда не превазилази Мурамасу, једног од његових најспособнијих ученика, али за Масамунеа се причало да има нешто што морално надахњује а потиче из његове личности. А легенда гласи овако: *Једном је један човек, желећи да провери нарав Мурамасиног мача, ставио његову оштрицу у поток и посматрао како се она понашала према увелом лишћу које је мирно пловило по површини воде. Међутим, сваки лист који је наишао на оштрицу био је расечен напола. Након тога, човек је у воду ставио Масамунеов мач и са изненађењем приметио како је лишће лагано заобилазило оштрицу и остајало нетакнуто. Причало се да је то показивало Масамунеов карактер који је имао одређену црту племенитости и како његов мач није био склон убијању, док Мурамасин мач није превазишао сечење и у њему није било ничега божански надахнутог. Од тада постоји изрека: „Мурамаса је окрутан, а Масамуне је хуман.“* Другим речима, карактер човека који је направио оштрицу везивао се за сам мач (Сузуки, 2005: 79).

1 Највећи број шинтоистичких храмова посвећен је божанству Хаћиман који се повезује са рудницима бакра и кланом Минамото. Када је за изградњу будистичких храмова била потребна велика количина драгоцених метала, царски емисари одлазили су у храмове и молили се Хаћиману да открију додатну количину злата. Двор се обраћао Хаћиману и с молбом за заштиту од епидемија и смиривање друштвених немира. Касније је Хаћиман преузео улогу божанства рата и молитве које су му упућиване тицале су се заштите Јапана током ратова.

Тако су се 'духовне' вредности мача уклапале у савршенство његове уметничке израде. „Мало повијен, између равне оштрице европског витеза и српастог облика сараценске криве сабље, одавао је јединствено савршенство самурајског оружја“ (Стори 1987: 50). На површини су се налазиле неправилне шаре велике уметничке лепоте, такозване „фигуре оштрице“, које су представљале морске таласе или врхове планина, начињене од различитих материјала при процесу каљења и ковања, што је сигурно утицало на то да су јапански мачеви били познати у свету пре јапанског дрвореза у боји, *но* драме или хаику поезије. Разлог за ово је можда у односу Јапанаца према мачу који за њих не представља само ратничку опрему, већ и, под утицајем филозофије зен будизма, уметничко дело и Пут којим се одстрањује властито незнање и его.

2. ЗЕН БУДИЗАМ У ЈАПАНУ

Будизам је као учење дошло у Јапан средином VI века, али је свој пуни развој достигло тек у XII веку. Доневши са собом не само индијску филозофску мисао и будистичку метафизику, већ и традиције кинеске цивилизације (јер је у Јапан пренето из Кине, а преко Кореје, 552. године када је краљ корејске државе Паекче послао мисију јапанском цару која је носила поклоне укључујући и Шакјамунијев лик у злату и бакру и велики број сутри), учење Буде допринело је „фомирању административно-бирократске хијерархије у Јапану и неких принципијелних основа система етике и права. Будистичке норме су у Јапану биле изузетно јаке и одиграле су битну улогу у постављању темеља јапанске културе” (Василијев 1987:282-283). У прилог томе говори и чињеница да су у XVI веку, у доба политичких немира и сталних борби, јапански зен учитељи били ти који су сачували културни живот земље, развијајући и усавршавајући уметност, књижевност, чајну церемонију, *но* позориште.

Тако је за разумевање јапанског зен будизма важна чињеница да су Јапанци ово учење примили из Кине, где је било познато као *чан*, који је, пак, био резултат асимилиације кинеске филозофске мисли и индијског будизма: „Прагматичка страна кинеског менталитета је на утицај индијског будизма реаговала тако што се усредсредила на

његове практичне аспекте и развила их у једну посебну врсту духовне дисциплине којој је наденуто име *чан*, што се обично преводи као медитација" (Капра 1989:139). Управо је ову философију чана Јапан прихватио у XII веку, која се под именом *зен* негује и данас.

Зен учи да се буда-природа, или потенцијал за достизање пробуђења, налази у сваком човеку али да је успавана због незнања. Најбоље ју је пробудити не проучавањем светих текстова, извршавањем обреда и церемонија, или обожавањем ликова, већ изненадним пробијањем граница општеприхваћене, свакодневне, логичке мисли. До пробуђења (јап. *сатори* 悟り) може се доћи упорним тренингом који се најбоље може пренети са учитеља на ученика. Међутим, методе достизања пробуђења разликују се од школе до школе. Тако школа ринзаи (кински: Лин чи), коју је у Јапан донео јапански свештеник Еисаи (栄西) 1191. године, наглашава изненадни шок и медитирање на прадоксалним изјавама (јап. *коан*). Школа сото (кинески: Тсао-тунг), коју је у Јапан донео Доген (道元) на свом повратку из Кине 1227. године, преферира метод седења у медитацији (јап. *зазен*, 座禅). Трећу школу, обаку (кинески: Хуанг-по), основао је кинески монах Јин-јуан (на јапанском Инген, 隠元), 1654. године. Ова школа је усвојила методе школе ринзаи, али практикује и *нембуцу* (зазивање имена Буде Амиде).

Ипак, од свих јапанских будистичких школа и учења, зен будизам је највише прожео живот Јапанаца и њихову културу и уметност. Као што смо већ навели, назив „зен" потиче од санскртске речи *дхуана*, или „медитација". Верује се да је она један од начина доласка до потпуне свесности крајње/врховне стварности, и била је значајна пракса како у Индији, тако и у Кини и у Јапану. Медитација се сматра вежбањем менталне концентрације која води кроз нивое до коначног циља духовног ослобођења, или нирване. Према речима Чогјам Трунгпе (Chogyam Trungpa), „иако постоје два значења медитације (први се заснива на традицији која се бави проучавањем природе ствари, а друга се састоји у успостављању везе са спољашњим или универзалним концептом Бога), у оба случаја она представља једини пут којим се теорија претвара у праксу" (Трунгпа, 2003: 26). Директна спознаја је процес у коме објекат нашег сазнања и ми сами (као субјекат) постајемо једно, а то се постиже кроз медитацију. Према томе, медитација је ствар праксе, радна навика. Она није само понирање у унутрашњост, већ и ширење ка спољашњости.

Тако је циљ зен будизма да сâм човек досегне дубоку спознају јединствености свега, када превазилази стање ума које пореди, разликује и верује у илузију подвојености. Овај концепт јединства прожима све око нас. „У зен будизму лепота се налази у једноставности и смирености, у осећању свеобухватне хармоније ствари. То је лепота која одражава мир и празнину, које увек обитују усред сталних промена. Човек зена лепоту налази у једноставним стварима: у стенама и води, у маховини, биљкама, песку, рибњацима и малим дрвеним мостовима" (Разић 1985: 53). Пошто се лепота свега око нас може осетити сједињавањем са објектом наше пажње, погрешно је мишљење да је зен будизам повлачење из свакодневног живота. Пут зена није одбацивање свакодневних послова како бисмо могли да увежбавамо медитацију. Иако смо сами док је вежбамо, то не значи да смо изоловани и одвојени од свега што нас окружује. Иако смо физички сами, потребно је духовно сједињење са свиме око нас, јер медитација није чин личног ега, већ пробијање његових граница и сједињење са свиме. Према речима Дејана Разића, медитација чак и не мора да се упражњава у самоћи, већ можемо да је примењујемо и достигнемо пробуђење у свакодневном животу, у обичном послу, у контакту са људима, у настојању да их разумемо, јер се у свему налази Истина, или стварност. Тако је основни циљ будизма, као и зен будизма, достизање пробуђења[2] (*ибид* 1985: 53). Јапанска реч за пробуђење је *сатори*, а изведена од глагола *сатору* (悟る), што значи „освестити се", „пробудити се". Сатори би се могао дефинисати као интуитивно сагледавање ствари, насупрот аналитичком или логичком разумевању. Тада све супротности и противречности постају уједињене и хармонизоване у органску целину. *Сатори* се односи на целокупност живота. Када је Бодхидарма дошао у Кину почетком VI века, покушао је да унесе елемент саторија у будизам који је тада био обузет финесама философских расправа. Међутим, искуство просветљења мора се доживети личним напором. Учитељ може да укаже на пут, али крајњи скок остаје на ученику. Пробуђење је буђење или освешћивање у самом себи и не зависи ни од кога другог. Оно оспособљава човека да сагледа свет у вечној хармонији и лепоти јер је она заправо „повратак Извору или враћање кући". Оно је први корак ка

2 Међутим, ово није случај у религијском будизму (ђодо) где је основни циљ рођење у рају по милости Буде Амиде.

потпуној слободи. Тако се пракса зен будизма заснива на личним напорима појединца да истраје у борби против своје ниже природе која се темељи на жудњи за животом и поседовањем ствари, што везује човека за Точак рађања и умирања. Када се спозна властита природа, сагледава се поредак ствари и прихватају се ствари онаквим какве оне и јесу. Тиме је човеков живот у хармонији и срећи које се достижу на сваком месту.

Будући да зен будизам првенствено истиче лично искуство и спровођење теорије у праксу, лако је могао да пронађе свој израз и у мачевалаштву као борбеној вештини која је захтевала одлучно реаговање и акцију.

3. ЗЕН И ЈАПАНСКО МАЧЕВАЛАШТВО

Уметност мачевања развијала се још од периода Камакура (1185-1333), а њено усавршавање било је једно од ствари које је највише заокупљивало владајућу класу Јапана. Сâм период Камакура тесно је повезан са зеном који је управо тада, први пут уведен у Јапан као независна школа будизма. Бројни зен-учитељи управљали су духовним животом тог периода, а око њих се окупљао велики број ратника којима је одговарао њихов једноставан и непосредан метод подучавања. Заправо, ратницима тог периода живот је стално био угрожен, а учење зена им је нудило неко решење тог проблема, док су зен-учитељи радије прибегавали животним чињеницама, него појмовима. Такође, „зен је религија снаге воље, а снага воље је оно што је преко потребно ратницима, мада она мора бити просветљена унутарњом спознајом“ (Сузуки, 2005: 58).

Пошто су животи ратника били у сталној опасности, а мачеви једино оружје које је њихову судбину могло приклонити животу или смрти, уметност мачевалаштва развила се до чудесног степена савршенства. Зен је умногоме допринео оваквом развоју вештине мачевања у Јапану, а многи мајстори су својим ученицима давали не само савете по питању техника, већ превасходно по питању њиховог менталног става.

Спремност јапанског ратника да одлучно реагује и иде напред (да неустрашиво гледа смрти у очи) није требало да представља слепу неустрашивост, већ напуштање свога *ја*, у будизму познато као стање

ослобођености од ега. Управо на овом месту почиње религиозни смисао уметности мачевања. На овај начин, зен је дубоко продро у разне видове живота Јапанаца: морални, практични, естетски, па у извесној мери и интелектуални.

Зен велику важност придаје интуицији, док негира и одбацује вежбу рационалног и вербалног интелекта. Због тога је погодовао свести ратника која се не руководи метафизичким спекулацијама или философским расправама, већ, попут зена, показује своју снагу у акцији. Зен равнодушно гледа на живот и смрт – ни о једном ни о другом ни за тренутак не треба размишљати. Најбитније је да човек даје све од себе без обзира на рационалне или ирационалне закључке до којих је дошао. Тако зен пропагира инстинктивну и непомућену вољу која постоји *овде* и *сада*.

На овај начин је утицај зена на самураје био пресудан. Он је донео сасвим ново гледање на употребу лука и мача који, уколико се нађу у рукама мајстора, могу да достигну савршенство. Међутим, постојао је још један, можда најзначајнији чинилац који је посебно допринео да зен буде прихватљив за оне чији је живот већ дубоко био прожет древном јапанском религијом, шинтоизмом. Главни обред у шинтоизму је *хараи* или „(про)чишћење“. Најобичнији симбол овог обреда је посетилац који испира уста и пере руке у посуди с водом пре уласка у унутрашњост светилишта. Свака врста „чишћења“, од најједноставнијег до најузвишенијег, осмишљена је да у јапанском ратнику створи, или тачније, да поново створи „јасно и чисто срце“, док је оружје које је носио за појасом било симбол онога што носи на уму и срцу – оданости и части (апуд. Стори, 1987: 48).

Стога је битан део упражњавања зена био усмерен на ослобађање човековог „правог карактера“ (*хоншо*, 本性). Ово није био толико процес изградње колико „скидања“ и одбацивања свих спољашњих елемената све док се не постигне стање *му* (無), односно стање празнине, чистоте, непостојања – стање испражњености од сопства и сувишног садржаја (мисли и предрасуда).

Када је реч о самурајима, шинтоизам им је обезбедио традицију, конфуцијанизам дао етички кодекс, а зен формирао њихово понашање у миру и рату. Израда и руковање ратничким мачем тачно илуструју снагу овог тројства (апуд. Стори 1987: 49). Израда сечива био је свечан и религиозан поступак. Ковач мачева није био само занатлија,

већ надахнути уметник, а његова радионица светилиште. Од почетка до краја, процес ковања мача текао је по законима шинтоизма. Оног тренутка када би дошао у руке самураја, циљ мача био је да настави службу коју дугује свом законитом господару. Тако је конфуцијански етички кодекс подржавао обавезу оданости господару. Међутим, када се једном извуче из корица, њиме треба руковати у духу зена, сигурног и најачег вође у његовој делотворној употреби.

„...Да ли је то дух мајстора или његовог бога заштитника бацио чини на наш мач? Савршен као уметничко дело, односио се са презиром према својим ривалима из Толеда и Дамаска и био више од онога што уметност може да пружи. Његово хладно сечиво, које је на својој површини чувало тренутак кад је удахнуло пару из ваздуха; његова беспрекорна текстура која блиста светлом плавичастог сјаја; његова неупоредива оштрица на којој читамо историју и њене могућности; кривина његовог сечива која сједињује изузетну елеганцију са крајњом снагом – све ово нас прожима помешаним осећањима моћи и лепоте, страхопоштовања и ужаса. Безазлена би била његова мисија да је остао само предмет лепоте и радости! Али увек надохват руке, представљао је велико искушење. Исувише често је севнула оштрица из његових мирних корица. Злоупотреба је ишла толико далеко да је челик испобаван на врату неке невине особе. Ипак, одговор на питање да ли је бушидо оправдавао употребу оружја је недвосмислено, не!“ (Нитобе 1986: 90-91).

Ово потврђује изјава једног од највећих јапанских мачевалаца, Цухаре Бокудена (塚原卜伝, 1490-1572) који каже да је мач превасходно ту за уништавање себичних побуда, а не да би убијао друге. И велики мачевалац из XVII века, Јагју Муненори (柳生宗矩, 1571-1646) залагао се за животодавни мач, па своју књигу *Хеихокаденшо* завршава овим речима: „...Мач који убија људе може, напротив, постати мач који им даје живот. У хаотичном друштву, многи су убијени без разлога. Смртоносни мач се користи да се хаотично друштво стави под контролу; али, када се то једном учини, не може ли тај исти мач постати животодаван?“ (Муненори, 2006: 91) Зен управо говори о мачу живота и мачу смрти и потребно је знање великог зен-учитеља да би се проценило када и како треба употребити један или други. Мањушри[3] држи мач данас у десној, а сутра у левој руци, али његов

3 Мањушри; један од двојице најважнијих бодхисатви у систему веровања

свети мач није ту да убије било које свесно биће, већ нашу похлепу, љутњу и незнање. Тако се сматрало да се манифестација зена могла најбоље уочити, пре свега, у мачевању. Два мача, дугачки и кратки, који су висили о појасу са оштром ивицом нагоре, представљали су највеће благо самураја – његов статус и симбол части. Зен је могао до савршенства да доведе употребу лука, копља, хелебарде, мускете и глатке цеви, али је само мач остао оно што се назива „душом самураја“ (Стори, 1987: 49). Па ипак, када Јапанци кажу да је мач душа самураја, треба истаћи и особине које иду уз њега: оданост, пожртвованост, поштовање, доброћудност и неговање других узвишених осећања. Све ово чинило је истинског самураја. Према томе, мач мора да буде оружје којим се убија его – корен свих сукоба. Да би се ово постигло, потребна је искреност према самоме себи која човека води до откривања Небеског Пута који је изнад сопства, а то је *мушин* (無心), „не-ум“ или *мунен* (無念), „не-мисао“. Када се достигне *мушин*, ум не познаје сметње ни инхибиције и ослобађа се мисли о животу и смрти, добитку и губитку, победи и поразу. Човек који је у потпуности овладао овом уметношћу, не употребљава мач, а када га користи онда тај мач другоме даје живот.

4. ЈАПАНСКИ МАЈСТОРИ МАЧА

Вежбати хиљаду дана је дисциплина, а вежбати десет хиљада дана је дотеривање.
Мијамото Мусаши

Као што Даусецу Сузики наводи у свом делу *Зен и мачевалаштво*, с одређене тачке гледишта Јапан XVI века изнедрио је велики број изванредних људи. Земља је такорећи била расцепкана и у политичком и друштвеном смислу. Широм Јапана феудални господари међусобно су ратовали. Народ је сигурно много патио, али то смртоносно такмичење за војну и политичку надмоћ између ратничких класа помогло је да се до крајности, на сваки могући начин, напну духовне и моралне снаге. Крепкост се потврдила у различитим сфера-

махајанског будизма. Он је оличење *праџне*, или мудрости. Будистичка иконографија га приказује са мачем знања у рукама и књигом која симболизује његову мудрост

ма живота (апуд. Сузуки, 2005: 69). Можемо рећи да се већина врлина које сачињавају кодекс самураја (*бушидо*) формирала у овом периоду.

Само стотину година касније, у раном периоду Едо (1603-1868), у времену интензивног развоја борилачких вештина, појавиће се три приручника која ће се испоставити као изузетно утицајна за прожимање мачевалаштва духом зена. Једно је дело зен свештеника и мајстора чаја, Такуан Сохоа (沢庵宗彭), *Мистериозни запис непокретне мудрости* (*Фудоћи шинмјороку*, 不動智神妙録) , написано око 1632. године. Ово дело је у основи философски текст који углавном потцртава потребу да се ум ослободи сваке везаности и фиксације. Друго дело је *Књига пет прстенова* (五輪書1645), познатог мачеваоца Мијамото Мусашија, несвакидашњег човека који се није везивао ни за једно учење, ни школу. Године 1632. Јагју Муненори је написао књигу *Хеихо каденшо* (兵法家伝書), или *Књига породичног предања о борилачкој вештини и војној стратегији*. Философски и психолошки аспект је у великој мери преузет из Такуановог писма-дела *Мистериозни запис непокретне мудрости*. Што се тиче самих техника и вежбе, Муненори је наследио дугу линију својих претходника, а верује се да је ове технике, укључујући и чувену технику не-мача, довео до савршенства.

Иако је свакако било доста познатих јапанских мачевалаца који су се трудили да рукују мачем по начелима зен будизма, за потребе овог рада, и због ограниченост простора, одлучили смо се да обрадимо и упоредимо дела споменута три мајстора, који се сматрају најзаслужнијим за сједињење духа зена и мача. Иако један од њих (тј. Такуан Сохо) није био мачевалац, али је свакако био упознат са начелима мачевалаштва и био је врста духовног учитеља двојици најпознатијих јапанских мачевалаца – Мијамото Мусашију и Јагју Муненорију.

Надамо се да ћемо анализом споменутих дела успети да укажемо на њихову прожетост зен будизмом, чија су основна начала – празнина, не-ум, једноставност, природност – утицали на бројне уметности/вештине у Јапану, а у првом реду и на јапанско мачевалаштво.

4.1 Мијамото Мусаши

Мијамото Мусаши (1584-1645) рођен је у селу Мијамото, у провинцији Мимасака, у Јапану. Овај велики мачевалац, чија ће вештина тек након његове смрти постати легендарна, живео је у периоду у коме је Јапан покушавао да се опорави од четири века унутрашњих

борби и разарања. Традиционална царска власт је била збачена још у XII веку и иако је сваки цар остајао као главна фигура власти, његове надлежности и моћи биле су у великој мери смањене. Од тог времена, Јапан је био у готово непрекидним грађанским ратовима између локалних земљопоседника (*даимјоа* или феудалних господара), монаха-ратника и аристократије, који су се међусобно борили за земљу и моћ. У XV и XVI веку, феудални господари су, првобитно у циљу заштите, градили велике замкове-утврђења који ће касније постати економски и трговачки центри.

Међутим, 1573. године, на чело државе долази Ода Нобунага. Он је за само девет година успео да преузме контролу над целом земљом. Када је 1582. године убијен, на чело државе долази човек из трећег сталежа под именом Тојотоми Хидејоши. Он је наставио рад на уједињењу Јапана који је отпочео Ода Нобунага, немилосрдно уклањајући сваки могући траг побуне. Хидејоши је својом забраном ношења оружја поново оживео стари јаз између ратничке класе (самураја) и људи из трећег сталежа. Наиме, његов познати „Лов на мачеве“ (1588) значио је да једино самураји могу да носе оружје, тачније, дугачки и кратки мач који их је разликовао од остатка популације.

Иако је Хидејоши учинио много за стабилизовање Јапана и увећање трговине са иностранством, у време његове смрти (1598), у Јапану је још увек било доста немира и сукоба. Стварна изолација и уједињење Јапана отпочели су са инаугурацијом велике владавине Токугава. Године 1603, Токугава Иејасу, претходно помоћник и Оде Нобунаге и Тојотоми Хидејошија, званично је постао шогун након победе над Хидејошијевим сином Хидејоријем у бици Секигахара (1600). Иејасу је своју престоницу основао у Еду (данашњи Токио) где је подигао огроман замак. За време периода Токугава, власти ће спровести стабилну и мирну владавину која ће трајати све до Меијн обнове 1868. године. Период Токугава бележи велике промене у друштвеној историји Јапана. Токугава бирократе имале су сву власт. Нису се само контролисали образовање, закон и влада, већ и понашање и обичаји људи. Друштво је било ригидно подељено на четири класе (*ши-но-ко-шо*): самураје, сељаке, занатлије и трговце, а највиши рангом били су самураји или ратници.

Мијамото Мусаши припадао је управо самурајској класи друштва. Његово пуно име је било Шинмен Мусаши но Ками Фуђи-

вара но Геншин. „Мусаши“ је назив подручја југозападно од Токија, а „но ками“ означава особу племенитог порекла, док је назив „Фуђивара“ име племићке породице која је владала Јапаном преко хиљаду година. Иако је био племенитог порекла, Мусашијев живот је био изузетно тежак, а сâм Мусаши несхваћен у своје време. Када је напунио седам година, отац му је или умро или га напустио. Пошто му је и мајка умрла неколико година пре тога, Мусаши је неко време живео са ујаком свештеником и његовом женом, да би касније живео као *ронин*, тј. лутајући ратник или самурај без господара. Мусаши је за Јапанца тог времена био изузетно крупан и висок (175 цм) и вероватно му је отац усадио љубав према мачевању. Записано је да је са само 13 година имао први дуел из кога је изашао као победник, а у 16. одлучује да напусти дом и лута Јапаном. У свом „ратничком ходочашћу“ Мусаши живи изван друштва и посвећује се само једној идеји – (само) остварењу на путу мача. Тада, не чешљајући косу, ретко се купајући, одричући се жена, нити се опредељујући за неко одређено занимање, само се посвећује својој потрази. Око 30. године одлучује да више не учествује у двобојима, а до тада је учествовао у њих преко шездесет (из сваког је изашао као победник) и неколико великих битки (између осталог и у чувеној битки Секигахара, 1600. године). Након битке Секигахара на власт уместо Тојотоми Хидејошија долази Токугава Иејасу, а Мусаши, који се борио на пораженој страни, одлази у престоницу, Кјото. Тада је са собом већ носио дрвени мач који је у двобојима користио уместо правог.

Године 1605. одлази на југ престонице, у храм Хозоин, где је учио технике борбе копљем и уживао у разговору са монасима.

Настављајући да лута земљом, борио се у провинцијама Ига, Изумо, али и у Еду (данашњи Токио). Након што одлучује да више не учествује у двобојима, прикључио се Токугава војсци (против које се 1600. године борио у бици Секигахара). Према његовим записима, (војну) стратегију је тек почео да схвата у 50. или 51. години живота (1634).

Са усвојеним сином Иоријем, дечаком кога је срео на својим лутањима, одлази у место Огура, на острву Кјушу које више неће напуштати. Након шест година проведених у месту Огура, господар Хосокава позива Мусашија као госта у замак Кумамото. Са господаром Ћуријем остаје неколико година, а време углавном проводи у

сликању. Године 1643. повлачи се у осаму. Само неколико недеља пре него што ће умрети, у мају 1645. године, пише своје чувено дело *Го рин но шо*, или *Књиīа īеī̄ īрсī̄еновa*.

Када би га питали где је научио да се бори, Мусаши је говорио да је прве лекције добио од оца који је вероватно био добар борац, али да је, када је остао сам, често одлазио у шуму, тамо проводио дане, недеље и месеце учећи од ветра, воде, животиња и птица.

Мусашијеве ударце нико није могао да предвиди јер су се разликовали од потеза који су се учили у тадашњим школама борења, а многе покрете никада није понављао јер је, како је тврдио, своје потезе прилагођавао противнику. Мусаши је често говорио да учи од својих противника у двобоју и да је учење једини разлог због кога се бори.

Мусаши је имао и другачији однос према смрти од осталих самураја његовог доба. Док су многи јапански ратници, према кодексу самураја, и најмању увреду сматрали поводом да изврше самоубиство, Мусаши је био уверен да је овај чин одраз кукавичлука. Сматрао је да је главни задатак сваког човека да у животу искористи све могућности које стоје пред њим како би се усавршио у ономе што ради и тиме дао допринос универзуму. Мусашијева идеја да је сваки човек део универзума и да га унапређује ако себе усаврши, доста је утицала и на његово поимање пута мача (*кендо*). Себи је као главни задатак поставио усавршавање мачевања и, како он то каже, „ишао је путем мача“ целог свог живота. Тако је временом основао властиту вештину Хеихо која се није толико заснивала на самим техникама, већ на властитом усавршавању кроз искреност и поштовање природе и свих живих бића. Наиме, Мусаши је веровао да постоји суштина свега онога што је у природи и да када се овлада суштином, човек може да однесе победу у свакој борби, да успе у сваком подухвату. Зато је и заступао мишљење да се ментални став ратника ни по чему не разликује од менталног става обичних људи и да свако треба да се труди да до Истине дође широко отвореног срца.

Овакав приступ вештини мачевања доста се разликовао од приступа осталих самураја тог доба и Мусаши је у своје време био несхваћен и одбачен (ни један феудални господар није хтео да га прими у своју службу јер су остали самураји били против њега).

С обзиром на мишљење да добар мачевалац не поседује само технику, о Мусашију нам доста говори његов надимак *кенсеи* или

„светац мача“. Његова *Књиīа īеī īрсīенова* сматра се једном од најбољих књига о борилачким вештинама и мачевању уопште. Мусаши је писао да када се једном овлада Путем све постаје јасно и Пут се види у свему. Мусаши је рекао да треба учити путеве свих занимања и очигледно је да се и сâм придржавао овог правила: лутао је у потрази не само за великим мачеваоцима, већ и свештеницима (као што је његов пријатељ Такуан Сохо), тактичарима, уметницима, занатлијама, а све у жељи да прошири своје знање. Тако је Мусаши, поред тога што је један од највећих јапанских мачевалаца, познат и као врсан сликар, песник, скулптор, као неко ко је био упознат са путем чаја, *но* драмом и, вероватно, столарством. Неке од његових слика и калиграфија сматрају се ремек-делима јапанског сликарства. Сликајући животиње, природу, змајеве, храмове и цвеће, Мусаши је успео да своје идеје пренесе и на платно. Правио је и скулптуре у металу и дрвету. Слике је некада потписивао печатом „Мусаши“ или псеудонимом „Нитен“ (Два неба) за који неки сматрају да се односи на његов борбени став са два мача високо подигнута изнад главе. Основао је школу познату као Нитен-рју која се негде назива и Енмеи-рју (Чист круг).

Ипак, поред описа бројних техника, разних стилова и школа, истицања упорности, марљивог вежбања, као и одлучности на путу мача, Мусаши своје дело *Књиīа īеī īрсīе-нова*, завршава поглављем Празнине, у коме каже:

„Нека вам је искреност темељ, водите се исправним умом, широко сагледајте борилачку вештину, имајте јасно и исправно разумевање (ствари) и размишљајте свеобухватно. Сходно томе, празнину ћете начинити путем, и видети пут као празнину“ (Мусаши 2006: 104).

Тако утицај зен будизма на Мусашијево схватање пута мача видимо управо у његовој употреби једног од основних појмова и начела зена, а реч је о празнини. Она је важан концепт првенствено у таоистичкој филозофији која је и утицала на махајана будизам у Кини и допринела формирању кинеске чан школе будизма, која ће и бити пренета у Јапан и постати позната као зен. Таоистички филозофи и зен учитељи сматрали су празнину једино свеобухватном и да се Пут (тао) сажима у празнини. Празнина као предуслов за разумевање таоа означава стање постпуне ослобођености од субјективности, а то је значило заборав (губитак) себе (сопства) – испражњеност практиканта/вежбача/уметника/стваоца од сваког емоционалног и интелекту-

алног терета, мисли, правила. Тако је, рецимо, према Херигеловим речима, „медитант испражњен од свега, па ипак не и свестан испражњености. То је стање у које може ући само особа са дугом праксом медитације. Гледано споља, медитант изгледа као да је мртав. Виђено изнутра, он је у стању апсолутне слободе (празнине), испуњен и потпуно жив, напет, усредсређен, па ипак без намере да опсути напетост у форми слика, већ радије да буде напињан, лишен слика, у несликовном пољу моћи“ (Херигел 2005: 83).

У борилачкој вештини (рецимо, мачевалаштву) борац управо дела из ове празнине која му омогућава да се слободно и лако прилагођава противнику. О томе је писао и Мусашијев савременик, чувени мачевалац Јагју Муненори.

4.2 Јагју Муненори

Јагју Муненори (1571-1646) је био јапански мачевалац који је, од свог оца Јагју Секишиу Мунејошија, наследио школу мачевања стила Јагју Шинкаге. Стил Шинкаге је био један од два званична стила који је подржавао Токугава шогунат (други стил је био Итто рју). Муненори је рођен у селу Јагју, у околини Наре, а у близини некадашње престонице Кјото. Имао је четворо старије браће и шест сестара. Отац га је од малена подучавао мачевалаштву, војној и политичкој тактици да би га припремио за могућу одговорност вођства све моћнијег и утицајнијег Јагју клана.

Захваљујући пријатељству са зен свештеником, песником и мајстором чаја, Такуан Сохоом, Муненори се данас сматра особом која је заслужна за спајање зена са уметношћу мачевања. Захваљујући Такуановим писмима (*Мистериозни запис непокретне мудрости*, *Чист звук драгуља* и *Анали мача Таије*) Муненори је могао да стекне дубљи и јаснији увид у то да су проблеми са којима се суочава мачевалац заправо одраз човекове унутарње борбе на његовом путу самоостварења. У друштвеним односима примењивао је филозофију конфуцијанизма коју је учио од оца. Иако је био у служби Токугава шогуна, Муненори није волео рат, већ се залагао за мир. Умро је 1646. године, седећи у медитативном положају.

Јагју Муненори је стекао статус легенде. Многе приче су везане за његове изванредне способности, а међу њима је најпознатија она о задивљујућем осећају за приближавајућу опасност: *Док је једном ме-*

дитирао у башти, леђима окренут вратима, помоћник му је, ненајављен и тихо, донео мач. Младић тад помисли да би било занимљиво видети како би његов учитељ реаговао када би га напао. У трену, Муненори је скочио на ноге, окренуо се и изненађено уследао само слуху на вратима. Био је убеђен да се приближавала нека опасност. Касније га је овај догађај доста мучио. Како је могао од помоћника да помисли да је надолазећа опасност? Да ли је он то губио оштрину и разум? О догађају је једном приликом причао са својим саветницима. Међу њима је био и младић-слуга који је признао да је помислио да нападнe господара, али то није учинио. Тада је Муненори схватио да није губио оштрину, већ да је достигао нови ниво у мачевалаштву када може да предосети нападачеву намеру. (Муненори 2006: 8, 9).

Муненоријево дело *Хеихо каденшо* је кратак преглед већ научених техника, детаљних упутстава за даље вежбање, медитативни извор за одбацивање психолошких препрека које у себи има вежбач, и философска основа за коришћење мача радије као оруђа које даје живот, него смрт. Тако Муненори у својој књизи каже:

„И једна мисао је болест. Мислити само на победу је болест. Мислити само о употреби борилачке вештине је болест. Мислити о демонстрацији нечијег тренинга је болест, као што је и болест само мислити о нападу или чекати да вас нападну. Мислити на одређени начин само да би се потиснула болест је, такође, болест. Све што се задржава у уму може се сматрати болешћу. Пошто су у уму присутне разне болести, морате ум довести у ред тако што ћете га ослободити свих болести.

[...] Избацити све болести из ума, пробудити обични ум, а опет боравити усред болести – ово је стање када сте без болести. [...] Срце човека Пута је попут огледала: ништа не чини и савршено је чисто. Због тога, он има не-ум и нема ствари којој нешто недостаје. Ово је обични ум. Човек који све чини и постиже са овим обичним умом назива се учитељем.

[...] Када уз непрекидни напор акумулирате дисциплину (а да тога и нисте свесни), оставићете по страни мисли да ли нешто радите како треба и достићи ћете царство не-ума/не-мисли, и оно ће се испољавати у свему што радите, а да о томе и не размишљате. Ваши покрети биће попут механизма дрвене лутке. Тада нећете бити свесни самих себе а ум вам неће бити окупиран ониме што радите. Због тога,

десет од десет пута, ваше тело, руке и ноге неће погрешити. Али, ако вам ум склизне барем мало, промашићете циљ. Када имате не-ум, мету ћете погодити сваки пут.

Међутим, не-ум није стање када уопште нема ума. То је једноставно стање *обичноī ума*“ (Муненори 2006: 43, 46-47).

Овај не-ум заправо је обични ум и борави у Празнини. Заправо, Муненори истиче како ум нема облик, ни боју, да је он Празнина (апуд. Муненори 2006: 69). Он чак истиче како будизам учи да је ум (обични ум) празнина, али да је мало људи достигло спознају иако много њих говори о празнини. Он каже: „Када се ум не креће он је празнина. Када се празнина креће она је ум. Када се празнина креће, она постаје ум и тада у акцију ступају руке и ноге“ (Муненори 2006: 70). Тако он закључује да иако се ум не може видети, када се покрене чини разне ствари: са стопалима корача, са рукама обухвата а са духом чини чуда (апуд. Муненори 2006: 71).

4. 3 Такуан Сохо

Такуан Сохо (1573-1645) је био зен монах, калиграф, сликар, песник, баштован и мајстор чајне церемоније. Био је саветник и учитељ људима из свих сталежа, те изгледа да се слободно кретао кроз све слојеве друштва, подучавајући и шогуна и цара, а био је пријатељ и учитељ уметника мачевања Мијамото Мусашија. Изгледа да није подлегао својој слави, а пред смрт је рекао ученицима: „Сахраните моје тело на планини иза храма, прекријте га прљавштином и отиђите кући. Не читајте сутре, не одржавајте никакве церемоније. Не примајте поклоне ни од монаха ни од световних људи. Пустите монахе да носе своју одору, једу своје оброке и обављају своје свакодневне обавезе.“ У последњем тренутку, написао је идеограм за сан (*јуме*, 夢), одложио четкицу и мирно умро.

Иако је рођен у самурајској породици клана Миура у јеку друштвених раздора који су трајали већ 150 година, Такуан је приступио манастиру у 10. години да би учио ђодо школу будизма, у 14. години је прешао на практиковање ринзаи школе зена и, са невероватних 35 година, постао старешина храма Даитокуђи, главног зен храма у Кјоту.

Верује се да је до самога краја Такуан ходао својим независним, бескомпромисним и помало горким путем. Његова снага очигледна је

у његовим сликама и калиграфијама. Такуанов живот и стремљења можда се могу описати његовим речима: „Ако следите данашњи свет, окренућете леђа Путу; ако не желите да скренете са Пута, не следите свет.“ (Сохо, 2004: 9)

Прича се да је Такуан тежио да духом зена обогати сваки сегмент живота који га је занимао, као што су калиграфија, поезија, баштованство, и уметност уопште. Ово је чинио и са уметношћу мачевања. Пошто је живео у последњим данима великог грађанског рата који је кулминирао у бици Секигахара (1600), Такуан је био упознат не само са мирнодопском и узвишеношћу уметника и мајстора чаја, већ и са сукобом – победе и пораза – ратника у целини. Његови каснији ученици биле су изузетно различите личности као што су Ишида Мицунари, моћни генерал који је подржао Тојотоми Хидејошија; Курода Нагамаса, феудални господар који је примио хришћанство; и посебно његов пријатељ Јагју Муненори, оснивач Јагју Шинкаге школе мачевања и учитељ три генерације шогуна. Међутим, овим људима Такуан се није ништа више обраћао него другима.

Такуанова три најпознатија есеја упућена су самурајској класи, и сва три теже уједињењу духа зена са духом мача. Савети које у њима износи су мешавина практичног, техничког и философског аспекта мачевалаштва. Уопштено се може рећи да се *Мистериозни запис непокретне мудрости* не бави само техникама, већ начином на који се *ја* (сопство) може довести у везу са Изворним собом и како појединац може постати целина. С друге стране, „Анали мача Таије“ (*Таиаки*, 太阿記) више се баве питањем философског аспекта односа између природе (бића) и свега што је окружује. Есеј „Чист звук драгуља“ (*Реирошу*) бави се фундаменталном природом људског бића и тиме како мачевалац, *даимјо* или било ко други може да спозна разлику између исправног и себичног и на који начин се може разумети основно питање сазнања када и како треба умрети. Ипак, сва три есеја управљени су ка индивидуалној спознаји властитог унутрашњег знања, те стога представљају уметност живљења.

Иако се зен чврсто утемељио крајем XII века, мачевалаштво и медитативни зен тек су са Такуаном достигли истинско сједињење. Такуанова размишљања о мачевалаштву била су од изузетног значаја за развој мачевалаштва у Јапану. Чврсто успостављајући уједињење зена и мача, Такуанова размишљања и дела утицала су на бројне

мајсторе тог времена, између осталог и на Мијамото Мусашија да напише своју *Књигу пет прстенова*.

У свом есеју *Мистериозни запис непокретне мудрости*, Такуан каже:

[...] Ако га нигде не усресредиш (тј. зауставиш), твој ум ће се кретати у свим деловима тела и ширити се у својој целости. На овај начин, када уђе у руку схватиће функцију руке. Када уђе у стопало, схватиће функцију стопала. Када уђе у око, схватиће функцију ока. Ако треба да се одлучиш за једно место и ту усресредиш ум, заробићеш га тим местом и изгубиће функцију. Ако размишљате заробиће вас мисли. Због тога, оставите по страни мисли и разликовања, избаците ум из целог тела, не заустављајте га тамо-вамо, а када дође до одређеног дела тела схватиће његову функцију и делаће без погрешке.

[...] Када не размишљате о томе где да поставите свој ум, он се слободно креће целим телом. Зар не постављајући ум ни на једно место, нисте у стању да га у потпуности употребите и пролагодите своје покрете кретањима противника? Ако се ум креће целим телом, када рука треба да делује, користите ум који је у руци. Када треба нога да реагује, користите ум који је у нози. Али, ако се одлучите за једно место на које ћете поставити свој ум, нећете моћи, колико год да покушавате, да га померите са тог места. Заправо, ваш ум ће бити неупотребљив.

[...] Циљ ваше вежбе је достићи ум који се никада не зауставља. Не постављајте га нигде и биће свугде. Чак и да крећете ум ван тела, ако га пошаљете у једном правцу, неће га бити у осталих девет. Ако га не ограничавате на један правац, биће у свих десет.“ (Сохо 2004: 27-28)

Такуан не-ум поистовећује са исправним умом у којем нема мисли и који се не задржава ни на једној ствари. Због тога је то своје схватање илустровао старом песмом спеваном у духу зена: Мислити: „Не желим да мислим“ / такође је у нечијим мислима. / Једноставно не размишљај о неразмишљању. (Сохо 2004: 31)

Такуан ће чак једно своје дело назвати тако да у наслову садржи реч „мач“. У питању је дело *Анали мача Таије*. Иако је реч о чувеном, древном кинеском мачу, опточеном драгуљима и од чврстог метала и прекаљеног челика, за Такуана је овај мач симбол непобедивости, тачније исправног стања ума. Тако он каже: „Сви људи поседују овај

оштри мач Таије, и у сваком човеку је он савршено уређен и довршен... Он [мач Таије] је ствар ума“ (Сохо 2004: 86). Он је човеково изворно лице (прастара природа ума, неупрљана човековим намерама и акцијама. „Небо га не може прекрити, Земља га не може носити. Ватра га не може спржити, нити га вода може потопити. Ништа под небеским сводом га не може нарушити.“ (*Ибид*)

Такуан дело завршава речима да мајстор (исправног ума) поседује невероватну брзину, да никада не компромитује врх свога мача, али и да се права вештина не достиже звањима и (кишким) знањем, да се не може пренети речима или упутствима, нити учењем неке доктрине, већ да је у питању учење које се заснива на посвећености и самостварењу. Такође, ако је мачевалац прекали своју вештину, спознао себе и достигао не-ум (када дела из празнине) „све под небом контролисаће тим једним уздигнутим мачем“ (Сохо 2004: 93).

Управо због оваквих ставова и учења Такуан Сохо се сматра једним од најзаслужнијих за сједињење духа зена са духом мача. У ратним временима филозофија зена је помагала ратнику да се суочи са смрћу, али и да цени живот који је спремно требало да положи за праведну ствар, а у мирнодопском времену мач и даље остаје оруђе којим човек треба да одстрани властито незнање и его, чинећи га модерним ратником који треба да добије ону највећу битку од свих – битку са самим собом.

5. ЗАКЉУЧАК

Кендо или „пут мача“, одувек је у Јапану био синоним за племство. Од оснивања ратничке класе у VIII веку, војна вештина постала је један од највиших облика учења, у почетку надахнута шинтоизмом, а касније и зен огранком будизма. Бројне школе *кенда* из периода Муромачи (XIV-XVI век) одржале су се и до данас. Надахнут и кинеским борилачким вештинама, јапански *кендо* се повезивао са храмовима, али и замковима. Наиме, сваки *даимјо* је новчано потпомагао неку школу *кенда*, ангажујући учитеље мачевања који су тој вештини могли да подуче и њихове синове. Међутим, јапански пут мача не означава само борбену технику, већ и живљење према самурајском кодексу части. Тако је јапански *кендо* или „пут мача“ морално учење самураја поткрепљено конфуцијанизмом, заједно са матерњом шинто

религијом. Ипак, духовној димензији пута мача највише је допринео зен будизам.

Зен будизам своје изворе има у индијској и кинеској мисли. На овај начин је као философски правац зен идиосинкразија три различите културе. Он је типична јапанска творевина која осликава индијски мистицизам, таоистичку љубав према природи, али и спонтаност и чврсти прагматизам конфучијанске мисли. Међутим, у својој суштини, зен је чисто будистички правац пошто је његов крајњи циљ постизање будаства, пробуђености, просветљења, у зену познатом као *сатори*. Према становишту зена, пробуђеност Буде и његово учење доступни су свима. Они се постижу кроз лично искуство па стога зен превазилази све категорије интелекта и мишљења и није заинтересован за апстракцију или концептуализацију. Пошто афирмише ослобођеност од свих устаљених веровања, зен нема никакву философску догму. Више од било које школе источњачког мистицизма, зен је убеђен да речи никада не могу да пренесу Истину. Међутим, у зену је могуће преношење искуства са учитеља на ученика. Техника 'директног указивања' садржи посебан укус зена. Она је типична за јапански ум који је више интуитиван него интелектуалан и који чињенице износи без много коментара. Због тога зен мајстори нису много говорили, презирали су теоретисање и спекулације, па су своје учење базирали на зен коанима[4] који за циљ имају да зауставе процес мисли и допринесу спремности ученика за изненадно мистично или духовно искуство.

Савршенство зена огледа се и у вођењу спонтаног и природног свакодневног живота. Начела као што су спонтаност и природност, зен је сигурно преузео од таоизма. Због идеје да се просветљење испољава у свакодневном животу, зен је извршио изузетно јак утицај на све видове традиционалног јапанског начина живота. Он није утицао само на сликарство, калиграфију, уређење башта, већ и на чајну церемонију, драмску уметност, али и на ратничку класу и њихове борилачке вештине. Свака од ових уметности у Јапану позната је као 'пут' (*го*)[5] – пут до просвећења. Кроз све аутентично јапанске умет-

4 Зен коан – пример који зен мајстор даје свом ученику, уобличен тако да отклони интелектуална ограничења и изазове блесак изненадне интуиције за постизање саторија (просветљења). Коани се често излажу у виду нерешивих проблема, бесмислених за интелект, а суштински елемент је најчешће неки нелогичан или апсурдан поступак или реч.

5 Пут (јап. *го*); на пример: кју*го*, пут стреле или стреличарство; кен*го*, пут

ности надахнуте зеном, уметников ум треба да постигне повезаност са крајњом стварношћу, чиме његова уметност постаје израз спонтаности, једноставности и свесности. Право мајсторство се не постиже само усавршавањем технике, већ се јавља када техника постане 'неуметничка уметност' која израња из несвесног.

Пошто су основна обележја будизма саосећање и љубав, може изгледати невероватно да је зен утицао на ратничку класу у Јапану. Међутим, пошто је зен религија која подучава да идемо напред и да се никада не осврћемо када се једном определимо за смер, равнодушан је према животу и смрти, па је јапанским самурајима пружио пасивну подршку у моралном и философском смислу. Према речима Дејана Разића, пошто је зен религија воље, самурајима је одговарао више морално него философски. Ратнички ум, који је једноставан и није склон философирању, нашао је одговарајући дух у интуитивном зену. Борбеном духу ратника одговарао је и аскетски карактер зена јер је зенистичка дисциплина једноставна, непосредна и заснива се на самоодрицању и ослањању на самога себе. Ратник је увек морао да буде усмерен ка једном: да се бори, да не гледа уназад и да увек буде спреман на смрт. Јер, према речима Даисецу Сузукија, „највеће тајне мачевалаштва леже у томе како се ослободити мисли о смрти" (Сузуки, 1992: 22). Он даље објашњава како мисао о смрти с једне стране чини да се „наше размишљање пружи изван граница овог коначног живота и, с друге стране, толико нас притеже да почињемо озбиљно да прилазимо свакодневном животу" (*ибид* 1992: 23). Исто је и са највећим симболом самураја, мачем, који, представљајући силу интуитивне и нагонске непосредности, служи не само за онеспособљавање непријатеља, већ и за уништење сопствених слабости. Тако је мачевалаштво, налазећи надахнуће у зену, постало пут ка моралном и духовном усавршавању самураја.

Према учењу великих јапанских мајстора мача, савршени мачевалац избегава свађу или борбу. Најбоље је бити победник без борбе. Као ратник, самурај мора да усаврши уметност мачевања. Ипак, суштина је у томе да ову уметност ратник треба да искористи као средство за напредовање и проучавање Пута (таоа). Уколико се оваква уметност правилно користи, може да допринесе оплемењивању ума и духа.

мача или мачевалаштво; буши*до*, пут ратника; ча*до*, пут чаја и сл.

Сузуки такође истиче како се једна од великих предности коју мач има у односу на читање књига, састоји у томе да се, чим се направи погрешан корак, противнику даје шанса да те победи. „Ту непрестано мораш да будеш на опрезу. Иако приправност не значи врхунац мачевалаштва, она нас одржава верним себи: то јест, она нам не допушта да се упуштамо у бескорисна размишљања..“ (Сузуки 1992: 84) Ово је практична примена неких учења школа мачевања о ‘делању не-делањем’ па је савршена победа она која се оствари без намере да се победи.

Учење зена о превазилажењу дуалности и сажимању субјекта и објекта омогућило је многим мајсторима да схвате да циљ познавања технике јесте да мачевалац, на крају, схвати да се она мора превазићи. Зен ставља нагласак на једноставност и самоконтролу, на пуну свесност у сваком тренутку и на смиреност када се треба суочити са смрћу. Те идеје су се савршено уклапале у самурајски начин живота, у коме је дуел увек био могућ, а живот и смрт делио је само један ударац мача. Самурајима је опуштање кроз медитацију омогућавало да умире свој узнемирени ум, да опазе коначни склад у привидном нескладу и да постигну јединство интуиције и акције. Зато се, према речима зен учитеља Тајсен Дешимаруа (泰仙弟子丸), зен заиста може сматрати „религијом самураја“ (Дешимару, 1999: 10), а мач, додали бисмо, њиховом душом.

ЛИТЕРАТУРА

Baker S. (1998). *Japanese Art*. New York: Thames and Hudson.
Čogjam, T. (2003). *Meditacija u akciji*. Niš: Prosveta.
Devide, V. (1988). *Japan – prošlost i budućnost u sadašnjosti.* Zagreb: Znanje.
JAPAN, Profile of a Nation, Kodansha International, Tokyo-New York-London, 1994.
Kapra, F. (1989). *Tao Fizike*. Beograd: Opus.
Ogasawara, N. (1970). *Japanese swords*. Japan: Hoikusha.
Razić, D. (1985). *Zen*. Gornji Milanovac: Dečje novine.
Suzuki, D. (1992). *Zen i samuraji*. Novi Sad: Svetovi.
Suzuki, D. (2005). *Zen i japanska kultura*. Beograd: Geopoetika.
Suzuki, D. i From, E. (1973). *Zen budizam i psihoanaliza*, Beograd: Nolit.

Tajsen, D. (1999). Beograd: Babun.
Vasilijev L. (1987). *Istorija religija Istoka*. Beograd: Novo delo.

Муненори Ј. (2006). *Животодавни мач*. Београд: Либер.
Мусаши М. (2006). *Књига пет прстенова*. Београд: Либер.
Нитобе, И. (1986). *Бушидо – Кодекс самураја*. Београд: Борислав Станић и Михаило Станић, Београд.
Сохо, Т. (2004). *Ослобођено срце*. Београд: Либер.
Стори, Р. (1987). *Живот самураја*. Београд: Југословенска ревија.
Харц, П. (2002). *Шинто – светске религије*. Београд: Чигоја штампа.

Sonja S. Višnjić Žižović

INFLUENCE OF ZEN BUDDHISM ON JAPANESE SWORDSMANSHIP

Summary

The art of swordsmanship in Japan has been developing since 12th century (Kamakura period) when the ruling class of Japan was preoccupied by mastering it. Also, in that period, Zen Buddhism for the first time came to Japan as independent school of thought. A vast number of Japanese warriors gathered around Zen masters because their simple and direct method of teaching was suited to them. Actually, because the life of warriors was in constant danger and sword was the only weapon that could decide their fate, the art of sword in Japan has been developed to the extraordinary extent. In that, Zen Buddhism contributed to a great extent. Many Zen teachers counseled their warriors-students not only regarding sword techniques, but also the right state of mind – above all, the warrior‘s attitude towards death.

Although there were numerous famous Japanese swordsmen who tried to handle the sword by principles of Zen, for the purpose of this paper and being limited by space, we decided to analyze and compare the work of three masters – Miyamoto Musashi, Yagyu Munenori and Takuan Soho. Those three are considered to be the most meritorious for joining the spirit of Zen with the spirit of the Sword. By analyzing their works we hope to point out that it was imbued with Zen whose basic principles, such as emptiness, no-mind, simplicity, naturalness, have been influenced numerous Japanese arts, primarily swordsmanship.

Key words: Japan, swordsmanship, Zen Buddhism, emptiness, no-mind, Musashi, Munenori, Soho.

Приказ / Review https://doi.org/10.18485/analiff.2019.31.1.22

Анђела Д. Васиљевић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет**

ВЕЛИКИ ДОПРИНОС СРПСКОЈ И ФРАНКОРОМАНИСТИЧКОЈ ТРАДУКТОЛОГИЈИ

Mladenović, B. i Samardžija, T. (2019). *Le bon mot: prevođenje tekstova sa srpskog na francuski sa gramatičkim objašnjenjima*. Beograd: Filološki fakultet Univerziteta u Beogradu.

У издању Филолошког факултета Универзитета у Београду почетком 2019. објављен је својеврсни уџбеник превођења са српског на француски језик ауторки Брижит Младеновић и Татјане Самарџије. Књига је плод дугогодишњег искуства ауторки у педагошком раду са студентима Катедре за романистику Филолошког факултета, а намењена је превасходно србофоним студентима завршне године студија, то јест будућим наставницима француског као страног језика, односно преводиоцима. Рецензенти ове публикације су еминентни професори франкороманистике у Србији – проф. др Снежана Гудурић и проф. др Михаило Поповић. Основни циљ овог приручника, према речима самих ауторки, јесте пружање неопходних преводилачких вештина студентима француског језика, али и увида у најзначајнија граматичка правила из синтаксе француске просте и сложене реченице.

Дати смо приказ замислили као субјективан, будући да из угла студената докторских академских студија износимо виђење књиге, за које сматрамо да би, потенцијално, било блиско српским студентима француског језика свих нивоа студија, од основних и мастер студија, до докторанта који улазе у сферу научно-истраживачког рада.

* andjela.vasiljevic.ue@gmail.com

** Овај приказ настао је у оквиру рада на пројекту „Динамика структура савременог српског језика“, евиденциони број 178014, финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Но, кренимо од саме структуре ове публикације. Наиме, мишљења смо да је изузетно тешко именовати дату књигу као приручник или уџбеник превођења, будући да она превазилази и по својој структури и садржини класичне уџбенике граматике или превођења, у којима се обично инсистира на теоријским поставкама, а мање на практичној примени знања. Имајући у виду да се страни језик, односно његове лексичко-семантичке и синтаксичке структуре најбоље и најефикасније усвајају у контексту, ауторке Б. Младеновић и Т. Самарџија полазе од конкретних текстова савремених српских писаца, пружајући истовремено предлог превода на француски језик, детаљна граматичка објашњења, али и занимљиве глосаре из најразличитијих сфера живота.

Књига је подељена у двадесет поглавља, која су у ствари одломци из дела српских писаца XX и XXI века. Већина датих текстова, како сазнајемо у Предговору, јесу предлошци са испита из Савременог француског језика на завршним годинама основних студија, то јест писменог дела овог испита (thème). Граматичке партије у потпуности прате програм из предмета Синтакса сложене реченице у француском језику са четврте године студија, а комплементарне су и са другим језичким предметима, од Синтаксе глагола и глаголских времена до Лексикологије и семантике француског језика.

У књизи налазимо одломке из текстова савремених српских писаца, као што су Меша Селимовић, Гордана Ћирјанић, Драган Великић, Светлана Велмар-Јанковић, Филип Давид, Добрило Ненадић, Павле Угринов, Вида Огњеновић, Нада Варничић-Донжон, Милован Данојлић и други. Пре свега, реч је о делима која углавном нису преведена на француски језик, па је то уједно одлична прилика да се студенти упознају са типом текстова какве би у будућности могли преводити. Осим тога, лексичка поља обрађена у књизи везана су за најшире домене друштвеног живота и природне средине: живи свет, елементарне непогоде, загађење животне средине, путовања, миграције, различите домене уметности (музика, сликарство, архитектура), здравство, правду, те личне ставове и осећања.

Текстови су поређани према тежини, од најједноставнијих до најзахтевнијих. Структурно гледано, свако од двадесет поглавља ове књиге концизно је и сажето представљено. Најпре је дат српски текст, а затим и француски, у преводу Б. Младеновић. Бројеви који се ја-

вљају у преводу јесу својеврсна упутница која води ка синтаксичким, али лексичким коментарима у другом делу поглавља, које потписује Т. Самарџија. Свака од датих конструкција обрађена је и са теоријске и са практичне тачке гледишта. Исцрпно су анализиране структуре свих зависних реченица француског језика: односне, изричне, зависно-упитне, прилошке (темпоралне, каузалне, последичне, концесивне, адверзативне, хипотетичке, намерне, поредбене), заједно са комбинацијама глаголских времена која се у њима срећу. У коментарима се обрађују како лични, тако и нелични глаголски облици (инфинитиви, партиципи, герунд), те имперсоналне, фактитивне конструкције, аспектуалне перифразе, случајеви инверзије субјекта и предиката, слободни индиректни говор, итд.

Приликом анализе одређених типова зависних реченица даје се велики број синонимних везника, са детаљно објашњеним нијансама значења и различитим синтаксичким правилима. Нарочита пажња посвећена је глаголским начинима и временима која се комбинују са сваким од датих везника. Примера ради, у поглављу 7.13. (стр. 112) налазимо детаљну синтаксичку анализу темпоралног везника за изражавање антериорности *avant que*. Истовремено се предлажу његови синоними *en attendant que, d'ici à ce que, le temps que, jusqu'à ce que*, чија је заједничка особина обавезна употреба француског субјунктива/ конјунктива. Осим тога, анализиране су и неке друге специфичности, као што је то случај са факултативним коришћењем експлетивног *ne* или (не)слагањем времена. На тај начин предлажу се сродне синтаксичке и значењске конструкције, а захваљујући систему упутница, какве налазимо у речничким чланцима, читалац лако и брзо може доћи до конструкција блиског значења и додатних комплементарних објашњења у другим поглављима (нпр. ► *V. aussi le commentaire 19/* ► *В. такође коментар 19).*

Примера ради, за српске студенте посебно би могли бити значајни коментари о превођењу прошлих времена српског језика на француски, будући да је у систему прошлих времена нашег језика данас перфекат доминантан. С друге стране, у француском се користе, поред перфекта, имперфекат, плусквамперфекат, те аорист, нарочито у писаним текстовима вишег језичког регистра. Још једна значајна разлика, када је о синтакси глаголских облика реч, односи се на појам глаголског аспекта. Наиме, српски, као словенски језик,

категорију вида изражава морфолошки (нпр. *читати-прочитати*), док француски језик разлику у аспекту изражава граматички помоћу глаголских времена, односно опозиције аористних и имперфекатских завршетака (нпр. опозиција аорист *Je lus* – имперфекат *Je lisais*). Још већа потенцијална потешкоћа за студенте јесу случајеви у којима се српски имперфективни глаголи преводе помоћу француског перфекта, којег иначе одликује категорија свршености, како је на пример детаљно илустровано у коментару 12.9. (стр. 184). Имајући у виду да студенти често греше при преводу оваквих структура, ауторке посебно наглашавају дуративно-перфективни карактер процеса израженог у примеру *Падао је [снег] читаву ноћ/ Elle [la neige] n'a cessé de tomber toute la nuit*, што објашњава избор француског перфекта, а не имперфекта у датом преводу.

Иако је бројчано највећи део коментара посвећен синтаксичким конструкцијама, нису занемарене ни семантичке појединости. Добар преводилац увек мора имати на уму полисемичну структуру одређених лексема, како у матерњем, тако и у страном језику. Из тог разлога, кључно је да се при превођењу текстова са српског на француски језик адекватно анализирају различите значењске особености лексема, на шта ауторке у више наврата указују. Узмимо за пример семантичку структуру српске лексеме *околина*, коју одликује висок степен вишезначности, те се у коментару 8.8. (стр. 127) детаљно обрађују њена различита значења: *1. скуп људи, односно друштво у којем живимо; 2. скуп природних елемената и појава које нас окружују, природна средина; 3. околни предео, простор.* Будући да је у оригиналном тексту лексема *околина* употребљена у првом значењу, јер упућује на комуникацију књижевног лика са људима из свог окружења, потребно је превести дату реч француском *entourage*, а не лексемама блиског значења, које се односе на животну средину (фр. *environnement*), односно физички простор који окружује одређено место (фр. *alentours, environs*).

Горепоменути случајеви неподударности у лексичким и синтаксичким структурама датих језика представљају значајан извор потешкоћа за српске студенте, па је у том смислу допринос ове књиге још већи. Пошто се теоријске поставке објашњавају конкретним примерима, овакав је приступ веома иновативан и интерактиван, те у складу са актуелним дидактичким теоријама у настави страних језика, које се односе на неопходност учења страног језика у контексту.

Наиме, теоријска објашњења поткрепљена су и репрезентативним примерима датог језичког феномена, углавном преузетих из велике базе француских текстова – Frantext. Самим тим, на студентима је да изаберу да ли ће индуктивном методом на основу примера сами доћи до теоријског правила или се пак определити за класични дедуктивни приступ. У том смислу, овај уџбеник/ приручник превођења може се користити као комплементаран предавањима и вежбама у оквиру студијског програма, али може бити погодан и за самостални рад.

Поред савладавања синтаксичких особености страног језика, уочавање различитих случајева полисемије и других лексичко-семантичких механизама (метафоре, метонимије, елипсе, и сл.) представља нужни део сазревања будућих преводилаца, те овим језичким феноменима ауторке посвећују посебну пажњу у књизи. Избор одређеног преводног еквивалента често је у спрези са регистром, стилом којим је текст написан, те неким лингвокултуролошким разликама. Такође, у коментарима се анализирају и еквиваленти одређених идиоматских израза, који се најчешће не могу превести дословно, те стога представљају изазов у настави и учењу страног језика. У глосарима се налазе и бројне колокације, тако да се читалац може упознати са неким од најчешћих комбинација речи, али и увидети у којим је контекстима употреба синонимних лексема неприхватљива, што је важан и захтеван корак у процесу усвајања лексике страног језика.

Иако је ова публикација првенствено намењена студентима првог циклуса студија, желимо да истакнемо да је она једнако информативна и за студенте другог и трећег циклуса, односно младе научне раднике. Наиме, дата књига може бити полазна станица за све компаратисте – проучаваоце сличности и разлика у структурама француског и српског језика. На овом месту они могу наћи неисцрпан извор инспирације за даља контрастивна истраживања. Имајући у виду да се ауторке у својим коментарима синтаксичких и семантичких структура позивају на стручњаке из романистичке, али и српске лингвистике, библиографске референце садрже значајне изворе за даљи рад. Цитиране су теоријске поставке еминентних аутора као што су J.-M. Adam, J.-C. Anscombre, R. Barthes, C. Fuchs, P. Le Goffic, M. Riegel, L. Tesnière и многи други. Све то, коначно, доприноси већој информативности текста, а читаоце, односно младе научне раднике, подстиче на даља истраживања у овом домену.

Као последње, згодно је поменути да индекс, који се налази на самом крају публикације, омогућује брзо претраживање, како граматичких термина, тако и лексема. Стога јој читаоци не морају нужно приступати линеарно. Поглавља се дакле могу читати независно једна од других, према властитим потребама и афинитетима, а да при томе глобално разумевање не буде нарушено.

Превођење било ког типа писаних текстова на нематерњи језик представља, уз симултано превођење, несумњиво најтежи сегмент учења страног језика. Овај сложени процес захтева од студената, будућих наставника и преводилаца, дуго и минуциозно усавршавање на неколико језичких планова: морфолошком, лексичко-семантичком, синтаксичком, прагматичком, те стилистичком. Све су то различити домени науке о језику којима студент у идеалном случају треба да уравнотежено влада како би једнога дана постао успешан преводилац. Књига *Le bon mot : prevođenje tekstova sa srpskog na francuski sa gramatičkim objašnjenjima* управо представља синтезу граматичких структура француског језика, не запостављајући при том лексику из различитих домена живота, специфичне идиоматске изразе и друге појединости. Из свега претходно реченог произлази да дата књига пружа драгоцен допринос дидактици наставе француског као страног језика, али и традуктологији, односно примењеној лингвистици у ширем смислу. Колико нам је познато, она је за сада једина публикација те врсте у нашој франкороманистичкој и лингводидактичкој средини.

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РАДОВА

1. Часопис објављује оригиналне радове из области науке о језику и књижевности, као и сродних дисциплина. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени за објављивање у *Аналима Филолошког факултета*. Ако је рад био изложен на научном скупу у виду усменог саопштења (под истим или сличним насловом), податак о томе треба да буде наведен у посебној напомени, по правилу при дну прве странице чланка.

2. Радови се објављују на српском језику, ћирилицом или латиницом, као и на једном од следећих језика: енглеском, руском, немачком, француском, шпанском и италијанском. Уколико аутор жели да му рад буде објављен на неком другом језику, осим поменутих језика, треба то посебно да нагласи и образложи.

Аутор треба да се придржава и следећег:

а) Наслови посебних публикација (монографија, зборника, часописа, речника и сл.) који се помињу у тексту рада наводе се курзивом на језику и писму на којем је публикација чији се наслов наводи објављена, било да је реч о оригиналу или о преводу.

б) При навођењу цитата у тексту рада, пожељно је да то буде према изворном тексту (оригиналу) и писму. Уколико се наводи цитат из преведеног рада, треба у одговарајућој фусноти навести библиографске податке о оригиналу.

в) Страна имена пишу се у оригиналу. Уколико аутор сматра да би било пожељно, може користити и транскрибовано име, с тим што приликом првог помињања у загради ставља оригинал.

3. Рад треба да има следеће елементе: а) име, средње слово и презиме аутора; назив установе у којој је аутор запослен, б) наслов,

в) сажетак, г) кључне речи, д) текст рада, ђ) литературу и изворе, е) резиме, ж) прилоге. Редослед елемената мора се поштовати.

4. Име, средње слово и презиме аутора у студијама и чланцима штампају се изнад наслова уз леву маргину, а у приказима испод текста уз десну маргину курзивом. Назив и седиште установе у којој је аутор запослен наводе се испод имена, средњег слова и презимена аутора. Ако је аутора више, мора се назначити из које установе потиче сваки од наведених аутора. Функција и звање аутора се не наводе. Службена адреса и електронска адреса аутора дају се у фусноти, која је звездицом везана за презиме аутора. Ако је аутора више, даје се само адреса првог аутора. Назив и број пројекта, односно назив програма у оквиру кога је чланак настао, као и назив институције која је финансирала пројекат или програм наводи се у посебној фусноти, која је двема звездицама везана за назив установе у којој је аутор запослен.

5. Наслов (и поднаслов) штампају се на средини странице, фонт 14, великим словима.

6. У сажетку, који треба да буде на језику на коме је написан и рад, треба језгровито представити проблем, циљ, методологију и резултате приказаног научног истраживања. Препоручује се да сажетак има између 100 и 250 речи. Сажетак треба да буде испод наслова рада, без ознаке *Сажетак*, и то тако да му је лева маргина увучена 1 cm у односу на основни текст (тј. једнако увучена као први пасус основног текста), а први ред увучен 1 cm у односу на леву маргину.

7. Кључне речи су термини или изрази којима се указује на целокупну проблематику ис-траживања, и не може их бити више од десет. Препоручљиво је одређивати их ослањајући се на стручне терминолошке речнике, а у интересу је аутора да учесталост кључних речи (с обзиром на могућност лакшег претраживања) буде што већа. Кључне речи дају се на језику на којем су написани сажетак и текст. Наводе се испод сажетка, са ознаком *Кључне речи*, са маргинама и увлачењем првог реда истим као и у сажетку.

8. Библиографска парентеза, као уметнута скраћеница у тексту која упућује на потпуни библиографски податак о делу које се цити-

ра (наведен на крају рада) састоји се од отворене заграде, презимена аутора, зареза, године објављивања рада који се цитира, ознаке странице са које је цитат преузет и затворене заграде. На пример: (Ивић, 1986: 128).

Ако се име аутора који се цитира већ помиње у тексту који непосредно претходи цитату, у загради се оно не понавља, већ се дају само година и странице. На пример: „...о овоме је говорила Милка Ивић (1986: 128)“.

Ако се цитира више суседних страница истог рада, дају се цифре које се односе на прву и последњу страницу која се цитира, а између њих ставља се црта. На пример: (Ивић, 1986: 128–130).

Ако се цитира више несуседних страница истог рада, цифре које се односе на странице у цитираном раду, одвајају се зарезом. На пример: (Ивић, 1986: 128, 130).

Када се у раду помиње више студија које је један аутор објавио исте године, у текстуалној библиографској напомени потребно је одговарајућим азбучним или абецедним словом прецизирати о којој се библиографској одредници из списка литературе ради. На пример: (Murphy, 1974a: 12).

Уколико библиографски извор има више аутора, у уметнутој библиографској напомени наводе се презимена прва два аутора, док се презимена осталих аутора замењују скраћеницом *и др*.: (Ивић, Клајн и др., 2007).

9. Фусноте (подножне напомене, подбелешке), обележене арапским цифрама (иза правописног знака, без тачке или заграде), дају се при дну странице у којој се налази део текста на који се фуснота односи. Могу садржати мање важне детаље, допунска објашњења и сл. Фусноте се не користе за навођење библиографских извора цитата или парафраза датих у основном тексту, будући да за то служе библиографске парентезе.

10. Прилози којима је илустровано научно излагање (табеларни и графички прикази, факсимили, слике и сл.) обележавају се римским цифрама, и прилажу на крају текста рада, а њихово место у тексту се означава одговарајућом цифром.

11. Цитирана литература даје се у засебном одељку насловљеном *Литература*. Библиографске јединице (референце) наводе се по азбучном или абецедном реду презимена првог или јединог аутора како је оно наведено у парентези у тексту. Ако опис библиографске јединице обухвата неколико редова, сви редови осим првог увлаче се удесно за 1 cm.

У *Анализа Филолошког факултета* у библиографском опису цитиране литературе примењује се АПА начин библиографског цитирања (*American Psychological Association's style*).

Примери таквог начина библиографског цитирања:

Монографска публикација:

Презиме, иницијал имена аутора (година издавања). *Наслов књиге*. Место издавања: издавач.

Пример:

Тумарић, М. (2004). *Виза*. Нови Сад: Тусами.

Прилог у зборнику радова, поглавље у књизи или одредница у енциклопедији или лексикону:

Презиме аутора, иницијал имена аутора (година издања). Наслов поглавља или одреднице. In Иницијал имена и презиме аутора/уредника, *Наслов публикације* (стране на којима се налази цитирани рад/поглавље/одредница). Место издавања: издавач.

Пример:

Roulet, E. (2004). The description of text relation markers in the Geneva model of discourse analysis. In K. Fischer (ed), *Approaches to Discourse Particles* (pp. 115–131). Amsterdam: Elsevier.

Прилог у часопису:

Презиме, иницијал имена аутора (година издавања). Наслов прилога. *Наслов часописа*, *број*, стране.

Пример:

Ziff, M. (1967). On H.P. Grice's account of meaning. *Analysis*, *28*, 1–8.

Прилог доступан преко интернета:

Презиме, иницијал имена аутора (година издавања). Наслов

прилога. *Наслов публикације*, *број*, стране. [on-line]. Доступно преко: интернет адреса [датум преузимања]

Пример:

Ryan, T. (2004). Turning patrons into Partners When Choosing Integrated Library System.

Infotoday, 15, *4*. [on-line]. Доступно преко: http://www.infotoday.com/cilmag/mar04/ryan.shmtl [27.03.2004]

Необјављене докторске и магистарске тезе:

Презиме, иницијал имена аутора (година). *Наслов тезе* (необјављена докторска дисертација / магистарски рад). Назив установе, место.

Пример:

Ивановић, Б. (2005). *Фразеолошизми у Лутеровом преводу Библије из 1534. године и њихова заступљеност у савременом немачком језику* (необјављен магистарски рад). Филолошки факултет, Београд.

Чланак у новинама (дневним, недељним, месечним):

Презиме, иницијал имен аутора (датум и година издавања). Наслов чланка. Назив часописа, стране на којима се чланак налази.

Пример:

Цветковић, И. (10. март 2011). Заблуда као интерес. *Политика*, стр. 15.

Класична дела:

За велика класична дела попут античких грчких и римских текстова, Библије, Кур'ана и сл. треба наводити њихову стандардну нумерацију (ако постоји и ако се то не коси за захтевима самог рада).

Пример:

(*Држава*: 595a–598a)

Такође, ова дела није неопходно наводити у списку литературе на крају рада.

Разноврснији и детаљнији примери цитирања могу се наћи на http://www.apastyle.org.

12. Извори се наводе под насловом *Извори* у засебном одељку после одељка *Литература*, на истим принципима библиографског описа који се примењује у одељку *Литература*.

13. Резиме се пише на једном од светских језика, или на српском уколико је рад написан на неком страном језику.

14. Текст рада пише се на страници А4 формата (21 x 29,5 cm), с маргинама од 2,5 cm, увлачењем новог пасуса 1,5 cm, и размаком међу редовима 1,5. Текст треба писати фонтом *Times New Roman*, словима величине 12, а сажетак, кључне речи и подножне напомене словима величине 10.

Радове слати у *Word* формату на адресе anali@fil.bg.ac.rs и anali.filoloski@gmail.com (обавезно на обе адресе). У наслову поруке и у називу документа ставити: *AFF–Ime i prezime-mesec i godina* (на пример: *AFF–Milan Petrovic-februar 2010*).

Редакција *Анала Филолошког факултета*

Главни и одговорни уредник
др ВЕСНА ПОЛОВИНА, ред. проф.
Филолошки факултет у Београду

Издавач
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ
УНИВЕРЗИТЕТА У БЕОГРАДУ
Студентски трг 3, 11000 Београд, 011/2638622
anali@fil.bg.ac.rs;
anali.filoloski@gmail.com

ISSN 0522-8468

Лектор
Ђорђе Божовић

Коректор
Секретар редакције

Штампа
СЛАВА, Београд

Тираж: 300

Београд, 2019